

ARSEN DIKLIĆ

**SALAŠ U MALOM
RITU**

I

Arsen Diklić

SALAŠ U MALOM RITU

Knjiga I

NARODNA KNJIGA

Beograd

Drug Veselo Momče i ne sluti koliko me je iznenadio fotografijom i s p r e d r u d n i k a .

Iako to nije bilo skoro – taj rudnik, salaš u Malom Ritu, Stanko i Riđi feldvebl – i premda se ja svega do u najmanju sitnicu sećam, fotografija mi je bila nepoznata sve do danas, i ona je pravo iznenađenje za mene.

A nije ni čudo, jer je to bilo neobično jutro, vedro jutro nakon kišne noći koju sam proplakao, jutro u kome sam se još bunovan iza sna i iznenađen našao okružen nepoznatom vojskom, a Veselo Momče se negde muvao i fotografisao me iz prikrajka. Mene, Vasu, Branka, Nikolu poljara i nekoliko partizana oko nas. To je ta fotografija.

Poslao ih je još nekoliko i na svakoj je bio Pera. Na jednoj je napisao olovkom: „Ovo je pred prelazak Drave“. Veselo Momče i Pera su bili dobri drugovi. Ratni drugovi.

A ja se sada opet sećam rata. Rat se nikada ne zaboravlja. Čak ni onda kad se kroza nj prolazi kao dete, s lukom i strelom u rukama.

Baš sa strelom i počinje moja priča. Mislim da u ovome UVODU ne treba ništa više o tom da kažem.

Milan Maljević

LUK I STRELA

1

Oko strele smo se svađali ja i Vasa.

Orah koji raste u našoj avliji neobično je širok i granat. Drvo mu je tvrdo kao i svaka orahovina i morate imati strelu i po ako želite da se zabode u stablo takvog oraha. To je morao da zna i Vasa kad je došao sa svojom drvenom strelom, na čiji je vrh pričvrstio ekser. Dve takve strele je imao i obe su se odbile od oraha, a ekser im je otpao.

Ja mu se uopšte nisam podsmevao, ni njemu ni njegovim strelama, a on je već tad bio spreman na svađu i zadirkivanje. Jer, čim se moja strela čvrsto zabila u stablo, on je digao pegavi nos i rekao prezrivo:

– I to mi je neka strela. Udarila u trulo mesto pa se zabola. Čudna mi čuda.

A ja nisam pravio drvene strele sa pričvršćenim ekserom. Povadio sam dugačke žice iz starog kišobrana, zašiljio ih turpijom i čekićem i dobio dve strele. Strela samo poleti kroz vazduh, zabode se u drvo, učini „bang“ i još se dugo trese i zvoni. Vasi je bilo krivo, samo nije hteo da prizna.

– U redu – rekao sam. – Ako je na tom mestu drvo trulo, kaži gde sad da gađam. Evo druge strele.

– Ne moraš ni da gađaš. To je kišobran, a ne strela.

– Pa neka je i kišobran. Moj kišobran se zabio dva prsta u drvo, a tvoja se strela odbila kao lopta. Šta sad?

Vasa ne bi bio Vasa kad se ne bi svađao i začikavao. Uhvatio se za ono moje „dva prsta“ i počeo da skače po avliji kao jare.

– Hi, hi – ripnuo je preko balvana – „dva prsta!“ ho, ho – lupio je Branka po ramenu – čuješ li, Branko? Dva prsta! He, he – prevrnuo se preko glave – boli me stomak od smeha! Dva prsta! Čujte ljudi i narode! Milan Maljević pravi strele od starih kišobrana a one se zabijaju dva prsta u orahovinu! Dva prsta! Toliko ne može ni puščani metak da uđe!

Vasa se uvek služio takvim trikovima. Umesto da lepo

porazgovaramo i vidimo ko je u pravu, on se unapred cereka, lomata i krivi samo da bi se dopao Branku, koji zbog toga prelazi na njegovu stranu.

Branko je mlađi od nas, pravo je dete i zato mu se dopadaju Vasine kerefeke. Nije ni razmislio o tome ko laže a ko govori istinu, već je odmah počeo da skakuće za Vasom:

– Hi, hi, hi! Ho, ho, ho! Dva prsta!

Ne znam posigurno da li sam pocrveneo, ali se dobro sećam da mi je postalo vruće, čak su mi se i uši ugrejale. Ono, prevario sam se za ona „dva prsta“, ali to nije glavno. Glavno je da je moja strela bolja. Ali sa Vasom ne vredi razložno razgovarati. Morao sam, kao i on mene, da ga hvatam na sitnice:

– Pažnja, pažnja! Vasa Popov, pegavi mudrac, tvrdi da p u š č a n i m e t a k ne može ući dva prsta u drva. Čujte ko još čuo nije! Najnovija mudrost.

To sam govorio dubokim glasom, razmahujući rukama – a to nije bilo uzaludno. Mali Branko je prestao da skače; bio je već na mojoj strani. Rekao je:

– Puščani metak da ne može dva prsta u drvo?! Smešno!

Da ste sad videli Vasu, prznicu i svadljivca, kako je samo skočio na malog Branka. Istukao bi ga da se nije bojao mene, jer ja sam ipak bio jači od njega, i ne samo od njega, već od svih dečaka u selu sem Ljube, zvanog Šlog, a i taj je Ljuba bio večiti ponavljač i stariji od mene. Dakle, skočio Vasa na Branka, uneo mu se u lice pa sve prska pljuvačkom, a to znači da je ljut.

– Šta se ti petljaš! „Smešno“! Ti mi znaš šta je smešno! I ti mi znaš šta je puščani metak! N e m o ž e dva prsta u drvo. To je jasno.

Branko je treptao očima, možda zbog zabune a možda da se odbrani od prskanja, tek stajao je između nas i gledao sad jednog, sad drugog.

– A može li to puščani metak? – upitao je u nedoumici.

– Ne može! – prskao je Vasa kroza zube.

– Može! – mirno sam odgovorio ja.

Sad se Vasa okrenuo meni, a bio je toliko uzbuđen da se ni kišobranom ne bih odbranio koliko je prskao.

– Može? Vidi, molim te! To ti kažeš! Probao si? Ti mi znaš šta je

puška! Kad si imao pušku u rukama, reci!

– A kad si imao ti?

– Imao sam!

– Kad?

– Kad se Mićka Šandreja jedanput vraćao iz lova. Ostavio je pušku uza zid u našoj kući i ja sam je uzeo u ruke.

Razmišljao sam nekoliko trenutaka. Pre svega, ko zna da li Vasa uopšte govori istinu. On često izvali nešto, a posle vidimo da nas je slagao. Sem toga, ukoliko je i imao u rukama pušku Mićke Šandreje, to je moglo biti pre rata kad je Vasa bio još manji od Branka, a i Mićkina puška je – lovačka. Takva ne probija drvo. I baš sam to hteo reći, kad nas je moj brat Pera prekinuo.

– Šta je opet? Galamite kao guske! Dosta je za danas. Hajde vas dvojica kući, a ti, Milane, sa mnom.

Stajao je uz ogradu i gledao nas mrko ispod ogromne slamne šeširčine. On mi nikad ništa nije govorio dvaput. Vasa i Branko su pokupili svoje strele i izgubili se, a ja sam krenuo prema kapiji.

Pred kapijom su već čekali upregnuti konji. Ja i Pera smo dovlačili žito iz polja, a te noći – jer tad je već sunce zalazilo – morali smo da dovezemo poslednja kola sa njive iza đerma.

Kod nas, u našoj širokoj ravnici, sve je polje. I da objasnim: ispod našeg sela se sastaju dve reke, pa selo leži između njih. Jedna reka je velika i široka; preko nje je ispod sela most, a iznad sela skela. Druga reka je manja, ona je pritoka, i preko nje vodi most, a iza mosta je polje gde su naše njive.

Mostove čuva straža. Još dok smo se primicali laganim kasom, ja sam znao ko je sada na straži. Čuo sam zviždukanje pesme „Ne luduj, Jelo“.

Jedan, pomalo čudan, postariji Nemač Banaćanin, zvao se Špreher, uvek je zviždukao tu istu pesmu. Taj je često razgovarao sa ljudima iz našeg sela i uvek o konjima, o žetvi, o vremenu. Paor je bio, i uvek pričao o svojim njivama.

Kad prilazimo, on ne gleda nas, već konje. Zaustavio nas je i popravio remen na dešnjaku. Objasnio je da opušten remen smeta mladom konju, može i da se poplaši.

Drugi stražar bio je Henc. Taj nas je uvek gledao krvavim očima i

govorio samo nemački, mada je i on bio domaći Švaba. On se vratio iz Bosne. Kažu, pripovedao je nekom o svom ratovanju protiv partizana. Išli su drumom i pucali na obe strane. A partizane nisu sreli. Onda su im kamioni naišli na balvane i razrivenu cestu, počeli da ih tuku bacači i mitraljezi, pa su morali natrag. Ali je put i za njima bio zatvoren. Kažu da je tada Henc opasno nastradao, jedva se, ranjen, izvukao iz gužve i poslali su ga da čuva mostove kad nas. Iz Bosne je doneo mržnju i nepoverenje i više nikako nije hteo da govori srpski.

Uostalom, ja i Pera smo mirno prešli preko mosta. Išli smo u polje putem između bagremova. Prašina je bila duboka, da su kola išla tiho, kao po ćilimu. Sunce je zašlo.

Razmišljao sam o Vasi i o onoj glupoj svađi o puščanom metku. Može ili ne može dva prsta u drvo. Hteo sam da upitam Peru.

– Pero, može li puškom da se probije drvo? Recimo, daska debela dva prsta.

Pera, koji je dotle zamišljeno gledao u konje, diže glavu.

– Kakva puška?

– Vojnička. To smo se ja i Vasa svađali. On kaže da ne može.

Pera me je odmerio i procedio mrko:

– A ti i Vasa nemate pametnijeg razgovora? O puškama govorite. Pokazaću vam ja puške.

Ćutao sam. To me je vređalo. Čast Peri; jeste da je on najjači u selu, ali što se pravi važan? Sa mnom neće ni o čemu da razgovara kao da sam ja sasvim mali, najmanji klinac. Kao Branko.

Nekako se brzo smračivalo; to valjda zato što je uskoro trebalo mesec da izađe. Pred nama je stršio u nebo stari đeram i ličio na strašilo.

Pera mi pruži kajase u ruke.

– Ti produži, ja ću da se napijem vode. Žuri se.

– Što da žurim? – rekao sam. – Pričekaću te.

– Što da me čekaš – odgovorio je Pera nestrpljivo. – Stići ću ja pre tebe. Hajde!

Već je bio sišao s kola i udario dešnjaka po sapima. Oba konja su se trgla i kola su poletela u vrtlogu prašine. Bio sam ljut; Pera se opet pravi važan. Udario sam bičem po konjima. Poleteli su u galopu, sve sam odskakao sa sedišta.

Okrenuo sam se jednom prema bunaru. Pera je izvlačio kofu; jasno sam video iako je padao mrak.

Znao sam da će on od đerma zapeti prečicom, pa sam požurivao konje da stignem pre njega.

Slučajno sam se još jedanput okrenuo. Pera nije bio sam. Na bunaru se odnekud stvorio još jedan čovek; video sam kad su on i Pera pripalili cigarete.

Naglo sam zategao kajase. Hteo sam da malo bolje pogledam na bunar, ali se od naglog zaustavljanja odvezao nekakav remen na levaku. Dugo sam umirivao razigrane konje, onda sam morao sići da popravim remen, a pri silasku sam video da Pera i onaj čovek razgovaraju. Primetio sam i to da je neznanac ogrnut kratkim zimskim kaputom. Čudno, zar ne, jer ova je bilo pravo leto, vreme kad se žito s polja dovozi.

Baš o tome sam razmišljao dok sam se mučio oko remena, a kad sam se, na kraju, penjao na kola pogledam na bunar – nema nikoga. Ni Pere ni onog kaputlije.

Kao da su u zemlju propali. Pera i poljar, jer ja sam odmah pomislio da je ono poljar, uglavnom zbog kaputa, a baš mislim da u drugom poglavlju ispričam kako sam razgovarao s Perom o poljaru, kako je on nerado govorio o tome i kako sam ja još jednom video poljara.

2

Istovremeno smo stigli na njivu; ja na konjima sa lenije¹ a Pera prećicom kroz kukuruze. Tad je nekako i mesec izronio iz ravnice, rumen i velik kao lubenica. Na mesećini su kola i konji bacali dugačku senku preko njive: čekale su nas krstine žita i Pera nije hteo da gubimo vreme. Odmah smo počeli.

Ja još ne znam da sadenem voz žita. To nije nimalo lak posao; treba snoplje poredati tako da se posle ne raspe ili da se kola ne preture. Morao sam da dodajem Peri teške snopove, a to je zaista naporno, još kad se uzme u obzir da ima mnogo krstina, da je voz sve više rastao u visinu, pa je bilo sve teže podizati snoplje, i kad sam ja, pored svega, neprestano razmišljao o onom poljaru sa zimskim kaputom.

Ne znam zašto mi se baš on uvrteo u glavu, ali ja nikako nisam mogao da ga zaboravim, pa sam, u jednom predahu dok smo prelazili od jedne do druge krstine, upitao Peru:

– Čiji je onaj poljar? Iz našeg ili susednog atara?

Pera se ljuljao na kolima koja su polako išla po mekoj zemlji i odgovorio mi dosta mrzovoljno:

– Kakav poljar?

– Onaj u kaputu.

Kola su se već bila zaustavila, Pera je ćutao i gledao odozgo na mene, a zatim je rekao mrko:

– Šta pričaš gluposti? Kakav poljar i kaput? Daj mi to snoplje!

On je, izgleda, mislio da ja nisam ni video onog čoveka na bunaru. Ili se jednostavno i dalje pravio važan i nije hteo da razgovara sa mnom o tome. A ja, kao za inat, baš sad nisam mogao nikako da zaboravim toga poljara.

Na kraju krajeva, nije to maćji kašalj – poljar. Ja, na primer, mnogo volim naša široka polja, u proleće kad vrane idu za oranjem, u

---

¹ Poljski put između njiva.

leto kad žito zri, u jesen kad divlje guske kruže nad ravnicom. Ali uvek, otkad sebe znam, ja sam se plašio noći u polju. Kažu da nema opasnog zverinja kod nas; a ipak, prođite noću u bilo koje doba godine kroz našu ravnicu i uvek će vas pratiti šumovi koji nisu prijatni, bar za mene. Ili je šljuka iskočila iz ševara i zamlatarala krilima – uplašila se od vas i vi od nje; ili je uplašeni zec zatabanao putem; ili vam je lukava lisica prešla preko staze; ili možda čujete kako kroz mrak nešto škripi i stenje. Sve je to bezopasno danju, pa i ona škripa i stenjanje dolazi od nekog sasušenog đerma na vetru; kažem – danju je bezopasno, ali je noću neprijatno. A poljar provodi noći i dane pod vedrim nebom; prolazi kilometrima kroz kukuruze, gleda njive pod žitom, obilazi ritove i bare, odmara se na pašnjaku. Često legne u polju, pokrije se kaputom, a lasice, zečevi, vidre, lisice – sve ono što mene plaši kad sam sam u noći – njega uspavljuje isto kao pevanje popaca i kreketanje žaba iz rita. Dakle, poljar je hrabar čovek, čak i onda kad je vrlo miran i tih kao naš seoski poljar, čika Vela Radlovački...

– Pero, da li je ono bio Vela Radlovački? Onaj poljar?

Pera je zastao držeći snop u ruci.

– Opet poljar! Kakvi su te poljari spopali?

Sad mi je bilo svejedno da li će se on ljutiti ili neće. Vidim, pravi od mene budalu, samo ne znam zašto. Kao da ja nisam video poljara sa njim na bunaru.

– Što se praviš lud! Stajao si na bunaru sa jednim čovekom, a taj čovek nosi topli kaput sad usred leta. Znači, on spava u polju.

– Kad sam stajao?

– Kad si pio vodu. A ja sam se bio okrenuo, zatim sam morao da ustavim kola i siđem; onda sam te video.

Pera je neko vreme ćutao; učinilo mi se u mraku da me vrlo ispitivački posmatra, a onda je rekao nemarno, kao da se tek tada setio:

– A, a, jest, sad znam. Pa da, ono je naš poljar, čika Vela. Pruži mi taj snop, vidiš li da je već kasno!

I još je viknuo na konje da ih umiri, a konji su bili sasvim mirni, nije uopšte trebalo da viče na njih.

– Požuri, požuri, vidiš li koliko nam je još ostalo! – dodao je povrh svega.

Ja *jesam* požurio, bacao sam snop za snopom i pravio se lud kao i on, jer sam rekao, između dna snopa, najmirnije što sam mogao:

– Ono nije čika Vela. Video sam ga večeras u selu.

Pa sam i dalje *požurivao*, prosto sam ga zatrpao snopljem, jer je on sad nepomično stajao i blenuo, verovatno je smišljao šta će sad da mi kaže. A nije kazao ništa pametno. Iskoristio je to što je stariji i jači i što ja moram da ga slušam.

– Slušaj, mali – rekao mi je – prestani već jednom sa tim poljarem. Nemaš li ti pametnijeg posla? Ono nije čika Vela, već poljar iz modoškog atara, i – je li ti to dosta? Brbljaš kao neka baba: poljar ovo, poljar ono, umesto da radiš svoj posao. Dosta!

Nisam odgovorio ništa, a čvrsto sam odlučio da sa njim uopšte više ne progovorim. Makar i dva meseca. Radiću sve što mi kaže, ali mu neću ništa odgovarati, niti ću ga šta pitati. Čudna mu čuda – stariji brat! A ti, zato što si mlađi, ima da čutiš! U redu!

Bez reči sam dizao snoplje, a Peru nisam ni gledao. Voz se sve više penjao, preostale su nam još svega tri krstine. Valjda zbog toga Pera je našao za potrebno da prvi progovori:

– Milane, jesi li se umorio?

Ćutao sam.

Bilo je već mnogo snoplja na kolima, oznojio sam se iako noć nije bila mnogo topla, a Pera izgleda još nije shvatio da ja s njim ne govorim.

– Izdrži još malo. Sad ćemo biti gotovi.

Nikakvog odgovora.

– Namestiću ti logu na snoplju. Spavaćeš kao beg.

Ćutanje s moje strane.

– Ti se, izgleda, ljutiš na mene?

„Nije važno da li se ja ljutim“, umalo mu nisam rekao, ali sam oćutao. I bacio sam mu poslednji snop na kola.

A Pera se nagnuo odozgo:

– Ej, pruži ruku!

Taman posla! Zaslužio je da mu pružim ruku! Neka pričeka.

– Ne treba mi ruka da se pomirimo, nego da te popnem na kola.

Hm! To sam bio sasvim zaboravio, a on je tu imao pravo. Voz je bio tako visok da se ja ne bih popeo, sem kad bih stao konjima na sapi, pa i onda teško. Pružam mu obe ruke, pa iako sam u svađi sa njim, moram da priznam: Pera je pravi medved. Moje se šake sasvim izgube u njegovim ručerdama, a poleteo sam sa zemlje kao odapeta strela i odjednom se našao gore, pored njega. On se još smeje, izmotava se sa mnom.

– Dakle, ja i ti ne govorimo – povalio me na snop. – Sad ćeš zaspiti i izmlatićeš me u *snu* – namestio mi je moj kaput pod glavu.

– Samo nemoj da me biješ više no što sam zaslužio. – Pokrio me svojim kaputom. – Kad se probudiš, onda ćemo se pomiriti – provukao je ručerdu kroz moju kosu i blago mi tresao glavu. – Sutra idemo zajedno na reku, čitavo poslepodne, dajem ti časnu reč – pomilovao me po obrazu. – A sad spavaj i ne ljuti se na mene – otišao je na kočijaško mesto i još mi veselo mahnuo šeširčinom.

U stvari, ja nikad ne volim da zaspim na vozu. Ispadne kao da sam neki pospanac i da nikako ne mogu izdržati taj put do kuće otvorenih očiju. A taj put je dalek, ehej, još kako dalek, jer kola sad idu polako i teško krckaju kao da će se slomiti. Već nekoliko puta sam se tako vraćao, sedeo sam pored Pere, trudio se da razgovaramo, da se rasanim. Ali put je beskonačan, i ja bih se svaki put probudio – tek kod kuće.

Sad ne govorim s Perom i neću da sednem pored njega, ostaću da ležim, ali oči neću zatvoriti i razmišljaću.

Imam o čemu da razmišljam. Eto, današnji dan nije baš mnogo veseo. Posvađao sam se s Vasom, uglavnom zbog sitnice. Strela s ekserom i strela od kišobrana, puščani metak i drvo debelo dva prsta... Onda taj poljar na bunaru, razgovor s Perom i svađa s Perom. Zbog nekog poljara za koga ni sad ne znam ko je. Ko zna i gde je sada, on, taj poljar.

Možda, ovako kao i ja, leži i gleda u zvezde. Samo kod njega zvezde miruju, jer on leži na pašnjaku, a nada mnom se ljuljaju zato što se ova kola sa žitom klata.

Onda me čudi upornost ovih noćnih zrikavaca. Oni pevaju dugo i uporno, a uvek jedno te isto: zri-zri-zri, a duga je noć i monotona, dok oni neprestano zri-zri, i kako se samo ne umore od toga zri-zri, i kako ne uspravaju sami sebe, jer, evo, meni se već oči sklapaju, ne mogu dalje da slušam njihovo beskonačno zri-zri-zri-zri...

...Nosi Vasa pušku, ne onu lovačku Mićke Šandreje, već pravu vojničku pušku sa zatvaračem. „Evo“, kaže mi, „sad ćemo da isprobamo može li ili ne može dva prsta u drvo.“ Tarabe su pred nama od nekih zelenih, širokih dasaka, u te daske ćemo da gađamo. Ja prvi uzimam pušku i okidam. Škljoc! Ništa nije puklo, nikakav metak nije došao do tarabe.

Proba Vasa – isto! Ne umemo da baratamo puškom, ili ona ne valja. Onaj dole čika, onaj sa zimskim kaputom, on će da puca. Zovi ga, Vaso, ja znam ko je on. To je poljar kog sam video kod đerma. Vidiš, ne čuje nas, ode svojim putem, sigurno žuri u polje.

Moramo sami još jednom da probamo tu pušku. Hej, pazi, Vaso, dolazi Riđi. Riđi feldvebl! Čekaj, pucaću na njega. Ništa ne valja ova puška. Pucam, a Riđi se smeje. Bežmo, Vaso!

Čudno je to; najbrži sam dečak u selu, a sad su mi noge postale teške kao kamenje. Čak je Vasa, onaj prgavi Vasa, brži od mene. Odmakao je daleko, zove me i maše mi rukama da požurim. A Riđi mi je za petama, čujem kako se cereka i dah mu osećam za vratom. Oh, samo da mi je reke da se dočepam, jer na obali sedi Pera, taj kao medved snažni Pera, a treba mi samo dvadesetak metara pa da stignem do njega. Jer noge su mi teške kao kamenje, a i vazduh je gust kao testo, ne mogu da trčim kroza nj a ne mogu ni Peru da dozovem. Vičem iz sve snage, a iz usta mi izlazi nemoćan šapat, jedva sam sebe čujem.

Pero, dragi Pero, okreni se – samo toliko! Pa ti nećeš ni znati da me je Riđi uhvatio, a kad saznaš – mene neće biti. Ubiće me i baciti u reku. Zar ne čuješ ni to kako se on dere iz sve snage:

„Los! Los!“

...Srce mi burno udara, skoro da se ugušim, a znoj mi oblio čelo. Strašan san!

Izvlačim se ispod Perinog kaputa kojim sam pokriven i naginjem se sa kola. I prvo što sam ugledao – bio je Riđi. Stoji i dere se:

– Los! Brže! Sad će čas!

To smo mi na mostu. Riđi je doveo druge stražare koji su smenili Šprehera i Henca. Stoje ukipljeni, mrko nas gledaju, a Riđi više i požuruje nas.

Prelazimo preko mosta, a most je visok jer su visoki nasipi oko reke, pa vidim skoro čitavo selo. Mirno je i žmirkaju svetiljke po

njemu. Što pre kući, pa da legnem, a leći ću pored Pere, tamo sam mirniji i sigurniji. Uopšte, glupo je svađati se s Perom. Idem da se pomirim i to sad, odmah.

Hoću da ga iznenadim, pa tiho, skoro nečujno puzim do njega po snoplju. Pera je miran, on se ne plaši ni Riđeg, sedi na kočijaškom mestu i hladnokrvno razmahuje bičem. Zasad mu vidim samo leđa i klompavu šeširčinu, a čim se došunjam do njega, odmah ću mu ponuditi izmirenje.

Slučajno se okrenuo malo udesno, video sam profil i – mislio sam da ću pasti s kola. Video sam crne brčiče, malo kukast nos i crne, neobično crne obrve. Mesečina je blistala i to sam jasno razaznao.

A moj brat Pera – on je plav, ima skoro bele obrve i ne pušta brkove.

Opet je počelo srce burno da udara, kao ono u snu. Povlačio sam se tiho natrag, uplašen i zbunjen. Gde sam ja? Da li i sad sanjam?

Ruka mi je prešla preko nečeg mekanog, kao da sam pomilovao mačku po leđima. Zagledao sam se – okovratnik zimskog kaputa! Kaput kratak, ali topao. Pera takav ne nosi.

Tiho sam se uvukao u svoje ležište i pokrio Perinim kaputom do brade. Onaj drugi kaput leži do mene; gledam ga i razmišljam.

U stvari, nisam dugo razmišljao. Setio sam se – poljar! To je poljar na kolima, a njegov kaput je pored mene. Gde je sad Pera – to nisam mogao da dokučim.

I već smo u šoru, pored nas promiču osvetljeni prozori, zatvaraju se kapije; selo se sprema na spavanje.

Onaj topli kaput pored mene je skliznuo po snoplju, video sam ruku koja se pružila za njim, a zatim čuo kad je poljar spuzao sa voza. Mesto kočijaševo je prazno i ko sad upravlja kolima?

Pera, pravi pravcati Pera, koji se odnekud stvorio iz mraka. Ne vidim ga, ali ga čujem; korača pored kola, viče na konje i pucketa bičem.

Pridižem se sa svog ležišta i provirujem. Već smo pred kućom, majka otvara kapiju, a ja sam pogledao dole niza šor. Nisam se prevario; zaklonjen senkama drveća pod mesečinom, odmicao je čudnovati poljar. Nisam znao kud ide, pa je bolje da u trećem poglavlju objasnim događaje koji su tad nastali, a u kojima ja lično nisam učestvovao.

3

Rekao sam već da je reka ograđena dolmama² i da je most zbog toga visok, viši od sela. I kad sam se uspravio na vozu žita u dvorištu, ja sam jasno video svetlost farova automobilskih koja je igrala na lukovima mosta. I još dalje iza mosta, u polju, titralo je svetlo – izgleda da je stizalo mnogo automobila. Rekao sam Peri:

– Kamioni dolaze! Vojska!

To je, izgleda, Peru iznenadilo više nego mene, jer je naglo ostavio posao i upitao me:

– Otkud znaš?

– Vidim ih na mostu.

Pera se brzo popeo k meni na kola. Nije dugo gledao, ali je, ne znam zašto, zgužvao svoju šeširčinu i odbacio vile. A meni je rekao:

– Pusti i napoj konje. Žito ćemo sutra istovariti.

Pa je brzo skočio sa kola i poleteo na kapiju, u šor. Znao sam da je blizu policijski čas i znao sam da neće daleko stići, ali nisam znao da će ga patrola zaustaviti odmah tu, na kapiji.

Čuo sam kako se objašnjava s njima, tvrdi da je nešto izgubio, ali uzalud. Vratili su ga natrag, čak je jedan Nemac proverio da li je dobro zatvorio kapiju. Uopšte, bili su stroži i zvaničniji nego obično i sa njima se nije vredelo objašnjavati. Ne znam zašto je Peri to trebalo.

Jer, u to doba noći – a postojao je policijski čas – niko se ne kreće, niti pokušava da se kreće selom. Naravno, sem Nemaca.

Jedino ponekad doluta odozgo sa skele stari skeledžija Sima. A čudan je to čičica, čudan kad se napije. On se, valjda u pustoši skeledžijskoj, zaželi ljudi, razgovora i pesme. Pa se onda napije u selu, luta šorovima, peva i razgovara sam sa sobom. On i ne pita koje je doba noći. Nemci ga uhvate, zatvore u podrum kasarnski, a on i tamo priča i peva do zore, a u zoru kreće na skelu. Posle ga Nemci

---

² Nasip.

nisu ni zatvarali. Odvedu ga nakraj sela, pokažu mu put na skelu, a on onda polako odlazi i peva kroz polje. Tukli ga nisu nikad; on sa njima nemački razgovara, priča kako je bio vojnik kod cara Franje Josifa...

...Dugim šorom – najduži je u selu i zove se tako – mesečina prašinu miluje, senke drveća se protežu i pospani kapci prozorski ćute. Kod nas su lepe noći letnje, samo kad ne bi bilo rata, nemačkih patrola i policijskog časa.

A sat na tornju je odbio prvi put: bang!

Na taj znak jedini osvetljeni prozor u Dugom šoru počeo je da se zamračuje. Preko njega se sa treskom spušta teška gvozdena roletna, a svetlo prodire još samo kroz velika staklena vrata iznad kojih piše: „KAFANA BELA LAĐA VL³. ĆIRA NEDELJKOV“.

Onda se vrata otvaraju i niz niske stepenice teško silazi pijani čičica.

– Šta ti mene teraš? Ko si ti? Ni rodio se nisi kad sam ja bio čovek, razumeš li, čovek i po!

To Stanko, kafanski momak, tera kući starog skeledžiju.

– Ajde, čika-Simo. Zar ne vidiš da je policijski čas. Nemci će te uhvatiti.

– Pa ako me uhvate! Šta onda? Skeledžija sam ja, tugo! Mogu samo na skelu da me oteraju. A tamo živi samo pas. I ja!

A sa tornja je otkucavalo: bang! bong!

– Ajde, čiko, požuri! Šta ćeš sam u pustim šorovima.

Skeledžija je stajao i klatio se pred vratima kafanskim. Dugo se mučio dok je namestio šešir, a zatim je odmahnuo rukom i rekao:

– Idem! Idem da pevam!

Podigao je jednu nogu, a to ga je zanelo pa se nije zaustavio sve do sredine šora. Tamo je stajao, klatio se napred-natrag, kao da proverava noge, a onda je nakrivio šešir, hrabro krenuo napred i zapevao:

– Bršadine, Bršadine...

To je njegova večita pesma o nekakvom gradu Bršadinu i o

---

³ Vlasnik.

ratovanju. A ovoga puta nije dovršio – učinilo mu se kao da ga neko pažljivo posmatra.

Stao je i zagledao se najpažljivije što je mogao. U senci drveta stajao je neki čovek, ogrnut kaputom.

– He, moj prijatelju – šugav je život! Na skeli, mislim... – i skeledžija se zateturio prema čoveku koga je nazvao prijateljem.

A čovek se povukao dublje u senku i sklonio iza drveta. Skeledžiju su noge izneverile, promašio je drvo kome se uputio i opet izbio na sredinu šora.

– Znaš, prijatelju... – okrenuo se da mu kaže, ali „prijatelja“ nije bilo. Ili ga je mrak sakrio, ili su skeledžiju oči izneverile, ili mu se sve to pričinilo. Možda nikog nije ni bilo u tom šoru pod mesečinom, sem njega, starog skeledžije koji je morao i pesmu da prekine.

– Bršadine, Bršadine... – počeo je iz početka, a sat na tornju je odbio: bang! To je bilo dosta da skeledžija još jednom prekine pesmu. Bez reči je produžio put, a tek u dnu šora naglo se zaustavio, digao ruku i viknuo:

– Skeledžija i pas – to je Jedno isto! Pseći živimo!

Niko ga nije slušao u pustom šoru, niko sem Stanka koji se okrenuo za njim i sažaljivo ga pratio pogledom, a ništa nije rekao. I jedan čovek pod drvetom, i taj ga je gledao, ali je ćutao.

Stanko je žurno zatvarao kafanu. Spoljna, velika hrastova vrata bila su širom otvorena i krajevima pričvršćena za zid da ih vetar ne klati. Stanko ih je otkopčavao sa zida i vrata su prodorno škripala. A jedan prigušen, dubok glas, javio se Stanku iza leđa:

– Imaš li rakije?

Stanko je zatvorio jedno krilo vrata, mučio se oko nekakvih zardalih kvaka, i nije se ni okrenuo kad je rekao:

– Dockan si došao, prijatelju. Vidiš li koje je doba? Beži kući!

Onda je uspeo da namesti zardalu kvaku i odmah dohvatio drugu stranu vrata, ali kasni posetilac nije odlazio. Rekao je:

– Zar se tako gosti dočekuju?

Stanko je prekinuo posao, okrenuo se, hteo je nešto ozbiljno da kaže zadocnelom gostu i da ga otera, ali je samo zinuo i gledao iznenađeno u čoveka pred sobom. Gledao sve dotle dok se čovek nije nasmešio i lupio ga rukom po ramenu, a tad se i Stanko snašao i

rekao žurno:

– Pa to si ti! Očekivao sam te tek kroz dva dana. Uđi brzo!

Ušli su, a Stanko je zamandalio vrata za sobom, i uskoro je mrak obavio kafanu. Niotkuda nije prodiralo svetlo, već i zbog toga što se Stanko sa svojim gostom nije zadržavao u samoj kafani, već ga je odveo u svoju sobicu, a to je potkrovlje, u dvorišnom delu zgrade.

Nije prošlo mnogo vremena, a pred „Belom lađom“ su se zaustavila dva automobila.

Jedan Nemač sa mašinkom se ustobočio pored vrata kafanskih kao da se postavlja na stražu, a drugi su lupali na vrata i prozore.

Lupali su dosta dugo, a Stanko se nije pojavljivao, mada je svakako bio budan, jer još nije dospeo da legne.

A i kad se pojavio na jednom prozoru, on je izgledao bunovan, kao da se tog časa probudio, i dugo, strašno dugo se objašnjavao s Nemcima. Nikako nisu mogli da se sporazumeju, možda i zato što Nemci nisu govorili srpski. Konačno su mu nekako objasnili da im treba kafana i prenoćište, a na to je Stanko glupavo-lenjo odgovorio:

– A, a! Čekajte da donesem ključeve.

Dugo ga nije bilo sa tim ključevima i, kao da ih je negde izgubio, muvao se po svim delovima velike kuće. A ta kuća ima baštu čak na Ćukovački šor, pa je Stanko i tamo provirio (valjda zbog ključeva), ali je i na tom šoru video – Nemce. Objašnjavao se sa onim gostom u svojoj sobi, pa se odatle penjao i na tavan. Sa visokog tavana vidi se dobar deo sela i Stanko je po svim šorovima video samo Nemce i Nemce, mnogo Nemaca.

A Nemci pred vratima su lupali divlje i psovali – izgubili su strpljenje. Konačno je gost morao da rekne Stanku: „Idi, otvori im“, Stanko je izvukao ključeve iz džepova i otvorio kafanu.

Spoljna, hrastova vrata Nemci nisu više ni zatvarali. A na unutrašnja, staklena, stavili su hartiju sa nekakvim brojem i znakovima, a tu je još i pisalo ŠTAB.

Stanku je bilo jasno: ne samo kafana, već i čitavo selo je blokirano.

A u sledećem, četvrtom poglavlju, i poglavljima posle njega, objasniću šta je to blokada sela i kako je tog puta protekla, a ja lično sam tu mnogo štošta video i doživeo.

U stvari, ja sam odmah, možda i pre Stanka, znao da je selo blokirano. I mislim da nije bilo žive duše koja to nije znala još iste noći kad su kamioni zlokobno brundali kroz šorove, a Nemci počeli da se dozivaju.

Nije to više noć, letnja noć umorna nad selom, kad je selo blokirano. To je kao neka teška mora, da se tako izrazim, slična strašnom snu kada se na tebe kamara slame navali, pritiska te na zemlju, ne možeš da dišeš, ne možeš da se makneš ni da vičeš. Ja sam često imao takve snove i zato upoređujem sa njima noć u blokadi. A verujem da su i drugi isto, ili bar slično osećali.

Mogao sam da provirim preko taraba i preko šora u susedne kuće: svagde se malo govori, ljudi sumorno puše na doksatima ili šetaju izgubljeno po dvorištu, a žene uzdišu, hvataju se za glavu i teraju decu, ni krivu ni dužnu, na spavanje. I psi, obični džukci seoski, predosećaju nešto. Pokunjeno se zavuku u zaklone, dozivaju se lajanjem, a poneki tužno zavija sve dok ga gazda ne izgrdi i umiri.

Teška je noć u blokiranom selu, teža od samog sledećeg dana kad su pretresi i premetačine po kućama, kad Nemci viču, udaraju i odvođe ljude sa sobom.

Mene su odmah oterali na spavanje. Večeru su zaboravili, a ja je nisam ni tražio. Uvukao sam se u krevet u Perinoj sobi, pokrio se do vrata i trudio se da ne zaspim. Plašio sam se onog sna, onog sa kamarom slame na grudima ili nekog još goreg, pa sam držao širom otvorene oči i osluškivao šta se dešava napolju.

Čuo sam Nemce. Oni su se dovikivali, zatim su se javljale nekakve pištaljke, usamljeno je odjeknuo prasak puške. Zatim tišina, takva tišina da bi pomislio – u polju si. Popci pevaju, mirna noć teče. Onda opet dovikivanje, pištaljke, pa tutanj teških cokula po ciglanom pločniku; to Nemci žure nekud.

Ne, ne postoji opasnost da ću zaspati; u ovakvim noćima se ne spava, bar sada dok sam sam i dok Pera još nije stigao. Jer, moram priznati, uprkos blokadi, uprkos Nemcima, uprkos sumornoj noći,

uprkos svemu – kad je Pera u blizini, ja se ne plašim. Ne plašim se bar onoliko koliko me je strah kad sam sam.

A nije da je Pera nešto naročito. Jest da je on jak, ali on nema oružja, i on sluša naredbe Nemaca, nije ni njemu lako, ali, ipak, kad ga vidim onako tromog i namrgodenog, kad ulazi u sobu – baš kao ovog časa – kad se nagne nada mnom i kaže mi mirno: „Spavaj!“, kad se onako lenjo ispruži na krevetu ne svlačeći se i kad bez žurbe pali cigaretu – meni je lakše, ne bojim se toliko mračnih snova i Nemaca se manje plašim.

A Pera ne može dugo da zaspi. Njegov je krevet uz prozor i mesečina teče preko njega, a moj je uza zid u mraku. Ja vidim šta Pera radi, a on ne vidi mene.

Najpre je mirno dopušio cigaretu, bacio opušak kroz otvoren prozor i nagnuo se napolje. Taj prozor ne gleda u šor, već na dvorište i Pera osluškuje. Negde u blizini, odmah ispred naše kuće, Nemci razgovaraju; kroz letnju noć to se lako čuje.

Pera se vraća.

Opet leže obučen i opet pali cigaretu. Vidim da se i njemu ne spava kao ni meni, ali ja neću da mu se javljam. Neka misli da sam bezbrižan i utonuo u san.

Zato mirno i pažljivo ćutim, ne pokrećem se u krevetu i ne javljam se čak ni onda kad Pera ustaje po drugi, pa i po treći put. I sad je provirivao kroz prozor i osluškivao, palio i gasio cigarete, čak je neko vreme sedeo na krevetu, podbočivši zabrinuto glavu rukama.

Onda se smirio i opružio nauznak u krevetu; ostao je obučen, ali je mirno ležao i nije pušio. Tad se, inače, i čitava noć nekako smirila, Nemci su prestali da se dovikuju, zamrlo je lupanje njihovih cokula na šoru, nije bilo ni zviždanja, ni pucanja, ničega sem onih večitih letnjih pevača – popaca.

Izgledala je noć kao i svaka letnja noć, tiha i uspavljiva za svakog ko hoće da spava.

A ja to nisam hteo, a nisam hteo ni da mislim na blokadu, pa sam *namerno* smišljao kako da popravim luk za izbacivanje mojih kišobranskih strela.

Teškoća je u tome što sam ja do sada savijao sirov prut, a on, kad se osuši, ostane onako savijen čak i kad mu konopac skinem, i naravno – nema nikakve snage.

Setio sam se; uzeću suvu motku, a debelu. Ona se teško savija, ali ja ću je uglaviti među paoce kolskog točka i ona će se svinuti koliko je meni potrebno. Što će Vasa da zine kad to spazi!

„Nije to ništa!“ reći će i podići svoj pegavi nos. „To mogu i ja.“

...Branko čeka šta ću mu odgovoriti. Uza samu kamaru naslonjena je nekakva daska.

Zatežem luk, i taman da ispustim strelu, kad se iza kamare pojavljuje poljar. Diže ruku i zaustavlja me.

„Ko je to?“ pita Vasa.

„Čekaj, sad ću ti objasniti“, odgovaram ja i čudim se, nikako da se načudim otkud se on pojavio. Mučim se da se snađem, jer neobično mi je – priznaćete i sami – to liči na san; kažem, mučim se, tresem glavom i najednom – otvorim oči i vidim tavanicu iznad sebe...

Eto, tako vam je to; ako hoćete da ostanete budni, nikako ne zatvarajte oči. Ja sam ih bio slučajno zatvorio, tek toliko da lakše zamislim kako ću savijati luk na točku, a ono san i poljar, opet onaj neobični poljar!

I sad ne znam koliko je to sve skupa trajalo, ali jasno vidim da je još noć, da je blokada nad selom i da Pera ne spava.

On polako i oprezno, pazeći da vrata ne škripe, izlazi na doksat. Kuda će u ovakvu tešku noć?

Sad se više ne moram pretvarati da spavam. Podižem se sa kreveta, osluškujem i osećam kako me hvata strah. Pravi, izistinski strah, ne ona zagušljiva mora kad sam saznao za blokadu sela, već strah koji mi tera srce da divlje udara i penje se u grlo. Strah za Peru. Podmukla je noć napolju, podmukla baš zato što se utišala; to su se Nemci negde pritajili i čekaju baš njega. A on hoće nekud da ode, da se probije negde; to mi je sad potpuno jasno jer sam se setio njegovog pokušaja da prođe kroz kapiju pred policijski čas, njegovog nemirnog leganja, pušenja, osluškivanja, provirivanja kroz prozor.

A ja ne smem da vičem i da ga zovem; toliko me je strah da verujem – čuće me Nemci i ja ću im na taj način skrenuti pažnju na Peru.

A čujem ga jasno, ma koliko se on šuljao; on je suviše težak a da pod njim ne bi zaškripala ograda u dnu dvorišta. Znači, uputio se u baštu, a tamo je mekana zemlja i trava, pa mu ne čujem korake. Šta će u bašti?

Tamo gde se svršava naša, počinje bašta Joce Pejina, onda njegova kuća, a tamo je već drugi šor koji se pruža istim pravcem kao i naš, jer kod nas su skoro svi šorovi uporedni.

Jocin Gadža nije ga odmah prepoznao. Čuo sam kad je dvared lanuo i smirio se. Pera je, dakle, prošao i pored njega i otišao dalje, možda i na sam šor.

I onda dugo, beskonačno dugo traje podmukla tišina, ja sam se sasvim uspravio u krevetu i napregao sluh. Ne čujem ništa, a i ne mogu jer mi pod samim grlom udara tup-bup-bup, a u ušima šumi... To je strah.

I, čini mi se da se zbog toga stra uopšte ne bih mogao pokrenuti s mesta. A nije tako, jer tišina nije ostala beskrajna. Daleko, daleko negde iz drugog šora čuo sam resko „Halt!“ i odmah sam skočio s kreveta.

U jednom skoku sam se stvorio pred vratima. Preda mnom pusta avlija, mesečina i crna senka đerma, i ona ubistvena tišina, ako ne računam dosadne zrikavce.

Ne zadugo. Još jednom sam čuo „Halt!“ i to tačno iz drugog šora, dole negde na dnu, otprilike kod Gigićevih kuća, a zatim pištaljku. Jedna kod Gigića, druga na početku šora, treća čak tamo negde na trgu – kao uzbuđena košnica sa svih strana su počeli da pište i da se dozivaju.

Prešao sam preko doksata i naslonio se na stub. Sad sam jasno čuo bat cokula; najpre su ispred naše kuće, našim šorom protrčali, a vikali su i ja sam čuo kako im se pridružuju sa drugih strana.

A ja sam se naprezao da čujem i dokučim šta se dešava u Gigićevom sokaku, otprilike oko kuće Joce Pejina, čiji se Gadža još jednom javio, ali tako jadno i tužno kao da će reći: „Av, av, čemu ta trka? Nemojte mene, evo zavukao sam se što mogu dublje i ćutim.“ I začutao je.

A u sokaku još jednom „Halt!“ i odmah zatim ciknula je puška i presekla noć. A meni se presekao dah. Od svega mi je najteža bila tišina koja se opet sklopi posle pucnja.

I lakše mi je bilo kad se i druga oglasila: tak! Prva je promašila, pomislio sam, a sada? Tak-tak! – pucaju. Mračna tišina. Tak-tak-tak! „Halt!“ Fiju-u-u-u! A sada?

Tišina, grozna, očajna tišina. Gigićev sokak je daleko i ja ne mogu

čuti njihove korake. Da li još trče, traže li, zašto su ućutale njihove puške i pištaljke?

Kod nas su tople, vrlo tople noći letnje; bosim nogama još osećam mlake cigle pod sobom, a zašto mi je onda hladno po grudima i glavi?

Vikao bih, zvao bih iz svega glasa „Pero!“, a nemam snage za to, ne mogu da se maknem od stuba, ruke su mi se sklopile oko njega kao klešta.

A tišina je legla, užasna i nepokretna, tišina koja davi i koja ledi krv.

Jedan Nemač je prekinuo tišinu, doziva nekog gore iznad kuće Joce Pejina i viče nešto kao „Links, links!“ Ne čujem odgovor, ali zaključujem da su već prošli Pejinovu kuću i da su daleko od mesta odakle je počela pucnjava.

Naprežem oči u tom pravcu, ali ne mogu mnogo da vidim. Desno su nekakvi voćnjaci i kamare stare slame, a levo, uporedo sa našom, šćućurila se kuća baba-Marije, naše osamljene susetke.

Ona čak ni kućeta nema u dvorištu, čiji se jedan deo, sve tamo do rasklimatane ograde, jasno vidi na mesečini. Do te ograde došuljao se čovek, crna senka na mesečini; preskočio je i, pognuvši se, uputio se prema našim tarabama. Pošao je par koraka udesno, tražeći lakši prelaz, a meni je srce prestala da udara. Jednostavno se zaustavilo kao pokvaren sat, a i bolje je tako, neka pričekaj malo; eno čovek-senka je preskočio tarabe, a ja još *nisam* siguran; sad je malo bliže – korak je isti kao *njegov*, a sad, sada je izašao ispod senke oraha i meni se otelo nešto kao „uh“ i sat-srce može sada da udara koliko hoće ili da miruje koliko hoće, meni je to svejedno.

Jer – pogodili ste – Pera je ono, Pera zdrav i čitav.

Više me ne veže strah za stub na doksatu, ali ga opet ne napuštam. Nikako ne mogu da objasnim odakle to da mi se sad – plače! Ne da se krivim kao mali klinici, to nikako, ali verujte, suze same pristižu u oči i najradije bih pritrčao Peri i zaplakao u njegov rukav.

Suze sam nekako zadržao i prilepio sam se uz Peru koji se grdno iznenadio kad me je video. Čak me je i tiho grdio; ne baš nežno zgrabio me za vrat i ugurao u kuću, ali – ja mu sve opraštam.

Osećam kako teško i užurbano diše, radujem se što se vratio, mada mi je žao što nije uspeo da se probije i ode tamo kud je

nameravao. On ne spava, stalno misli na to, opasnosti se izlaže, a zašto?

Pred očima mi se opet pojavljuje poljar, čudni poljar.

Više nisam otišao u svoj krevet; legao sam pored Pere, koji se tek sad svukao, a osećao sam da je i dalje nezadovoljan, ne ide mu za rukom.

Tek smo se smestili, a na vratima se pojavila majka nečujno i polako je prekorno upitala:

– Pero, sine, zašto izlaziš u noć?

Pera se kobajagi iznenadio:

– Ko izlazi? Ja? Zašto da izlazim?

– Nije se ni makao iz kreveta! – dodao sam, to jest slagao sam ja odlučno.

– Onda mi se samo učinilo – rekla je majka brižno, zapalila kandilo u uglu sobe i krstila se pred njim. – Mirujte, deco. Proći će to. – Na kraju je dodala: – Ja ću spavati kod vas u sobi.

Legla je u moj krevet i te noći smo svi, čitava naša familija, spavali u istoj sobi, dok je iz ugla žmirkalo kandilo, a selom lutali Nemci. Bar sam ja spavao, iako sam mislio da neću zaspati. Zbog blokade, Nemaca, Pere, poljara i svega. Spavao sam sve do izlaska sunca, a to je već peto poglavlje. Ono počinje u rano jutro i traje do pretresa naše kuće. A dan je bio sunčan i vreo, pravi letnji dan.

5

Kraj reke, s unutrašnje strane nasipa, rastu vrbe, čvornovate i granate vrbe, čitava šuma vrba. Samo ih u rano proleće, kad snegovi kopne i led puca, samo ih voda prelije pa im jedino goli vrhovi proviruju i njišu se na mutnoj bujici.

A u leto i jesen – jesen je kod nas zadugo suva i sunčana – osuši se vrbova šuma, u preostalim baricama krekeću žabe i zuje komarci, dok se u granama i po ispucaloj zemlji provlače šarenorepi fazani.

A Riđi je naslonio na stomak šmajser, onu kratku pušku što bije u rafalima, cereka se i šiša gore po krošnjama vrba. U krošnjama su fazani, nebrojena jata – kao ono čavke kad se pred sneg u selu skupe – šareni, dugorepi i nepokretni fazani. Ne beže, glasa ne puštaju od sebe, glupo čekaju, a Riđi ih obasipa rafalima.

I ptice padaju jedna za drugom, ni krila ne šire pri padu, udaraju o zemlju muklo kao kruške ili kao kamenje: tup-bup-bup. Riđi poigrava od radosti, i oružje poigrava na njegovom stomaku i puca ritmično kao da peva, hoću reći kao da dobuje: dum-du-rum-bum-bum! dum-du-rum-bum-bum!

Kako je samo zadovoljan Riđi i kako se dere, a ne znam zašto i kome to saopštava svoju radost. „**Es wird bekannt gegeben!**“ Dat-du-rum-bum-bum! – dobuje šmajser.

„**Es wird bekannt gegeben!** Daje se na znan-je. Daje se na znan-je!“ Jedan za drugim padaju fazani, **es wird bekannt gegeben**, daje se na znanje, i – ja se budim.

Sunce je uprlo kroz otvoren prozor, čujem u dvorištu groktanje naše krmače, a u šoru kreštavi glas dobošara Ferija:

– **Es wird bekannt gegeben!** Daje se na znan-je! Daje se na znan-je!

Sad mi je sve jasno. Riđeg inače često sanjam, a ono što je malopre u snu govorio – to su reči dobošareve. Štaviše, jasno mi je i unapred znam šta će saopštiti krivonogi dobošar, a umesto „znanje“ kaže „znan-je“. „Naređuje se svima građani da jave na nemački vojska kod koga se kriju komunistički bandit“, i tako dalje, već unapred znam

Ferijeve reči koje on čita najpre na nemačkom – a to, valjda, pročita tačno – a onda na srpskom, gde smešno izvrne reči. Nije to prvi put da slušam takva naređenja, a po šorovima odavno vise plakati koji pozivaju „građani“ da otkrivaju bandite. Tamo objašnjavaju i gde se kriju ti „banditi“: kopaju zemunice u nasipima, kriju se u gustoj trsci ili kod svojih jataka. Nisam bio načisto šta je to „jatak“. Vasa je to pokušao da mi objasni, ali zamršeno i zapleteno baš kakav je Vasa, pa ga nisam ni slušao, dakle nisam znao šta je „jatak“, ali sam znao da Švabe nisu imale nikakve koristi od tih plakata.

Još nijednom nisam čuo da su pronašli kakve zemunice u nasipima, ili kod jataka, mada sam znao da postoje, iako ih nikad nisam video. Govorilo se o tome, o tim zemunicama, zvali su ih „baze“ – a opet niko ih nije video. Možda su zbog njih i bili tako česti pretresi i blokade po selima, a pri tom su odvlačili ljude i tukli ih da im pokažu te baze. Ne sećam se da se nešto saznalo.

A sami pretresi su bili teški i mračni. Nemci bi se kao mravi razmyleli po selu, vikali, njuškali i plašili svet, a niko nije smeo da se makne iz svoje kuće, iz svog dvorišta.

I uvek smo provirivali na šor da vidimo ko vrši pretres. Jer, najgori su bili domaći Nemci, oni iz naših vojvodanskih krajeva, mahom esesovci koji su dolazili iz Bosne, iz rata, i svakoga nazivali partizanom. To su bili besni psi – tako su ih zvali po našim selima.

Nemci koji se jutros muvaju po šorovima ne znaju ni reči srpski. Vidim da po jedan Švaba iz stalne kasarne u selu ide s njima kao tumač. Vidim i Riđeg koji pomalo natuca srpski, a koji je gori od čitavog bataljona Nemaca zajedno.

Novajlije su sve u žutom; žute im uniforme, žuta obuća, čak su i kamioni prefarbani u žuto. U selu ih zovu romelovcima; kažu za njih da su pobešli iz Afrike i došli u Vojvodinu da se najedu i napljačkaju.

Nemamo sreće jutros; baš u našem šoru Riđi vrši pretres. One žuce za njim idu i blenu u kuće, čekaju njegovu reč, a on merka i zaustavlja se pred kapijama kao da naročito bira gde će upasti.

Moram još jednom priznati da se ja Riđeg bojim kao đavola i nema deteta u selu koje ga se isto tako ne boji, a on to i želi.

Evo ga, ide šorom, nekoliko koraka ispred dvojice žuća, a ja virim kroz ogradu i sve mislim – da li će k nama?

Spazio me, a ja nisam dospeo, ili sam se možda toliko uplašio da nisam mogao odlepiti ruke od ograde, pa se Riđi saginje, unosi mi se

pravo u lice i strašno se ceri. Zamislite i sami: on je krupan, riđ, sav posut nekim gadnim pegama, oči su mu uvek zakrvavljene, a od ugla usta pa do uva proteže mu se ružna brazgotina. I sad, unese vam se takva njuška u lice, izbulji krvave oči i drekne:

„Los!“

Odskočio sam od ograde kao lopta, a on ode šorom cerekajući se zadovoljno kao da je uradio neko junačko delo. Žuće se glupo cerekaju za njim.

Uostalom, nije daleko otišao; zadržao se odmah na kući do naše. Čini mi se da sam već jednom rekao, to je kuća jedne starice koju svi u selu zovu baba-Marija. Mirna i tiha neka bakica, živi potpuno sama i skoro nikud iz kuće ne izlazi. Ja sam joj, tako reći, najbliži sused, a ništa više o njoj nisam znao, toliko je usamljena. Da se ne prevarim: čuo sam da ima sina, ali je taj u belom svetu, osam godina nije dolazio i ja ga se nikako ne sećam. A i kad je napustio selo, nije otišao sam, žandari su ga odveli, svađao se sa nekim gazdama na salašima i u selu, ili tako nešto, koliko sam ja čuo o tome.

Šta su mogli da nađu u toj sirotinjskoj kući?

Ma koliko sam se bojao Riđega, ja nisam mogao a da se ne prišunjam tarabama i ne provirim u susedno dvorište.

Video sam staricu na doksatu. Riđi je zijao i njuškao oko kuće, kao da traži nešto pod zemljom, a žuće su zahtevale nešto od starice. Nije ih razumela, ili nije htela da ih razume; ćuteći pokazala im je otvorena vrata i oni su ušli u kuću. Bakica nije ušla za njima; pustila ih je da rade šta hoće.

Nisu se dugo zadržali. Izašli su baš u času kad je Riđi završio svoje njuškanje oko kuće i vratio se pred vrata.

Nisu bili zadovoljni, bar je jedan od njih tako otprilike slegao ramenima, a taj što je slegao nosio je u rukama lonče za kavu. Zašto baš taj lončić, to ni on sam ne zna, jer ga je na doksatu omirisao i bacio.

Onaj drugi je nosio gomilu od deset-dvadeset knjiga i sručio ih na doksat ispred Riđeg. Riđi ih je pogledao, uzeo jednu, nadohvat prelistao i bacio natrag.

Počeo je da se unosi u lice starici, sa onim strašnim izrazom kao kad hoće mene da uplaši i kad se sprema da drekne „los“, ali se starica nije uplašila, nije se ni makla s mesta, a Riđi je upitao:

– Čije su knjige?

– Mog sina.

To sam čuo jasno, jer tarabe nisu bile daleko, a isto tako sam jasno video kako se Riđi još strašnije primače, hoće da je zgromi, uplaši:

– Gde ti je sin?

A baba Marija je mirno, možda čak ni okom nije trepnula, odgovorila:

– Ne znam. U svetu.

Onda se Riđi okrenuo, ušao u kuću i žuce za njim. Pretresali su ponovo, a ne znam šta su tražili; čuo sam da lupaju i prevrću stvari, a zbog nečeg su jastuke i perinu izbacili kroz prozor. A to je mala kuća – soba, kuhinja i tavan – i sve da izbuše, opet su brzo gotovi sa pretresom. Pa su i izašli, a Riđi je nosio u rukama – fotografiju sa zida.

Retko sam ulazio u tu kuću – tamo nije bilo mojih vršnjaka za igru – i ne sećam se kakva bi to mogla biti fotografija, a Riđi je pitao – ovog puta ne unoseći se u lice, već nadmeno kao da će reći „Znam ja sve! Ne vredi lagati!“ pitao je, pokazujući prstom na fotografiju:

– To sin? Gde je sada?

– U svetu.

– Gde? Gde u svetu?

Bakica je mirno slegnula ramenima: – Ne znam! – a Riđi je preteći bacio fotografiju na zemlju i dodao:

– To ćemo da vidimo!

Pa je odmah ljutito dao znak žućama da ga slede; sišli su sa doksata kao da idu „da vide“, ali su se uputili – prema meni.

Ja sam pobegao od ograde, zaustavio sam se kod bunara, a uskoro je počeo pretres i kod nas.

Ne mogu, a i ne treba da nadugačko pričam o tom pretresu. Stajali smo na doksatu, Pera, majka i ja, dok su žuce tumbali i prevrtali u kući (čuo sam ih kako se zbog nečega smeju) a Riđi, po svom običaju, njuškao po dvorištu i oko štale.

Zbog nečega se zadržao pred kamarom stare slame; obilazio, probadao vilama, i na kraju naterao mene i Peru da je razvaljujemo.

Popeli smo se na slamu i razbacivali je okolo, a on je stajao, požurivao nas dok mu nije palo na pamet da nas ostavi i uputi se u štalu.

Kad je otvorio štalska vrata, u dvorište je išetala naša krmača sa svojih sedam prasića. Riđi je već zakoračio u štalu, ali se odjednom predomislio i okrenuo se za krmačom.

Krmača se najpre uputila prema kapiji – Riđi za njom; kapija je bila zatvorena i svinjska familija krenu bunaru – Riđi za njom. Mada nije bilo vreme za šalu, ja nisam mogao da izdržim, a da ne kažem Peri:

– Gledaj! Uhapsiće krmaču!

Nešto slično je i bilo. Riđi je pozvao žuće iz kuće i sad su se sva trojica skupila oko iznenađene krmače, koja ih je dostojanstveno gledala, groktala i pokušavala da gricka žutu cokulu jednog od žuća. A Riđi me je zvao sa kamare:

– Mali! Dođi! Ostavite slamu!

Sišli smo, a pri silasku Pera mi je šapnuo:

– Ne idi nikuda ako te bude slao. Kaži: zabranjeno je kretanje.

I, kad mi je Riđi pokazao prasence i rekao: – Uzmi džak i nosi u *kafanu* – ja sam odgovorio po Perinom savetu: – Ne mogu. Zabranjeno je kretanje – ali se tu Pera, ne znam zbog čega, predomislio i rekao:

– U *kafanu!* Nosi odmah!

Stajao sam u nedoumici, gledajući sad jednog sad dugog, ali su oni – čini mi se – bili saglasni, jer mi je Riđi črčkao objavu na parčetu hartije, a Pera požurio da donese džak.

Riđi je bio toliko zadovoljan da je prekinuo pretres naše kuće; uputio se dalje, a mene opomenuo da što pre odnesem označeno svinjče. Očekivao sam da će se Pera predomisliti kad Riđi ode, ali me on, naprotiv, požurivao. Svinjče je već bilo u džaku, a Pera me je pratio do kapije.

– Predaj ga Stanku. I upitaj: *šta ima novoga?*

– Kako „šta ima novoga“? – rekao sam začuđeno. – Šta može da bude: blokada u selu! Šta ćeš više?

Začudo, Pera je bio strog, hoću reći stroži i ozbiljniji nego obično. Prosto me je prostrelio očima i rekao:

– Slušaj šta ti kažem. Pitaj *šta ima novoga* i vrati se odmah.

Hajde sad! Uradi kao što sam ti rekao.

Slegao sam ramenima, uprtio džak i zadro šorom, držeći u ruci objavu koju mi je dao Riđi.

„Šta ima novoga?“ Smešno i čudno pitanje, sad, usred blokade. Isto kao kad bih ja sad došao nekome kome kuću pretresaju i rekao mu: „Zdravo, kako si? Kako junačko zdravlje?“

Uostalom, meni se onda tako činilo, a bilo je nešto sasvim drugo u pitanju. Pa ću u šestom poglavlju opisati šta sam sve video i doživeo u kafani „Bela lađa“ i dokučio da ono „šta ima novo“ ima svoje značenje.

Samo na jednom mestu, na uglu Ćukovačkog šora, zaustavili su me Nemci. Objava koju mi je dao Riđi učinila je svoje, i ja sam bez smetnji produžio put.

Stražar pred vratima kafane bio je debeo i drven. Kažem „drven“ jer smo mi, dečaci u selu, tako nazivali jednu određenu vrstu stražara. Takvi se pojave obično kad neka nova vojna jedinica naiđe u selo, a stražare pred zgradom gde ima oficira. Ti stražari stoje nepomično, kao da su od drveta.

Ovako: noge raširene, puška na ramenu kao motika kod paora, vrat ukrućen, i pogled uprt u jednu tačku, tamo negde preko šora. Nekoliko puta sam se zaustavljao pred takvim stražarima, buljio u njih dok se ne zamorim i čekao da se bar malo pomere. Ni makac. Kad naiđe oficir, stražar sastavi noge, lupi petama – cak! (to mu je, valjda, neki pozdrav) i opet se vrati u pređašnji položaj. Drven!

...A sad – selo je blokirano, kretanje zabranjeno, a ja sam sam na ulici, među Nemcima, sa objavom u ruci i svinjčedom u džaku. I uhvatio me strah: kako da pridem tom drvenjaku i šta da mu kažem?

Prilazio sam mu polako, a on se nije ni mrdnuo. Video sam samo da koluta očima i prati me pogledom. Šta će da uradi, pošto sam ja sve bliže? Hoće li dreknuti, skinuti pušku, upitati me što? Za svaki slučaj ja prilazim sa daleko ispruženom rukom i držim objavu u ruci.

Pustio me da pridem do samih vrata, pružio ruku za objavom, primeo je visoko (da ne sagiba i pomera glavu?!), pročitao, vratio mi je, pokazao palcem preko ramena na kafanska vrata i – ponovo se udrvenio.

Nije prozborio ni reči. Ja još nisam znao treba li ili ne treba da uđem. Zastao sam pred staklenim vratima – tamo je bio karton i na njemu: F 43986 ŠTAB – i čekao.

Drvenjak se nije makao i ja uđoh polako, sasvim polako, pustio sam da vrata škripe tako da i on čuje i kaže ako šta misli. Ništa!

Kafana je bila prazna. Spustio sam džak i čekao. Samo je nekoliko stolova u dnu bilo pokriveno čaršavima; tamo su flaše i tanjiri čekali

nekoga, verovatno oficire. Inače tišina, samo je klackao sat iznad vrata u dnu i gicalo se prase u mom džaku.

Zaprtime ga ponovo i krenuh sasvim tiho između stolova, dole prema onim vratima. Nisam smeo da zovnem Stanka – plašio sam se Nemaca.

Kroz vrata sam ušao u hodnik, dugačak, popločan ciglama, mračan. Svetlost je dopirala samo kroz staklena vrata na kraju hodnika, a tamo je bilo dvorište. I mnogo nekakvih vrata levo i desno i jedne stepenice koje vode gore u Stankovu sobu. A sve mračno, možda i zbog toga što sam ja ušao sa svetlog, sunčanog dana. Stajao sam u tom sumornom hodniku i premišljao na koja ću vrata.

Onda su zaškripale Stankove stepenice: čuo sam žuran korak nekoga ko silazi. Sišao je kelner – video sam jasno belu bluzu kelnera – nije me opazio i izgubio se kroz jedna od onih vrata. Ja bih mu se možda i javio, ali sam jasno video da to nije Stanko. Njega uvek lako prepoznam.

Dakle, nepoznat čovek, verovatno odskora u kafani, jer se dobro sećam da Ćira Nedeljko ne drži nikoga sem Stanka. More, još gore, jer nije mi baš sasvim nepoznat. Doduše, još ne znam ko je, ali znam sigurno, mogu da se opkladim, da sam ga negde video. Gde i kad – nisam mogao da se setim.

Eto, to me je zbunilo i uglavnom zbog toga se nisam javljao. Produžio sam da tražim Stanka. Najpre sam prošao celim hodnikom do onih vrata i provirio u dvorište. Tri Nemca su petljali nešto oko automobila. Nikoga drugog nije bilo. Vratio sam se.

Džak sam ostavio u hodniku i pođoh polako uza stepenice. Mislio sam da ću Stanka naći u sobi.

Vrata su zaista bila otvorena, ali nikoga unutra. Video sam: Stankov gvozdeni krevet, šolje, sto i razliveno mleko po njemu, krivi tavanski prozor i nekakvu saksiju sa cvetom, zatim, iza vrata, obešen peškir i kaput.

Nije to bio običan kaput; dugo sam stajao pred njim i u neverici ga gledao; jedanput sam i rukom prevukao preko njega – sve mi je bilo jasno.

Poljar! Ovo je poljarov kaput, i onaj malo pogureni čovek, kog sam sreo u hodniku i koji mi se učinio poznat – to je poljar. Ispravljam: on uopšte nije poljar, Pera me je lagao. Taj čovek je – kelner!

Brzo sam zatvorio vrata i sišao niza stepenice. Odnekud sam dobio hrabrost i hteo sam da uđem na vrata gde se izgubio moj poznanik poljar-kelner, da mu predam svinjče i da se još jednom uverim da je to baš on.

A verovatno sam neoprezno lupao niza stepenice, jer, kad sam se stvorio dole, kroz jedna od vrata promolio se Stanko i viknuo:

– Šta tražiš ovde?

To je bilo tako iznenadno, da sam samo promućao:

– Svinjče...

– Svinjče? Otkud si ga ovde izgubio?

– Nisam izgubio, nego doneo – objasnio sam, a Stanko me, izgleda, tek tada prepoznao, prišao mi i rekao:

– To si ti, Milane. Kakvo svinjče i kako si došao ovamo?

– Sa objavom – odgovorio sam i pokazao objavu.

On je uze i zagleda prema svetlu. Zagledao je prilično dugo i ostao zagledajući je, dok mi je pokazao rukom da pustim svinjče u dvorište.

– To je Riđi naredio da donesem – počeo sam da objašnjavam pošto sam se vratio sa praznim džakom, a Stanko me nije ni saslušao do kraja, već me prekinuo:

– Vidim, pročitao sam. A ova objava je odlična – dodao je malo kasnije – možeš ići kroz čitavo selo sa njom. Svagde kažeš da nosiš svinjče.

Gledao me pažljivo kao da čeka šta ću odgovoriti. A ja sam – nisam znao šta misli tim da kaže – samo klimnuo glavom:

– Može!

– A da li bi ti smeo da odeš sada, recimo, do Radlovačkog kraja?

– Bih! – odgovorio sam bez razmišljanja.

– I uz put da navратиš na jedno dva-tri mesta?

Dali bi ti i tamo svinjče, tako da si miran od Nemaca. Šta veliš?

– Smeo bih!

Stanko me neko vreme pažljivo gledao, i ne znam zbog čega odmerio me od glave do pete pre no što će reći:

– Dobro je, dogovorićemo se. Ovo je važno. Pričekaj me.

Izgubio se kroz vrata, tačno ona vrata kroz koja je i kelner bio

otišao, a ja sam čekao na hodniku prilično dugo.

Kad se Stanko vratio, odluka je bila promenjena.

– Ne – rekao mi je – nećeš ići u Radlovački kraj. Idi pravo kući, samo uz put navrati da majstor-Voje, znaš onog opančara...

– Znam!

– Reci mu: „Kod Stanka je stigla nova rakija.“ Samo toliko i produži kući.

Pošao sam i tek kod vrata sam se setio:

– Stanko, Pera pita šta ima novoga?

– Šta ima novoga? – ponovio je Stanko zamišljeno, a zatim dodao:
– Gužva!

Čekao sam, mislio sam da će mi još nešto reći, a on se nekako odsutno nasmešio:

– Pa da! Tako mu reci: gužva! Uostalom – pokazao mi rukom na Nemce u dvorištu – vidiš i sam. Gužva.

Pratio me je kroz praznu kafanu sve do spoljnih vrata, dok sam se ja uz put spremao da ga upitam, a uradio sam to tek pred samim vratima:

– Stanko, ko je onaj novi kelner?

– Kakav kelner?

– Malopre sam ga video. Učinio mi se poznat. Takav isti se sinoć dovezao na našim kolima iz polja. Mislim da je to bio poljar, a sličan je ovome kelneru.

Stanko me gledao razrogačeno kao da sam ga nečim iznenadio. I suviše žurno i nemarno mi objasnio kao da ne želi o tom da razgovara:

– A, za kelnera pitaš. Video si ga. To je neki gazdin rođak. Tu je već nekoliko dana. Nije on poljar, to si ti nekog drugog video... Ne zaboravi da navratiš kod majstor-Voje. Prenesi mu onu poruku i odmah žuri kući.

Našao sam se napolju, ispred drvenog stražara koji je nepomično buljio preda se. Krenuo sam polako kući.

I razmišljao: kakva je ovo zbrka oko mene? „Šta ima novoga?“ – „Gužva!“ Javi Voji Danilovu: „Stigla je nova rakija“, a onaj poljar nije poljar, nego kelner, a kelner je gazdin rođak i nije poljar, iako ja

sigurno znam da je to jedan isti čovek. A svakako da to sve skupa nije neka igrarija ili šala, jer zaboga, selo je blokirano i puno Nemaca koji vrše pretres.

I zato, kad sam majstor-Voji saopštavao novost o rakiji, ja sam pažljivo gledao u njega, pravo u oči, da vidim neću li nešto saznati.

Majstor se pravio kao da ga nije iznenadila moja novost o rakiji, ponavljam, *pravio se*, jer sam ja jasno video da ta „rakija“ nije baš tako jednostavna. Sakupio je obrve i nemirno trljao neobrijani obraz, a odgovarao mi je kao da me i ne vidi i kao da misli na sve drugo, samo ne na rakiju.

– Hm, tako veliš. A kad si ti bio kod Stanka?

– Malopre – odgovorio sam ne skidajući pogled sa njega. – Tamo je i gazda-Ćirin rođak. Kelner. Sinoć je stigao. Video sam i *njega*.

– Dobro, dobro. A šta radi gazda Ćira?

– On nije kod kuće. Nije ni u selu.

– Hm! Dobro, Milane. Hvala ti. Idi sad kući.

I eto, hoćete li mi verovati, meni se toliko uvirtela u glavu zbrka oko „poljara“, „rakije“ i „gužve“, da sam samo na to mislio, skoro sam zaboravio pretres, Nemce i strah od njih. Poljar, pa poljar! Taj me od sinoć progoni, zbog njega se Pera drži tako mračno i tajanstveno, zbog njega me je i slao u kafanu. A ja nisam hteo da ga otvoreno pitam, kad on već sam hoće da krije. Rekao sam kratko:

– Stanko kaže: „Gužva!“

– A Ćira?

– Nema ga. Tamo je samo jedan novi kelner. Došao je sinoć – dovršio sam a nisam hteo reći da ja znam ko je taj kelner.

Hteo sam sam da raspletom tu tajnu. Odvojio sam se od Pere i razmišljao. Zašto pitaju za Ćiru? Da li im smeta? Uostalom, sedmo poglavlje će da kaže nešto o Ćiri Nedeljkovu, gde se on u to vreme nalazio i šta je radio.

Kad govori, Ćira Nedeljkov vreći kao jare. A ništa u njemu nema jareće, sem tog glasa, a to je možda zbog njegove debljine, jer je on sav okrugao i mastan kao ugojeno svinjče. Vrat mu je crven i utonuo u salo, što ga verovatna guši, pa jareći vreći i teško diše.

A da i ne govorimo o tome kakav je gazda Ćira u ove vrele letnje dane, pa još u otvorenom polju gde sunce nemilosrdno prži, a iz usijane zemlje jara bije!

Put je, kao i svi putevi u našoj ravnici, prav kao strela, prašina je po njemu legla za čitav pedalj, konji su oznojeni i nemirni zbog silnih muva, a Ćirin kočijaš Joca kao i obično – drema. Drema taj uvek, bio na putu ili kod kuće; bilo leto ili zima. U ustima mu uvek lula; nos mu uvek crven. Vrućina mu ne smeta – nije ni skinuo pocepanu kaputinu; sunce mu ne smeta – poklopio se prašnjavom šeširčinom; mune mu ne smetaju – slobodno mu šetaju po nosu, a sve to užasno ljuti gazda-Ćiru, koji se raširio u sedištu iza njega.

– Crkotino lenja! – vreći gazda Ćira. – Opet dremaš. Vidiš li da ćeš se raspasti od vrućine. Muve će te živa pojesti.

Na to Joca kočijaš mora da podigne otežale kapke, pogleda konje i tromo mahne bičem iznad njih, a Ćiri odgovori:

– A-ha!

Debeli Ćira se vrpolti na mestu, a opet ne sme da se mnogo pomera, jer se i samo sedište usijalo na suncu kao vatra; ruku ne sme da spusti pored sebe – opeći će se. Samo hukće i briše oznojeno lice; podiže slamni šešir i briše oznojenu glavu; zavlači maramu u razdrljena nedra, briše znoj; maše novinama ispred usta i hladi se, dišući teško kao sipljivo paripče.

– Eh! Uh! Ovo je ludnica! Izgoreću!

– A-ha! – odgovara Joca kočijaš.

– Ovo nikada nije bilo! Roba će da mi se ukvari!

– A-ha!

Ćira se ljutito izbulji u kočijaševa leđa, besno otpljunu preko kola

i poče da pregleda „robu“. Ispred njega, oko nogu pred sedištem, pod sedištem, iza sedišta, ispod sedišta kočijaševa – sve je bilo natrpano sanducima, kutijama i bocama. Sasvim u dnu kola je burence sa nekakvim pićem. Sve to Ćira vozi da bi snabdeo svoju „trgovinu mešovitom robom“ i svoju kafanu „Bela lađa“. Najviše ga brine burence; spustio je ruku na njega i brzo je trgao natrag – vrelo je.

– Joca, ovo je propast. Pokvariće se. Može i bure da ispuca. Sve će da iscuri. Je l' može, šta veliš?

– A-ha!

– A-ha, a-ha! – hukće brižni gazda. – Sve je tebi „a-ha“! A ako propadne? Hoćeš li ti da mi platiš?

– A-ha!

Ćira više ništa ne odgovara. Još jednom brižno opipa bure, a zatim skida svoj kaput sa nekakvih boca i pokriva burence.

A kola prolaze kroz suncokretova polja kao između dva zida; iz suncokreta struji usijani vazduh i treperi nad poljem; daleka sela u ravnici su se podigla od zemlje i trepere u vazduhu kao na usijanom ulju – *to tera baba kozličé*, a to je nekakva fatamorgana koju donose vreli dani u našem kraju.

– Požuri malo! – više nestrpljivi Ćira, izgorećemo!

– A-ha! – odgovara Joca i lenjo udara konje.

Pošli su malo brže i već se pred njima jasno vidi most pred našim selom.

Most je izgledao sasvim pust kad su mu se primakli. Ispred stražarnice su se vrapci gnjurili u prašini i sve je bilo tiho i pusto, tako da lenji Joca nije ni zaustavljao kola. Konji su se lagano uspinjali prema mostu. Ali tek što su prošli stražarsku kućicu, stražar je izleteo napolje:

– Halt!

Joca se nije ni okrenuo; samo je lenjo zevnuo i zaustavio kola.

Ćira se okrenuo, skinuo šešir i rekao „Dobar dan“ stražaru koji je prilazio, ali kad je video da je to Henc, Ćira se odmah ispravio i rekao mu „Guten tag“, a to je isto što i „dobar dan“.

Henc nije odgovarao; lagano se primicao kolima, a Ćira je žurno prevrtao oko sebe i ispod sedišta, dok se nije setio da mu je kaput na buretu. Privukao ga je i izvukao nekakve hartije:

– Ausvajš? Dokumenti? Bite šen – molim fino.

Henc je prešao pogledom preko kola i Ćira, hartije nije ni pogledao. Klimnuo je glavom i – a to je kod njega vrlo retko – progovorio srpski:

– Ne treba. Znam!

– Molim fino – odgovorio je Ćira smeškajući se, ostavio kaput i tek sad stavio šešir na glavu. – Danke šen! Hoćemo li, polako, Joco?

– A-ha! – progundao je Joca i zamahnuo bičem. Kola su se zaljuljala i krenula.

A u istom času Henc je još jednom viknuo:

– Halt!

Ćira se uplašeno osvrnuo. Henc je odlučno pokazivao rukom natrag, u polje.

– Ne može u selo! Blokirano!

Na te reči se čak i Joca kočijaš okrenuo. Kao da ne veruje svojim ušima, zbunjeno je zavukao ruku u šešir i blenuo u stražara. Ovaj nije više ni reči progovorio; ruka je i dalje pokazivala u polje.

– Ts, ts, bože moj – progovorio je najzad Ćira.

– Blokada? Pa kud ćemo sad, zaboga, moliću fino? Daleko je da se vraćamo u grad po ovakvoj vrućini.

– Čekajte tu – rekao je Henc i zaklonio se u hladovinu stražarnice, ne progovorivši više ni reči.

Joca je polako okretao kola. Vraćali su se pored stražarske kućice prema jednom nakrivljenom bagremu, koji je rastao tu, pored puta. Njegova senka je bila osrednja, ali ipak udobnija nego otvoreni put pod suncem.

Kočijaš nije više bio dremovan; smrknuto i pažljivo je priterivao konje uz bagrem, a Ćira se nagnuo sa sedišta i šaptao mu uz samo uvo:

– Čuješ li, Joco, blokada! Šta li će sad biti?

– Pretres, hapšenja! – odgovorio je Joca mrko i toliko glasno da se Ćira uplašio: čuće Henc njegove reči. Oprezno se okrenuo; međutim, Henc ih nije ni gledao.

– Ne viči toliko, budalo! – siktao je Ćira. – Blokada je to, hej!

Sav se nekako zgurio i smanjio dok se vrpeljio na sedištu, a

kočijaš je dotle smestio kola.

– Ts, ts, ts! Kuća mi je sama, ostao je samo onaj vetropir Stanko! Šta će biti kad se vratim?

– Sve će opljačkati! – odgovorio je Joca, opet glasno.

– Pst! Tebe će da opljačkaju! Zašto mene? Ja sam pošten trgovac!

– A što onda kukaš?

Ćira nije odgovorio; samo je dunuo kroz nos i prostrelio kočijaša pogledom. Onaj se nije ni osvrtao na to. Seo je pod bagrem, naslonio se na stablo i zamišljeno istresao lulu, udarajući njom o petu.

Ćutali su obojica, svaki utonuo u svoje misli. Henc se izgubio u stražarnici, a vreme je polako proticalo. S one strane reke i nasipa ležalo je selo pritisnuto žegom i blokadom.

Tek negde kasnije Ćira se opet privukao i počeo tiho, šapatom:

– Eto, Joco, reci i sam zašto im to treba?

Kočijaš nije podigao glavu; podigao je samo oči ispod nadvijenih obrva i pogledao ga ispod ruba šeširčine.

– Kome to?

– Pa njima, komunistima. Zbog njih je blokada.

Mutne, izbuljene oči kočijaševe su se nepomično zadržale na Ćirinom oznojenom licu. Gledao ga je bez reči, dugo i uporno, kao da ne misli skinuti pogled sa njega.

– Pa reci i sam, nije li tako? – šaptao je Ćira.

Kočijaš opet nije odgovorio; svrnuo je pogled u stranu, zbog nečeg izvadio lulu, štrcnuo pljuvačku kroza zube i produžio da puši.

Bagremova senka se polako izduživala; podne je odmaklo i sunce se spuštalo. Sedeli su, ćutali i čekali.

Osmo poglavlje. Reč je opet o meni. I dalje sam razmišljao o mnogo čemu, a najviše o poljaru. Video sam ga još jedanput. Nikola.

Nisam pogrešio kad sam odlučio da ne zapitkujem Peru o kelneru-poljaru. Jer, nisam mnogo čekao i Pera mi je sam pristupio.

– Ima li mnogo Nemaca u kafani? – upitao je.

– Mnogo. Tamo im je štab. I strog stražar pred vratima. Ne pušta nikoga ni napolje ni unutra.

Pera, kog sam ja naučio da gledam hladnokrvnog i mirnog – više nije bio takav. Nervozno je pušio i stezao šake, kao i ono sinoć kad je hteo da se nekuda provuče kroz blokadu.

Ja sam, naprotiv, bio miran, ili sam bar nastojao da takav budem.

– Bio sam i kod Voje Danilova – rekao sam kobajagi nemarno. – Stanko me je poslao njemu.

– Pa? – pogledao me brat iščekujući.

– Ništa naročito. Javio sam mu o nekakvoj rakiji. Skoro je stigla Stanku.

Pera me je neko vreme gledao ispitujući; kao da je posumnjao u mene – ne znam li ja možda više nego što on misli i ne izmotavam li se ja sa njim, A ja sam bio savršeno miran, kao da me se baš ništa ne tiče.

– Šta radi majstor Voja?

– Ništa. Čini mi se da je zabrinut. Valjda zbog *rakije*.

Mora da sam tu preterao, možda sam se jedva primetno i nasmešio, jer me je Pera neobično oštro pogledao, zaustio nešto da kaže – čini mi se da me izgrdi – ali se uzdržao, naglo ustao i ostavio me.

Ustao sam i ja i otišao svojim poslom. Popeo sam se na štalu, izvalio u seno i hteo da na miru još jednom razmislim o svemu. Ništa pametno nisam smislio, znao sam koliko i do sada, i uvideo sam da je ipak bolje da pokušam da još nešto izvučem od Pere. A već je i vreme odmicalo, sunce se klonilo prema zapadu, a selo je i dalje bilo zatvoreno.

Spustio sam se u dvorište.

Pera je smrknuto šetao gore-dole i uznemireno provirivao preko kapije u šor. Nije to nimalo neobično i nije on jedini u selu koji je to radio. Jer, teško je to biti zatvoren u kući, ne smeti glavu pomoliti izvan dvorišta, dok selo ćuti pritisnuto i tužno i niko ne zna šta se dešava dalje od dvorišne ograde, tamo u drugim šorovima i kućama, u drugim krajevima sela. A pogotovo je to teško za Peru, koga pored svega ostalog muči i jedna određena briga još od sinoć (ja pretpostavljam da je to poljar), i koji je nemoćan da ma šta učini, a ne sme ili neće da se ikome, pa čak ni meni, poveri.

A u takvim časovima vreme se očajno sporo vuče, mili u beskonačnost, čini se da je dan beskrajan, iako – eno već sunce zalazi.

Pera mi se opet prvi obratio:

– Gde si ti video tog kelnera Stankovog? Kod Stanka u sobi?

– Ne, nego dole, u kafani. Nosi belu kelnersku bluzu. Ono – dodao sam odlučivši se naglo – ja sam mislio da je to poljar.

– Poljar?

– Da. Onaj što si bio sa njim na bunaru i što je na našim kolima ušao u selo. Znaš – dodao sam trudeći se da ga što manje iznenadim – ja sam se sinoć probudio na mostu i prepoznao ga. Po kaputu.

Pera je bio toliko iznenađen da mi nije ni reči odgovorio. Samo je zinuo i s nevericom gledao u mene.

Onda, kao da se naglo odlučio da prekine sa međusobnim obmanjivanjima, upitao me odlučno:

– Jesi li bacio onu objavu?

– Nisam.

– Hoćeš li da odneseš još jedno svinjče u kafanu.

– Hoću.

Čini mi se da smo se sad razumeli, iako ni reči nismo rekli o onome što smo obojica mislili. Brzo smo našli džak, uhvatili svinjče, a već je prvi mrak padao na šor. Očekivao sam kratka i jasna uputstva od Pere, a tako je i bilo:

– Najpre proveriti da li je onaj kelner još uvek u kafani. Stanku reci da sam te ja poslao i neka ti slobodno kaže sve. I trkom se vrati kući.

Izašao sam u šor. Mrak se spuštao. Perin pogled me je brižno

pratio preko ograde, a ja sam se uputio pored kuće držeći spremnu objavu u ruci. Sad sam se daleko više plašio nego u podne; možda zbog mraka.

Nikoga nisam sreo sve do Kurjačkog bunara. Tu sam susreo smeh i glasni razgovor Nemaca. Išli su prema meni i učinilo mi se da sam prepoznao Rideg među njima. Spustio sam džak u jarak pored puta i prislonio se uz neko drvo čekajući da naiđu. Naišli su – trojica ih je bilo: Riđi, Špreher i jedan nepoznati. Riđi me je prvi spazio i odmah mi se približio:

– Šta je?

Mnogo sam se zbunio. Jer, sa onom objavom koju sam imao u ruci, mogao sam prevariti svakoga samo ne Rideg, jer – on mi je dao objavu. A ja sam bio toliko zbunjen da nisam ni reči promućao; netremice sam ga gledao u crvenu njušku i – pružio mu objavu.

– Vas? – počeo je Riđi da se cereka nad objavom, a zatim je iscepao na sitne komadiće. Bacio ih je na zemlju, sagnuo se, uneo mi se u lice, i dreknuo:

– A sad?

Drhtao sam kao prut. Rukama sam obuhvatio drvo iza sebe, preda mnom se cerilo strašno lice Ridega, oko mene se zatvarala noć puna Nemaca, a ja sam stajao sam, izgubljen i bez objave.

– Los! – dreknuo je Riđi.

Kao da me je udario iz sve snage – tako sam se stresao. „Los“ – to mu dođe nešto kao: „idi“, „gubi se“, „beži“, a ja nisam znao kako da ga poslušam. Kuda da bežim i kako.

– Los!

Osećao sam kako mi šumi u ušima, kako mi glava buči, a srce se penje visoko, gore pod grlo, i hoće da me uguši. Pogled mi je pao na Šprehera koji je mirno posmatrao sve to. Špreher je progovorio:

– Prestala je blokada. Idi kud hoćeš. Bez objave.

Nikad nisam voleo Švabe. Pa ni tog Šprehera, koji prijateljski razgovara o konjima i seljačkim brigama i peva „Ne luduj, Jelo“, ni njega nisam mnogo izdvajao od drugih; ali te večeri – on mi se učinio dobar čovek. Ne kažem baš sasvim dobar čovek, ali u svakom slučaju bolji, mnogo bolji od Ridega. Ta, na kraju krajeva, on je i odveo Rideg od mene i, dok su se odmicali a Riđi se cerekao od zadovoljstva, Špreher se još jednom okrenuo i rekao mi sasvim ozbiljno:

– Idi! Idi slobodno!

Polako sam se pribrao od pretrpljenog straha. Dakle, blokada je prekinuta. Pogledao sam niza šor i video kako neka žena prelazi susedki. Nisu me slagali, ali zašto ne objave svima, da sve selo zna, čak i preko dobošara – kao što su objavili početak pretresa? Koliko ljudi u selu još uvek strepi kod svojih kuća i čeka, sve dok slučajno ne dopre glas od kuće do kuće da je kretanje opet slobodno do policijskog časa.

Svinjče mi više nije trebalo, kao ni objava koju je Riđi iscepao, a kako nisam bio daleko odmakao od kuće, odlučio sam da ga vratim.

Pera me je dočekaao zabrinuto:

– Šta je bilo?

– Prekinuta je blokada – odgovorio sam, pustio svinjče i odmah se vratio u šor. Čudno, ali mene je brzo prolazio strah pretrpljen od Riđeg. Hteo sam na svaki način da stignem tamo kud sam već bio pošao, da vidim poljara i sve što se može desiti u kafani. Jer, ko zna, možda za kafanu i ne važi naredba o skidanju blokade; možda oni u kafani to i ne znaju, a možda su Nemci već i našli ono što su tražili. Recimo – poljara.

Ja sam tako žurno pošao da nisam ni video kako se Pera brzo izgubio u dvorištu, a zatim i sam izleteo na šor.

Isto tako nisam znao da je istog časa stražar na mostu dao znak Ćiri Nedeljkovu da može u selo. Kola su krenula, a Ćira je neprestano požurivao svog kočijaša. Verovatno je mislio na kafanu, Stanka, a i na Nemce – mušterije. Zato mu se žurilo.

Stražar drvenjak je napustio svoje mesto. Iza ugla su brundali kamioni, žuće su se ukrcavale spremne za polazak. Bez smetnji sam ušao u kafanu.

Bila je skoro puna, mada je bilo više onih „naših“, stalnih Nemaca iz posade, nego romelovaca. Bučali su i sa svih strana dozivali Stanka koji se provlačio između stolova sa poslužavnikom. A za kelnerajem točio je piće i dodavao ga Stanku kelner – poljar.

Više uopšte nisam sumnjao da je to jedan te isti čovek; čak je i kaput bio donesen iz Stankove sobe – ležao je preko stolice, odmah pri ruci.

I nisam gubio vreme niti čekao da me Stanko što upita. Sačekao sam da dođe do kelneraja i rekao:

– Stanko, blokada je prekinuta. Kretanje po selu je slobodno.

Stanko je prešao pogledom sa mene na poljara; gledali su se bez reči, a poljar je spustio čaše koje je držao u rukama i počeo polako da otkopčava kelnersku bluzu.

– Ko ti to reče? – upitao me Stanko.

– Riđi. Došao sam ovamo slobodno, bez objave.

Nameravao sam da pažljivo pratim njih dvojicu, Stanka i kelnera, hteo sam da vidim šta će sad uraditi, ali u tom času pogled mi ja pao na vrata.

Ulazio je Riđi, bahat i strašan i ja nisam imao hrabrosti da se sretnem s njegovim pogledom, a još manje sam želeo da me on nađe u kafani. Odmah sam se šćućurio iza nekakvog bureta koje se našlo pored kelneraja. Nisam mogao mnogo da vidim odatle, ali sam čuo tih, kratak razgovor između Stanka i poljara.

– Ja idem – rekao je poljar. – Može svaki čas Ćira da naide. Voju i bazu ću pronaći. Naći ćeš me preko njega.

– A žito? – upitao je Stanko.

– Pričekajte. Javiću ti već.

Stanko je počeo još nešto da objašnjava, ali ga je prekinuo ljutit poziv: „Kelner!“ a ja sam poznao taj glas. Riđi je zvao.

Provirio sam iza bureta. Riđi je taman skidao opasač i sedao, ali još dok se spuštao na stolicu, njegov pogled se odjednom ukočio u pravcu kelneraja. Pomislio sam da je spazio mene, brzo sam se zavukao iza bureta i šćućurio. Hteo sam da odem još dalje, da se zavučem pod sam kelneraj, i dok sam očima birao pogodno mesto, susreo sam se sa pogledom poljara, koji me je bio opazio. Nasmehio se i rekao mi tiho:

– Ne boj se!

Ostao sam na svom mestu iza bureta. Poljar je polako skidao bluzu i podigao glavu prema stolovima u kafani. Jasno sam video kad mu je ruka zastala na pola puta, a pogled se zaustavio na jednom mestu. Provirio sam: poljar je gledao u Riđega, a Riđi u poljara.

Poljar je ubrzo skrenuo pogled, lagano je odbacio bluzu i prihvatio se svog kaputa, a Riđi je oborio pogled i skupio obrve kao da napreže pamćenje. Tako mi se bar učinilo, jer je uskoro opet pogledao prema kelneraju, smrknuo se još više i prevukao rukom preko čela.

Kad je treći put podigao pogled, nije mogao da vidi poljara jer se Stanko isprečio ispred kelneraja i zaklanjao ga. Hteo je Stanko nešto da kaže, ali mu je poljar dao jedva vidljiv znak očima: Stanko je začutao, natrpao na brzinu nekakve čaše na poslužavnik i uputio se prema stolu Ridega.

Poljar je zagrnio svoj kaput, obišao mene i pošao prema izlazu. Pogledao sam prema Riđem; on je spustio glavu među ruke i na svaki način nastojao da se nečeg seti.

Vrata su se naglo otvorila; pojavile se pleteni baloni, boce, zavežljaji i okrugli stomak Gazda-Ćire Nedeljкова. Brzim pogledom je prešao čitavu dvoranu, nasmešio se – a to mu je valjda bio pozdrav za mnogobrojne goste – i u jednom trenutku osmeh mu iščeze, kad ugleda poljara koji je išao prema njemu. Zinuo je i iznenađeno treptao, kao da ne veruje sam sebi. Konačno je viknuo:

– Nikola! Zar si ti živ?

Mada je odgovor bio tih i prigušen, čuo sam ga jasno:

– Kao što vidiš!

Ćira se čudno ponašao. Brzo se povlačio natraške i zaklanjao izlaz. Vikao je, a nije gledao u onoga kome više, već mu je unezvereni pogled lutao okolo po kafani i Nemcima, kao da se u čudu pita šta se ovo dešava i kako je to moguće.

– Pričekaj, Nikola! Kud ćeš? Stani malo!

Sasvim je već bio zaklonio vrata svojom debljinom. A njegova vika nije bila uzaludna; za nekim stolovima je prestala galama, Nemci su radoznalo okretali glave prema ulazu. Pogledah u Riđeg; on se polako pridizao s mesta.

Tad se desi nešto što verovatno niko nije očekivao. Ja nisam video udarac. Video sam samo kako se Ćirini zavežljaji i boce sa zveketom rasipaju i video Ćiru kako raširenih ruku leti na patos. Video sam i vrata koja su se s treskom zatvorila za poljarom koji se izgubio u noći.

Onda tresak dole, u dnu kafane. Riđi je skočio od stola, preturio ga i poleteo između stolova prema vratima. A prolaz između stolova je uzan; ne znam otkud je i Stanko naleteo, Riđi se sudario sa njim, a gomila staklarije sa poslužavnika, Stanko i Riđi – sve se to uz buku i tresak našlo na podu: Riđi se podigao, ljutito opsovao i požurio prema izlazu. Izgleda da je mnogo vremena izgubio u toj nesrećnoj jurnjavi

kroz kafanu, jer čuo sam gde se dere pred kafanom vrlo glasno, kao da hoće da zaustavi nekog ko je već daleko odmakao.

– Halt! Halt! Stoj!

Čuo sam i nekoliko pucnjeva jedan za drugim, ali je i to bilo uzaludno, jer se Riđi uskoro vratio, besan i divljeg izgleda.

Ćira se u tom času podizao sa zemlje. Brisao je krv sa lica i vrećao kreštavo, pošto se gušio:

– Šta? Pobegao! Svinja! Znam ja njega. Dobro ga znam. On mene da udara!

Nisam ni opazio kad se Stanko stvorio iza mene. Trgao me za ruku: – Za mnom! – i prošli smo na zadnja vrata kafane. Trčali smo kroz onaj hodnik koji je sada bio još mračniji, prošli kroz dvorište sve do zida u dnu. Stanko je skočio na gomilu drva, provirio preko zida, šapnuo mi: „Brzo“, a zatim me prosto kao džak prebacio u susednu baštu.

On je skočio za mnom, pa smo se dugo provlačili kroz svakakve bašte i avlije i iskočili čak u naš šor.

Jedna senka se žurno primicala, sačekali smo dok naiđe i ja sam onda prepoznao – Peru.

– Šta je bilo? – upitao je čim smo mu se javili. – Ko je pucao?

– Nemci!

– A *Ciga*?

– Pobegao je. Reci drugovima da se razidu – odgovorio je Stanko. – Sve je u redu.

Tek sad sam video da Pera nije sam. Ne mnogo daleko od njega, s obe strane šora video sam crne senke ljudi. Bili su razmaknuti jedan od drugoga kao da su se slučajno zadesili na šoru, ali su svi kao po komandi stali kad je stao i Pera.

I čuo sam glas u mraku, a bio sam siguran da je to glas majstor-Voje Danilova:

– Razlaz!

Krenuli su polako svaki na svoju stranu. Ja, Stanko i Pera pošli smo prema našoj kući.

Mnogo štošta me je iznenadilo te noći i toga dana, a jedno od iznenađenja bio je – revolver koji sam video kod Pere. Zataknut za

opasač, ispod košulje.

I uvideo sam: sve ovo što sam gledao i doživljavao, počev od prvog susreta sa poljarom pa nadalje, sve su to vrlo ozbiljne stvari i tu nema nikakve *igre*. Hoću reći, nije to za decu i prema tome – ni ja više *neću da budem dete*. A bolje je da deveto poglavlje kaže opširnije o toj mojoj odluci. Konačno sam prekinuo sa dečjim igrama, ali svoje strele od kišobrana nisam uništio.

Rat je bivao daleko od mene.

Nemci su se širili po selu, Riđi me je progonio na svakom koraku; ne računajući jučerašnje događaje i pretres, tri sam blokade preživeo – a ipak sam bio bezbrižan i *dete*, kao da rata nema. Baš u našem selu. Jer, ma šta da sam preživeo, i ma šta da sam video, čim događaji prođu, čim strah zaboravim, ja se opet vraćam Vasi i Branku, uzimam luk i strelu ili idem na reku da pecam ribu.

Igramo se i prepričavamo šta smo videli i doživeli. Vasa, kao i obično, preteruje. Da ne slažem: mi o ratu razgovaramo. Mnogo, Ali govorimo o nečem što je daleka i lepo, i gorko žalimo što i kod nas nije tako pa da se priključimo. Tamo, u tom dalekom ratu, marširaju partizani, pevaju partizanske pesme (neke od tih pesama i ja znam), idu od sela do sela i tuku Nemce. I svaki hrabar dečak može da im priđe, dobije pušku ili je otme od Nemca i produži da ratuje.

To je rat. A kod nas? Kod nas rata i nema; postoji samo Riđi i njegovi stražari, postoje poternica za „banditima“, postoje pretresi i blokade. Prave ratnike, partizane, još nisam sreo. Dakle – nema rata kod nas.

Verovao sam u to sve do jučerašnje blokade i do prošle noći. Sada o svemu mislim drukčije. Dolazak onog poljara koji nije poljar nego kelner, nije kelner nego je Nikola, nije Nikola nego je Ciga; briga oko njega dok je bio kod Stanka a blokada trajala, tuča u kafani i besna jurnjava Riđega; Perina uznemirenost i pištolj za koji nisam znao, Voja Danilov i neobične poruke koje sam prenosio; senke ljudi koje sam video u šoru i nisam mogao da ih prepoznam, ali sam bio siguran da su naoružani kao i Pera i da su pošli da *pucaju* ako zatreba – šta je sve to ako nije rat?

A toga je svakako i dosad bilo u selu, samo sam ja bio daleko od svega i slušao sam samo prepričavanja drugih, a ponekad sam preuveličavao slično Vasi.

Ljudi vole da preuveličavaju. Istog jutra, odmah posle blokade, kad već nije bilo romelovaca, šorom se ljuljao pijani skeledžija.

Slušao sam ga na bunaru, gde su se bile okupile žene.

– Čujete li vi – govorio je – šta momci rade, a? Švabe su juče naročito došle da traže jednog *ilegalca*. A on, majčin sin, ne beži, nego pravo k njima: u štab. *Ubio im je tri oficira*, razbio zube gazda-Ćiri i odveo sobom onog momka, Stanka!

Žene su se uplašeno osvrtales, smetalo im je skeledžijino glasno pripovedanje, i vikale su na njega:

– Beži, stari! Nosi te đavo! Na skelu!

A ja sam se baš tad uverio da više *nisam* dete.

Evo: stanem između žena i skeledžije, odmerim ih dobro i počnem važno:

„Nije bilo tako, čika-Simo. Ja to bolje znam, pošto sam baš ja lično sve video. Ne samo video; ja sam sa onim *ilegalcem* (on se zove Ciga) došao iz polja i znam ga dobro. On nije hteo da ulazi među Nemce u kafanu, već ga je tamo slučajno zatekla blokada. Nije ubio ni jednog oficira, samo je Ćiru lupio po njušci i nije odveo Stanka sa sobom. Stanko je pobegao *sa mnom*. Sem toga, u selu je već bila spremna jedna grupa da pomogne bekstvo ilegalca. To znam sigurno, pošto je i moj brat u toj grupi. Međutim, njihova pomoć nije bila potrebna. Ilegalac je pobegao a isto tako i Stanko. Gde su sada – to vam ne mogu reći. Tajna! Mogu vam reći samo to da se i *kod nas ratuje*. Eto toliko!“

Otpljunem prezrivo i gledam ih sa visine, čekajući šta će oni da kažu. Ne odgovaraju ništa. Da je *na mom mestu* Vasa, oni bi svakako nešto odgovorili, pošto bi im Vasa sve ispričao *tačno onako* kako sam ja naveo. Još bi dodao i izmislio i ono što nije bilo.

Da, to bi uradio Vasa i svako drugo *dete*, ali ne *ja*. Ja sam ćutao kao kamen slušajući *skeledžijine* priče. Ni jednim pokretom nisam odao da ja *nešto više* znam o svemu tome.

Pustio sam ih neka se objašnjavaju i izmišljaju. Ovakav rat, kakav sam ja video, to je *suviše ozbiljna stvar* i tu ne sme mnogo da se priča. Jasno?

Deca, to jest Vasa i Branko, došli su još istog dana negde oko podne. Naravno, doneli su luk i strele. Šta li sam sve morao slušati od Vase, kakve sve priče o kafani, o pucnjavi kroz noć, o ubijenim Nemcima, o *tri* ilegalca, o Stanku koji je stavio bombu među Nemce, ali ona nije eksplodirala, o svemu i svačemu, a morao sam se

pretvarati kao da u sve to *verujem*, da ne bih izazvao sumnju.

Čuo sam još nešto od Vase. Onaj sin baba-Marije, moje susedke, onaj za kog su tvrdili da se zauvek izgubio u svetu – on je živ, i sada je veliki partizanski komandant. Zato su Nemci sinoć uhapsili i odveli staru baba-Mariju.

Znao sam da su staricu odveli. Njena pusta kuća stajala mi je pred očima. Sem toga, ja sam otprilike *naslućivao* zašto su je odneli. Sećao sam se Ćire Nedeljkova kad je ustajao sa patosa, brisao krv i psovao. Sećao sam se i kad je Riđi, gledajući u fotografiju, pitao staricu gde joj je sin. Inače – ćutao sam kao zaliven.

Pozvali su me u igru; Vasa je doneo strelu od trske kroz koju je provukao običnu žicu. Branko nije doneo ništa novo.

Odgovorio sam:

– Ne, neću više da se igram. Ni danas ni drugi put. Igrajte se sami.

Gledali su me iznenađeno. Branko je mislio da su oni krivi za to.

– Da se ne ljutiš na nas? – upitao je.

– Ne, ne ljutim se, ali neću da se igram.

– Zašto?

Slegao sam ramenima:

– Tako!

Šta drugo da im odgovorim? Neka misle šta hoće, meni je svejedno. I nije me nimalo iznenadilo kad je Vasa ljutito povukao Branka za rukav:

– Hajdemo! On se pravi važan.

Ipak, Vasa je bio *dete*; čujte šta mi je još rekao kad je već bio odmakao:

– Idemo u Brdarevu baštu. Pusto, nigde nikoga. Trava: ovolika! Ima i trap! Da znaš!

I otišli su; valjda u taj trap. Ja sam polako pošao na štalu da pronađem svoje strele i uništim ih. Konačno.

Štala, upravo onaj deo gde se smešta seno, to jest tavani na štalama, vrlo su dugački kod nas. Sve je tu pod jednim krovom: i štala za stoku, i šupa za kola, i razne ostave; razume se onda da je krov dugačak. Penje se uz merdevine, spolja.

Penjao sam se polako, razmišljajući, čini mi se, o Vasi i Branku, tako da nisam odozdo ni primetio da su vrata zatvorena. Obično, pogotovu ako nije kiša, vrata zvrje otvorena i vazduh slobodno struji kroz senarnik: možete zamisliti koliko sam se iznenadio kad sam ta ista vrata našao zatvorena, pa još zamandaljena iznutra.

A kako sam se ja poslednjih dana privikao na mnoga iznenađenja, to sam se i sa ovim brzo pomirio i vratio se u dvorište.

Evo čega sam se tad prisećao: Pera, Stanko i ja došli smo sinoć zajedno kući. Opomenuli su me, ovog puta ozbiljno i ne krijući ništa od mene, da ćutim o onome što sam video i poslali me na spavanje. Čekao sam da dođe Pera, i zaspao sam, a on se nije vratio. Ujutru je bio na doručku, zatim se opet nekud izgubio. Stanka više nigde nisam video, a siguran sam da se nije vratio Ćiri.

Kad sam *prestao da budem dete*, zarekao sam se da više neću da smetam Peri i da svoj nos trpam svugde. A nisam mogao dugo da izdržim; kopkalo me da saznam zašto je senarnik zatvoren.

Koliko li sam se puta igrao s dečacima na tom senarniku i koliko li sam stvorio ulaza i prolaza za koje samo ja znam! Odlučio sam da iskoristim jedan od njih, onaj na kraju suprotnom od vrata, gde se sada nalazi nešto ovogodišnjeg sena.

Uvlačio sam se tiho, najtiše što sam mogao. Naročito sam pazio da ne šuška seno poda mnom. I čuo sam razgovor koji možda nije trebalo da čujem, ali šta mogu kad sam se tu zadesio. Razgovarali su Pera i Stanko zavaljeni u seno, pored Stanka je bio bokal vode i ostaci doručka; znači tu je Stanko, a možda i Pera prespavao.

Stanko se žestio zbog nekakvog žita.

– Ma o kakvim mi *okolnostima* (tako sam čuo) govoriš! Tu Voja nema pravo. Možeš me zvati *nedisciplinovanim* (i to sam čuo!) i *anarhistom* (takođe i to), ali ja tvrdim: žito moramo zapaliti. Odmah.

Pera, hladnokrvni, pomalo tromi Pera, umirivao ga je:

– Što si toliko tvrdoglav. Kad dođe *direktiva* (opet jedna neobična reč!) zapalićemo ga. A da znaš – to nije igračka. Straža je tamo. Trebaće da se bije.

– Ako! Ja mislim da zbog toga što mora da se bije, samo zbog toga, Voja i okleva. Mašine su već kod kamara. Za dan vršidba i – ode žito u Berlin! Šta onda?

Poče da mi biva jasno o kakvom žitu je reč. Straže pored kamara,

vršidba i žito za Berlin! U selu se često pričalo o tome kako je tu i tamo, u okolnim selima, izgorelo žito namenjeno za Nemačku. Jedne noći smo svi izašli pred kuću i gledali odsjaj jednog takvog dalekog požara. I samo jedan odgovor je postojao na pitanje ko je zapalio žito: partizani. Sećam se da mi je zbog toga bilo strašno krivo.

„Zašto ti partizani“, pitao sam se, „obilaze naše selo kao da je šugavo? ta odmah tu, u Malom Ritu, na hiljadu koraka od prvih kuća leže ogromne kamare švapskog žita i čekaju da budu zapaljene! Istina, čuva ih straža, ali šta znači straža za partizane?“

A od sinoć, još bolje – od ovog časa kad prisluškujem Peru i Stanka i kad za mene rat više *nije daleko*, postaju mi jasnije tolike paljevine žita. A Pera i Stanko produžuju sa objašnjavanjem, samo se već i Pera ljuti.

– Ti si kao dete – kaže on Stanku. – Sve ti je sporo, hoćeš na prečac. Kažem ti, paljevinu treba pripremiti, treba se naoružati i spremati za borbu sa stražom. A sa čime ćeš? S pet pištolja protiv gomile stražara i mitraljeza?

– S čime – ponovio je Stanko podsmešljivo. – Treba samo smeti, razumeš li, *smeti*?

Video sam ga kako je ustao i nemirno gledao oko sebe dok je seno šušalo pod njim.

– S čim? – ponavljao je dalje, a onda ljutito istrže moje strele koje su mu bile pri ruci, iza grede, i baci ih pred Peru. – Sa ovim, razumeš li, sa ovim ću ga zapaliti, samo me pustite.

Pera je samo slegao ramenima iznad strela i okrenuo se prema izlazu.

– Ne vredi da s tobom razgovaram – rekao je. – Vidiš i sam da si detinjast. Zatvori vrata za mnom. Odsad će ti *mali* donositi hranu da bude manje sumnjivo.

Bio je već kod vrata a Stanko ga je pratio.

– Dokle ti misliš da ću ja da se krijem ovde? – upitao je.

– Dok mi ne jave kud da te odvedem! – odgovorio je Pera mirno.

– Tako, dakle! Igram se ilegalca koji ništa ne radi? Lepo! I da znaš – otići ću odavde. Ako ne zapalim žito, zapaliću Ćiru Nedeljкова!

Pera se već bio dopola spustio niz merdevine. Onako odozdo, ispod oka, pogledao je Stanka, ozbiljno kao što se gleda na jogunasto dete i

dobacio kratko:

– Zatvori vrata! – i izgubio se.

Onda sam ja uvideo da nema smisla zadržavati se dalje na štali, pa sam se i sam izvukao.

Tim pre što je trebalo da ja budem onaj „mali“ koji će Stanku donositi hranu, a to se uskoro i dogodilo jer me je Pera sam pozvao, opomenuo me da ćutim o svemu što vidim i čujem, objasnio mi kako ću ići Stanku i kako ću mu biti na usluzi.

Iznenadio sam se kad sam se prvi put popeo k njemu. Stanko je sedeo duboko zabavljen – oko mojih strela. Potpuno je izmenio luk; bio je sad manje savijen, ali jači, kako mi je Stanko objasnio. A meni je bilo neprijatno; svega pre nekoliko časova zarekao sam se da se više neću igrati i pošao sam da uništim strele. Rekao sam to Stanku.

– Zašto da ih uništiš? – upitao je on začuđeno.

Dugo sam smišljao šta da odgovorim, i na kraju sam rekao prilično zbunjeno:

– Zato što je rat!

Stanko kao da me nije odmah razumeo. Gledao me iznenađeno neko vreme, onda se nasmešio, rekao mi da sednem pored njega, pa smo nas dvojica dugo razgovarali. Zapravo, govorio je više Stanko, a ja sam slušao i za to vreme on mi je rekao otprilike ovo:

– Ti zbog rata hoćeš da uništiš strele i nećeš više da se igraš. Nemoj to da radiš. Zašto da ti rat uništi detinjstvo? Ne valja biti suviše ozbiljan u tvojim godinama. Jest, rat je težak i za tebe, ali će proći. Nemce ćemo isterati, a ti ćeš onda biti možda suviše odrastao za luk i strelu. Igraj se ti sada, pusti nama odraslina brigu, rat i Nemce.

Tako mi je otprilike govorio, a bio je vrlo ozbiljan, skoro tužan, pa sam se i ja mnogo uozbiljio i zamislio. A Stanko me je dugo gledao, nekako zamišljeno se smeškao, zavukao mi ruku u kosu i prodrmao mi glavu. (I pre *one* noći i *onog* dana, kad god bi me sreo negde, on je, razgovarajući bilo o čemu sa mnom, zavlacio ruku u moju kosu, a ja nisam znao zašto. Kosa mi je kudrava i raščupana kao vrapčije gnezdo.)

– Igraj se ti – govorio mi je Stanko i iznenada postajao veseo kao da hoće i mene da razveseli. – Igraj se, kad imaš ovako lepe strele!

Onda mi je pričao kako se on nekada, u mojim godinama, igrao

lukom i strelom.

Stanko nije bio iz našeg sela. Došao je odnekud odmah u početku rata, lutao po selu kao i druge izbeglice i na kraju se zaposlio kod Ćire Nedeljkova. Niko, zapravo, nije znao odakle je on, ali se znalo da je gradsko dete, jer se slabo razumevao u paorske poslove. A brzo su ga zavoleli u selu; smatrali su ga kao domaćeg.

On se – to mi je sada pričao – igrao sa svojim vršnjacima u predgrađu jednog velikog grada. Postojala je grupa dečaka sa strelama, a Stanko je bio *Orlova Noga*.

– Šta je to? – pitao sam.

– Zar nisi čitao knjige o Indijancima? Gradski dečaci ih mnogo čitaju. Orlova Noga je indijanski poglavica. I ja ne znam sigurno da li je takav poglavica i postojao, ali sam se ipak ja tako nazivao i bio sam poglavica dečacima iz mog kraja. Igrali smo se rata. Strelama. Jedanput se „neprijatelj“ zatvorio u napuštenu baraku. Kad mu nismo ništa mogli, odlučili smo da ga gađamo *vatrenim strelama*. Umalo nismo baraku zapalili i žandari su nas posle vijali ulicama.

– Kakve su to vatrene strele? – upitao sam radoznalo.

– Obične. Mi smo ih sami pravili. Kudelja ili krpa na vrhu strele, zamočena u benzin. Leti kroz vazduh i gori. I ne samo to. Mi smo se i maskirali kao indijanski ratnici. Znaš li kako se to radi?

Dugo mi je Stanko pripovedao o svojim igrama u predgrađu; to su uglavnom bili veseli doživljaji i često sam se smejavao. A on je, izgleda, to i hteo, jer mi je na kraju rekao, a tad je opet postao ozbiljan i skoro tužan:

– Vidiš kako je lepo igrati se. Ne daj da ti rat pokvari detinjstvo, ti si ipak *dete!*

A šta sam ja o svemu mislio, to ću reći u sledećem desetom poglavlju. Najvažnije su vatrene strele. Hteo sam da postanem ne baš poglavica, ali nešto slično tome.

Siromah Stanko! Rekao mi je da sam još *dete*, a nije ni slutio kako sam ja daleko od toga! Da je ono što je meni rekao ispričao Vasi, taj bi od svega zapamtio jedino: treba se što više igrati, važno je sastaviti *grupu* dečaka, podeliti se na „neprijatelje“ i – što je najvažnije – dobro se maskirati i zvati se „Orlova Noga“ ili slično!

To bi on zapamtio od svega, a ja – ja sam zapamtio *vatrene strele*.

Dragi Vaso, rat je ovo! Lepo je to igrati se, ali je lako biti hrabar u *igri*. U krajevima kroz koje prolaze partizani, hrabri dečaci se ne igraju „Orlove Noge“, tako bar ja mislim. Oni *ratuju*. Doduše, ti, Vaso, ne znaš i ne vidiš da se ratuje *i kod nas*, a ja sam to video i sada o svemu drukčije mislim.

I još nešto: mislim da sam dovoljno hrabar (iako me Riđi ponekad uplaši), kažem, mislim da sam dovoljno hrabar i da mogu početi *ozbiljniju igru*.

Svoje strele sam poneo sa štale i obećao Stanku da ih neću uništiti već ću se *igrati* s njima.

Već sam počeo. Od dna bašte do oraha ima oko dvesta koraka. Lukom koji mi je Stanka prepravio i slobodnom strelom tu daljinu prebacim kao od šale.

A kad sam na strelu stavio kudeljku, s teškom mukom dobacujem do oraha. Bacio sam luk i najozbiljnije se prihvatio posla da napravim bolji.

Savijao sam ga onako kako sam nekad nameravao: uglavio sam ga u točak od kola. Uspelo je. Onda sam malo prepravio svoje strele od kišobrana. Opteretio sam donji deo strele da je kudeljom omotani vrh ne vuče prema zemlji i da sigurnije leti. I to je uspelo.

Dobaciti sa dna bašte do oraha – to više nije nikakva teškoća. Treba samo malo više snage da se zategne novonapravljeni luk. Ja to mogu, verujem da će moći i Vasa, a o malom Branku ću još da razmislim. Uostalom, on i ne mora da bude član *moje družine*. Dete je.

Doduše i Vasa je još detinjast, ali ću uspeti da izađem na kraj s njim. Na kraju krajeva, ja ću da *komandujem*, a on ima da sluša. Razmisliću o tome da li ću još koga da uzmem. Stvar je ozbiljna.

A kao prva briga dolazi ovo: obezbediti dovoljno istih ovakvih strela sa istim ovakvim lukovima. Skinuo sam sa tavana stari kišobran i uništio ga do kraja. Strele su odlično ispadale za rukom; kako koju novu dovršim, ona je bolja od prethodne.

Tako je valjda uvek kad čovek radi isti posao nekoliko puta. Naročito kad je zagrejan za taj posao pa prosto gori od nestrpljenja da što pre i što bolje dovrši.

U to sam se uverio naročito kod lukova. Napravio sam ih svega pet. Poslednja tri su bila tako dobra, da sam prva dva – a bio sam mislio da su oni najbolji – jednostavno bacio kao slabe.

Oružje je bilo dovršeno.

Kasno po podne pošao sam da tražim Vasu i Branka. Luk i strele nisam poneo; sakrio sam ih na sigurno mesto u bašti.

Očekivao sam da ću onu dvojicu naći kod Brdarevih. Vasa mi je bez potrebe hvalio to mesto, znao sam ga isto tako dobro kao i on. Napuštena kuća, ukućani se raselili i otišli, a niko novi nije došao. I razume se, bašta utonula u korov, niko je ne čuva, i za hrabru decu odlično mesto za igru. Ponavljam: za *hrabru* decu, jer samo hrabri dečaci idu na igru u napuštena kućišta. Prilično je neprijatno (za onog koji nije hrabar) u takvoj pustoši, a sem toga i roditelji zabranjuju da se tamo igra i još više ruševina ruši. A sem toga – i to je važno! – Brdareva kuća nalazi se odmah iza nemačke kasarne. Donji kraj Brdareve bašte zatvara visok zid, sav opleten bodljikavom žicom. Iza žice je kasarnsko dvorište, zatim kasarna, Nemci – i Riđi...

O svemu tome uopšte nisam mislio kad sam išao da potražim Vasu i Branka. Mislio sam šta ću im reći, kako ću ih naterati da se *uozbilje* i da me prime za komandanta.

Našao sam ih u trapu koji se nalazio pored bodljikavog kasarnskog zida. I, šta mislite! – igrali su se „rudnika“.

Istina, trap je bio pogodan za takvu igru; pod zemljom je, dosta je prostran i taman. A Vasa se pobrinuo za ostalo: doneo je ašov, bocu vode za piće i konopac (reče mi da je za izvlačenje rude). Sem toga i štalski fenjer, a to mu je rudarska lampa. Zbog tog fenjera koji je upaljen visio na zidu trapa, morao sam da zatvorim ulazni kapak za sobom; kroz kapak bi prodiralo dnevno svetlo, a je li to „rudnik“ ili

nije! Već je bila iskopana prilična rupa; pitam šta kopaju: „Zlato“, odgovara Vasa, a oba rudara su bila dobro isprljana od iskopane zemlje.

Bili su toliko zadovoljni igrom da mi nisu ni prebacivali jutrošnje odbijanje. Pozvali su me, a ja sam opet odbio. Prgavog Vasu to je podsetilo na jutrošnji razgovor i opet je ponovio ono što mi je već jednom rekao:

– Praviš se važan!

Prezrivo je otpljunuo i ustobočio se preda mnom sa rukama u džepovima.

– Dakle, ti se više ne igraš. A zašto si onda došao, veliki gospodine?

Ono „veliki“ treba da znači odrasli i Vasa je mislio da će me tu najviše pogoditi; da je to baš ono u čemu se ja „pravim važan“ A ja se nisam ljutio. Odgovorio sam mirno:

– Ne, neću da se igram „rudnika“. Ne da se pravim važan, nego znam nešto mnogo bolje. Baš sam mislio da vam predložim...

– A šta to? – upitao je Branko nestrpljivo.

Sa odgovorom nisam žurio.

– To je – počeo sam polako – jedna vrlo, jedna mnogo, jedna jako *ozbiljna* igra. I opasna. Ko nije hrabar, ne treba ni da pokušava.

– Ja sam hrabar! – odvalio je Branko ne čekajući, a on, izgleda, uopšte nije mnogo razmišljao o onome o čemu sam govorio.

Vasa je bio oprezniji. Odmeravao me ispod oka i na kraju sumnjičavo procedio:

– Da ti ne izmišljaš priče? Kobajagi neka nova igra! Samo da se napraviš važan!

Opet njegovo „da se pravim važan“. Ali me nije zbunjivalo. Produžio sam:

– Ozbiljno govorim. Najvažnije je biti hrabar. I da se sluša moja komanda. A opasno je. Čak ne sme ni da se govori o tome.

– Tajna! – šapnuo je Branko, a sav je treptao od nestrpljenja.

A ni Vasa nije ostao ravnodušan. Prišao mi je bliže, čučnuo i, poput Branka, počeo je da govori šapatom:

– Kaži šta je?

– Ne smem da kažem. Videćeš već.

– Ali šta je? Kakva je igra?

– Rat!

Vasa je razočarano ustao.

– Mislio sam da je nešto bolje – rekao je. – To smo se već igrali. Pored reke.

– Ali – odgovorio sam ja – ovo je drukčija igra. Čak i *nije* igra. Kažem ti: rat! Vasa se više nije mogao zagrejati. Ravnodušno je upitao:

– Kad ćemo da počnemo?

– Večeras! – odgovorio sam.

To je bilo dovoljno da se on ponovo uznemiri.

– Noću? Noću ćemo da se igramo? Sve do policijskog časa?

– Možda i posle njega!

To je već bilo suviše za Vasu. Odmah je pristao.

– To mi se dopada, Samo... zašto baš ti moraš da budeš komandant? Kad skupimo dečake i kad se podelimo na neprijatelje, onda ćemo birati. Zar ne?

– Nema tu nikakvih dečaka. Samo nas trojica i niko više.

– Onda nema ni neprijatelja!

– Ima!

Obojica su gledali u mene kao u čudo. Mora da sam im izgledao „mnogo važan“.

– A ima li zarobljenika?

– Nema!

– Kako mu sad to dođe? – čudio se zbunjeni Vasa.

Branko je to objasnio na svoj način:

– Pa to je jednostavno: svaki neprijatelj se ubija. Ostaju samo živi i mrtvi, zarobljenih nema. Je l' tako?

– Nije ni tako – odgovorio sam, a njihovom čuđenju nije bilo kraja.

Samo je bilo i opasno to čuđenje. Jer, na kraju su počeli da sumnjaju u sve što sam im rekao, da sve smatraju za moju izmišljotinu. A nikako nisam smeo da im do kraja kažem šta

nameravam, bar *zasada* nisam smeo. I uradio sam ono što sam smatrao za najpametnije u tom času.

– Zakletvu ćemo položiti – rekao sam vrlo ozbiljno, i to je razvejalo njihove sumnje. – Krvnu zakletvu. Ko izda tajnu ili ne bude slušao ratna naređenja, pada pod vojni sud. Niko na svetu: ni dečaci, ni roditelji, ni poznanici, niko živi ne sme znati za ono što mi radimo. Ako hoćete, zakunite se, ako nećete: ja ću bez vas. Naći ću druge.

Razume se da nisu odbili, i to je bila čudna zakletva u mračnom trapu izgovorena polušapatom uz svetlost fenjera. Iglom smo se uboli u prst i pomešali krv. To je učvršćivalo zakletvu. A od svega je najčudnije da ona dvojica nisu znali *na što* su se zakleli i šta ja to pripremam. To je i razumljivo s obzirom da su oni *deca*. Razume se *ja* se tako ne bih zakleo, ali sam im pod zakletvom obećao da ću večeras tačno objasniti o čemu se radi. Svečano sam im rekao na kraju:

– Večeras, čim padne mrak, dođite u moju baštu. Najtiše što možete – niko da vas ne opazi. Ne treba ništa da nosite. Sve je pripremljeno.

Razišli smo se, a ja sam bio čvrsto uveren da sam pametno uradio što im nisam *ništa više* rekao. Ipak, *deca su*, mogu da se prevare i izdadu tajnu, a mogu – i da se uplaše. Ovako sam siguran i da će ćutati i da će doći. Njima ću reći večeras, a vama sada u jedanaestom poglavlju sve što se dogodilo te neobične i burne noći. A to je bio pravi rat uz pucjavu i uzbunu. Ja lično nisam nastradao iako sam dobio batine.

Vasa i Branko nisu verovali svojim ušima kad sam im objasnio kud ih vodim. Možda su još uvek verovali da je *igra* u pitanju, iako su držali strele sa kudeljom u rukama, a noć se zatvarala oko nas. Noć tamna, umorna i tiha. Mesec se retko pojavljivao plašljiv i bled; jurio je oblake po nebu i sakrivao se iza njih. Selo se spremalo za spavanje; poslednji put su obilazili stoku, zatvarali štale i dozivali zadocnelu decu po dvorištu.

Znam da su i mene tražili iako već nisam bio kod kuće. Najpre se brižna majka setila: „mali, gde je mali?“ i ne sluteći ništa promolila je glavu kroz vrata i dozivala: „Milane! Milane!“

A ja se nisam javljao; nisam ni mogao pošto nisam bio kod kuće.

Onda je majka izašla u dvorište i zvala još glasnije: „Milane!“ I čekala, a kad nije bilo odgovora, zvala je opet, pa je provirila i na šor i zvala odatle. Htela je da pođe od suseda do suseda, ali se onda Pera umešao:

– Idi ti u kuću, ja ću ga već naći.

On nije voleo mnogo da doziva. Krenuo je odmah u baštu, obišao oko kamare i iza kamare, pregledao sve budžake i sva moja skrovišta. Izašao je i na Gigićev sokak i nije bio lenj da ode i do Vasine kuće. Mora da je bio ljut a možda i zabrinut kad su mu tamo rekli da nisam dolazio, a da ni Vase još nema.

Onda se vratio kući, video da me i majka traži negde po susedstvu, pošao da nju vrati i umiri, a onda je opazio da se vrata na štali otvaraju.

Stanko se spuštao niz merdevine. Pera je bio ljut zbog mene i zbog svega.

– Jesi li video maloga?

– Nisam!

– A ti, kud se spremaš?

– U selo.

Pera je bio sve nestrpljiviji:

– Ostavi se gluposti! Ja odgovaram za tebe. Poznaće te. Poginućeš.

U čudnom raspoloženju je te večeri bio Stanko. Veseo i oran za šalu. Imao je nekakav stari pištolj i igrao se njime u mraku.

– Poznaće me? I treba! Ja sam poznata ličnost! Danju me nema nigde, a noću – molim, izvolte ko želi da me prepozna! A Ćira, moj slatki gazda, on me se sigurno zaželeo. Idem da ga vidim.

Pera ga je smrknuto gledao, odmicala je noć, možda ni do „policijskog“ nije bilo daleko, on nije ni mene bio pronašao, a i Stanko mu još brige zadaje.

– Slušaj, Stanko! Nije mi do šale. Vрати se gore.

Stanko je ozbiljno odgovorio:

– Dajem ti časnu reč da ću se vratiti. Nećeš imati nikakve neprilike. Pusti me da svršim jedan važan posao. Nije ništa opasno.

I jednostavno je šmugnuo u mrak, a Pera je ljutito digao ruke od njega i pošao u potragu za mnom. Pronašao je majku i vratio je kući. Čekali su oboje, majka usplahirena a Pera smrknut. A vreme je odmicalo, pa je Pera morao da prekine to čekanje.

– Molim te – rekao je majci – sedi kod kuće i nikako ne pravi uzburu kod suseda. Ja ću ga sigurno naći i dovesti.

On je rekao *sigurno*, a ja sam bio *siguran* da on ne zna gde sam. I zato mi je bilo neshvatljivo otkud mu je palo na pamet da me traži čak i u Malom Ritu, izvan sela! Tek docnije, kad je već prošlo mnogo vremena od svega što se desilo te noći, ja sam zaključio: Pera je tražio ne samo mene već i Stanka. Jer, u Malom Ritu su se nalazile kamare žita za Nemačku, one iste kamare koje je Stanko hteo po svaku cenu da zapali. Pera se toga, verovatno, setio tek onda kad se Stanko već bio izgubio, pa je požurio da pronađe najpre njega. Ta on je svakako bio u većoj opasnosti od mene. Stankova namera da zapali žito bila je mnogo opasnija od mojih zakasnelih igara u noći.

Mali Rit je nekada bio rit, to jest bara. Sada su tamo najbolje oranice i salaši utonuli u voćnjake. Kroz oranice se proteže nekoliko kanala, u koje se s jeseni i proleća voda skuplja, a u leto su potpuno suvi.

Kad ja stanem na dno kanala i kad se još malo pognem, niko me iz polja ne može videti. Ipak, pre nego što sam krenuo niz jarak, još jednom sam opomenuo Branka i Vasu. Rekao sam otprilike: ono što

preduzimamo – opasno je, ali se ne treba plašiti; treba biti samo hrabar i oprezan, i treba slušati šta ja naređujem. Mesec nam je išao naruku; stalno je tražio najgušće oblake.

Kanal je prolazio pored nemačkog salaša. Video sam kamare u mraku; bilo ih je šest i sve su bile visoke i dugačke. Stražara nisam video, a svega jedan prozor na salašu je bio osvetljen. Išli smo niz jarak, oprezno jedan za drugim. Ukoliko smo bili bliže, koračali smo polaganije, i sve više se saginjali. Na kraju smo pošli četvoronoške. A kad smo bili sasvim blizu salašu, dao sam znak da se stane i da se miruje.

U tom času mesec nas je izneverio. Izleteo je i ustobočio se na čistini između oblaka. Vasi i Branku sam naredio da mirno leže na dnu jarka, a ja sam oprezno plegao i provirio iza ivice.

Salaš i ogromne gomile kamara bili su blizu, ali još i suviše daleko da bi ih dohvatile naše strele. Stražarskih kućica nije bilo, valjda su im salaške zgrade služile mesto njih. Naprezao sam oči da vidim gde je stražar. Konačno sam ga spazio. On je švrljao okolo i od dosade udarao cipelom busenje. Video sam ga kad se zaustavio kod vršalice i motora; kuckao je prstom po buradi od benzina.

On je uopšte bio vrlo bezbrižan, a imao je i zašto. Prvo: u našem selu nije do sada bilo napada na njih; drugo: salaš je bio na polju glatkom kao dlan – nigde kukuruza ili suncokreta da bi se napadači mogli prišuljati; treće: salaš je bio ograđen visokom bodljikavom žicom, a unutra je svakako bilo dovoljno Nemaca da se brane.

– A šta sad? – šaptao je Vasa sa dna jarka.

Nisam mu odgovorio; samo sam mahnulo rukom da ćuti. I što je najgore: osetio sam opet da srce počinje da mi udara. Strah? Možda, a to nikako nije smelo da mi se desi. Pa šta će biti sa onom dvojicom ako vide da sam se ja uplašio?

Onda je mesec opet pobegao za oblak. Pogledao sam taj oblak; bio je dugačak i crn; ima mesec da se naplovi dok ga pređe. A stražaru je dosadila šetnja; video sam njegovu crnu senku kad je sedao na nekakvu klupu čelo kamare.

Brzo sam se spuzao na dno i naredio da se spustimo još niže niz kanal. Tako smo se odmicali od salaša, ali je to bilo bolje; stražar nas odatle nije mogao spaziti: zaklanjala ga kamara ispred koje je sedeo. Ali je to mesto bilo sasvim daleko, i nikako, ama baš nikako nije mogla strelom da se prebaci daljina do kamara.

A odatle, baš između kamara i nas, s ove strane bodljikave žice, stajala je uredno složena velika četvrtasta gomila đubreta. Između đubreta i jarka rasla je repa; veliko, široko lišće pokrivalo je zemlju.

Vasi i Branku sam dozvolio da provire iz jarka. Posmatrao sam ih u mraku; zgurili su se i ćutali kao miševi buljeći u ogromne senke kamara pred nama. Objasnio sam im gde je stražar koji nas ne može videti ako budemo ćutali. I odmah sam odlučio: samo Vasu ću povesti do gomile đubreta, a Branka ću ostaviti na straži. Verujem da on i onako ne bi mogao da dobaci kamaru, a kao stražar je dobar. Ume da zvižduće kao kos, a to će biti znak opasnosti ako se što nepredviđeno pojavi.

Više ništa nisam Vasi objašnjavao, niti sam ga uveravao kako ne treba da se plaši. Čini mi se da bih se od mnogo pričanja i sam uplašio, pa sam mu samo naredio da se spremi. To je značilo: luk oko vrata, strelu u zube i za mnom. I to ne pognuto ili četvoronoške, već sasvim na trbuhu kao da plivamo kroz lišće repe.

A to je bilo teško. Ta đavolja repa toliko šušti (ili mi se to samo čini!) kao da se zaverila da nas izda. Sem toga, sporo se napreduje tim puzanjem. Učinilo mi se da će mesec preleteti dugački oblak pre nego što mi prepuzimo repu. Ali to se nije dogodilo. Stigli smo do đubreta, a mesec se nije žurio da nas pogleda.

Đubre je mirisalo i isparavalo, toplo stajsko đubre. Naslonili smo se grudima na gomilu i gledali kroz žicu. Kamare su bile blizu, glomazne i dugačke kao neke goleme kuće. A sve je bilo tiho, noć je pritiskivala polje. Nisam gubio vreme.

– Visoko – rekao sam Vasi – visoko gađaj!

On je ćutao i čekao, a ja sam se zgurio pored gomile, grudima zaklanjao šibice i strelu, a ruke su mi drhtale. Tek druga šibica je upalila, a benzinom natopljena kudelja je odmah planula.

– Brzo! – pružio sam Vasi strelu.

Na žalost, on je to uradio i suviše brzo. Možda se uplašio pa su mu ruke drhtale, možda nije bio navikao na novu strelu i luk, a možda ni snage nije imao – tek, strela je prešla preko žice, poletela u luku i – pala ispred kamare, na metar daleko od žita!

Sad sam se ozbiljno uplašio. Ako sam slabo ocenio daljinu, onda ni ja neću dobaciti kamaru, i šta onda?

Priznajem: drhtale su mi ruke i sav sam drhtao kad sam namestio

strelu u luk, najbolji luk koji sam ikada napravio. Drhtao sam toliko da sam se plašio – ispašće mi strela pre vremena. I zato sam je tako divlje stezao da su me prsti boleli, luk sam zategao najjače što sam mogao – čudim se da nije pukao.

Poletela je plamena buktinja, visoko, visoko, mislio sam: ode preko kamare. A onda se zabode u sam samcit vrh!

Nikakvog plamena nisam video, kao da se ugasila, ali nisam imao vremena da čekam.

Povukao sam Vasu za ruku, i požurili smo preko repe; ne četvoronoške ili plivajući, već najbrže što smo mogli.

Skotrljali smo se na dno jarka.

– Dimi! – šaptao je Branko, koji je i dalje stražario.

Provirio sam. Na vrhu kamare je izbijao pramenčić dima, ali plamena nije bilo.

– Bežmo! – rekao sam ne dozvolivši Vasi ni da dim pogleda.

Potrčali smo duž jarka, najpre pognuto i oprezno, a onda sve brže i sve neopreznije. Kao da nas je neko jurio, ili tačnije: kao da smo jedan drugog jurili, grabili smo niz jarak ne govoreći ni reči.

Kad smo već dosta odmakli, tišinu je prolomio jedan, zatim još jedan pucanj puške. Kao da smo dobili krila, tako smo zagrebli niz kanal. Verujte, ni zec nije brži od bosih dečaka kojima preti kakva opasnost. Važno je da su bos, jer ja znam po sebi: dvaput sam brži kad nemam ništa na nogama.

A pucnjava učestala; puca, pa puca neprestano. Pred nama je selo. Iskočili smo iz jarka i poleteli prema vinogradu Laze Crnjanskog. Vinograd je ograđen zidom od zemlje. Visok zid prilično; namučili bismo se da ga pređemo, ali *sada* – preleteli smo ga u tren oka, ni sam ne znam kako.

Tek iza zida smo odahnuli. Jedva smo dah povratili, a Branko je već viknuo:

– Gori! Pogledajte!

Salaš je odavde prilično udaljen. Dim se uveliko savijao oko kamare, a plamen se širio po njenom vrhu i vijorio kao konjska griva. Svi prozori na salašu bili su osvetljeni i vrata otvorena. Videli smo Nemce kako zbunjeno trče i pucaju nasumce. Laknulo nam je; ne pucaju na nas (nisu nas ni opazili), nego na uzbunu.

Tek sad sam primetio da noć nije bez vetra; vetar je vijao plamen i dim i raznosio varnice. Radovali smo se posmatrajući požar naslonjeni na zid, a Vasa je pošteno priznao:

– Ono je Milanova strela zapalila. Ja nisam ni dobacio.

Smišljao sam šta pametno da kažem, a da ne ispadne da se hvalim, ali sam se istog časa, predosećajući nešto, naglo okrenuo. Čovek, ogroman u mraku, stajao je iza nas. Nisam dospeo ni da se maknem, a teška ruka mi se spustila na rame.

Druga ruka me je lupila po obrazu, zatim po drugom – dva šamara. Isto se desilo i Vasi, a Branko je bio pošteđen.

Tada sam prepoznao čoveka i, pored primljenih šamara, obradovao se što to nije bio neko drugi. Pera je to bio, ljut, strahovito ljut.

– Ko vas je to naučio? – pitao je držeći nas još uvek rukama uza zid.

– Niko! Sami!

Pustio nas je i strgao nam lukove preko glave.

– Jeste li sa ovim? – pitao je u neverici.

– Da!

Držao je lukove i gledao požar koji se sve više širio. Othuknuo je teško kao da se čudi: zar se i to može sa ovim igračkama? Onda je upitao:

– Jesu li na vas pucali?

– Nisu! – odgovorio je Vasa. – Pucali su na uzbunu.

– Jesi li siguran u to?

– Ja sam siguran – umešao se Branko. – Čuvao sam stražu i dobro gledao. Mi smo došli i vratili se kroz jarak, a oni pucaju zbog požara.

Pera je još jednom huknuo, gledajući nas mrko i zabrinuto; zatim je naslonio naše lukove na koleno i polomio ih sve odjednom. Uzeo je preostalu strelu od Branka, pregledao je pažljivo, odmahujući glavom i rekao strogo:

– Vas dvojica kućama, odmah ovuda kroz bašte. Milan će sa mnom. Ali pazite: ni reči, razumete li, ni reči nikome o svemu ovome. Pobiće vas Nemci ako zucnete. A sutra ću vas potražiti, pa ćemo još razgovarati.

Trebalo je da se rastanemo, kad nas je opet iznenadila pucnjava. Ne sa salaša – na nju smo već navikli i nije ni prestala – već iz sela! Okrenuli smo se prema pucnjavi.

Visok stub dima izvijao se tačno na sredini sela. – „Bela lađa“ – viknuo je Vasa.

A Pera mi je odmah utrpao u ruke preostalu strelu i polomljene lukove i zgrabio Vasu i Branka za jaku.

– Ja ću s vama, a Milan će sam. Ti pazi – obratio se meni – baci snop suncokreta u peć i spali ove lukove. I odmah u krevet. Beži!

Poveo je Vasu i Branka, a ja sam znao da mu je to samo uz put i da će on, kad ih ostavi, produžiti dalje u selo, možda čak do „Bele lađe“ koja je gorela.

Usred noći javila su se crkvena zvana: zvonila su na požar, a pucnjava nije prestajala. Sve se uzbunilo.

Lako sam se provukao kroz bašte i iskočio preko nekog zida na Gigićev sokak.

Slučajno sam se okrenuo i zadržao pogled na zidu. Bio je to beo, a zemljan zid, skoro okrečen. I slova na njemu, za koja sam siguran da ih pre nije bilo. Pogledao sam pažljivije. Još je sa njih curila sveža crvena boja, a pisalo je: *Smrt fašizmu!*

Nisam smeo duže da se zadržavam. Preleteo sam preko šora i stigao kući. Majka nije dospela da me izgrdi. Prekinuo sam je:

– U selu se *svašta* događa. Moram da naložim vatru.

Reći ću u dvanaestom poglavlju šta se sve zbivalo u selu. Bez mene. Ali tu su: Pera, Stanko, Ćira Nedeljkov, Riđi i mladići iz sela.

„Bela lađa“ je gorela nepovratno, kao da je odjednom sa nekoliko strana planula. Do nje, plamen je već izbijao kroz krov iznad „trgovine mešovite robe“; kuljao je kao katran gust dim, glasno su pucketale grede i letele varnice okolo.

Besomučno su zvonila zvona crkvena i pucali Nemci. Valjda se već sve selo probudilo, a niko nije potrčao iz kuće da gasi požar. Gledali su ljudi iza neosvetljenih prozora i nisu smeli, ili nisu hteli da izađu, možda i zbog policijskog časa.

Samo su Nemci bezglavo trčali šorovima, dovikivali se i pucali, ali „Belu lađu“ nisu gasili. U većoj grupi krenuli su prema Malom Ritu, gde je požar besneo, širio se na sve kamare, salaš i mašine.

Ćira ne stanuje u kafani; kuća mu je na drugom kraju sela. Zvonjava i puške su ga probudile, izleteo je u gaćama i košulji na šor i potrčao vičući i lupajući na prozore:

– Pomagajte! Zapalili me! Zapalili me bećari! Pomagajte, ljudi!

Kad je prolazio pored kasarne zvao je:

– Ne dajte! Zapalili me banditi!

Nemci su imali svojih briga. Tražili su vatrogasna kola u opštini i uprezali konje u njih. Ćiri su rekli da obide, da se ne približava suviše kasarni.

Pred „Belom lađom“ nije bilo nikoga. Tako je bar izgledalo. Krov se već rušio, survavale su se zapaljene grede. Ćira se zaustavio pred vratima, i uhvatio se za glavu:

– Ljudi! Zar nigde nikoga nema! Sve će da izgori!

– Kako da nema! Ja sam tu! – čuo je glas iza sebe.

Okrenuo se. Ispod senke drveta prilazio mu je mladić u beloj košulji. Požar ga je osvetljavao i mladić se zbog nečeg smeškao.

Ćira je jauknuo:

– Jaoj, Stanko, sine, zapalili me! Gledaj!

A Stanko je iznenađeno digao obrve i otvorio usta u čudu.

– Ma nemoj, gazda! Zar zapalili? Čekaj da vidim! Pa ovo baš gori! Eno, i firma će da padne! Tras! Ode „Bela lađa“ Ts, ts, ts! Moj bože!

Zatvorio je oči i upadljivo uzdahnuo: „Oh!“, zatim ih otvorio, zaustavio pogled na ošamućenom Ćiri. I smeškao se tiho, bezglasno, gledajući sad požar, sad Ćiru i pitao:

– Ma gazda, da l' ovo zaista gori?

A Ćira je stajao ukočena pogleda i otvorenih usta, krv mu je udarila u glavu, gušio se i dugo nije mogao reč da progovori. A kad je progovorio, to nisu bile reči već siktanje i krkljanje, praćeno divljačkim mlataranjem ruku:

– Ti? Ti si to!? Zar mene? Ubiću te, propalico!

Stanko je odjednom prestao da se smeši, skupio je obrve i rekao kratko:

– Kuš!

Ćira je začutao; ostao je samo ukočen pogled i mlataranje ruku. I gušenje koje ga je stezalo.

Nedaleko se čulo drndanje teških vatrogasnih kola. Nemci su žurili u Mali Rit. Što su se kola više primicala, Ćira je dobijao hrabrost. I onda je počeo da više najjače što je mogao:

– Evo ga! Ovde je! On je sve zapalio! Drž'te ga!

Stanko se okrenuo u pravcu odakle su kola dolazila. Bila su još prilično daleko. Izvukao je pištolj iza pojasa i opet viknuo: „Kuš!“ a Ćira je zamukao.

– Ja sam te zapalio – rekao je Ćiri – to još nije sve. Više si zaslužio! A sad se: gubi!

Ćira je zaprepašćeno buljio u njega.

– Gubi se! – produžio je Stanko – dole k njima – pokazao je rukom na Nemce. – Odmah!

Ćira je pošao pokorno, osvrćući se svaki čas. Kola su se primicala. Stanko se okrenuo i pošao suprotnim pravcem. A čim je okrenuo leđa, Ćira se opet ohrabrio (a i kola su bila blizu):

– Eno ga! Ne dajte da pobegne! Komunist! – siktao je kao uvređeni gusan.

Stanko se dohvatio prvog zida i uskočio u nečije dvorište.

A nebo je bilo crveno od požara u Malom Ritu. Valjda ništa ne gori tako žestoko kao suvo snoplje sadeveno u velike kamare. Noćni vetar je raspirivao vatru, planuo je i salaš.

Stanko je prolazio baštama sve dalje i dalje, i došao do ivice sela. Tamo je stajao i dugo posmatrao požar u polju. Nije bio veseo. Uvređeno se smeškao:

– Lepo! Miruj, Stanko, opasno je! Ne diraj žito! Sedi mirno sakriven na štali! A žito su zapalili – bez mene! Smatraju me za kukavicu, ili mi ne veruju.

Stanko je bio uvređen. On je mislio da je Pera udesio i izveo paljevinu žita. Nije ni slutio kako je žito planulo.

Pošao je da luta selom, sam kroz zabačene šorove. Nigde nikog nije sreo, jer niko nije ni izlazio iz kuće. Zastao je i slušao plačnu zvonjavu sa crkve. Uputio se tamo.

A Pera ga je čitavo vreme tražio. Krišom je obišao oko zapaljene „Bele lađe“, nije ga našao i produžio je dalje. Onda je iskrsnuo još jedan posao koji je morao da svrši.

Mnogo zidova je bilo ispisan crvenim slovima koja su se počela pojavljivati te noći, pre požara. Pera je pošao tragom tih parola i uskoro je stigao tri mladića koji su to radili. To je naoko jednostavno: jedan stražari, drugi nosi karton sa već izrezanim slovima, a treći samo prevuče četkom preko kartona na zidu. I slova ispadnu pravilna, jednaka i prkosna.

– Za večeras će biti dosta – rekao im je Pera. – Iskrsli su požari, probudilo se selo. Može vas neko prepoznati.

Razilazili su se, ali je Pera prethodno upitao:

– Jeste li negde videli Stanka?

Ne, niko ga nije video i Pera je produžio da ga traži.

Stanko je tada stigao do crkve.

Našeg seoskog zvonara zovu Guta Vrabac. Malen, plašljiv i retko kad trezan čovečuljak. Neki Nemač ga je digao iz kreveta i naredio mu da zvoni na požar. Guta je svojski vukao konopce i nije ni mislio sluša li ko ili ne sluša njegove zvonjave pozive i žuri li da gasi vatru. Guta se samo plašio: šta li će sada biti i da li će ga pustiti da se živ vrati kući ili će ga ostaviti da zvoni do zore? A šta li će biti sutra, i ko li je taj što je izazvao nemir u selu?

I da se nije držao za konopce, on bi pao kad je ugledao razbarušenu priliku u belom koja je upala u crkvu. Srećom, brzo se povratio; uvideo je da je samo bela košulja i da je to Stanko, razbarušene kose, odsutno nasmejan i naoružan pištoljem.

A zbog tog pištolja crkvenjak je zaključio da je on, Stanko, uzročnik svega. Zavapio je:

– Stanko, zašto? Šta će sada biti?

– Ništa! Samo ti zvoni!

Zaista u onom strahu, crkvenjak je bio prestao da zvoni i Stanko ga je još jednom podsetio:

– Zvoni, kad ti kažem!

Zvona su se opet javila, neskladno, zbunjeno i neujednačeno. Stanko je to primetio, pa je ispravio crkvenjaka:

– Ne valja! Pusti ostale konopce i prihvati se samo velikog zvona.

Kod nas vrlo retko – za rata, čini mi se, nijedanput – zvoni veliko zvono. I selo se dugo čudilo te noći. Vatra je već učinila svoje, uzbune je bilo dosta, a crkvenjak zvoni pa zvoni. Onda stanu zvona i odjednom počinje da bruji veliko zvono: bom! bom! bom! bom! Kao da je neki veliki praznik.

A Stanko je tako i rekao crkvenjaku:

– Odlično! Zvoni dokle god možeš. Večeras je praznik.

I ostavio ga zbunjena i uplašena; nestalo ga je kao što se i pojavio, a crkvenjak je zvonio neprekidno i uporno: bom-bom! bom-bom!

Udaljujući se šorom, Stanko se slučajno očešao o jedan zid. Crvena boja mu je ostala na ruci i on je to primetio kad se već odmakao, u svetlu jedne ulične sijalice. Vratio se natrag do zida. Pred njim je stajala crvena parola.

– Zar i to? – rekao je. – Opet bez mene.

Gledao je dugo i pažljivo, prstom je popravljao slova koja je slučajno razmazao i tu je na njega naišao jedan od momaka koje je Pera poslao kući.

– Stanko, Pera te traži čitavo veče.

Stanko nije odmah odgovorio. Gledao ga je i onda spazio kod njega kanticu sa bojom i četkicu. I rekao mu:

– A ja baš tebe tražim. Daj ovamo tu boju!

Uzeo je stvari od njega i bez reči se uputio prema velikom trgu nasred sela. Mladić – docnije sam saznao da je to bio Steva Lazarov – pošao je za njim.

– Kuda ćeš s tim?

A kad mu Stanko nije odgovorio, upitao je:

– Hoćeš li da ti pomognem?

– Možeš! Pričuvaćeš stražu.

Koraćao je dugačkim koracima pravo širokim šorom, a Steva za njim. Trg se širio na kraju šora, velik i osvetljen.

Stanko je stao, zaklonio se iza stabla nekog drveta i osmatrao. Steva ga je stigao.

– Ne možeš ovuda – rekao je. – Sve je osvetljeno, a stražar je pred kasarnom. Idemo okolo.

Umesto odgovora Stanko mu je samo odmahnuo rukom da miruje. Pogled mu je bio prikovan za kasarnu. Kasarna ima veliku kapiju i šarenu crvenu stražarnicu pored nje. Pored kapije je stajao stražar i radoznalo gledao u Riđeg. Riđi je nešto vikao, svađao se s nekim ko se nije video dole, u mraku otvorene kapije.

– Čekaj tu – šaptao je Stanko grozničavo. – Daj mi triput znak zviždanjem ako bude opasno.

Proverio je pištolj, namestio ga najzgodnije kako je mogao pod kaiš i krenuo polako ivicom trga, zaklanjajući se od sijalica pod senke drveća.

– Kud ćeš? – šapnuo je Steva, ali se Stanko nije ni okrenuo.

Odmicao je sve dalje i stigao do ugla trga. Trg je četvrtast i odatle ga zatvara dugi niz kuća, među kojima je i kasarna.

Steva je mislio da sanja; od drveta do drveta, od kapije do kapije, Stanko se polako primicao šarenoj stražarnici. Da li da daje ugovoreni znak zviždanjem? Ako to uradi, stražar će se trgnuti i vratiti u stražarnicu; ovako, ne sluteći ništa, prati objašnjavanje koje traje u mračnoj kapiji. Stražarnica mu je iza leđa, a dalje, iza stražarnice rastu dva granata drveta i bacaju gustu senku ispod sebe.

Stanko se došuljao do tih senki, one su ga zaklonile i Steva ga za trenutak izgubio iz vida.

I Riđi je otišao sa svetla; progutao ga je mrak kapije. Stražar se okrenuo prema trgu. Steva se kolebao: da li da zviždi? On uopšte nije

znao šta Stanko radi i zašto se uputio tamo.

Naprezao je oči da ga spazi u onoj senci. Učinilo mu se da ga je video priljubljena uza sam zid kasarne.

Onda je Pera stigao.

– Šta radiš tu?

– Stanko! – glasio je odgovor.

– Gde je?

Pokazao mu je. Pera nije video ništa, s početka nije ni verovao u to. Onda se i njemu učinilo da raspoznaje Stankovu siluetu.

– Šta će tamo? – pitao je zaprepašćeno.

Steva nije odgovorio; samo je stegao Peru za ruku. Riđi je izlazio sa još trojicom Nemaca kroz kapiju. Bila je to patrola koja se uputila nekuda.

Okrenuli su ulevo, s one strane kapije gde se Stanko nalazio. I već su bili prošli, kad ih je Riđi iznenada zaustavio.

Oštro i prodorno, Steva je triput zviznuo. Istog časa planula je ručna baterijska lampa u rukama Riđeg. Krug svetla je pao na zid. S treskom se otkotrljala kantica crvene boje. Stanko se munjevito okrenuo, planuo je pištolj u njegovoj ruci.

Rekoh da je trg širok; od Pere do kasarne ima čitavih dvesta metara. I Pera je odatle video kad se Riđi i jedan iz njegove pratnje baciše na Stanka. Drugi se zaljuljao u mestu, zatim se skvrčio, čučnuo i savio se na zemlji.

Iza stražarnice je nastalo gušanje; nijedan pucanj se više nije čuo. Umešao se i stražar koji je nekoliko puta zamahnuo kundakom...

Onda je gušanje prestalo.

Na mestu gde je bila „Bela lađa“ dizao se samo dim bez plamena; to je već bilo zgarište. Salašu u polju više se nije moglo prići, mogli su samo da posmatraju požar. Svaka uzbuna je bila suvišna, a ipak je nad selom muklo brujalo veliko zvono:

– Bom-bom! Bom-bom!

Iza stražarnice su izašli Nemci. Vukli su onesvešćenog Stanka u kasarnu. Veliko zvono je javljalo o tome:

– Bom-bom! Bom-bom!

Za ono kratko vreme, dok je zid kasarne bio osvetljen džepnom

lampom, Pera nije ništa primetio na njemu. Tek sutradan je video on i čitavo selo, pa i ja: veliku rumenu petokraku zvezdu. Iznad nje je pisalo: *Smrt fašistima*, a ispod nje: *Sloboda n*. Preostalih pet slova je ostalo nedovršeno.

Trinaesto poglavlje. Ne samo da je rat ozbiljan nego je i surov. O tom sam razmišljao. A događaji teku.

Ujutro se selom provlačio strah. I glasine. I uverio sam se da nije potrebno da neko bude mali po godinama, pa da bude *dete*. Evo šta su neki pričali, i verovali su u to: „Stanko, onaj momak Ćirin, izveo je sav onaj džumbus sinoć. Pobio je stražu kod salaša, zapalio žito, ispisao sve zidove po selu, zapalio gazdu i pošao u kasarnu da ubije Riđega. I tamo ih je ubio nekoliko, ali je Riđi ostao živ. Sad su došli iz grada da ga vide i da ga saslušavaju.“

Ono, došao je jedan luksuzni auto iz grada sa dva Nemca u crnim uniformama i jednim ćopavim civilom. Za ćopavog su govorili da je to glavom Špicer, onaj isti Špicer šta je propisivao sve naredbe i potpisivao sva streljanja. Svako je znao za njega.

I zbog njega je selo strepelo, zbog njega se strah uvlačio u kuće, A oni najplašljiviji su govorili:

„Kad bi se Špicer samo sa Stankom zadovoljio! On će nas pokupiti sve odreda i pobiti. Selo će zapaliti! Šta je to Stanku trebalo!“

Oni koji nisu kukavice ćutali su. Bar ih ja nisam ćuo da se žale.

Opet se stari skeledžija stvorio u selu. On je pričao glasno kroz sav šor:

„Jeste l’ videli šta je Stanko, a? Samo – žito nije on zapalio. To je uradila vojska, partizanska vojska. Sigurno znam. Najpre su pucali da pobiju stražu, onda su ušli u salaš i zapalili ga sa svih strana. Kažem, partizani nam prolaze pored sela, a vi spavate i ništa ne sanjate. Eh! Vodi ih Marijin Nikola, onaj što su rekli da se u svetu izgubio. Tako je to, znam ja. Ne može Stanko dospeti na sve strane.“

Ja sam samo ćutao. Uopšte, ćutljiv sam nekako postao, voleo sam da posmatram sve oko sebe, slušam i ćutim. I mnogo sam hteo da doznam, ali nisam nikoga ništa pitao; sve sam hteo sam da dokućim.

Izgledalo mi je kao da više ne živim u istom selu. Nije selo nikuda otišlo, ležalo je i dalje između dve reke, ništa se nije menjalo, ali – nije bilo isto.

Upravo – bolje je da kažem ovako: selo je ostalo isto, ali sam se *ja*

izmenio, pa mi se činilo da se sve oko mene menja.

Kao da je svaki dan nosio u sebi godinu, ne zato što je bio dug, već zato što je bio pun. I kad proživljavate takve pune dane, onda se izmenite, uozbiljite i sasvim drugim očima gledate sve oko sebe.

Kako mi je daleko izgledao moj prvi doživljaj, onaj susret sa poljarom; kako je daleko bila i blokada, a svega nekoliko dana je prošlo do nje. Pa i sinoćna paljevina. Sveža je još u sećanju, kao što su i dani pre nje sveži, ali ja više ne mogu da samo na nju mislim, da je prepričavam u sebi i da se radujem. Kao da se dani okreću u vrtlog i svaki mora da donese nešto novo što baca prošlost u zasenak.

I ja sada mislim samo na ono što se danas dešava i što će se sutra desiti. A tu je mnogo pitanja. Šta nam spremaju Nemci i Špicer koji je došao? Šta će biti sa Stankom? Šta sprema Pera, Voja Danilov, a pre svega šta radi Ciga, onaj moj poljar? Jer, ja sam bio uveren da je on u selu, iako nisam znao gde.

Docnije, mnogo docnije, saznao sam i to. Reći ću odmah, to je potrebno radi daljeg pričanja.

Ciga je bio pod zemljom. Nasred sela, u bašti mirnog, dobrodušnog seljaka Laze Crnjanskog. Kao u nekoj čudesnoj bajci, ponekad se – uglavnom noću – otvarala zemlja, on bi izašao, a zemlja se zatvarala za njim. Inače, u bašti se nije ništa poznavalo; sve sipka, suva skoro poorana zemlja.

Pod zemljom je bila „baza“. Tako kod nas zovu ta skloništa. To su jake, ukrštene grede, trskom obloženi zidovi, petrolejska lampa, nešto oružja, pisaća mašina i šapirografi, gomile ispisane i neispisane hartije.

On tu nije mirovao ni jednog časa. Pisao je, prekucavao, umnožavao, davao gotove pošiljke Voji Danilovu, koji ga je jedini posećivao pod zemljom. Voja ih je slao dalje, širom čitavog našeg sreza.

Eto, to sam docnije doznao, kao i to da je Ciga došao s tim da ostane u našem selu, a da je bazu pripremio Voja Danilov. Cigu nisam viđao posle one noći u „Beloj lađi“, ali sam s pravom slutio da je on negde u selu.

Sutradan posle požara Voja Danilov je sedeo na nekom sanduku u uglu baze i zamišljeno ćutao, a Ciga je nemirno šetao po uzanom prostoru kao u kavezu.

– Ne – govorio je – Stanko nije mogao da izazove oba požara. Pojavili su se skoro istovremeno. Ti saznaj ko je zapalio salaš. A Špicer dotle neće da miruje. On nije uzalud došao. Verovatno će taoce da pokupi, i mi se moramo pripremiti. Možda ćemo i kasarnu da napadnemo. Ko je najpogodniji da ode u odred?

– Razmisliću – odgovorio je majstor Voja, a Ciga je odmah seo za mašinu. Izvukao je do pola ispisanu hartiju i uvukao prazan list. Kucao je brzo: mašina je ravnomerno kloparala.

– Moramo im oteti Stanka – rekao je prekidajući na trenutak kucanje. – I izvući taoce ako ih bude.

...Negde pred veče Pera me je tražio po dvorištu. Našao me je u kapiji, gde sam zamišljeno stajao naslonjen na stub i posmatrao prašnjavi šor pred sobom.

Pozvao me pokretom ruke, a ja sam bez reči pošao za njim. Nisam bio detinjski radoznao, ćutao sam i čekao da progovori.

Otišli smo u dno dvorišta i seli na zemlju, naslanjajući se na ogradu iza nas. Pera je lagano savijao cigaretu. Ja sam čekao.

– Milane – javio se – zašto si zapalio ono žito?

– Zato što je rat. Zbog Nemaca.

Pera nije odmah odgovorio. Ćutao je, čini mi se, suviše dugo, kao da je o nečem važnom razmišljao. Na kraju je počeo:

– Slušaj, Milane, rat je težak! Ali je tu i moramo da se bijemo. Samo ne svi. Eto, ti – ti si još dete. Šta ti je trebalo da se izlažeš onolikoj opasnosti? Zašto nisi mene pitao?

Predosećao sam da će da mi čita lekciju, pa sam uporno ćutao igrajući se nekim busenom.

– Ne ljuti se – produžio je – što sam te tukao posle paljevine. Iznenadio sam se kad sam video šta radiš. Zar nisi mislio šta bi bilo s tobom da su te uhvatili? I još si onu dvojicu navukao...

Ćutao sam i dalje, mada je on čekao da mu odgovorim. A govorio je blago i mirno, kao da mi ne prebacuje, već me uči. Rekao je:

– Ti misliš ovako: Nemci nas sve dave i svi moramo da im se svetimo. Tako i ja mislim. Samo i tu mora da bude nekakvog reda. Da se zna šta mogu, na primer, ja, a šta ne možeš ti. Pomogao si nam onoga dana u blokadi, možda to niko ne bi bolje uradio od tebe. Ti si pouzdan i hrabar i još ćeš mnogo puta zatrebati. Ali zato nemoj da

preduzimaš onako nešto divlje, na svoju ruku, kao što je bilo sa žitom. Upitaj prethodno.

Kao da sam se zbog nečeg zainatio, ja sam i dalje tvrdoglavo ćutao.

– Pogledaj na kuću – promenio je Pera iznenada predmet razgovora. – Majka i nas dvojica. A oba se izlažemo opasnosti, oba ratujemo. Zar to nije mnogo?

Tad sam prvi put podigao oči sa zemlje i pogledao ga. On je to, izgleda, shvatio kao neki moj odgovor i produžio je življe.

– Za majku je to mnogo ako strepi za obojicu. A kad ja odem, ostaješ joj samo ti. Moraš je slušati, moraš biti uz nju i ne smeš uletati u opasnosti. Reci nije li tako?

Tad sam progovorio. Upitao sam prilično iznenađeno:

– Kako ostajem samo ja? A ti?

– Vidiš – počeo je Pera lagano – zato sam te i zvao. Ja odlazim. Odlazim u partizane. Što se čudiš? Pa sam vidiš da ratujem. Dosad ovako, krijući se, a sad ću otvoreno. Pravi rat.

Gledao sam ga širom otvorenih očiju i nikako nisam mogao da se snađem.

– Partizani? A gde su? Ima li ih mnogo?

– Gde su, to ne znam. – Prijateljski mi se nasmešio. – Čuo si nekad za ratne tajne? One se ne govore. Mnogo ih je? Dovoljno da biju Nemce. Znaš, u našoj goloj ravnici je težak partizanski rat. Da nije tako, poveo bih i tebe.

Eto, rekao sam ja da sad svaki dan mora doneti nešto novo i da su u nepovrat otišli oni bezbrižni, lenji letnji dani, kad su igre s Vasom i Brankom bile jedine brige, uprkos ratu.

Pera odlazi! Ja sam se radovao što će on biti partizan. Moju radost nije smanjivalo ni to što nikom neću smeti da kažem gde je on i što ću morati da lažem da je kod rođaka u Debeljači. On, taj tromi i kao zemlja snažni Pera, biće partizan kakav se poželeti može. Bar ja tako zamišljam partizane: svi krupni, svi snažni i neustrašivi. Kao Pera.

I obećao sam mu sve što je hteo. I da neću ništa slično paljevini preduzimati dok mi *on* ne javi (tada nisam ni pomislio na to *kako* će to on da mi javi!), da neću ništa pričati od mnogih stvari koje znam, da ću majku slušati i uvek uz nju biti.

Pomogao sam mu da se spremi na taj tajanstveni put. Niko nije znao za to spremanje, čak ni majka zasada. Ja sam Peri poklonio džepni nožić, onaj isti kojim sam lukove deljao.

Ne znam kad je otišao. Uveče smo zajedno legli, a ujutru ga nije bilo. Njegova slamna šeširčina i suknene patike ostale su kraj kreveta. Računao je na kišne noći i lepljivo blato u ravnici.

Dolazili su teški dani. Evo četrnaestog poglavlja koje se proteglo na čitavih pet dana. Špicer nije odlazio iz sela. Da li sam ja kriv za Stanka i taoce?

Sve upornije su se širili glasovi da će se Špicer krvavo naplatiti za uništeno žito. A on se nije nikud pojavljivao iz kasarne, samo je njegov auto stajao pred zgradom; znak da je on još tu.

Dani su se vukli kao mora; svako jutro su stanovnici sela ponovo provirivali na trg. Špicerov auto je čekao.

Ja nisam išao ni da ga vidim. Ostajao sam kod kuće i verno ispunjavao obećanje koje sam dao Peri.

Jedno dvaput su me posetili Vasa i Branko. I oni su se izmenili. Nisu dolazili sa predlozima za igru, samo su zucali o onome što se u selu dešava i čekali savete od mene. Bili su izgubljeni i zbunjeni kao razbijena vojska koja dolazi svome komandantu sa pitanjem: „A šta sada?“

Komandant, to jest ja, nije znao šta treba da se radi. Rekao sam:

– Sedite kod kuće i mirujte. To je najbolje.

Vasa nije mislio tako. Nije se ni žestio, ali me upitao prekorno kao da mi prebacuje.

– A Stanko?

Ćutao sam. Znao sam da mi nismo krivi što su Stanka uhvatili, a opet, skoro neprestano sam mislio na njega.

– Tuku ga! – produžio je Vasa zamišljeno. – Svako veče ga tuku i saslušavaju. I pričaju po selu: ako Stanko oda ko je bio sa njim, onda neće skupljati taoce.

Ja sam se setio Pere. On mi je sam rskao da mirujem i da ništa ne preduzimam. A Pera je tačno znao kako je sve bilo i sigurno bi mi rekao ako treba drukčije da uradim. I opet sam kazao Vasi:

– Mi moramo da mirujemo. I da čekamo.

Nisam bio načisto šta to treba da *čekamo*.

Ali sam onu dvojicu umirio i poslao ih kućama.

Ja sam ostao sam, nemiran i tužan. Da li sam kriv? Treba li nešto

da učinim?

Šorom je prolazio Voja Danilov. Ja sam se u tom času zadesio pred kapijom. Gledao sam ga potuljeno kao krivac i sa strepnjom sam očekivao šta će mi on reći. Predosećao sam da i on sve zna.

On mi se nasmešio i postavio beznačajno pitanje:

– Kako si, Milane?

A zatim se uozbiljio i rekao polušapatom:

– Da li si uništio strele?

Dakle, on zna sve. A pošto Pere nema, majstorove reči su naredba za mene. Uradiću kako on kaže. Ako zatreba, otići ću i samom Špiceru i reći: „Ja sam zapalio žito!“

Majstor nije mislio tako. Pomilovao me po kosi i rekao mi:

– Odlično si izveo. Hrabro. Sagorelo je sve do temelja. Samo pazi – smrknuo se i podigao mi glavu gledajući me u oči – nemoj nešto slično da ponovo pokušavaš. Prethodno upitaj mene. I nikome, ama baš nikome ni reč da zucneš. Sedi kod kuće i miruj. To naredi i tvojim junacima.

Sad mi je bilo lakše, mada me neizvesnost i dalje mučila. Kažem još jednom: teški su to dani bili, dani strepnje i iščekivanja. Za mene teži i od same blokade. Bili su očajno tromi, nisu donosili iznenađenja ni promene, nisu bili uzbudljivi. A sve je pritiskivala teška i sumorna strepnja, puna slutnje i straha. Tad su se nekako stišala i prepričavanja po selu; bar ih ja nisam više čuo. Ni skeledžija nije silazio sa reke. Kao da se i on zatvorio u svoju kolibu i čeka.

I moji mučni snovi su mi se vratili. Posle blokade i u dane kad sam izazivao opasnosti spavao sam mirno, i, ako se dobro sećam, nisam ništa sanjao. A sad je bilo dovoljno da zaklopim oči, pa da se opet pojavi Riđi, svakog puta sve strašniji, sve krvoločniji. Ponekad mu se pridružuje i taj Špicer, kog sam svega jedanput video na javi, a on je u mojim snovima imao neobične ruke, dugačke i savitljive kao zmija i od njih se nije moglo pobeći – sem da se probudim.

Budio sam se nekoliko puta preko noći, oznojen i uplašen, ali sam odmah zatvarao oči da ne uznemirim majku koja je ionako često stajala nad mojim krevetom.

U tim sumornim snovima nije bilo nijednog vedrog trenutka. Sklapao sam oči sa željom da vidim Peru, partizane, Cigu, radost u šorovima. Umesto njih dolazio je Riđi i Špicer ili Stanko, okrvavljen i

vezan ogromnim lancem.

Svakog jutra sam se dizao izmučen i bled. I jednog takvog jutra dočekaao me plač u šorovima. Žene su čupale kose i ridale trčeći izbezumljeno ulicama:

„Vode ih, vode!“

To se Špicer najzad odlučio; skupljao je taoce po selu. Po nekoj jednostavnoj računici: iz svakog šora nekoliko ljudi. Nemcima je bilo svejedno ko su bili ti ljudi. Video sam to kad su došli do naše kuće. Nije bilo Pere, to jest jedne odrasle muške glave u kući i, kad sam očekivao da će vikati, pretiti i pretraživati, oni su ravnodušno otišli dalje. Samo što nisu rekli: „Svejedno, ovaj ili onaj! Naći ćemo drugoga.“ Da sam i dalje bio bezbrižan i detinjast, to jest da sam bio dete kao nekad, izgubio bih se u šorovima i gledao kako odvođe ljude. Znam da je to teška i mračna slika, ali je dečja radoznalost veća od svega, i deca, ma koliko bila užasnuta i uplašena, gledaju to. Možda je to i Vasa sada radio.

Ja sam se zavukao u kuću, šćućurio se na klupu pod prozorom i očajno gledao na ulicu. U drugom kraju sobe majka je tiho plakala.

Pred oči mi je iskrsnuo Riđi i Špicer. Stoje u širokom kasarnskom dvorištu i prebrojavaju taoce koje im dovode.

...Došli ste vi, stanovnici svih krajeva sela! Šta je bilo s našim žitom? Ne znate? Možda je i tako. To tvrdi i Stanko, kog smo imali čast da premlatimo. Dakle, niko ne zna ko je žito zapalio. Možda je to uradio neko između vas, a možda i neko kog slučajno nismo doveli, jer ga ne znamo. Kažite nam vi ko je taj, pa ćemo da vas pustimo. Mislite li možda da su to partizani prošli poljem, pa im je smetalo naše žito? Ako je tako, recite nam. Ne, nećemo se mi lomiti za njima po vašim prašnjavim ravnicama i krvariti bez potrebe. Mi imamo – vas! Ubijaćemo jednog po jednog, a ta ćemo javljati velikim plakatima da pročita svako. I vaše žene i deca, i oni koji žito pale, i vaši partizani koji pucaju kroz ravnice i ometaju nas! Dakle?

...Čudim se da nisam plakao. Ne zbog tuge i straha, već zbog nemoći. Zar ništa, baš ništa ne može da se uradi, zar je Riđi svemoćan, i selo mora da leži pred njim jedno i zgaženo?

I pokušavam da se utešim. Nemoćan sam, ja, ali nije nemoćan Pera, Voja Danilov, Ciga. Gde su oni?

Vasa mi je došao kad sam mu se najmanje nadao. Sam, bez Branka. Bio je bled i uzbuđen, hteo je nešto važno da mi saopšti i

odmah me izveo iz kuće.

– Pronašao sam! – rekao je, a sav je ceptio od nestrpljenja.

– Šta si pronašao?

– Način kako ćemo da spasemo Stanka. I sve taoce. Da vidiš samo. Dvaput je bolje od paljevine žita.

Ja se nisam ni iznenadio ni obradovao. Znao sam dobro Vasu, njegovu sposobnost da izmišlja nemoguće stvari i njegovu detinjastu spremnost na sve. Da spasemo Stanka? To je nešto sasvim drugo nego zapaliti žito u polju. Stanko je u kasarni, u nekom podrumu, oko njega su debeli zidovi, bodljikave žice i mnogo, mnogo Nemaca. A mi smo samo tri dečaka, sada i bez strela; tri dečaka kojima je nekako uspelo da se privuku žitu, ali kasarnu da napadaju – to samo Vasi može pasti na pamet.

Gledao sam ga sažaljivo i čekao da mi dalje objasni.

– Znaš – počeo je – mi ćemo to kroz „rudnik“. Odande iz trapa.

Nisam ga prekidao. Bilo je zanimljivo čuti šta će on sve da izmisli.

– Od trapa do kasarne ima sto koraka. Ja sam izračunao. Dvorište je betonirano. Izaberemo dobar pravac i kopamo, kopamo, kopamo pod zemljom, pravo u podrum kasarne. Ja sam sve pripremio. Razume se, ti si opet komandant.

– Šta si ti pripremio?

– Sve što je potrebno za kopanje. Ja i Branko smo spremni. Naređuj.

Odmerio sam ga od glave do pete, uozbiljio se i rekao:

– Naređujem: ono što si „pripremio“ vrati na svoje mesto. Sedi kod kuće i miruj. Isto tako i Branko.

Vasa je izbuljio oči, napućio usta kao da zadržava gomilu reči koje će da saspe na mene, ali se ta gomila svela na:

– A kad ćemo da kopamo?

– Nikad!

Gledao sam ga kako trepće u nedoumici i razmišlja: da li sam se ja uplašio, da li se šalim ili se pravim važan kao komandant. I rekao sam mu:

– Otkud ti tako detinjasti predlozi? Znaš li ti šta je kasarna? Još pre žita sam ti govorio da rat nije igračka. Zna se šta se može, a šta

ne može. Ko je još čuo za takve *dečje* planove o kopanju „rudnika“ do kasarne! Sedi kod kuće i ne miči se. *Deca!*

Vasa se uvredio. Tiho je govorio, ali žustro i užurbano; reči su mu prestizale jedna drugu a, kao i uvek u uzbuđenju, on je prskao na sve strane.

– Sad smo deca – govorio je – a kad smo žito palili, šta smo onda bili? Ti si najobičnija kukavica. Krivo ti je što se *ti prvi nisi* setio rudnika. Zato sad nećeš sa nama. Vrlo važno, ne moraš! Da znaš, nisi više komandant!

Dobro sam poznao Vasu, njegovu brzopletost i spremnost na svađu i, da je bilo ma šta drugo u pitanju, ja bih ga jednostavno ostavio; ne bih se ni objašnjavao s njim. Ali je vreme bilo i suviše ozbiljno, a taj nesrećni „rudnik“ i suviše opasan, da bih pustio Vasu da radi šta hoće. Morao sam da ga umirujem.

– Nećemo da se svađamo – rekao sam mu mirno – ali taj „rudnik“ moraš napustiti. To ne može da se izvede.

– Može! – odvalio je Vasa tvrdoglavo.

– Ko ti kaže da može?

– Znam sigurno. Čitao sam. Zatvorenici su kopali hodnike iz tamnica i bežali ispod zemlje. A Turci su kopali lagume i dizali tvrđave u vazduh! Trebalo je da čitaš.

Trudio sam se da budem što mirniji i da Vasu razuverim. Čitao sam i ja o zatvorenicima koji kopaju zemlju da se izvuku (to sam i rekao Vasi), ali su oni to kopali mesecima, strpljivo i uporno u najvećoj tajnosti. I oni su, ti zatvorenici, bili ljudi odrasli i snažni; njima je kopanje išlo lakše nego Vasi i Branku, koji su ipak samo dečaci. I onda, to su bila stara vremena, a sad je drukčije. Zar to nije Vasi jasno?

– Ne, ništa mi nije jasno! – ostao je Vasa tvrdoglavo pri svome. – U ta tvoja stara vremena bilo je još *teže*. Zatvorenici su kopali dugo i sporo jer nisu imali alata. Poneki stari nož, komad gvožđa i ništa više. Meni i Branku je lakše. Imamo ašove, fenjer i trap gde nas niko ne može pronaći i gde ćemo sklanjati iskopanu zemlju. Je li sad *tebi* jasno?

Bilo mi je jasno samo to da je Vasa dečak dozlaboga tvrdoglav i uporan i da ume da izmišlja. Šta da mu kažem na sve? O opasnosti i neizvodljivosti toga plana – ne vredi mu govoriti. Pokušao sam da ga

ohladim na drugi način, pa sam mu rekao:

– Radi kako hoćeš! Ja neću s tobom, a ni Branko neće. On će mene poslušati. A ti sam da kopaš – valjda ti je jasna da se ne isplati!

Očekivao sam da te reči neće biti uzaludne. Ako ništa drugo, Vasa će se ohladiti kad vidi da je usamljen. Pokušaće mirnije da mi dokazuje i moli za svoj plan, a čim je mirniji i čim se ne žesti – s njim se onda može nekako razgovarati.

Međutim nije bilo tako. Vasa me je pogledao nekako s visine i prezrivo se nasmešio.

– To *ti* misliš da Branko neće sa mnom. On već *kopa!*

– Šta reče? – prekinuo sam ga zaprepašćeno. – Gde kopa?

– U „rudniku“! Još malo pa ćemo se provući ispod zida!

Nikada ni u snu nisam mislio da Vasa može da stvori takve neprilike. Pokajao sam se što sam ga poveo na žito. To je njega samo uznemirilo, raspirilo mu je dečje želje za sličnim podvizima, a on nije bio u stanju da na te podvige gleda *ozbiljno*, da ih razlikuje od dečjih igara. I sada je srljao u opasnost, izmislio taj nemogući plan sa „rudnikom“ i uvukao Branka u to. Meni, koji sam postajao sve ozbiljniji, bilo je jasno da od toga nema ništa i da obojica mogu da nastradaju. A ko će biti kriv za to? Svakako ja. Ja koji sam ih uvukao u opasnu pustolovinu sa žitom i bio njihov komandant!

Moja odluka da mu izbijem taj „rudnik“ iz glave bila je čvrsta. Ja sam ih jedanput upleo, ja odgovaram za njih i *ja* ću se pobrinuti da se sve svrši onako kako je najpametnije. Tu više nema kolebanja. Spreman sam na sve. Čak i da bijem Basu, ako zatreba.

– Ti si lud – rekao sam mu. – Ponavljam ti: taj „rudnik“ je najobičnija dečja glupost! To ne može da se izvede. Odmah da si odveo Branka kući. Inače – primicao sam se preteći – razgovaraćemo drukčije!

On je shvatio moje pretnje, ali nije popuštao. Izmicao je prema kapiji i dobacivao mi, sav narogušen:

– Ti hoćeš da se biješ! Mnogo si mi pametan! To zna i moja baba! Samo pokušaj! Da znaš: ako me takneš – kazaću svima o žitu!

Zastao sam iznenađen i zbunjen. Čime on to preti? Odmeravao sam ga u čudu od glave do pete. Nikako nisam bio načisto da li je on zaista *toliko dete* da bi bio u stanju da to i uradi? Jer, šta je to ako nije čist *dečji* prkos?

A on je video moju zbunjenost, osetio se kao pobednik, važno se isprasio i rekao mi:

– Neću da kažem ako nam ne smetaš. Vidim da si kukavica i neću više da te pozivam. A Branka ne diraj. On će sigurno da kopa. Njegov je otac u kasarni, sa taocima. Da si mi zdravo! Kad uđem u kasarnu, pozdraviću Stanka i reći mu kakva si kukavica bio. Sedi ti samo kod kuće i miruj. Mamina maza!

I ode.

Tužan, očajno tužan i izgubljen sam ostao.

Sećam se da je tog popodneva vetar posetio naše selo, da su se na zapadu oblaci skupljali i da su se na šoru svađala nekakva deca o tome da li će biti ili neće biti kiše.

Gorko sam zažalio što nisam sa njima. Svađaju se, prete, plaze jezik jedno drugom kao da je sad najvažnije na svetu: hoće li ili neće kiša! Dolaze k meni da im presudim, a ja stojim među njima izgubljen; umesto na kišu, mislim na kasarnu, Stanka i taoce: na Vasu, Branka i tunel koji kopaju.

A kroz sve provlači se teško i mučno pitanje: da li sam ja nešto kriv i šta treba da uradim?

Petnaesto poglavlje. Odlazim u „rudnik“. Ima li Vasa pravo? Potreban je dinamit. Plakat u noći.

Ne znam tačno kad sam odlučio da odem u „rudnik“. Poverovao bih danas da sam se tamo slučajno našao.

Kad me je Vasa ostavio, ja se nisam vraćao kući. Lutao sam selom, sam i jadan, bez ikakvog cilja. Kao šugavo pseto.

Stajao sam na trgu i dugo gledao kasarnu. Bila je mračna i ćutljiva; prozori zatvoreni, namrgođeni stražar pred kapijom. Malo dalje Špicеров auto, zatim prašnjavi trg i tišina. Šta se sad dešava unutra?

Okrenuo sam se i pošao Voji Danilovu. On je jedini mogao da mi pomogne i kaže šta da radim.

Našao sam zatvorena vrata njegove kuće. Susede nisam hteo da pitam za njega pa sam otišao dalje.

Dospeo sam i do kraja sela. Video sam u Malom Ritu pocrnele zidove i odžake: jedino što je ostalo od salaša i žita. Ni to me više nije radovalo u mom sumornom raspoloženju. U tom zgarištu sam sada video samo početak jednog teškog obračuna. Ja sam samo započeo, a onda su se umešali: Stanko, Pera, Riđi, Špicер, taoci i na kraju onaj tvrdoglavi Vasa. I taj obračun još traje, i ko će da mi kaže kad će se završiti?

Po drugi put sam otišao do kuće Voje Danilova. Zatvoreno kao i pre.

Onda više zaista nisam znao kud da krenem. Da me je u tom času sreo Riđi i pritesnio uza zid, verujem da bih mu sve rekao, toliko sam bio jadan i izgubljen. Išao sam nasumce šorovima i kajao se za sve što sam bio uradio. Prerano sam bio odlučio da postanem *veliki*. Ta ja sam ipak *dete*, dečak koji je dovoljno hrabar da zapali žito, ali koji *ne zna* šta da radi posle, kada je iz te paljevine iskruslo mnogo štošta nepredviđenog i teškog, suviše teškog za snage jednog dečaka.

Ponavljam još jednom: nije bila u pitanju hrabrost. Ja se nisam bojavao; bio sam spreman da uradim sve što mi *narede*, ali ja sam *nisam znao ništa*. Baš ništa. Mogao sam samo da čekam i gledam. Čak ni Vasu nisam mogao da zadržim, a on je svakako bio

zadovoljniji od mene. Bar je kopao podzemni hodnik i verovao *u* to što radi.

I tako sam se, u tom izgubljenom lutanju, ni sam ne znam kako, našao u trapu.

Fenjer je goreo kao i pre, kad se „rudnik“ kopao radi „rudnika“, to jest radi igre. U jednom uglu su stajale dve boce vode i priličan zavežljaj hrane. Nasred trapa gomila iskopane zemlje. Rupa uza sam zid i oba kopača u njoj.

Ništa nisam rekao kad sam došao. Samo sam stajao i gledao odsutno preda se.

A doček je bio drukčiji nego što sam očekivao. Vasa i Branko su pobacali ašove, izvukli se iz rupe i radosno potrčali prema meni. Vasa me je ljubio od ushićenja.

– Znao sam ja da ćeš ti doći! – govorio je ushićeno. – Hteo si samo da nas isprobaš, da li smo *dovoljno hrabri* i da li bismo smeli bez tebe! Je l' tako? A gledaj koliko smo već iskopali.

– Sad će biti *dinamita!* – stezao je Branko šake od oduševljenja.

Pored sveg sumornog raspoloženja u kome sam bio, nisam mogao a da ne obratim pažnju na njegove reči.

– Kakav dinamit? – upitao sam.

– Ja ću da ti objasnim – umešao se Vasa. – Ovako smo izračunali: kad iskopamo hodnik i kad se ovuda provuku svi taoci, onda ćemo Stanku predati dinamit. Udesićemo da to bude onda kad su Nemci u kasarni. Stanko će da ga namesti i potpali. Gruuu! Ode kasarna! Nijedan Švaba neće ostati živ!

Gledao sam ga u čudu. Zaista, nije bilo granica Vasinoj bujnoj mašti. Sve je on predvideo; čak i način na koji će Nemce pobiti.

– A gde ti je dinamit? – upitao sam.

– Ti ćeš da ga nabaviš!

– Ja?

– Da! I o tome sam mislio. Skeledžija Sima svakog proleća razbija led na reci. Dinamitom. Toga ima kod njega. Ti ćeš otići i objasniti mu kakva je stvar. Tebi veruje. Donećeš dinamit i onda je sve u redu.

Postepeno se menjalo moje mišljenje o Vasi. I dalje sam smatrao ceo taj „rudnik“ neozbiljnim, ali mi se sada već dopadala ta Vasina neverovatna upornost. Ništa njega ne može da poremeti kad se za

nešto zagreje. On gura, uporno i strpljivo, i stalno smišlja sve nove i nove stvari. Eto, sad se i dinamit pojavio.

– Dobro. Vaso – upitao sam ga pažljivo, – jesi li ti baš *siguran* da ćeš iskopati do kasarne? To je daleko, a kasarna ima debele zidove. Kako ćeš ući u podrum?

– Sve sam ja izračunao – odgovorio je on ozbiljno. – Gledaj! I ovaj zid je debeo. Da ga probijemo, morali bismo da se mučimo dugo i da lupamo, a to se čuje. Mi ćemo *ispod njega*. Još malo pa smo gotovi. Tako ćemo i u kasarnu.

Spustio sam se u rupu i zagledao je ljubopitljivo. Ciglani zid je zalazio dosta duboko u zemlju, ali je već bio potkopan i čovek se mogao provući ispod njega.

– A kako ćeš kopati dalje – pitao sam.

– Kako će ići kroz dvorište?

– I to sam izračunao. Nećemo kopati duboko, može zemlja da nam zatrpa tunel! Ići ćemo plitko, odmah ispod betona. Dvorište je betonirano. Kod kasarne opet zaronimo, pa ispod zida!

Sve pažljivije sam ga slušao, sve ozbiljnije sam razmišljao o njegovom planu, a on se sve više zagrevao:

– Kopanje ispod betona mora ići brzo. Radićemo čitave noći, jer je tada najbolje. Ovako: jedan kopa, drugi konopcem izvlači zemlju, treći spava. Onda smena: onaj što je kopao, vuče konopac; onaj što je vukao, spava; a onaj što je spavao, kopa. I sve tako, na smenu.

Gledao sam ga i slušao iznenađeno. On je blistao od radosti i nestrpljenja, kao da će sad, ovog časa, ući u kasarnu. A do kasarne se protezalo široko dvorište i tvrda zemlja ispod betona.

– Ne može to tako brzo – rekao sam sumnjičavo.

– Ništa ti ne brini. Kažem ti da može. Noć je pred nama, a kopaćemo neprekidno. Kad se uvučemo pod beton, ići će lakše. Videćeš. Samo ti požuri s dinamitom.

Ništa nije moglo da ih pokoleba u odluci. Verovali su čvrsto, *dečački*, u ono što preduzimaju i njihova vera je polako prelazila na mene. Možda to i nije tako neizvodljivo? Tako je i Pera zadržavao Stanka od paljevine žita, a Stanko mu je odgovorio: „Trebalo samo hteti i smeti“, pa je žito planulo od najobičnijih dečjih strelica. Slično je i sa ovim podzemnim hodnikom. Ne treba se plašiti, već samo gurati napred.

Lakše mi je bilo što mi se opet vraćala vera u naše snage, što više nisam bio izgubljen. Rekao sam Vasi:

– Pristajem. Idem odmah da tražim dinamit. Vi kopajte i pazite da vas niko ne otkrije.

Oprezno sam se izvukao iz Brdareve bašte i našao se na šoru. Bio je jadan, pust i tužan, kao da je Špicer čitavo selo stegao za gušu. Tako se bar meni učinilo, i opet sam počeo da sumnjam u Vasin hodnik.

Umesto na skelu – pošao sam po treći put do Voje Danilova. Opet ga nije bilo. Pitao sam suseda; niko ništa nije znao o njemu.

Stajao sam na šoru i mislio na podzemni hodnik: može ili ne može? Kome da se obratim za savet?

Krenuo sam na skelu. Najpre poljskim putem, a onda sam se popeo na nasip i produžio uz reku.

Dan se gubio, sunce je neprimetno nestalo u zidu oblaka na zapadu, duvao je širok, jak zapadni vetar. Huji u krošnjama jablanova, mreška vodu široke reke, razgoni jata crnih ptica poljskih. Kišu donosi. Pred njih jure gromade crnih oblaka, daleke munje sevaju i prete.

Koračam visokim nasipom, vetar mi peva oko ušiju, naduva mi košulju kao balon. Iza mene se pognulo selo pod vetrom; čuti, strepi i čeka.

Skeledžijina koliba se šćućurila na nasipu. Niska i nakrivljena, kao da se odupire vetru koji hoće da je odnese u reku.

Ispred kolibe suši se pocepana košulja skeledžijina; malo dalje razastrta ribarska mreža. Samohrani starčić je izašao da sklanja tu sirotinju ispred vetra i kiše. Vetar mlatara prnjama u koje je starac obučen, zanosi ga, a on se odupire i gundđa nešto.

– Dobar dan! – rekao sam.

Nije mi odmah odgovorio. Svađao se s vetrom, nabijao šešir na oči da mu ga ne odnese, žurno skupljao mrežu gundđajući:

– Prokleta starost. I vetar je jači od mene.

– Dobar dan! – ponovio sam.

Čičica mi se okrenuo, sav nakostrešen i nakrivljen od vetra. Vikao je, ne znam zašto, iz sveg grla, kao da hoće vetar da nadviče.

– Šta si došao? A? Neću da te vozim!

To je on valjda mislio da sam došao na skelu da se prevezem, pa me dočeka mrko i nabusito. Nisam znao kako da počnem o dinamitu, pa sam mu se primakao i počeo poverljivo:

– Hteo sam nešto drugo da vas molim. Vrlo je važno.

Vetar je jaukao oko kolibe, zahvatio crvotočna vrata i s bukom ih zatvorio. Čitava koliba se zatresla, zacvokotala kao od jeze. Skeledžija je poleteo prema vratima i vikao mi kroz vetar:

– Ništa ne znam! Neću nikoga da vozim! Vetar će mi skelu odneti. Idi kući!

Morao sam ponovo da mu se približim, a on je stalno skakutao oko rasklimatane kolibe, podbačao i popravljao na sve strane. Uzalud sam čekao da me sasluša.

Na kraju sam se osvrnuo, proverio da nema koga u blizini, a onda viknuo kroz vetar:

– Imate li dinamita?

– Ništa ne znam, idi kući!

Onda je odjednom zastao, zagledao se u mene kao u čudo, i primakao mi se:

– Šta reče ti? Dinamit? Jesi li ti lud?

Više nisam morao da vičem kroz vetar.

Skeledžija je bio dovoljno začuđen da se nije odmicao od mene; gledao me u nedoumici.

– Treba mi dinamit – rekao sam, trudeći se da ne okolišim mnogo.
– Hoću da dignem kasarnu u vazduh!

Starac je treptao preda mnom i zagledao me u neverici sa svih strana, kao da se pita: stoji li neko pred njim ili mu se to samo čini.

– Čiji si ti? – upitao je napokon.

– Pokojnog Joce Maljevića. Dole iz sela. Hoćete li mi dati dinamit?

– Dinamit?! Nemam ja dinamita. A ti si, dete, lud. Šta će ti dinamit?

– Kasarnu da srušim!

Nakrivio je glavu kao vrana i gledao me otvorenih usta. Onda je prekorno odmahnuo glavom:

– Vidi se da nemaš oca! Nema ko da ti uši izvuče. Hoće kasarnu

da ruši! Vidi, molim te! A ko te je to nagovorio?

– Niko!

– Lepo, sinko! Vidim, mnogo si pametan. Rušiš kasarne kao od šale. A kad si poslednji put dobio batine?

Gledao me šeretski ispod oka. Staračka usta su mu se podsmešljivo razvukla.

A ja sam takav: sve mogu da podnesem, samo ne podsmeš na svoj račun. Pa makar mi se podsmevala i ovakva seda starina kao što je skeledžija. Pocrveneo sam i rekao drsko:

– Batine? Kad sam dobio? Poslednji put – kad sam *zapalio žito!* Salaš u Malom Ritu!

– Kad si *ti* zapalio žito? – ponovio je starac za mnom u nedoumici, kao da nije dobro čuo.

– Da! Baš onda! I slušao sam sutradan vaše priče po šoru. O partizanima i pobijenoj straži. Ja sam zapalio žito. Dajte dinamit, ako vas nije strah.

Starac se uozbiljio. Zamišljeno je odmahnuo glavom, pozvao me u kolibu i pomirljivo mi pokazao na krevet:

– Sedi, sine!

Onda je želeo da čuje kako sam ja to zapalio žito. Ispričao sam mu sve, u nadi da ću na taj način izvući dinamit od njega. Iz početka je slušao pažljivo, još uvek ne verujući, a zatim se sve više zagrevao, skakao s mesta i oduševljavao se kao malo dete. (Odnekud se setih da su u selu pričali kako je čičica već *podetinjio*.)

Na kraju je počeo da mi tajanstveno šapuće, baš kao dete:

– Čuješ šta ću ti reći! Ja sam znao da je žito planulo na neki neobičan način. Odavde se vidi dobro: u isto vreme je planuo Ćira i salaš. To nije mogao Stanko odjednom. Video sam posle Nemce kod salaša kako pucaju uvis i ne bore se ni s kim. Verovao sam da je planulo onako, samo od sebe. Od bačene cigarete. A ono o partizanima – to sam ja izmislio. Tužno je ovde samom, a to mi čini radost. To da pričam po selu.

Zaista je izgledala tužna ta njegova usamljena, trošna koliba. Krevet načinjen od sanduka, sto, mala plehana peć, prljavo i okrnjeno sude na peći. Kroz zidove prodire vetar i od njegovog hujanja ježi se mršavo, jadno kuće na podu. To kuće je jedino stalno društvo

skeledžijino.

I taj jadni starac menja brzo raspoloženje. Pre nekoliko trenutaka je skakao od oduševljenja slušajući moje priče o žitu, a sad se opet, iznenada, pokunjio i snuždio:

– Jadan sam ti ja, sinko. Star i sasvim izlapeo. Eto, ti si nešto uradio: žito si zapalio. A ja? Ni *dinamita nemam*. U proleće led razbijam – Nemci mi donesu dinamit. A ja, stara budala, ne setim se da sakrijem koji komad. Kao da neće zatrebati.

Ustao je teško i odmahnuo rukom prilazeći stolu gde je bila omanja boca.

– A i da sam ga ostavio – koja korist od dinamita? Ja bih ga prodao. Za ovo!

Ispio je poslednji gutljaj sa dna i razočarano bacio bocu na krevet.

– Ništa od mene. A nekad sam bio čovek. Ratovao sam u Galiciji i na Soči; vratio se u selo jak i zdrav, a dobio sam – skelu! Od onda pijem i samujem.

Seo je pored mene, obuhvatio glavu rukama i ljuljao se kao da tiho nariče.

– Nemam dinamita! A i šta bi vredelo da sam ga imao.

Pokajao sam se što sam dolazio. Računao sam s tim da ću mu možda morati da odam tajnu o žitu; tako sam jedino očekivao da će mi poveravati i dati traženi dinamit. Očekivao sam i više od njega: mislio sam da ću čuti dobar savet i da ću znati vredni li ili ne vredni onaj poduhvat sa kopanjem hodnika.

Računao sam da ću imati posla sa starim, iskusnim čovekom. A jadni čičica je bio dete; ništa bolji od Vase. Vasa bar ne menja raspoloženje svakog trenutka. A ovaj čas plače, čas grdi, čas se raduje.

Bilo mi je žao čičice.

– Ja bih bio bolji – vajkao se – bio bih opet čovek samo skelu da napustim. Među ljude da zađem, ništa više. Ali, čuj – uspravio se tajanstveno i stavio prst na usta – kad partizani dođu, otići ću sa skele. Zaslužio sam to. Neka ovde stave Ćiru Nedeljko. Tako ću reći njihovom komandantu, onom Marijinom sinu. On mene zna. Zna moje jade. Pomoći će mi.

Ustao sam. Video sam da tu više nemam šta da tražim. Vetar je

nosio oblačnu, tamnu noć pred sobom. Trebalo je žuriti u selo.

– Čiko – rekao sam ozbiljno – nemojte nikom pričati o onome što ste čuli od mene. Ni o žitu ni o dinamitu. To ne sme da se zna.

Uvredio se:

– Ko? Zar ja? Zar nisam sposoban ni da ćutim? Ne boj se, sinko. Ja pričam o onome što ne znam, a ćutim o onome što znam.

Bio sam u čudnom položaju: ja dete, a on star, mnogo star čovek, i umesto da ja nešto učim od njega, on sa strahopoštovanjem gleda u mene, kao da sam jači i pametniji. Kaže mi na rastanku, kad sam već otvarao vrata njegove udžerice:

– Obećaj mi nešto; kada dođe Marijin Nikola, reci mu za mene. Da sam znao o žitu i ćutao, da si tražio dinamit od mene. Neka me Nikola oslobodi skele. Obećaj mi!

Ne znam za koga me je smatrao taj čičica. Dočekao me s grdnjom, a ispratio kao važnu ličnost. Samo znam da mi ga je bilo žao, mnogo žao. Sve bih učinio da mu olakšam njegovu tužnu samoću i čemernu starost.

Izašao sam u vetrovitu noć, a tužni čičica je dugo stajao na vetru i gledao za mnom, dokle god me je mogao videti.

Primicao sam se selu i opet sam se osećao izgubljen i usamljen. Ništa od dinamita! Lepo je Vasa sve zamislio, ali je ispalo dečački lako, to jest neizvodljivo.

Uostalom, lako bih i bez dinamita; ne moramo Nemce ubijati, važno je da prodremo u kasarnu i izvučemo Stanka.

Na Stanka sam mislio uvek, kad god je noć dolazila. Možda sam ga zbog toga i sanjao svake noći. Uvek tužna, uvek okovana i nemoćna. Da li ću uspjeti da mu pomognem kroz taj hodnik, jedino što mi je još ostalo?

U šorove sam ušao kad su se prve krupne kapi kiše zarivale u prašinu. Išao sam pognuto i žurno. Nigde nikog nisam sreo.

U Radlovačkom kraju video sam izdaleka zid sa novolepljenim plakatama. Naglo sam zastao. Kad sam odlazio na skelu, plakata nije bilo. Izdaleka nisam mogao da ih pročitam. Šta javljaju?

Primicao sam se polako i opet mi se pojavio onaj teški osećaj: kao da se gušim.

Fotografija je bila na sredini plakate: nasmejana fotografija. Ispod

fotografije piše: STANKO SEDLAR. U dnu, krupnim slovima: STRELJAN. *Zbog sabotaze i napada na nemačku vojsku...*

Stajao sam pred plakatom i grizao šake. Do krvi ih grizao. Stanko me je gledao nasmejan sa zida. Najlepšu fotografiju koju su našli kod njega, stavili su na plakat.

Još nisam plakao. Ali su kose kišne kapi udarale u plakat i slivale se niz Stankovo lice; učinilo mi se kao da Stanko plače.

Ne sećam se kako sam skinuo plakat sa zida i savio ga u nedra. Sećam se samo da sam pogureno otišao šorom, šiban kišom koja je padala sve jače. Žurio sam u trap.

Šesnaesto poglavlje. Sastavljeno od mojih snova i istine. Plakao sam, a u selu je besneo rat.

Kiša me je dopratila do Brdareve bašte i trapa.

Bašta je bila tamna; prst pred okom se nije video. Samo mi je modra svetlost munja osvetljavala put; poput utvara se njihalo drveće šibano vetrom i kišom.

U trapu je uplašeno žmirkao fenjer. U uglu je stajala prevrnuta boca i razbacani ostaci večere. Ašovi naslonjeni na iskopanu gomilu zemlje. Dva kopača su spavala.

Nesvesno sam se prihvatio večere, ali su mi zalogaji ostajali u ustima. Uzeo sam drugu netaknutu bocu vode i pio halapljivo. Nikada nisam bio tako žedan. Kao da sam u groznici.

Onda sam nepomično sedeo i tužno gledao preda se. Ašovi su mi igrali pred očima, kao da sam u bunilu.

Trgao sam se, protrljao rukom oči i čelo i ustao. Pogledah u tunel. Jadan, propao dečji poduhvat! Bili su zašli s one strane zida i prodrli neka dva metra u dvorište. A odatle do kasarne – sto koraka! Kopači, skroz prljavi od zemlje, umorni i usnuli. Branko spava mirno i bezbrižno, otvorenih usta kao beba. Vasa se ni u snu ne da. Mrmlja: „Vuci! Vuci konopac! Predaj ga Stanku!“ Seo sam pored njih i izvadio Stankov plakat iz nedara. Bio se zgužvao, pa sam ga ispravio, obrisao od zaostalih kapi kiše i zagledao se u fotografiju.

Stanko se smejao. Momačka, vesela fotografija, sa belim razdrljenim okovratnikom. Ja ga gledam ukočeno i prazno; pored mene Vasa mrmlja u snu: „Stanko! Stanko!“ a napolju uporna kiša dobuje...

I čudim se zašto mi se slika zamagljuje pred očima, zašto se rasplinjava i gubi, sve mi je teže da gledam u Stanka. Onda je prva kap, prva suza kanula na njega. Plakao sam.

Postoji jedno određeno doba starosti kad dečak prestaje da plače. Stidi se suza i prepušta ih maloj deci. Ja sam već to bio prošao, i ni za šta na svetu, ni za bolne batine, ni za kakvu uvredu ne bih zaplakao.

A te sam večeri plakao tiho i neutešno. Nisam se stideo svojih

suza, pustio sam ih da teku koliko hoće. Nikada u životu nisam toliko plakao. Mislím tako tiho i mirno, što se potpuno razlikuje od dečjeg plača. Ni jecanja, ni brisanja suza, ni kretnji; samo sedim nepomično, oči širom otvorene, a suze same od sebe teku.

Onda sam legao pored Vase, zagnjurio glavu u ruke i ostao tako.

...A i kiša je plakala i pljuštala neprekidno. Kao da su se umorili crni oblaci, teret ih zemlji privukao i oni se širom otvorili pa svu kišu na naše selo izlivaju.

Vetar im pomaže; zanosi mlazeve kiše kao zrelo žito i otresa ih gde stigne. Ljulja povijeno drveće i stresa retke kapi sa njega. Ljutito se rve sa prkosnim jablanima kraj nasipa; zaleće se na široku reku, šiba je bičevima kiše i diže talase svojim dahom. Obigrava oko kolibe skeledžijine i zasipa je sa svih strana.

...Skeledžija Sima je otvorio vrata i provirio u noć.

Vetar mu se obradovao i bacio mu nekoliko teških kapi u lice kao pozdrav.

– Propašćemo, Čupo! – rekao je starac svom kućetu koje je pored njegovih nogu provirivalo u kišu i stresalo se od vlage. – Propašćemo. Ova kiša podseća na jesen. Sad će stare kosti da se ukrute. Proleće neću dočekati.

Gledao je mrak, a pogled mu nije daleko dopirao. Zaustavljali su ga mokri oblaci i zastor kiše. Video je samo visoki jablan koji se ustobočio u mraku i izazivački šumio granama kroz svu huku vetra i kiše.

Pogledao je na reku, bila je uznemirena i narogušena; skela je mirovala čvrsto privezana uz obalu. Druga obala se gubila u mraku.

A da je starački pogled mogao da prodre dalje, preko reke, video bi senku krupnog čoveka kako se spušta niz nasip. Senka je podigla uvis ruku i mahnula nekom iza sebe. Nerazumljiv neki znak.

Starac je teško uzdahnuo i pritegao svoje prnje oko tela, nežno gurnuo kuće: – Hajdemo, prijatelju – i zatvorio za sobom vrata kolibe.

Čovek s druge strane se spustio na samu obalu. Nemirna voda se jogunila i odupirala vetru. Pramenovi kiše su je šibali. Čovek pođe nekoliko koraka udesno, pa se opet vrati, kao da traži najpogodnije mesto na obali.

Zatim zagazi u reku.

– Čupo, prijatelju, opet smo sami. – Skeledžija je starački kašljucao i preturao po krevetu. – Ja i ti, kiša i pustoš. I starost. Ja neću dugo.

Kuče je obigravalo oko starca i nestrpljivo odmahivalo repom, očekujući nešto od tog skeledžijinog prevrtanja i traženja. A starac je najzad pronašao – kesu od duvana. Otvorio je, omirisao i ljutito bacio na pod.

– Ni mrve! Pseći život i pseća starost.

Kuče je radosno poletelo za bačenom stvarčicom. Kad je omirisalo, ono je razočarano ostavi i tužno se zagleda u gazdu.

– A što ti tuguješ! – obrati mu se gazda nestrpljivo. – Za tebe ću naći. Ti nisi skeledžija!

Pronašao je koricu hleba i bacio mu je. Gladno kuče leže na patos i navali na hleb. Nije zaboravilo zahvalnost: repić mu je lupkao po crvotočnom podu: lup! lup! lup! lup!

– Vidiš li ti kakva je to kiša. A tek leto prolazi. Kakva li me jesen čeka! Nikad neću otići sa ove skele. Ugušiće me kiše jesenje.

Napolju je tutnjala grmljavina i munje su se poigravale oko trošne kolibe. Čupa je nakrivio glavu i plašljivo gledao na prozorče.

– Zar još nisi navikao na pustoš? – upitao je gazda. – Navikni se. Ja te neću odvesti odavde. Nekad sam sanjao da ću otići. Čekao sam tu vojsku partizansku; oni, kažu, razumeju bednike. Sad više ne verujem. Neću ih dočekati... Ja ne bih mnogo tražio od njih. Samo da se oslobodim skele i odem u selo među ljude. Malo duvana, čašicu rakije i mnogo, mnogo razgovora. Šta mi vredi što s tobom govorim? Ti si samo pas!

Negde u blizini munja je rascepila nebo, od udarca groma zadrhtala je trošna koliba, zatreptala lampa, naježio se uplašeni Čupa...

Munja je i reku osvetlila. Od njenog bleska i od praska groma nesvesno se trgao i zastao čovek koji je već bio na sredini reke. Samo za trenutak. Onda je opet nastavio da pliva odlučno i uporno kroz maticu koja ga je zanosila. Pred njim se u mraku nazirala skela, a na nasipu svetlost skeledžijine kolibe.

Skeledžija je prišao žmirkavoj petrolejci.

– Čupo, sad sam odlučio. Konačno! Nikad više neću da vozim. Dosta je bilo. Svi su mi naređivali. Odsad više nikog ne slušam. Neka

nađu drugoga ili neka se voze sami. I skeledžija je čovek! To sam i dosad nekoliko puta rekao, ali sam popustio. Sad neću. Spavaj, Čupo! Od danas više nisam skeledžija.

Najpre je uvrnuo lampu, dunuo i ugasio je. Zatim se pokrio kožnom opaklijom i zgurio na krevetu kašljucajući. Negde je prokišnjavala koliba; kapi su ravnomerno udarale o patos: tap! tap! tap!

Napolju su šljapkale noge kroz blato; koraci se zaustaviše pred vratima, brava škljocnu, ali se ne otvori. Vrata su bila zamandaljena.

– Čika-Simo! Otvaraj!

Čupa je stajao pred vratima, podvio rep i prigušeno režao. Starac se pridigao sa kreveta, tužno raširio ruke i klimnuo glavom.

– Vidiš li, Čupo! Nema mira za skeledžiju. Ni noću. Eto, neko je došao da ga vozim. Po kiši. Oh, skeledžijo!

A onda je viknuo kreštavim staračkim glasom:

– Ko je sad? Kasno je!

Onaj pred vratima nije rekao svoje ime. Umirivao je skeledžiju:

– Ne boj se, čiko. Otvori. Treba mi skela. Brzo!

Starac odjednom postade oran za svađu. Napućio je bezuba usta i ustremio se prema vratima.

– A šta ti misliš šta sam ja? Čovek ili kuće? Da te vozim na ovakvom vremenu samo zato što ti se žuri! E, moj sinko, nema toga više! Gotovo je.

Ipak je otvorio vrata, sav narogušen kao petlić, kao da će se baciti u oči neznanцу koji ga uznemirava. A umesto toga pitao je pomirljivo:

– Imaš li, možda duvana?

– Nemam. Daću ti posle – glasio je odgovor, ali ga starac nije čuo.

Zinuo je iznenađeno u neobičnog posetioca. Takvi nisu dolazili na skelu. Bio je do pojasa go, a snažan; u mraku su se nazirali široki mišići. A preko golih grudi ležala je mašinska puška: čovek je bio naoružan.

– Ko si ti? – pitao je skeledžija začuđeno.

– Zar me ne prepoznaješ? Zemljaci smo. Iz istog sela.

Starac je bio sasvim zbunjen. Posumnjao je da vidi priviđenje pred sobom. Pružio je ruku za lampom.

Blesnula je šibica i u njenom svetlu je jasnije video čudnog gosta. Bio je mlad i plav. Nasmešio se i dunuo na šibicu.

– Ne treba svetlo. Prevešćemo se u mraku, tiho! Reci mi, kad je prošla poslednja patrola ovuda?

Starac još uvek nije mogao da se snađe. Onda je nekako povezao nemačku patrolu i oružje na grudima tog čoveka. Upitao je drhtavim glasom, kao da strepi da ga odgovor ne razočara:

– Je li, a ti nisi sam?

– Nisam. Zašto bi mi onda skela trebala? U tri puta ćeš nas prevesti!

Kiša i vetar su već dospeli da pokvase starog skeledžiju; kao sneg bela kosa slepila mu se na licu. On je stajao na kiši i još uvek se pitao da li sanja ili vidi javu pred sobom. Možda zato nije odmah ni pitao koga će to da vozi; možda je najpre hteo da proveri postojanje tog čoveka u mraku, pa tek onda da pita za ostale.

– Poznat si mi, sine – rekao je. – Znam, iz sela si. Viđao sam te. Ali kako ti je, ono, ime? Zaboravio sam.

– Pera!

I kroz suze može san da dođe, a da ne bude suzan ni čemeran.

Vedar dan i tih: leži i greje se na suncu naša široka ravnica. Koračam, a ni sam ne znam kuda; tamo nekud u modre daljine.

Leži na travi mladić u beloj košulji, gricka slamu i razmišlja o nečemu. Kad sam ja naišao, on ustaje.

„Setio sam se“, kaže mi „kako da popravimo one lukove. Tu treba suva drenovina, ona što je Marko vodu cedio iz nje. A strele, strele ćemo od čelika!“

„Neću još da se igram“ kažem ja. „Bar dok se rat ne svrši.“

„Rat?“ čudi se Stanko. „Rat je gotov. Još malo. Zar ti nisi video partizane?“

Ja ih još nisam bio video, pa me Stanko zgrabi za ruku i požurismo preko ravnice. Preskakali smo preko nekih jendeka, preplivali reku i hitali brzo kao vetar.

„Moramo da stignemo na bojno polje“, govorio je Stanko.

Bilo je to baš pravo bojno polje. Kao u junačkim pesmama. Najpre tiho, nigde nikoga. A onda iz ravnice izroniše zastave, mnogo zastava

na vetru. Vojska pod zastavama.

„Gledaj, to su partizani.“

Gledao sam – vojska se primicala – i naprezao oči da spazim Peru među njima. Nisam ga pronašao.

Onda je počelo da puca. Jasno sam razabrao mitraljez: tak-tak-tak-tak-tak. Gledao sam Stanka u čudu.

„Ko puca?“ pitao sam.

„Nemci. Zar ne vidiš? Okreni se.“

Okrenuo sam se. Na polju je ležao Riđi iza mitraljeza. Obema rukama je stezao oružje i puca, puca besomučno. Htedoh da kažem nešto Stanku, ali se ništa nije čulo od besnog štektanja mitraljeza.

Partizani su stizali, neprestano pod zastavama u razvijenom stroju, a svi su bili jednaki, svi krupni i snažni kao Pera. Peru nikako nisam mogao da prepoznam u tom stroju, sve dok se on sam nije izdvojio i krenuo napred.

Išao je pravo na Riđeg, a ovaj je trenutno zaustavio pucnjavu, pognuo se još više i počeo pažljivo da namešta mitraljez i gađa, čekajući da mu se Pera približi.

U Pere je bila kratka puška i ja sam se čudio zašto on ne puca. Prilazio je sve bliže, bio je na nekoliko koraka od Riđega i meni je dah zastao. Toliko, da nisam mogao ni da vičem, a hteo sam Peru da upozorim.

Video sam kako se Riđi slatko ceri, a mitraljez je ponovo zaštektao u njegovim rukama. U istom času Pera je razmahnuo široko, kao da žito kosi, a puška u njegovim rukama se javila resko i oštro.

Riđi se najpre začudio, skočio s mesta i viknuo nešto, a zatim se zaljuljao kao trska na vetru i pao...

Onda je sve zaglušila pucnjava, pucnjava divlja i neujednačena; javljala se sa svih strana i iz svih oružja. Tak! tak! – pojedinačno su se glasile puške; r-r-r-r-r – orljali su mitraljezi; gru-u-u-u-u-u! – potresali su zemlju bacači... Ja se ipak nisam budio.

Potresao se Brdarev trap, uplašeno je žmirkao fenjer ljuljajući se na zidu. Pucnjava je tresla kišnu noć, u njoj se utopila tutnjava groma i blesak munja.

Ne po sunčanom danu i pod razvijenim zastavama, već kroz blatnjavu noć i šibani kišom, mokri i umorni, ušli su partizani u selo.

Provlačili su se kroz mokre bašte, pognuti pretrčavali preko širokih šorova, bacali se u jendeke pune prljave vode i blata. Nemci se nisu predavali, a Riđi je ležao iza mitraljeza pred kasarnom. Hladnokrvan i iskusan, on je dugo držao široki trg pod vatrom. Tek su bombaši uspeli da ga uklone, a kada je pao on, prestao je i otpor kasarne. To je bilo negde pred zoru.

Tad je jenjala pucnjava, tek tu i tamo javila bi se pokoja puška. A ja se nikako nisam budio, pa ni Vasa i Branko, mada je već čitavo selo bilo budno i na nogama. Još za noći su se taoci vratili svojim kućama.

A sad poslednje, sedamnaesto poglavlje objašnjava ponešto što možda nije bilo jasno u dosadašnjem pripovedanju. Susret sa Veselim Momčetom. Nisam pogrešio što sam žito zapalio.

Pronašli su nas u trapu, odmah posle izlaska sunca.

Sunce je našlo nebo očišćeno od oblaka i sjajno, a selo umiveno bogatom kišom i slobodno. Pod suncem su blistali krovovi i mokre ograde, trave po baštama i budžacima bile su teške od obilne kiše. Tamo nije bilo dece; sva su bila na šorovima i zadivljeno obigravala oko partizana.

Nikola Petrinov je presekao Gigićev sokak i pošao prečicom kroz najgušće trave i blato. Kad je prelazio ogradu, spazila ga je moja majka, izašla preda nj, poljubila ga i zaplakala.

Nije ga pratila do susedne, puste baba-Marijine kuće. Otišao je sam; zadržao se neko vreme u dvorištu gledajući rastočeni đeram, pa zatim laganim korakom ušao u kuću.

Kad je izlazio, poneo je sobom fotografiju, koju je pronašao zabačenu negde i pokrivenu prašinom. Na slici je bila baba Marija i on, njen sin, Nikola – Ciga. Izgleda da je to bila ona ista fotografija koju je Ridi imao u rukama prilikom pretresa. Fotografija i Ćira su mu pomogli da se seti.

Neko je obavestio Cigu o pronalasku „rudnika“ i on se našao tamo u času kad smo sva trojica bili pred trapom, opkoljeni zadivljenim i ljubopitljivim partizanima.

Ja nisam ni reči progovorio, a najmanje sam bio spreman da pričam o tom podzemnom hodniku. Zato je Vasa objašnjavao brbljivo i hvalisavo sve što je znao i nameravao, a nije zaboravio da podvuče kako je „rudnik“ *njegova* zamisao.

I ozbiljno se vajkao i žalio partizanima:

„Šteta što ste tako požurili! Samo jedan dan da ste pričekali!“

Smeškali su se dobrodušno i raspitivali se sve dalje, oduševljeni Vasinim pričanjem. Vasa je razvezao naširoko i dodavao sve nove i nove pojedinosti.

Samo se jedan mladić nije smeškao; gledao nas je zaneseno sa suzama u očima. Bio je natovaren torbama i knjigama, rasejan

nekako, a imao je i fotografski aparat. Ja ga ne bih ni primetio da mi se on sam nije obratio:

– Ti si Milan, Perin brat?

Zagrajali su sa svih strana:

– Perin brat! Pere Medveda! Pa i slični su.

Uskomešali su se, a ja nisam znao koga pre da slušam i koga pre da gledam. „Žito! Žito! Kako si zapalio žito?“ vikao je jedan. „Idi potraži Medveda!“ vikali su nekome. „Medved je na trgu. Idemo svi tamo“, bunio se onaj. „Veselo Momče, Veselo Momče“, vikali su onom što me prepoznao, „slikaj pionira zajedno sa Medvedom!“

Onda je naišao Ciga, pa su se malo smirili, čini mi se i gurkali laktovima one najgrlatije. Bilo je očigledno poštovanje koje gaje prema tom čoveku.

Ciga me je prepoznao i *pozdravio se sa mnom*. Rekao mi je: „Zdravo, družo Milane“, a ja sam se nekako spleo, nisam ništa odgovorio, samo sam ga zbunjeno gledao. To je iskoristio onaj što su ga zvali Veselo Momče, slikao me, a ja to nisam ni znao.

On je ozbiljno hteo da me slika i sa Perom, Medvedom, kako su ga zvali drugovi (zaista su mu našli ime: odgovaralo mu je potpuno), ali se nekako nije pružala prilika. Ili je Pera bio negde zauzet, ili Veselog Momčeta nije bilo tu, ili sam ja nekud odjurio.

Uopšte, jurio sam mnogo tih dana, kao i posle, a ako ćemo pravo, sve do danas. Kao da se selo probudilo iz nekog mamurluka, ni jedan tren nije mirovalo. Te uređuje se omladinski dom – trči, Milane; zakazana je konferencija – zovi, Milane; daju priredbu – pomozi, Milane; treba nešto za vojsku – gde si, Milane! Trčao sam, sve sam noge odrao trčeći. Nisam žalio: uvredio bih se da su radili bez mene.

Imao sam i jedan neobičan posao. Seja Milinkova, omladinka iz našeg sela, pođe jednog dana sa mnom na nov zadatak. Skupio sam svu decu iz sela, koliko god ih je bilo, a to je bila prva dečja konferencija. Čekao sam da im ona kaže zašto ih pozvasmo, ali ona tamo-ovamo, „reci“, kaže, „ti, Milane.

Ti si njihov, poznaju te, a *i ratnik* si. Ja ću posle.“

Zbunila me s tim, jer da sam to očekivao, ja bih se bio pripremio unapred, znao bih šta ću im reći. Ovako stojim, stotine dečjih očiju uprtih u mene – i čekaju. A poštovala su me deca: kad sam prolazio, pokazivali su prstom na mene i šaputali: „On je bio *pozadinac!*“

Kažem, poštovala su me i otvorenih usta čekala da čuju šta ću im reći. A ja rekoh:

– Slušajte! Vi od danas niste više deca, derani, mangupi, švrće, dečaci, klinci itd. Vi ste od danas pioniri!

Deca su bila vrlo ozbiljna, a Seja nezadovoljna mojim govorom. Naravno, ona im je to objasnila lepše, a još bolje je govorio Veselo Momče, koji se, odnekud, našao na skupu i slatko se smejaao na moj govor. Na toj konferenciji su bili i izbori: ja predložim Vasu, i on je bio jednoglasno izabran. Bio je neobično zadovoljan. Da vidite kako je samo radio! Vasa, dečak neograničene mašte, koji se svaki čas oduševljavao za nešto novo, a nije površan. Čega se prihvati, to gura do kraja. Njegov pionirski odred je bio najbolji u okrugu.

I na kraju: tada još nije bio završen rat.

ARSEN DIKLIĆ

**SALAŠ U MALOM
RITU**

II

Arsen Diklić

SALAŠ
U MALOM RITU

Knjiga II

NARODNA KNJIGA

Beograd

JESEN U MRTVAJI

Jesen suva

1

Kada sam kuću našu i selo napuštao, kapiju smo ostavili širom otvorenu i odatle nas je tužnim pogledom ispratila naša kera. To je bilo letos, žetvu nismo ni dovršili ovog leta.

A sada je jesen, žuta i suva, i ja kažem mom bratu Peri:

– Ne možete me oterati. Kud god da krenete, ja ću za vama kao kera paorska za kolima.

– Ne razumem o čemu govoriš – kaže moj brat. – Zar te neko tera iz odreda?

A ja njemu opet o kerama paorskim, onim što za kolima idu. Naša kera nije bila tako naučena, zato je i ostala tužna i usamljena u kući napuštenoj, ali ja ti, Pero, govorim o keri našeg komšije, paora Ive Plavog, sećaš li se?

On svoju keru nije navikao, kao mi, da mu kuću čuva i iz avlije nikako ne izlazi. Šorom je uvek išla za njim, u vinograd ga pratila, nedeljom ga pred crkvom čekala, u bircuzu pod njegovim stolom dremuckala, ta kera koja nije imala imena, kao što su sve naše paorske kere bezimene. Njihova imena postoje samo u tefteru Šanjike Semenjija, našeg šintera, ali ta je imena sam Šanji naizmišljao i upisao, jer su takvi kereći propisi i zakoni, kuće ne sme biti bezimeno.

Jednom godišnje zađe Šanjika po kućama, nosi svoj tefter i plajvaz, proverava brojno stanje i zdravlje naroda kerećeg. Za njim povorka dokone dečurlije, a i ja sam često bivao u toj povorci. Šanji pita domaćina:

– Ime i godine starosti?

– Ime mi je Iva, prezime Radosav, a zovu me Iva Plavi. Ime mog babe je Bogosav-Boga, ime moje žene je Tinka, a moja su deca Vasa, Radojka i Luka.

– Ja pitam za ime i starost vaše kere.

– Ne znam, Šanji, u velikom sam poslu bio i ne stigoh joj na krštenje. Je l' to mora kod pope?

Tome se prvi smeje Šanji šinter, pa se smeje paor Iva Plavi, smejemo se i mi iz pratnje Šanjijeve, iako se to ponavlja svake godine. Smejemo se i pokušavamo da zavirimo u tefter Šanjijev, u ta njegova kereća imena. Mogu vam reći da Šanjikin spisak imena nije baš velik: Gadža, Čupa, Zeljko, Liska, Žuta i tako još poneko ime, a to zavisi od toga koliki mu komad slanine da gazda prilikom tog popisa. Mala je Šanjikina plata u opštini i da nije te slanine, teško bi ishranio pun kućerak dece, tamo u Mali nakraj sela.

Kod komšije, paora Ive Plavog, odmah posle razgovora o kerećem imenu, Šanjiku čeka čaša žestoke rakije iz vinograda Ivinog, a domaćica Tinka iznosi dobru komadešku slanine, najveću u selu. Zato Iva Plavi hoće tefter Šanjikin da mu se otvori, pa svi čitamo: ime paora Ive Radosava, broj njegove kuće, a zatim krupnim slovima kerino ime. I sva kereća imena uz ovu kuću otkada je Šanji šinter postao. Džoni I i Džoni II, Džeki, Laura, a ovaj poslednji pas, što nam se okonogu vrzma i torbak šinterski pun slanine njuši, zove se još lepše i još gospodskije: Ringo. Pa je vrlo zadovoljan paor Iva Plavi, još jednu rakiju Šanjiki nasipa i traži da mu se čitaju krsna imena iz kuće Petrovih, zvanih Glibaci. Najveća i najbogatija kuća u selu, dve stotine lanaca zemlje, deset pari konja, paradne karuce i fijaker, sluge i kočijaši, a siromahu Šanjiki kad te njegove popise vrši – ni zalogaj slanine. Samo onu zakonom propisanu taksu kereću i ništa više. Pa su u tefteru Šanjikinom imena: Slavko koga zovu Gusak, Toša Debeli, Petrija i Keka, sve imena kerećih gazda. Tako im se siromah Šanjika sveti... Kerama gazdinska imena daje.

A ja opet kažem mom bratu Peri, ovde u ovom već žutom i crvenom voćnjaku, kraj salaša pustog u ataru dalekom: – Ne možete vi mene ostaviti. I na kraj sveta ću poći za vama.

– Ma šta ti to pričaš – ljuti se moj brat. – Počeo si o nekakvim kerama, a sad o tome kako će te neko ostaviti. Ja tebe ne razumem.

– Razumeš ti dobro – kažem ja. – Hoću samo da te podsetim kako je paora Ivu Plavog njegova kera pratila sve do Pančeva, sećaš li se?

– Ne sećam se – kaže moj brat, a ja znam da laže. Nestrpljiv je, nemiran, izbegava u oči da mi pogleda. A seća se dobro...

Javili Ivi Plavom, sasvim nenadano, da mu se neki ženin rođak razboleo, daleko tamo, čak u Pančevu. A kako su železnice bile nesigurne i mnogo zaobilazne a polja suva i konji odmorni, to se naš komšija uputio kolima preko mnogih atara. U velikoj hitnji sasvim je zaboravio na Ringa, koga niko nije tako zvao, već najobičnije: kera.

Tek u ataru nekom dalekom, kad je konje na đermu pojiо, vidi Iva Plavi: njegova se kera za njim uputila. A to nije bio odlazak do bircuza, do crkve ili do vinograda; nije ni odlazak u Gruntove ili Oređu – a to su naši atari – već je to put dalek. „O, lebac joj kereći, kako se toga nisam setio“, vajkao se Iva Plavi.

Onda je vikao na keru, terao je da se oma vrati kući, a kera ga, izgleda, nije razumela. Pokušao da je dohvati bičem, ali se kera izmakla, onda je Iva gađao busenjem i šapurikama, pa je postigao samo to da ga se kera uplašila, nije mu više verovala, pa je nije mogao uhvatiti da je smesti pored sebe ili da je veže za kola. Išla je za kolima na odstojanju, tužnog pogleda i podvijenog repa. Kroz sela nepoznata i tuđa, pa je Iva Plavi više gledao za kolima nego preda se. Svaki čas je očekivao da će iz avlija izleteti kere velike i jake da rastrgaju tog potuljenog psećeg stranca; ili će se pojaviti šinter ovdašnji, ili će neki mangup isprebijati njegovu keru. „Vraćaj se, pamet ti kereću, ludu, zar ne vidiš da ćeš propasti?“... A kera je jednako nastavljala za njim, tužna i zbunjena.

Primicali su se Pančevu.

„O, post ti tvoj, čupavi i repati, što me tako blesavo glediš tim tvojim krupnim očima, a ne razumeš me? Pančevo je grad i tamo ti opstanka nema. Ili će te auto zgaziti, ili će te prvi policajac upucati, ili ćeš se zauvek izgubiti u šorovima koji više nisu šorovi već ulice gradske. Vraćaj se...“

Onda je paor Iva Plavi neposredno pred Pančevom okrenuo kola i vratio se kući u selo, sećaš li se? Tolika je cika i uzbuna nastala u njegovoj avliji, žena mu Tinka kose je čupala i svakakvim ga imenima nazivala. „Zato što su moji Šumanci, *moja* rodbina u pitanju, zato si se vratio, a da se neko od *tvojih* kilavih Radosava razboleo, da se samo zakašljao, otišao bi ti i sve te kere ovog sveta ne bi zadržale, proklet bio dan kad sam u ovu kuću došla“, i sve tako... Sećaš li se, Pero, naše smo konje upregli jer su Ivini već bili premoreni, pa je ljutita Tinka na našim konjima otperjala u Pančevo i rekla da se nikad više neće vratiti, a Iva Plavi ostao da grdi svoju keru kojoj, eto, ni ime nije dao, ali se ne može reći da je nije voleo. I tako. Rođak ozdravio. Tinka se vratila, a u selu ostala priča o paoru Ivi Plavom i njegovoj bezimenoj keru; ja mislim da je ta kera još u životu, i ja ti sve ovo govorim da znaš: kud krene odred, ja ću za odredom. Kao kera paora Ive Plavog.

– Lupetaš same gluposti – kaže moj brat. – Odred ne ide nikuda.

– Meni to govoriš? Kao da sam ja slep i gluv. Kao da ne slušam razgovore boraca. Jesen nas uhvatila u pustim poljima. Sigurno ćemo krenuti nekud u bestragiju, možda i na vodu Dunav. Trebaće na vreme ukloniti iz odreda bolesne, nemoćne i ranjene. I *decu*. To sam ja, je li? Slušaš li ti mene, Pero?

– Da slušam. Ko je mogao očekivati da će se ovaj rat otegnuti sve do jeseni. I do zime.

A biće ljuta i studena ta zima, po hrčkovima znam. Nikad ih nisam toliko video u polju i nikad nisu bili tako ljuti. Zasad je jesen lepa...

– To vidim – rekoh – ali ostaviti me nećete i ne možete – ponavljam još jednom mom bratu Peri, borcu u odredu.

Nad ravnicom je smireno disala jesen.

Zlatna, topla i suva.

2

Kukuruz u njivama bio je meni do pojasa, zelen, kada sam krenuo za odredom i mojim bratom u njemu. Sad je prezreo, kukuruz...

Osušili se i uveli brkovi, kukuruzu, klipovi pokidali svoju šuškvu odeću, nagnuli se prema zemlji, kunjaju umorni čekajući da ih neko ubere. Pitao sam mog brata zašto paori po ovim atarima kukuruz ne uberu, a on kaže da ne zna. – Mislim – dodao je još – nema ko da ih bere. – Ja onda opet rekoh: a što ne beru oni koji su sejali, a moj brat mi reče: – Opet pričaš gluposti.

Jesmo li ja i ti, pitao me, sejali proletos kukuruz u Gruntovima? Četiri i po lanca? Jesmo. A ko će ga brati? Tice nebeske.

U atarima švapskim pravog paora više nije bilo. Odavno ih je njihov Hitler oterao na frontove, a u selima ostali stari ćopavi manšafti, žene i deca. Njihov će kukuruz i sneg dočekati, neobran.

A ja kažem:

– Ovde nisu švapski atari. Okolo su sela svakakva, i srpska i mešana. I nisu svi krenuli za odredom i njive ostavili kao što smo ja i ti. A kukuruz im stoji neobran...

– Otežu – kaže moj brat. – Čekaju.

– Šta čekaju? Kiše i snegove? Onda će im biti teže.

– Paoru je uvek teško – kaže moj brat. – Paoru Švaba naređuje: beri i odmah seci tuluzinu. Do same zemlje, gola ledina da ostane. A mi odavde poručujemo: ne diraj. Klip možeš ubrati, tuluzinu ostavi. Kad nismo u forlandima i ritovima, kukuruzi su naša šuma. I šta sad može paor? Oteže. Radi druge poslove. Kad mi odemo, ubraće i počistiti koliko stigne...

– E, to sam, vidiš, baš to sam čekao da kažeš. Mi odlazimo. U nekakve forlande i ritove, neki govore čak preko Dunava. A mene da oterate u neko selo na zimovanje, je li?

Moj brat je ćutao.

I drugi koje sam pitao o tim odlascima – ćutali su.

Odnekud iz atara na čezama je stigao Brica. Video sam kad je ušao u štab. On je bio Brica za mene i mog brata Peru, jer smo ga mi kratko vreme znali kao bricu – dođoša u našem selu. Šišao je i bričio paore jer je naš stari berberin Duša ostao u zarobljeništvu. Pa je onda jednog dana nestao iz sela, taj čovek kog smo mi zvali Brica. Šuca kurir je tvrdio da je taj čovek čuvar u ataru, on ga kao takvog zna, a naš deda Sovra – i on je kurir – kaže: taj je čovek kelner. Zna i bircuz u kome mu je pivo donosio, taj naš nazovi – Brica. Sad, kad je čezama stigao u štab, tvrdili su da je on veterinar.

Niko nije zapravo znao ko je i šta je on, ime mu pravo niko nije znao, a nije se smelo mnogo ni raspitivati. Znali smo da je to komandantov čovek i znali smo da svaka njegova pojava u štabu kod Boška komandanta sluti nekakvu veliku promenu ili daleki pokret.

Najčešće se tih dana spominjala velika, mutna voda Dunav.

A još nismo kretali. Već deset dana bivakujemo u ovom napuštenom salašu. Za Bricom, hoću da kažem Veterinarom, još iste noći u široku avliju stigla su dugačka paorska kola puna praznih pivskih burića. Izbijali smo im dance, ispirali vrelom vodom i sušili ih na jesenjem suncu.

Sledeće noći intendanti su doterali krdo utovljenih svinja, crnih, čupavih mangulica.

U zoru su već buktale vatre, cvrčala topljena mast u kazanima, odnekud se oko odavno napuštenog salaša pojavile kere skitnice, razvlačile okolo drob svinjski. Jeli smo neslane čvarke jer so intendanti nisu uspeali da nabave.

Prženo je meso, a neslano stavljano u one buriće i odozgo do vrha prelivano vrelom mašću. Kažu, tako može čitavu zimu da izdrži. A tamo kud idemo, opet kažu, ne možemo se iz sela snabdevati kao što smo se ovde snabdevali. Sela su spaljena.

– Je l' to preko Dunava? – pitam Damjana Bjelobabu, mitraljesca.

On ćuti kraj vatre, komad džigerice prži na žaru. Dade mi komad te pepelom posute džigerice, a ne odgovori mi. Ja opet pitam:

– Ti si već prelazio Dunav? Kakva je ta voda?

– Crna – odgovara Damjan Bjelobaba.

– Otkud crna – kažem. – Ne može voda biti crna. Valjda je modra. Ili žuta kad od kiša nabuja.

– Kažem ti: crna. Najcrnija vodurina na svijetu, taj Dunav. Davio

sam se u njemu.

– Lepo nas tešiš – kaže borac kraj kazana.

– Nikog ja ne tešim – odgovara Damjan Bjelobaba. – Samo ti kažem kakav je taj Dunav, a dvaput sam ga prelazio. I još kažem: blago tebi, čojćino moja. Lijepo ćeš prezimiti uz toplu peć i kobasice.

– Gde ću ja to prezimiti? – pitam.

– Pa valjda u nekakvom Moldovinu, tako sam čuo. Lijepo bogami, ne može ljepše biti. Što mene tako ne pošalju.

To je prvi čovek u odredu koji mi je pošteno i otvoreno rekao: nećeš sa nama. Svi ostali, pa i moj rođeni brat Pera, kriju to od mene. Čak se zna i kuda ću: u Moldovin.

Ostavio sam vatre i kazane, usamio se u ogolelom žuto-crvenom voćnjaku iza salaša. Moldovin? Moja je majka u Moldovinu. Kod moje tetke, a njene sestre Line. Jedno dva dana hoda odavde. Neću da idem u taj Moldovin.

Neću više nikom ništa ni govoriti o tome. Da ću za njima kao paorska kera i slično. Ćutaću.

Kad mi kažu „odlazi“, zavučiću se negde u atar i čekati da odred krene. Tek će na trećem ili četvrtom odmorištu primetiti da idem za njima.

I za hranu ću se sam snalaziti. Još se po atarima može naći poneki krompir, zaostala glavica kupusa, klip kukuruza. Pa i gladovaću ako moram. Dok i sami jednog dana ne uvide: ne mogu ostaviti samog dečaka u pustom ataru.

Jedino me brinu moje aljine i moja odeća. Letos sam krenuo u platnenim čakširama, sa jednom košuljom i jagnječim grudnjakom na sebi. Kod nas taj grudnjak zovu pektar.

Održavao me otkad su noći zastudile. Kao kera sam se motao u klupko ispod njega, noge nisam smeo ispod pektara da opružim pa sam se ujutru čitav sat ispravljao onako zguren i ukočen.

Čarape više nisam imao; raspale su se.

Opanci gumenjaci progledali na sve strane. Uveče sam morao da ih izujem i spavam sasvim bos; ta se prokleta guma tako ohladi da vam se čini: spavate s nogama u vodi ledenoj.

To me sad muči: ako sam već naumio za odredom, kako ću go i bos?

Odlučio sam da se opet vratim na salaš gde su i dalje čerečili svinje, punili one buriće mesom i mašću. Jer čuo sam da je sa onim burićima stiglo i nekoliko džakova zimske opreme i aljina, a te su džakove oma uneli u štab. Kažu: čekaju još neke pošiljke, a među njima će biti cokule i dobri opanci, debele čarape i šalovi. Onaj Brica-Veterinar nas snabdeva.

I sad znam: kad se budu raspoređivale te aljine i ta obuća, ako ne bude ništa za mene, mogu se pokupiti i krenuti u Moldovin.

Sad i danas mogu da priznam: polako sam se mirio sa tim svojim odlaskom iz odreda. Silom se tu ništa ne može. Otimaću se još i braniti koliko god mogu, ali ne verujem više da će me zadržati. Kad se i moj rođeni brat Pera više ne zauzima za mene. Neće da mi kaže otvoreno, ali vidim po njemu: i on jedva čeka da me se reši i da me pošalje kod matere.

Kraj kazana mi rekoše:

– Gde si se izgubio? Traži te Boško komandant.

3

Najviše sam verovao komandantu. Brata voleo, komandantu verovao.

Što Boško komandant kaže, to stoji. Nikad nije slagao. Ni mene ni drugoga. Baš dobro što me pozvao i njemu ću sad reći ono što uzalud govorim svima: ja iz odreda neću. Ako treba, podsetiću ga na sve, pa i na to da me on, baš on i zadržao u ovom odredu.

Onda kad smo se povlačili iz mog sela, a ofanziva još trajala kroz atare, pa smo ušli u nekakve mrtvaje i ritove, sve sa izbeglicama. Izbeglica sam bio i ja s majkom, a moj brat Pera je već dobio pušku i bio u četi.

Neko je onda morao da prođe kroz atare i kroz Nemce u atarima sve do nekog sela koje se zove Bardan i još nekog daljeg koje se zove Burjan da nekakve važne poruke nekome prenese. Moj brat Pera se složio da to budem ja, a moja majka ništa nije znala sve dok se nisam vratio. I još da vam kažem da sam ja te puteve kroz atar i ta sela poznavao jer sam ranije s mojim bratom Perom švercovao duvan i gas. Baš tim stazama i putevima.

Pri povratku me Boško komandant pohvalio i rekao: – Nemam čime da te nagradim i ne znam kako da ti zahvalim za ono što si uradio za nas. – A ja rekoh: – Ostavi me u četi kod mog brata Pere.

– To je malo teže – rekao je Boško komandant i još dodao: – Bolje je da ostaneš sa materom. Čuo sam i da imate kud otići, u Moldovin.

Ali ja sam još onda bio uporan i tvrdio da ću nastaviti za njima makar me i ne primili. Ako me pitate zašto sam bio takav, reći ću vam da sam teško podnosio svoj boravak među izbeglicama. Taj plač, taj lelek, to cviljenje dece, te noći besane u ritovima kad oka nisam čestito sklopio i po celu noć se trzao nemirno. Već prve noći pred zoru sam se išunjao, vukao se kroz maglu i ševan, tražio četu mog brata. Našao sam ga, Pera nije bio na straži, pa sam legao kraj njega i tiho plakao. Molio ga da me ne ostavlja.

Možda vam nisam rekao da je baba, otac moj, ostao u zarobljeništvu pa mi je Pera bio sve: podrška, oslonac, zaštita.

Kad je zbeg počeo da se osipa i moja majka krenula za Moldovin, ja sam ostao. Plakala je, dugo me stezala u naručju, ali sirota ni sama nije znala šta je bolje za mene: da pođem sa njom ili ostanem uz Peru. Niko onda nije znao kako će ona stići do tog Moldovina, da možda Nemci tamo ne sačekuju, hapse i teraju u logor, nije znala ni da li joj je u životu sestra Lina jer se govorilo da je i preko tog Moldovina prešla kaznena ekspedicija.

Odlučeno je da ostanem bar dok mati ne vidi kako stoje stvari u tom Moldovinu i dok nam to ne javi. A neću ostati u četi već pri štabu uz Boška komandanta. Tako je komandant odlučio.

Sad ulazim u štab i hoću da podsetim komandanta na to.

A komandant me zaskoči tek što sam kročio unutra:

– Gde si, Milančiću? Čitav sat te traže. Treba da se spremiš za Moldovin.

U štabu je još bila Dušanka. Pisala je nešto, pa prekide to pisanje i zagleda se u mene. Jer sam ja dugo, čini mi se vrlo dugo stajao kao ukopan i ćutao. A onda sam procedio kroz stisnute zube:

– Neću.

– Šta to znači, Milančiću? – reče komandant.

– Ne idem nikuda odavde.

– Otkazuješ poslušnost?

Ćutao sam.

– Komandant te pita.

Rekao sam:

– Ja iz ovog odreda ne idem nikuda. Ne možete me oterati.

– Neko te tera?

Strog, ispitivački pogled komandantov na meni. Kažu, pred tim se pogledom ništa sakriti ne može. A ja sam ga ipak netremice gledao u oči, nameran da nikako ne popustim. Komandant je ustao, počeo nekako da obilazi oko mene i zagleda me sa svih strana. Reče:

– Slao sam te i na teže zadatke i nikad mi nisi otkazao. Šta je to s tobom, Milančiću?

– Nije ovo nikakav zadatak – rekoh. – Slušam ja šta se govori i znam sve. Odred će krenuti nekud daleko, možda čak i na Dunav. Ranjene, bolesne i decu nećete da vodite. A nema te zime i tog

dalekog pokreta koji ja ne mogu izdržati.

– Pa valjda i komandant nešto zna o tom pokretu? Od koga si to čuo?

Slegao sam ramenima. Nikad nisam bio tužibaba, pa ni u odredu dok sam boravio. Ponovih još i već ne znam koji put: – Ne idem nikuda.

– Piši drugo pismo – reče komandant Dušanki. – U Moldovin šaljem Šucu. – A onda nastavi meni da govori: – Šuci ćeš objasniti gde u Moldovinu da nađe tvoju majku. Ili će to još bolje objasniti tvoj brat Pera. A tvoji se gumenjaci raspadoše?

– Da – saglasio sam se. – Gotovi su.

Komandant zavuče ruku pod moj jagnjeći grudnjak, uhvati za okovratnik košulje i povuče. Pucalo je na šavu; i košulja se već raspadala. Podiže mi čakšire; noge su mi bile bez čarapa u gumenjacima. – Sve ćeš objasniti Šuci – reče – možeš mu i spisak napraviti. Ako može i za Peru nešto. Rukavice, šal, čarape. Ostalo će dobiti od intendanta. Idi potraži Šucu i objasni mu.

A ja rekoh:

– Druže Boško, zar me samo zbog toga šalješ u Moldovin? Što onda ne pošalješ mog brata Peru? On bi to bolje od Šuce.

– Petar Maljević je borac u četi. Nije kurir.

A ja opet:

– A kad bih ja krenuo umesto Šuce... U taj Moldovin. Zar je samo to zadatak? *Ceo* zadatak? Da zimski opremim mene i brata? Samo to?

– Nije. To je *uz put* kad se već ide tamo i kad znam da ti je majka u Moldovinu. Nisam očekivao da ćeš mi otkazati. Neću te kazniti, ali sad bar znam do koje mere i kad se mogu pouzdati u tebe. Gotovi smo. Voljno.

Nisam odmah izlazio iz štaba. Pokušavao sam da uhvatim pogled komandantov, ali je to bilo teško, jer je komandant radio nekakav svoj nosao kao da mene nije ni bilo tu.

– Druže Boško – rekoh – smem li da te zamolim?... Da još malo razgovaramo... Ja tebi verujem sve što kažeš. Pa oko tog puta u Moldovin i oko tog odlaska odreda... Objasnio bih ti, ako bi hteo da me saslušаш...

– Da čujem.

Tri dana je i tri noći, pod suncem sad već umornim i zvezdama sad već studenim, lutao po nepoznatim atarima. A zvezdu je sjajnu nosio u nedrima, taj Raša.

U Moldovin ne ide Šuca. Ja ću ići.

Izgreban je od korova i rastinja oštrog, jer nije uvek išao putevima i lenijama, izujedan je od komaraca, promrzao i gladan. Jede nesoljene čvarke i odgovara na pitanja Mite Foljanskog, taj Raša.

Kad stvar krene od Foljanskog, onda je sasvim sigurno da moj zadatak nije beznačajan i da ne krećem na put samo zbog zimskih aljina mojih i Perinih.

Foljanski pita Rašu:

– Mnogo si gladan?

– Jesam. A hoćete li me i vi saslušavati sve od početka? Kao onaj što me doveo?

– Ko ga je priveo? – pita Foljanski.

– Mitraljezac Bjelobaba – kažem ja, a taj Raša prvi put zadrža malo pogled na meni. Kad sam ušao i seo u ugao, samo se osvrnuo na mene i okrenuo se Foljanskom. Sad me gleda, čvarak mu nesažvakan u ustima i kao čudi se: ko sam ja i šta ću ja ovde?

A ja ću tog Rašu odvesti u Moldovin i još dalje ga poslati od Moldovina. Kući njegovoj i roditeljima.

Tako je odlučio Boško komandant, a s mukom sam ga uverio da ne šalje Šucu jer ću ja to bolje uraditi od njega, da se ne ljuti što sam posumnjao u njega, komandanta, jer ja njemu sve verujem.

Ovde sam sad da upoznam tog Rašu s kojim ću provesti dva dana na putu. Štrkljast je, nešto viši od mene, ali mislim da sam ja čvršći, premda to nije važno, jer nećemo se, valjda, tući na tom putu do Moldovina. Samo još da Foljanski obavi svoj posao.

Raša reče:

Onaj što me doveo, pitao me za ime oca i ime matere, pa za ime

babe jedne i babe druge... A onda me pitao pošto je crni luk na gradskoj pijaci i koliko ima od železničke stanice do kočijaške kafane. Zar sve to moram znati?

– Ja te takve sitnice neću pitati – reče Foljanski. – Ali ako te nešto upitam iz grada, moraš odgovarati istinu. Ima nas ovde koji poznajemo grad bolje od tebe.

Tu je bio i Veterinar, naš nekadašnji maloritski brica, ali Raša nije ni na njega obraćao mnogo pažnje. Valjda zato što je Veterinar u civilu, pa je zato manje važan, a Foljanski – to je...

– Jeste li vi komandant? – pita Raša Foljanskog.

– Polako, Rašo. Mi ćemo najpre da pitamo, a ti ćeš da odgovaraš. Dakle: zoveš se Radomir, Raša Petrov, učenik drugog razreda...

– Drugog *be*.

– Važno je to *be*?

– Po meni nije. Ali onaj vaš sa mitraljezom... Pitao me i za razred i za ime školskog poslužitelja. I poslužiteljevo prezime, a to nisam znao. A zašto je on meni vezao oči dok me vodio, taj vaš sa mitraljezom? Bauljam onako slep i posrćem a on neprekidno čantra sa svojim pitanjima...

– Pitao te i ko je najbolji čizmar u gradu – upade Veterinar.

– I to – prihvati Raša. – Pa kakav vam je to čovek i ko mu dade onaj mitraljez?

– Idemo dalje, Rašo – nastavi Foljanski. – Kako si ti dolutao do nas?

– Nisam dolutao. Ja sam vas tražio.

– Imaš rođake ovde? Neke poznanike?

– Nemam nikoga.

– Pa koga si onda tražio?

– Partizane. I vas, komandante. Ako ste vi komandant.

– Šta ti, na primer, znaš o partizanima?

– Pa eto: znam da imate oružje, znam da bijete Švabu, da nosite na kapi zvezdu. Znam i neke pesme koje pevate.

– Odakle to znaš?

– Pa tako, znam.

Naš Foljanski ima prodorne zelene oči i blistav osmeh, a taj osmeh mu je leden kao i oči njegove. Ima običaj da sagovornika zove „Baćo“.

– Baćo, kod nas nema *pa tako*. Moraš tačno i jasno odgovoriti na sve što te pitam.

– Pa tako... Slušao sam o partizanima. Od svakog ponešto. Najviše od Slavka. On sve zna.

– Ko je taj Slavko?

– Moj drugar. Iz četvrtog *a*. On je glavni i on sve zna. On u očevoj radionici pravi zvezde za vas.

– Šta radi?

– Zvezde. Petokrake.

Foljanski svrnu pogled na Veterinara. Veterinar je gledao u Rašu. Raša se onda zagleda u zvezdu na kapi Foljanskog. Nešto mu se nije dopala.

– Ah, da – reče – sad vidim da on ne radi za vaš odred. Vaše su zvezde nekako sitne, zgužvane. A kad moj Slavko izbrusi zvezdu... Od crvenog bakra, pa je žutim mesingom optoči... Niste videli zvezde koje Slavko brusi partizanima?

– Nismo – reče Foljanski – a Veterinar upita: – Gde je radionica tog majstor-Slavka?

Raša odgovara Foljanskom:

– U gradu. Poznajete grad?

– On poznaje – pokaza Foljanski na Veterinara.

– I on te pita. Njemu odgovaraj.

– Pa eto, u gradu. Kod Velikog kanala.

– Tačno mi kaži.

– Pa dobro sad... Ulica... Ulice tamo i nema. Ide se uz kanal, prođe se Ribarski sokak, ima tamo jedna drvara i odmah iza te drvare. Bravarska radionica Joce Pejina. To je Slavkov tata.

– Tog majstora zovu Joca Kurjak?

– Tačno. Pa vi ga znate? Onda sigurno poznajete i Slavka.

– Ne – reče Veterinar – tog tvog kovača zvezda ne poznajem. A sad mi reci zna li tata Joca šta mu sin majstoriše u radionici?

– Taman. Ne zna to niko.

– Baš niko?

– Samo ja. Ja mislim da Slavka ne poznaju ni oni kojima šalje zvezde. Eto, ni vi ga ne znate... Jesu li sve zvezde kod vas tako male i neugledne?

– Slušaj, Rašo – reče Foljanski. – Da ti celu tu priču o zvezdama nisi izmislio? Možda ste ti i taj Slavko tako... razgovarali o zvezdama, da bi ih trebalo praviti i slično. Ne može on, valjda, tek tako da vršlja kako hoće po očevoj radionici.

– Može. Stari ide okolo, kupuje robu. Teško je danas za materijal.

– Ali si priču o zvezdama ipak izmislio?

– Ja? Izmislio?

Sve nas prisutne, čak i mene, obuhvatio je jednim nadmoćnim pogledom i na sto, pred Foljanskog, stavio nešto uvijeno u džepnu maramicu. I ja sam prišao bliže. U zamotuljku je bila zvezda. Bakarna. Optočena žutim mesingom. Velika kao moj dlan. Teška. A nismo verovali.

– Rašo, čemu ovo služi? – upita Veterinar.

– Kako to čemu? Pa to je zvezda. Petokraka. Nosi se na kapi.

– Ovo na kapi? Glomazno je, brate Rašo. Teško. Može čovek jedino da je stavi oko vrata ko ovan klepetušu. Kako se tebi čini? – obrati se Veterinar meni.

Ja sam slegao ramenima i ćutao. Nisam hteo da se mešam u njihov posao. Jer je Foljanski pitao ozbiljan, reklo bi se i brižan.

– Koliko je taj Slavko izbrusio ovakvih zvezda?

– To ne znam.

– Deli ih okolo?

– Nikome. Samo je meni dao... I ono što šalje partizanima.

– Rašo, ovo su ozbiljne stvari. Nikakvi partizani ne primaju Slavkove zvezde. To su njegove fantazije i njegove igrarije, razumeš li? Koliko ih je još napravio? I gde su?

– Stvarno ne znam. A zašto bi to bile igrarije? Zar zvezde nisu lepe?

– Lepe su. Ali za ovakav komad bakra Namac tera u logor i strelja. Sa ovakvim stvarima nema igre. Zna li tvoj otac za zvezde?

- Ne.
- Kako ti se zove otac? – upade Veterinar.
- Steva Petrov. Činovnik.
- Kako ga još zovu?
- Steva Erčuga. To je po dedi.

Veterinar je podnimio bradu rukama, ćutao neko vreme zamišljen. Gledao u Rašu. Foljanski očekivao da Veterinar nastavi.

– Da nije činovnik u katastru? Tvoj tata Steva... Stanujete tamo negde oko Stočne pijace?

– Pa vi sve znate? – iznenadio se Raša. – Tamo stanujemo. Miletićeva četrdeset dva. I vi ste odatle, iz grada. Kako to da vas nikad nisam video?

– Ni ja tebe nisam video. Ali, kao što vidiš, sve znam. Ne pokušavaj da mi nešto sakriješ.

– Ništa ne krijem – reče Raša. – Majke mi. Hoćete li me primiti u odred?

A ja sam ponavljao u sebi i pamtio: Steva Petrov, zovu ga Erčuga, činovnik u katastru, Miletićeva četrdeset dva. Tamo ću isporučiti Rašu. Iz Moldovina. To mi je jedan od zadataka na ovom putu. Zato sam sad ovde kod Foljanskog.

U jednom trenutku bi mi ga žao. Po njemu vidim koliko se namučio i koliko je propatio dok nas je našao, a sad je tu u unakrsnoj vatri između dva stroga čoveka, jednog u civilu, drugog u uniformi. Ništa ne govore o primanju.

Raša je prvu glad utolio pa sad zbunjeno, rekao bih i uplašeno trepće iščekujući.

Čemu se to nadao kad je došao? Da će ga u odred primiti, sad pred zimu studenu, kad ni sami ne znamo kako ćemo se izvući? Bez ikakve javke, bez veze, bez poruke je došao. Divlje. I još je dečak. Jedno sam vreme poverovao da će i *mene* odstraniti iz odreda i sad nam još treba jedan ovakav Raša?

- Primate me – reče krotko Foljanskom.

Foljanski je ćutao. Ali zato Veterinar reče kratko, oštrije nego što je dosad govorio.

- Knjižicu.

- Molim?
- Daj mi tvoju knjižicu.
- Đačku knjižicu? Zar i u partizanima?
- Daj.
- Nemam. Bacio sam je u kanal.
- Tako. Bacio je zajedno s kečevima?
- Samo su dva bila. Nemački i matematika.
- A onaj ukor?

Trepće zbunjeni Raša:

– Vi baš sve znate. Ukor razrednog. Ali to nije zbog, tako, vladanja. Samo zbog neopravdanih izostanaka. Stvarno, kako ste doznali za taj ukor? Nema ni pet dana da je upisan u knjižicu. I odmah sa njom potonuo u kanalu. Ko vam je rekao?

– Ko bi drugi nego ti? Maločas. I sve dosad nas zavlačiš, a nisi nam rekao ono najglavnije: zašto si se uputio kod nas. Hoćeš li da ja kažem? Zbog tog ukora i onih kečeva, nisi smeo pred oči svom tata-Stevi. I onda si zaključio da je najbolje pobeći u partizane. Slavko te to nagovorio. Je li?

Ćuti moj Raša. Pognuo glavu i gleda dole nekud u svoju obuću.

– Dakle, Rašo?

– Jeste, Slavko me nagovorio. Samo bih ja krenuo i da mi on to nije rekao. I da nemam kečeva i onog ukora, opet bih vas tražio. Hoću da budem partizan.

– Daj onda da raščistimo sa onim zvezdama – reče Foljanski. – Ovu je bakarušu Slavko samo tebi izbrusio? Da je imaš u partizanima, je l' tako?

– Tako je.

– I nije ih bilo više? Ono o snabdevanju odreda zvezdama ste vas dvojica dodali?

– Jesmo. Ja sam dodao. Ali Slavko može da izrađuje takve zvezde. Koliko god treba. Rekao je da mu samo poručim... Čim me primite. On lično bi doneo nove zvezde. Jeste li me primili?

– Polako. Sad nam lepo opiši i objasni put kojim si sve išao dok nas nisi našao. Možemo i na hartiji. Da nam nacrtáš.

– Ne znam. Ne znam taj put.

– Kako to ne znaš?

– Ne znam. Prvog dana sam još otprilike i znao gde sam. Po onom kako mi je Slavko objasnio. Posle toga sam se sasvim izgubio i zalutao u moru kukuruza i ovoj goloj ravnici bez kraja, na sve strane istoj. Išao sam nasumce.

– Slavko nije umeo da ti objasni?

– Rekao je, ali to nije upalilo. Pogrešio je Slavko... Po njemu, trebalo je samo da se odmaknem od grada, zađem u široke atare i stavim ovu zvezdu na kapu. Kao, iz svake njive kukuruza i suncokreta vire partizani, a po zvezdi će znati da sam njihov. Ako se odmah ne pojave, da pevam partizanske pesme...

– I pevao si kroz atar?

– Jesam. Samo prvog dana. Niko se nije pojavio. Više nisam pevao.

– Nisi se uz put raspitivao gde da nas nađeš? Valjda si nekog sreo za ta tri dana?

– Slavko mi je rekao: izbegavaj susret sa svakim ko ne nosi zvezdu na kapi. Taj nije naš. Izbegavao sam. Na kraju nisam izdržao i prišao sam nekom seljaku, paoru, na njivi. Paor je brao kukuruz.

– Pitao si ga za partizane? I šta ti reče paor?

– Izbečio se na mene kao da sam mu oca ubio. Onda mi reče da će mi prebiti noge, balavom. I da će mi bičaljem preko leđa pokazati kako se traže partizani. Te čiji sam, odakle sam, ko me je pustio samog i sve tako, dok se nisam okrenuo i pobegao od tog paora kroz kukuruze... Onda sam naleteo na onog vašeg mitraljesca.

– Još samo jedno pitanje Rašo: da li bi se ti sad znao vratiti kući?

– Ja se ne vraćam. Ni mrtav.

– Pitam samo zbog puta. Da li bi znao put do grada i do kuće? Odavde?

– Radite sa mnom šta hoćete, ali vratiti se neću.

– Opet me ne razumeš. Raspitujem se za *put* kroz atare. Kad bi nekog morao da povedeš? Na primer njega – Foljanski je pokazao na mene – da li bi znao?

– Ne bih.

– Sigurno?

– Pa rekoh vam već: prvog dana sam još i znao gde sam. Drugog dana ništa. A ovamo do vas me onaj sproveo zavezanih očiju. Kako onda da znam put?

5

Oh, što ja volim naše pašnjake i pustare kraj njih, zelene.

Nadao sam se da ćemo krenuti u zoru ranu, ali je ispalo drukčije. Tokom noći je komandant nekud otišao i čekali smo da se vrati. On je odlučivao o mom i Rašinom odlasku, a i pismo je trebalo da mi uruči. Pismo je već bilo sročeno, kod Dušanke je, ali ona reče da mi ga ne može dati bez komandanta.

Sačekali smo ga, komandant mi je sve objasnio, ali onda me Veterinar zamoli da još malo pričekam njega. Ne znam šta je još morao da uradi. To se čekanje oteglo do pred podne; na kraju se ja i Veterinar dogovorismo da ja krenem sa Rašom, a njega. Veterinara, da sačekam na pustari.

Greje nas sunce jesenje, podnevno i toplo, a ova pustara... Uh! Zemlja zelena, ko tepih čupava, poda mnom.

Ja sam paor i dete paorsko pa znam šta je to zemlja. Ona u našim atarima, crna, meka i plodna, izdeljena jerovima, lenijama i međašima. Paora u selu cene po tome koliko oranice ima. Mi Maljevići nemamo mnogo; taman koliko četiri dobra konja mogu da obrade, a to mu opet znači da nismo ni sirotinja, jer oni koji ni toliko nemaju zovu našu kuću gazdaškom, a ja sam, u stvari, hteo da vam kažem kako bih ja svu tu zemlju našu, svih dvadeset pet plodnih lanaca u Gruntovima i Oređi, dao za jednu ovakvu pustaru. Pod suncem jesenjim, pospanu.

– Dokle ćemo se ovde izležavati? – pita me Gaša a ja mu ništa ne odgovaram.

Pustare su uvek zelene. Kažu, zbog voda podzemnih koje se dole negde kriju i natapaju ih kao sunder. Gusto zelene.

Kraj derma smo, starog i prastarog, mahovina ga već oblepila, ali je voda bistra i hladna kao i sve vode na dermovima pustarskim. Raša zaviruje u moju torbu, biće da je gladan, a ja ne žurim sa izvlačenjem vedra.

Na ovoj pustari ćemo sačekati Veterinara. Lepe moje, uvek sanjane pustare.

Jednom, kad smo se ja i moj brat Pera vraćali iz Oređe, sa naše najbolje zemlje, pa prolazili pored Munćanovog Budžaka, a to mu je opet jedna pustara nešto manja od ove, ja rekoh mom bratu: „Svu bih našu zemlju dao za ovakvu pustaru. Ali da bude moja.“

„I ja bih to uradio“, smejao se moj brat, „a ništa lakše od toga. Ponudi starom Munćanu našu zemlju, on će ti dati ovaj Budžak. E, da. A kako da živimo od Budžaka?“

Ma znao sam ja to i onda kad rekoh da bih zemlju dao za pustaru. Od zemlje se živi, a pustare...

„Na pustarama su dani beskonačni, a noći uvek zvezdane.“

„Nisu uvek“, odgovarao mi je moj brat Pera. „I nad njima sunce zalazi i dan se gasi, oblaci ih kišom rose, a i te vode podzemne podiđu ponekad i do kolena ih potope. Lepe su kad je toplo i suvo, pustare, ali onda je lepo svugde, pa i u selu.“

„Na pustarama je uvek lepo“, ostajem ja pri svome. „Uvek.“

U Munćanov Budžak, tu pustaru kraj mog sela, odlazili smo u noći letnje, tople i zvezdane. Blizu je reka i tu smo postavljali udice, a kako su uz vodu šikare i vrbaci prepuni komaraca, to smo onako izujedani ostavljali udice neka same čekaju ribu i trkom bežali u Budžak.

Ložili smo vatru. Osluškiivali glasove noćnih tica, zveri i živuljki svakojakih. Budni sačekivali pramenje jutarnjih izmaglica i rosu na pustari.

Ja pitam mog brata zašto se iz kuće i avlije naše ne vide ovolike i ovako sjajne zvezde kao nad pustarom. „Vide se“, tvrdi on, „ko kaže da se ne vide.“ A ja ostajem pri svome: vide se, ali su manje i nisu ovako sjajne. „Nad selom uvek ima prašine“, reče moj brat. „Pa su zvezde zamućene.“

Nebo nad pustarom je čisto kao suza.

– Hej – пита me Raša. – Šta je ovo?

– To nam je jelo – kažem. – Za dva dana.

– Ničeg više nema u ovoj torbi? Čvarci, hleb i ova nožina?

– To je moja brica – kažem. – Jesi li, možda, gladan?

Razočarano je odgurnuo torbu. Seo kraj mene. Gleda me kao da me prvi put vidi. Ja još jednom pitam: – Da nisi gladan?

– Ostavi te priče – reče Raša. – U torbi nema ni bombe, ni pištolja.

Samo čvarci.

– Nema – potvrđujem.

– A šta ti imaš kod sebe?

– Nemam ništa.

– Čime si naoružan?

– Onom bricom.

Ćuti neko vreme. Gleda me.

– Je li – upita – i ti si u onaj odred zalutao? Možda koji dan pre mene?

– Ja sam u odredu od letos. Još od žetve.

– Pa nemaš još ni pušku? Najobičniju?

– Nemam. Nisam ja borac.

– Pa šta si onda?

– Tako... U odredu sam. Pri štabu.

Valjda sam mu rekao dovoljno. Znam i očekujem da će me njegova zapitkivanja progoniti na čitavom putu do Moldovina. A moram ga isporučiti zdravog i čitavog; komandant mi je to naglasio, kao i to da mu ne govorim mnogo o stvarima odreda. Ne mora mnogo znati. Neće mi biti lako sa Rašom, a sad ga zagovaram i zabavljam oko ručka. Pažljivo, kao što se na njivi radi, širim bošču, sečem hleb, pripremam svežu vodu, čak sam za ovo putovanje i nekoliko grumena ovlažene soli dobio od Dušanke. Ćutke ručamo.

A ovo nas divno sunce jesenje greje, pa se ja opet gubim, lutam nekako... Jedanput smo u maršu bili, noćom, pa zastali da se odmorimo na nekoj pustari. Uz brata sam bio. Nisu dozvolili da se lože vatre. I tama je bila, mislim oblačno nebo, ali ja pustaru uvek osetim. Pa rekoh Peri: – Kad prođe rat, ti se vrati kući i na zemlju. Uzmi i moj deo. Pomozi mi da zapatim ovce, jedno stotinak komada, dve crne ovčarske kere, one što ih zovu puliri, i jedno magarence da ne hodam peške. Ovi su mi se marševi smučili, a tako volim pustare.

Iz tame brunda Damjan Bjelobaba, mitraljezac, Ličanin:

– Bogami si to lijepo zamislio, čojčino moja. Brat da rinta na zemlji, ore i kopa, a ti da se izležavaš na ovim travnjacima. Ja sam, bogami, smislio nešto još ljepše: čim ovu pucaljku bacim, nek me postave za čuvara benta, nasipa onog uz vodu što ga vi zovete

dolmom. Državna kuća kraj vode, pa još žuta, oko kuće jablanovi i topole, pilići i pačići, a sav moj posao je u tome da mjerim vodostaj. Uvijek ću imati vremena da navratim kod tebe na pustaru. Da razgovaramo o tome kako smo ratovali.

Borac koga zovemo Ćosa dodaje: – Ja ću se avionom spuštati na tu tvoju pustaru. Pripremi mlad ovčiji sir.

Da ne odlutam suviše, da ostanem tu uz Rašu i u onom danu današnjem, ja pitam:

– Šta misliš, Rašo, može li na ovu pustaru da se spusti avion?

– Pa valjda može. Ni pušku nemaš, a za avion pitaš. Deca na pišanje pa na spavanje.

– Šta ti je to?

– Nas su izbacili iz odreda. Smetamo im. Tako se teraju deca da ne smetaju u noćnim razgovorima. Ja neću u taj tvoj Moldovin.

To sam mogao i očekivati. U štabu je, pre no što smo krenuli, još i ćutao, nepoverljiv, a sad je meni na vratu, pa se buni. Otima. Pa rekoh strogo:

– Druže, ti si sa mnom na zadatku. Na proveri.

– Pričam ti priču – reče Raša. – Nisu me primili i sad me vraćaju kući. Šipak. Onome sa zelenim očima i tvom komandantu Bošku koga nisam ni video. Može Raša i bez njih. Ti idi kud hoćeš. Ja ostajem.

– Gde ostaješ?

– Zini da ti kažem. Možda i na ovoj pustari. A možda ću potražiti i nešto bolje. Kući me nećeš vratiti.

– Gluposti govoriš – uveravam ga ja najstrože što mogu. – Na proveri si, na zadatku, sa mnom si i nemoj sad da vrdaš. Kod nas je to strogo.

– Pazi, molim te! Na zadatku? Da nećemo rušiti železničku stanicu u tom Moldovinu? Sa šakom čvaraka i jednom bricom u torbi? Jesi li ti, zaista, toliko naivan ili se samo praviš takav? Ja nisam. Hej, pa ti si zaboravio najvažnije. Sad ti je sve propalo?

– Šta to?

– Zaboravio si da mi vežeš oči.

– Da?

– Valjda ti je jasno? Onaj što me doveo u štab vezao me maramom.

Da ne upamtim gde ste i da to ne otkrijem. A ti? Zaboravio si? Sve sad znam. Mogu žmureći da otkrijem odred i tvog Boška komandanta. Šta sad?

Opet sam ponovio jedno glupo i besmisleno „da?“ a kroz glavu mi proleti misao, preseče me: zašto mi Foljanski ne reče da vežem oči Raši? Jer pazite: ako odred *ostaje* tamo gde je sad, onda Raša ne može tek tako da se vrati u grad. Ne kažem da će on izdati, ali se može *izlanuti*. Tako radimo i tako smo uvek radili sa svima koji nam, onako uz put, samo navrate u odred.

A ako odred *odlazi*, menja mesto, onda ga ni *ja* više neću naći kad se vratim iz Moldovina. Možda je Foljanski zaboravio? Taj nikad ništa ne zaboravlja. A ja? Na šta sam ja mislio kad sam primao naređenje i pismo komandantovo?

Oni mene ipak odstranjuju iz odreda?

Podvalom?

Boško komandant nikad ne podvaljuje.

Gleda me Raša kako nemirno i nesigurno proveravam okovratnik košulje. – Šta ti je? – pita.

– Proveravam da li je sve u redu sa pismom. U redu je.

– Imaš i pismo?

Opet sam odlučan i strog kad mu kažem:

– Da, pismo nosim. Komandantovo. U pismu je naš zadatak. A ti, kakva si budala, treba da ti je sad jasno: čim ti nismo oči vezali, znači da te *ne teramo* iz odreda. Sa mnom si i na zadatku si, koliko ti puta moram ponoviti?

– Ne moraš mi više ponavljati – reče Raša i meni se učinilo da sam ga smirio.

Njega. A sebe?

Očekivao sam da ću nešto više doznati od Veterinara. Veterinar će nas prebaciti preko reke. Zato ga i čekamo na ovoj pustari.

Lepotu pustare kao da više ne primećujem.

6

Reku smo prešli u čezama, preko mosta. Veterinar nas je preveo.

I ovaj most, kao i druge mostove koje sam znao, čuvala je straža; manšafti iz nekog bliskog sela. Znali su oni našeg Veterinara, razgovarao je on sa njima na njihovom, nemačkom, i rakiju su otpili iz boce koja se kod Veterinara našla, a mene i Rašu, stisnute u šaragama čeza, jedva da su i pogledali. Veterinar je, kako nam sam reče, vodio dva salašarska klipana na zanat u grad.

Da nije bilo Veterinara, morao bih sa Rašom još desetak kilometara uz vodu do mesta gde smo imali čamac, ali ni taj čamac nije bio uvek siguran. Sami se ne bismo usudili preko mosta i straže jer nikakvih hartija nismo imali. Sasvim glatko smo prošli na tim čezama Veterinarovim.

Na drugoj strani reke su široke priobalne šume – mi ih zovemo forlandi – a iza dolme opet puca široka ravnica. Put jako neravan i džombav, pa se truckamo u šaragama dok ja čekam priliku da se raspitam kod Veterinara o ovom našem putu.

U polju iza dolme, sećam se, natrula drvena ogradica, drvena streja, gipsani svetac pod strejom i tu je raskrsnica. Svetac čuva polja i useve od nevremena.

Rekoh Raši da me tu pričeka. Produžih malo sa Veterinarom, odmakoh se od sveca. Veterinar me oma upita:

– Kako ide sa Rašom?

– Ide – rekoh. – Buni se malo i otima, ali ide. A ti ćeš u grad?

– Hoću – reče Veterinar.

– Pa što ga onda ti ne povede sa sobom? U čezama? Čemu ovo okolišno putovanje čak preko Moldovina?

– Ja ne idem direktno u grad – reče Veterinar. – Moram još neke poslove za odred da obavim okolo. Ne mogu vući Rašu za sobom. Ne mogu ni u grad sa njim; može se negde izlanuti da sam ja u gradu. Najbolje je ovako kao što ste krenuli.

– Da – rekoh – ali Foljanski mu nije vezao oči. Raša je mogao naše

položaje i put da uoči.

– Ma gluposti – umirivao me Veterinar. – Foljanski nije Damjan Bjelobaba, a Raša nije špijun. To je dobar momčić. Kakav put i položaje da uoči? Gde? Koga ti provedeš kroz jakobsfeldsku mrtvaju, taj više neće znati s koje strane sunce izlazi. Idi slobodno i nek te to ne brine.

Nakon kraćeg razmišljanja složio sam se sa njim.

– Pa i ne brine me više. Jedan ćemo deo puta proći i noćom. Brine me još kako ću sa njegovim ćaćom. Da li će doći kad ga pozovem?

– Kako ne bi došao? Raša mu je jedinac. I nemoj ništa kriti pred tim tata-Stevom. Reci mu najotvorenije: vaš Raša je zalutao u partizanski odred. Zbog kečeva. Čim tatica čuje reč *partizan*, živ će se ohladiti i ne brini o tome kako će on sina ućutkati. Nikad Raša neće zucnuti o tome gde je bio. I za onog mu reci, Slavka, kovača zvezda. Neka sve sazna tata-Steva, pa neka onda trlja glavu. To nam je najbolje rešenje.

– Znam – rekoh – ali me brine da li će taj tata stići baš *oma* kad ga pozovem? Dok moja poruka stigne do njega u grad? Bojim se da ne izgubim koji dan više u Moldovinu. Kad bih znao kad će Boško narediti pokret? Da li ti to znaš?

– Ne, ne znam – reče Veterinar. – To zna samo Boško.

– Strah me je da se naglo ne promeni vreme, da studen ne udari. Onda sigurno ne bi čekali, i krenuli bi. Ne verujem da bi oni samo mene čekali?

– O tome ne znam ništa. Ti si razgovarao sa komandantom. Šta ti je rekao?

– Rekao mi je da požurim. I da, kad smestim Rašu, pročitam pismo koje mi je dao. Tamo su uputstva.

– Pa šta onda brineš? Učini kako ti je komandant rekao.

– Da?

Na rastanku mi je dao celu kutiju šibica jer sam ja bio ostao sa svega dva drvceta. Pitao me treba li nam još hrane, ali sam ja odbio, poneli smo dovoljno do Moldovina.

Čeže sa Veterinarom su otprašile drumom kamenim i tvrdim, a širokim i džombavim; na obe strane dudovi čvornovati i stari, žutobeli pod prašinom. Put nam je i dudove, kažu, ostavila carica Marija

Terezija za koju smo, opet kažu, ratovali i ginuli po Evropama, a kad to nismo radili, onda smo lišćem dudovim bubu svilenu hranili. Za ovog mog kratkog života ja tu bubu nigde nisam video niti mi je ko znao objasniti kako izgleda, a caričine dudinje beremo i rakiju pečemo od njih. U dane ovakve, tihe, jesenje, pa sam ja uz kazane rakijske i čuo priču o carici i njenim dudinjama.

Ja mislim da je i svetac, koji pod natrulom strejom kunja i atare čuva, iz vremena caričinog. Kraj sveca stoji i čeka me Raša.

Ništa mu ne kažem, torbu svoju prebacujem preko ramena i krećem. On za mnom. Putinom poljskom, mekanom i prašnjavom. Ta je putina šira i od one džade carske jer kad u jesen kišnu i u zimu točkovi kola i kopita konjska raskopaju i raznesu kolovoz, na proleće se put pomera levo ili desno od starog. Pa zato i sad ovde imate dva ili tri puta jedan kraj drugog; zato su toliko i široke ove putine.

Neću dugo putinom; kod prve lenije skrećem udesno. Ići lenijama kroz atare duže je i zaobilaznije, ali sigurnije. Uzane su, tek jedna kola da prođu, ali zato kraj njih još uvek ima neposečenog suncokreta i kukuruza, da se skloniš ako zatreba.

Samo je atar tog dana pust; nigde paorske duše u njemu. Mislim da je bila subota popodne. Osvrćem se i ispod oka gledim na Rašu: ćutke ide za mnom.

– Da nije prebrzo? – pitam.

– Šta to?

– Možda ja suviše brzo hodam? Kaži ako ne možeš.

– Mogu ja – reče Raša. – Ne brini. Samo kad bih još znao kuda to hodamo? I šta ćemo tamo raditi?

O tome mu, kuda i šta, ne govorim ni reči. Saginjem se i skidam gumenjake. Desni mi je odavno upetljan kanapom jer je ona kopča na njemu propala. Prebacujem ih preko ramena i nastavljam put.

Nakon kraćeg vremena se ponovo okrenem, jer osećam da mi je Raša zaostao. A on skida cipele.

– Ne moraš – vičem – ne moraš se izuvati. Ja moram jer mi ovaj opanak bez kopče landara i smeta mi u hod. Zašto da hodaš bos ako nisi navikao?

– Nisam navikao, ali tako hoću. Dopada mi se to.

Pa nastavljamo, a sad smo uporedo, jedan kraj drugog, svaki na

svojoj prašnjavoj kolotečini lenije. Prašina je, verujte, još bila topla. Još kako prijatno zna da ugrije sunce u ove smirene i pospane dane jesenje.

– Da ne hodam prebrzo? – pitam još jednom jer sam zaista ubrzavao računajući da još za dana stignem do mrtvaje.

– Samo ti nastavi – kaže mi Raša i ne zaostaje. – Kako se nisam setio cipele da izujem dok sam kroz atare lutao. Svako su me veče noge bolele. Ništa lepše od ovog bosog hoda.

– Pa da – složim se ja. – Kod nas i konji bos hodaju.

A tako je; i konji kod nas bosi hode, slobodnih kopita, nepotkovani.

Zato im je hod onako lak, nečujan ko u srne, i zato na onim džadama carskim, kamenim, ako si primetio, Rašo, pored puta tvrdog provlače se još najmanje dva puta mekana, letnja. Samo nevolje, a to su velika blatišta i kišetine, mogu pravog paora naterati da svoje vrance nagna na put tvrdi; bosa bi im noge propale od oštrog kamenja, konjima. Mi Maljevići nemamo nijedne potkovice u kući; četiri konja i ždrebac, a sve boso. Do mog Malog Rita ne vodi nijedan put kameni, a kad u grad moramo i na džade tvrde, onda pozajmljujemo konje od komšije Ive Plavog, on za takve prilike ima dva potkovana, razumeš, Rašo?

– Sve razumem – reče Raša – samo ne razumem šta ti odjednom bi pa si se raspričao. Dosad si ćutao ko mutav.

– Dobro sam volje – rekoh. – Lep nam je dan, a biće ih još ovakvih.

– Otkud ti znaš da će ih biti?

– Po ticama znam.

– Ticama? Kaže se *pticama*. A gde su ti te ptice?

– Zar ih ne vidiš? Ne gledaj u nebo, na zemlji su.

U ovom delu atara kukuruz i suncokret su bili obrani, zemlja skoro sva poorana, žito ozimo bačeno u nju. Nigde nisam video da je nikao jer je jesen ova odavno suva. Zato sam tice video na njivama, vrane.

– Kad vrana, Rašo, ovako mirno i ukočena ko pandur šeta po oranju, zrno iz njive paorove krade ili crva traži, a ne grakće i ne skuplja se u jato, vreme će lepo biti. Videćeš. A kad se te tičurine pred nevreme uznemire, u jata se skupljaju pa sve ukrug letu i letu, onda se zna...

– Kaže se *lete* – ispravlja me Raša.

– Dobro, nek se kaže tako – ne ljutim se ja. – Glavno je da ćemo imati lepo vreme na putu. Ne umaraš se?

– Ovako bos mogu i na kraj sveta. Ili na kraj ove ravnice, a to mu dođe isto. Ima li joj negde kraja?

– Ti kao da nisi rođen u ravnici?

– Jesam, ali nisam pešačio kroz nju. A šta ćemo mi raditi u Moldovinu?

– Pitaó si me već.

– Pitaću dokle god mi ne odgovoriš. Nemoj misliti da ćeš me zavarati svojim brzim hodom i stalnim pričanjem. Hoću da znam kuda i zašto žipčim preko ove pustinje?

Eh, baš ga nađe: pustinja! A naša žita, kukuruzi i suncokreti žuti, bagrenjaci, forlandi uz reke, bare, ritovi, pustare naše, e baš mi ga i ti nešto znaš o ravnici i pustinji, mislim se i okrećem se da mu to kažem jer je opet počeo da mi zaostaje. I tad vidim: on natakario zvezdu na glavu.

Onu bakarušu njegovu glomaznu, od crne mu kape dačke veća.

Dreknuo sam:

– Skidaj to!

Mora da sam mnogo dreknuo, jer je Raša zbunjeno zatreptao na mene. – Šta ti je? – pita.

– Nalazimo se u ataru sela Jakobsfelda – kažem oštro. – Skidaj oma.

Skinuo je kapu sa zvezdom na njoj, okreće tu kapu u rukama, izgleda da ne još ne razume. Kaže: – Mogu sve sa kapom u nedra. Kao na korzu da me profa ne uhvati.

Oteo sam mu, zbunjenom, kapu iz ruku, skinuo zvezdu sa kape i gurnuo je sebi u džep. – Zar nije ostala kod Foljanskog? – pitam.

– A što da ostane? To je moja zvezda. Smakao sam je sa stola kad se Foljanski okrenuo. Zašto ona tebi toliko smeta?

– Rekao sam ti već jednom: prolazimo kroz atar sela Jakobsfelda. Nije ti to dosta?

Vratio kapu na glavu, ukrug se vrti, gleda dokle mu pogled dopire, rekao bih čudi se: a po čemu se to ovaj atar razlikuje od drugih? Sve ravno i sve pusto ko i dosad što je bilo.

– U redu – kaže – ali vrati mi moju zvezdu. Sakriću je u džep.

– Ajde – kažem ja. – Krećemo.

A zvezdu mu ne vraćam. Još tražim da ide ispred mene.

I pogledam na sunce koje se lagano spušta; Jakobsfeld bi morao biti negde ulevo od nas, a do sunčevog smiraja bismo morali ući u mrtvaju. Ubrzavam korak, požurujem Rašu.

– Gde ti je taj Jakobsfeld? – pita Raša. – Nigde se ne vidi.

– Tamo je napred i ulevo – kažem. – Još levije. A ne vidi se jer je prituljen dan.

– Prituljen? Šta ti je to? Pa vedro je još od zore. I sad je tako.

Da, ali selo se ipak ne vidi, objašnjavam i nastaviću tu priču dok hodamo, jer je to najbolje, i deda Sovra me tome učio: kad daleko hodiš – razgovaraj. Ako nemaš društvo, pričaj sam sa sobom. Uz razgovor put je kraći.

– A ta sela naša, to valjda znaš, ušorena, nisko uz zemlju prilegla, vide se i ne vide se. Provučeš se nekad na pet, pa i na tri kilometra, a ne znaš da si kraj sela prošao. Ali onda mora biti dan ovakav prituljen, mislim prašinom prigušen, pa se ne vidi.

– Nigde nema prašine – ispravlja me Raša. – Prašina nam je samo pod nogama.

Ima, ima, zagovaram ga ja dalje. To kad je iza nas puno dana, a svi bili suvi i bez vetra pa se prašina, ali ona najfinija, skupljala i ostala da lebdi. Ne vidiš je, ali pogledaj sunce: još se nije sasvim spustilo, a već je rumeno. Još malo da se spusti i postaće jarkokrvavo, a onda će nestati pre no što zemlju dodirne. Razumeš? U prašini će najpre nestati, pre no što u tvrde njive uroni. A do Jakobsfelda mislim da sad nema ni sedam kilometara, ali ga još ne vidimo.

A u drugoj prilici, Rašo, na čitavih dvanaest, petnaest, pa i više kilometara, nazireš poleglo selo, pogotovu ako mu je i toranj visok, kao što je u tom Moldovinu kuda smo pošli; njihov je toranj najviši. A to, opet, moraju biti dani kad je skora kiša isprala nebo i zemlju, pa prašina još nije stigla da se podigne. Paori i putnici to znaju: najdalje i najbolje se vidi u proleće, najslabije u jesen, svejedno suva li je ili kišna: ili će ti tanka prašina ili nisko nalegli oblak vidik zatvoriti; a eno ti sad Jakobsfelda, mislim da smo sad na pet do pet i po kilometara daleko. Nećemo navraćati u to selo, taman posla, a što se, dalje, one vidljivosti tiče, odlična je u dane mrazne jer mraz očisti i nebo i zemlju.

A leti, opet, e, to ti je jedna druga priča, jer leto može biti ko barut

suvo a može i sparano da jedva dišeš i hiljadu te znojeva probija. U takve dane, žežene a sparne, ništa lakše nego selo uočiti, jer ono više nije uz zemlju pleglo nego se podiglo uvis i lebdi tamo, ma čekaj, objasniću ti...

To je onda kad sve buja, svako žito, svaka travka divlja ili pitoma raste i miriše mirisom svojim – u suncokrete ne možeš zaći jer te glava zaboli od mirisa – e, u takve dane, a kažu da je to baš zbog tih isparenja, sva naša sela, iz atara kad ih gledaš – plove na jezerima, ma ne prekidaj me, znam šta govorim.

Niz atar glediš kao što sad ja i ti gledimo, sve je ravno ko i uvek, ali tamo na kraju gde se nebo na zemlju oslanja, tamo se jedno veliko, ogromno a iskričavo prozirno, najsitnijim talasićima namreškano jezero stvorilo.

Na jezeru selo pliva.

Moj brat Pera kaže: „Ne liči mi na jezero, pre bih rekao: eno sela na tiganju.“ Meni se više dopada da liči na jezero. Nije selo na zemlji, nije ni na nebu, tu je negde između, kao onaj čardak iz priče, ali samo u te dane, žarke a sparne.

I za to sam čuo, za tu „fata morganu“ šta kažeš, Rašo, jer mi u odredu imamo školovanog momka, bogoslova, i on mi je to objasnio. I još nam pričao kako je to daleko lepše u nekim pustinjama dalekim i peščanim gde su ta fata i ta morgana još jače i lepše, pa sve što podignu na nebo, i kuće i toranj i voćnjake, sve to još *izokrenu*, ta fata i ta morgana. I onda sve dubi naglavce odozgo.

Znam, znam i to, reče nam bogoslov, da u pustinjama nema kuća i nema tornjeva pa nebom užarenim hode izokrenuti ljudi, njihovi konji i kamile sa jednom i dve grbe. Ali sam ja bogoslova pitao može li čovek kod nas, bar jednom u životu, da vidi jednu takvu pravu, izokrenutu morganu fatu? Pa može, što da ne može, rekao je bogoslov, treba da budu posebne okolnosti, baš tako je rekao, a i čoveku treba vremena da i to doživi u životu. Pa ni duga šarena se ne vidi posle svake kiše, rekao je bogoslov, ali ako čovek čeka i traži, jednog dana će je videti, najsjajniju i najlepšu. Dugu.

Odonda ja verujem da ću jednoga dana dočekati da ugledam i tu pravu, naglavce-fatu u atarima našim. Kraj mog Malog Rita, izdaleka gledano, čak od Gigićevih bagrenjaka i desete lenije.

Crkva i opština, vatrogasna kula, svi šorovi i rogljevi i moja kuća u njima, a sve to naglavce dubi na nebu modrom, dok ja uživam

gledajući.

Moj komšija, paor Iva Plavi, zaputio se u svoj vinograd kraj dolme. Hoda *gore* a rukom pridržava šešir da mu ne padne na zemlju onako izvrnutom. Tu je i kera njegova, rep joj visi nadole, sa sve četiri svoje noge kereće trčkara za gazdom, izvrnuta, oh, Rašo, što ja mrzim ovaj rat!

Ni tako malu radost mi ne daju, razumeš li, da se u ataru izvrnem sa sve četiri uvis, da čekam dugu ili tu fatu morganu, ako ništa drugo bar ticu ševu da slušam izgublenu u plavetnilu. Da ne slušam puške i mitraljeze.

Raša reče:

– Pa ti, izgleda, nisi ni tražio pušku u odredu?

– Nisam. Ne bi mi je ni dali.

– Pa zašto si onda dolazio u odred?

– Zašto? Pa morao sam. Kuću nam spališe, rasteraše nas, ja i brat Pera za odredom, mati tamo u Moldovin kod svoje sestre. Valjda ćemo se nekad opet skupiti.

– Nisi mi govorio da ti je majka u Moldovinu. Je li u tome „zadatak“? Da se ti vratiš kod matere? A šta ću ti onda ja?

– Ne pričaj gluposti – kažem. – I obuvaj cipele. Sad će biti bockavo pod nogama.

Mislim da je on već bio malo i umoran. Zdravo brzo sam, forsirano, kako bi to rekli u odredu, hodao od reke do ovih lenija sa kojih počinje mrtvaja kod Jakobsfelda. Jer kad smo zašli u džombave i neravne slatinjave utrine, Raša se spoticao u cipelama.

Zatim smo duž isušene bare išli, sredinom i po dnu suvom, a pod nogama su nam ruskale školjčice i bockavi isušeni pužići. Zato sam i naredio da se obujemo. Malo i malo, korak i korak, a moj Raša se saplete. Sad vidim da to nije samo od umora. Blene on oko sebe i ne gleda uvek kud gazi, pa zato.

– Mrtvaja? – pita me. – Baš tako se zove?

– Neki kažu i mrtvak.

– Auh! Još lepše. A jezivo: mrtvak kod Jakobsfelda.

I primetio sam još: ne zaostaje mi više. Priljubio se uz mene. Zastane korak-dva, blene u nešto, pa oma požuri da me stigne.

A rekoh već: dan je pred smirajem, a oko ove suve bare su vrbe, prastare, čvornovite, granate, čupave. Kroz njih ovo nisko sunce ne prodire. Tamno je.

Ovde su s proleća povodnji i onda stara vrba iz svog debela pušta žilice-korenčiće u vodu. Kad se voda povuče, na vrbi ostane tamna i smeđa čupava brada. Odlična je za potpalu vatre, i dok čupam nekoliko pregršti te brade, Raša se ne pomera sa sredine osušene bare; tamo se oseća sigurnije.

– Je li – pita me – a zašto ga zovu mrtvak? Nije ovde mrtvo. Čuo sam: nešto šuška. Eno tamo.

– Nije ovde mrtvo. Puno je živuljki. Svakojakih.

– A šta je mrtvo?

– Voda.

– Mrtva voda? Prvi put čujem. Je li onda crna? Kao mastilo? Kao tuš?

– Modra je – kažem – modrija od neba. I uvek bistra. Puna je ribe, a u ševaru i na drveću ima tica svakojakih.

– Ali šta je onda mrtvo?

– Ta voda – ponavljam. – Bila je živa dok je ovuda reka tekla. Kad se reka povukla, mrtve vode su ostale iza nje. Koje miruju, nikuda ne teku, razumeš, tako se to kod nas kaže.

– Da, da, razumem – kaže Raša. – Sad mi je jasno. A ti, je li... ti stalno govoriš *tica*, ti kažeš *noćom*, kažeš *danjom*, kažeš *oma*... Ne kaže se tako.

– Dobro – rekoh pomirljivo. – Ti me ispravi kad ne znam. I onaj me bogoslov u odredu ispravljao.

Nastavljamo put, ja i Raša priljubljen uza me.

Sve dublje ulazimo u mrtvak kod Jakobsfelda.

Nema staze. Ni puteljka.

Ovde ja staze i ne tražim; izbegavam ih iako bismo brže išli po njima.

Na dnu isušene bare kisela, oštra trava je postajala zelenija i gušća, zemlja pod nogama mekša pa školjčice i puževi nisu više ruskali pod obućom.

Bara se sužavala, tu joj je negde i kraj, čupave se vrbe približavale, stešnjavale nas kao u tunelu. Pred nama je moralo ostati i nešto vode u bari.

Napuštamo baru i skrećemo desno kroz tu mračnu vrbovu šumu. Kroz takav se mračni gustiš teško i sporo napreduje jer je sve isprepleteno od stabala, od korenja, od šibljika kojekakvih.

Raša batrga za mnom. Ne da se ne odmiče, nego se obema rukama uhvatio za moju torbu i ne ispušta me. Ko pače za majkom.

Vidim koliko mu je laknulo kad smo izašli iz te narogušene tame, kad se šuma razredila, počeli tanki šibljadi, pa onda jedna podvodna ledina, i na kraju nizak žuti šepar.

Okuraženi Raša je sad silovito zagazio u taj šepar lomeći rastinje ko krmača kukuruze pa sam morao da ga opomenem.

– Za mnom gazi. Tačno u stopu.

– A zašto tako? – pitao je.

– Da ne ostavljamo tragove za sobom.

Krenuo sam ispred njega, rukama razmicao stabljike kao da plivam kroz njih, a šepar se za mnom ponovo sklapao. Raša je izvodio to isto i dopalo mu se; kad se okrenuo, iza sebe ni po čemu nije mogao da pozna da su tuda dvojica gazila.

– Nisam znao – reče – a ovo ti je, da znaš, mnogo pametno.

I kroz trsku smo tako išli. Nijednu stabljiku nismo polomili.

Visoka, zlatnožuta, nad glavama nam se ljuljala i šuštalala i sunce

nisko je kroz nju prosijavalo, pa je sve izgledalo zlatno i žuto kao i ona što je, trska, kao što je i jesen ova suva.

Otkad sam upoznao ovog Rašu, prvi put mu vidim osmeh na licu. Dopada mu se ovde.

– Znaš – reče mi kad smo iz trske izašli – ipak volim što sam krenuo s tobom. Samo da me ne izdaš.

Da? Šta mogu? Izdaću ga. Kad se dočepamo Moldovina. Ali ću mu onda sve potanko objasniti i siguran sam da će me razumeti, da se neće ni ljutiti. Nije ovaj rat onakav kako zamišljaju on i taj njegov Slavko – kovač zvezda, nije.

Od ove trske udesno, kroz jedan gustiš je najbolji prilaz do deda-Sovrinog gnezda, tako mi zovemo sklonište u ovoj mrtvaji.

Zbog Raše, radost da mu učinim, odlučio sam da krenemo nešto zaobilazno do tog skloništa. Mrtvaja se sad prostirala oko nas, ali ovde vidna i svetla, svud unaokolo uobručena onim čupavim šumetinama.

– Rašo, ono usamljeno drvo, divlja šljiva je ono; vidiš, je l' da? E, onda najbržim trkom – pravac tamo. Ajde! Oma!

– A dokle?

– Trk, kad sam rekao. Dokle god stigneš. Kad vidiš da dalje ne možeš – ti stani. Šta čekaš?

Raša mi se smešio. Predviđao je neko iznenađenje. Pa je onda arlauknuo da su se tice okolne poplašile i jurnuo kroz visoku, suhu travu. Tu je uspon blage brežine, pa onda ledina i suva, nikad košena trava. Raša trči i arlauče, a ja ga gledim, prema suncu je, i čekam...

Zaustavio se pored divlje šljive. Kao ukopan. Ruke mu raširene. Više i ne arlauče.

Onda mu i ja lagano prilazim.

Ispod brežine ujezerena modra voda. Velika. Dokle pogledom obuhvatiš. Pa i tamo, gde misliš da joj je kraj u trsci žutoj, tu je samo krivina, voda se nastavlja i dalje.

Oko onog švapskog Jakobsfelda u velikom je luku nekad reka tekla. Kad su je, reku, dolmama visokim sapeli i ispravili, ostale su ove mrtvaje. Izdžikljale šume okolo, trave, šiprazi i trska bliže vode, svakakvo je zverinje naselilo, nju, jednu od najboljih mrtvaja koju sam video. A video sam ih dosta.

Raša reče:

- Ovde do kraja ovog rata. Ako treba i do kraja života.
- A Moldovin?
- Ne spominji mi ga više.

Eto šta sam postigao: hteo da ga oraspoločim i obradujem, a on sad od silne radosti neće nikud iz ove mrtvaje, do kraja rata ili do kraja života, kako kaže. Ali se ja sad mnogo ne uzbuđujem zbog toga, raspoložen sam, a znam već i kako ću sa Rašom. Zna, mi imamo hrane samo za dva dana. To mu još ne govorim, ali rekoh:

- Sad ćemo u gnezdo. Dok se još nije smračilo, vatra mora da gori.

Oma je krenuo i ništa me ne pita, biće da je već navikao na svakojaka iznenađenja.

A ovuda, kud smo sad krenuli, takav je gusti gustiš da bi se i divlji vepar sapleo u njemu. Sva sreća što ja znam prolaze, pa se opet ponegde moramo i četveronoške provlačiti ispod spletene šikare i korova. Raši se dopada to četveronožno napredovanje.

Na ovom je parčetu mrtvaje bila nekad dobro nađubrena i obrađena zemlja, rastao paradajz, paprika i kupus u bašti Bugarinovoj. Kad je taj Bugarin otišao, na baštovanskoj se zemlji nevideni korov raširio.

- A gde je to sovino gnezdo? – pita Raša.

– Nije sovino, nego Sovrino. Sovra je jedan dedica, kod nas pri štabu. Najbolji kurir odreda. Nekad je bio lovokradica, pa zato u ovoj našoj ravnici nema mrtvaje ni bare, bagrenika ni onih priobalnih forlanda u kojima naš dedica nije uredio skloništa, a on ta skloništa zove gnezdima. I ja ih, kad moram, koristim.

Da, a onda je onaj Bugarin, Sovra to zna, marljiv i tih ko svi Bugari baštovani, pomislio kako će iz ove mrtvaje hraniti Jakobsfeld paradajzom i paprikom. Odnekud je dobio dozvolu, raskrčio šikaru, riljao i kopao, čamcem prevezio povrće preko i nosio ga u selo. Sve je bilo dobro dok se Bugarin nije ponadao da će ženu, decu i staru mater dovesti da žive sa njim. A ne može ih sve u ovu mrtvaju pa je na ledini, sasvim izvan Jakobsfelda, počeo da gradi sirotinjski kućerak. Onda su se Švabovi iz Jakobsfelda namračili, prestali da kupuju njegov paradajz i paprike, na gradilište mu bacali crknute pacove i razvlačili mu građu, na bari mu čamac izbušili... Trunulo jedro povrće u bašti Bugarinovoj, pa se, siromah, u jesen pokupio da se više

nikad ne vrati... Ovo je njegova koliba u bašti.

– Koliba? – uzviknuo je moj Raša. – Pa to je dvorac.

Da? Dvorac je imao četiri grbava zida od nabijene zemlje, debeo krov od trske po kojoj je najpre mahovina, a zatim trava izdžikljala, sve se zeleno stopilo sa korovom okolnim, tako da ni tica gavran ne bi uočila taj dvorac na zemlji.

Prozora dvorac nije imao. Rasklimatana vrata na drvenim, bagremovim šarkama, unutra ognjište, a znam gde Sovra krije dva stara lonca, sekiru i lopatu. I mišjih brabonjaka je pun dvorac, a u trščanom krovu su tičja gnezda, samo sad nema u njima tica. Jesen je. Nema ni pokrivača, krpa nikakvih, jer bi to ionako miševi izjeli.

Našao sam lonac i odmah poslao Rašu da se pobrine za čaj.

– Beri šipkove. Znaš kako izgleda šipak? Biraj one zrelije, koji su već počeli malo da gnjiju, slađi su. Pazi da se mnogo ne izbockaš.

Ja sam skupljao granje i panjeve, a toga u mrtvaji koliko hoćeš.

Buktala je ona, vatrice, baš u času kad se dan opraštao od nas. Pa je bilo lepo i toplo u našoj plamenovima obasjanoj kolibi. I umalo da ne padoh u tu vaticu, od smeha, znate, kad ugledah mog Rašu u vratima. Sa šipkovima u loncu.

Crni moj Rašo.

Ni sam ne znam kako do tog dolazi, ali eto, juče sam ga prvi put sreo, danas bio neko vreme sa njim na putu, govorio sam *taj* Raša i *onaj* Raša. Sad kažem *moj* Raša. Da, privikavam se na njega. I on na mene.

A ja zaboravio mom Raši da skrenem pažnju, a on opet izgleda da ne razlikuje čičak od ostalog korova pa se, nevoljnik, sve u potrazi za šipkovima, probijao kroz najgušći čičkov korov.

Čičak u mrtvaji je krupan kao pesnica. Sa jakim i žilavim hvataljkama – gde se jedan prilepi, još će ih se deset nakačiti. Raša mi liči na pokretni naviljak čičaka, pa još nekako glupo blene, ne može da se načudi šta ga to snađe.

Moram da se smejem. I govorim mu kroz smeh:

– Što nisi gledao kud gaziš? Danjom si, vidno je bilo, krenuo po šipkove.

– Ne kaže se danjom.

– Dobro, ne kaže se, ali ćeš ih čupati sa sebe, čičkove, i noćom. Do

zore. Bockaće te ako ih ne skineš.

– Ne kaže se ni noćom.

Vidim, ljut je i razdražljiv zbog tih čičkova, pa neću više da ga jedim i sekiram, prigušujem smeh u sebi i pomažem mu da se oslobodi te napasti čičkovske. Bacamo ih u vatru, a čičkovi odlično gore, sve varnice lete po kolibi.

Čujem: šljiska voda pod njim.

– Rašo – viknem – pa tebi je obuća mokra. Upao si negde u vodu?

– Upao, pa šta? Ima tamo neka rupa, nisam je video.

– Izuvaj se. Oma. Oma, kad kažem.

– Tebe ne vredi ispravljati. *Oma, oma*. Gde si naučio da se kaže oma? Dosadio si mi već. Čuti bar.

– Jaoj, pa tebi je i dupe mokro! Svlači se. Moraš se osušiti.

– On opet...

– Pa dobro, ja možda ne znam kako treba da se kaže, ali ono ti je mokro. I gaće. Dobro si se ti ukvasio. Svlači se.

Onda smo se oba smejali dok se on onako bez čakšira, gaćast, sušio. – To si jedino pravilno izgovorio – reče kroz smeh – ali vrlo važno što je mokro, osušice se. Važno je da mi sad imamo kuću i sklonište i ovu prostranu mrtvaju oko nas. Bilo bi glupo ići bilo kud odavde. Reci i sam?

...A onom Bugarinu, baštovanu, nisu dali kuću da podigne i nastani se kraj njih, zato što su oni najpoganija švapska krv koja postoji, tako kaže deda Sovra. A oni, i to ti je istina, u svom poganom selu nemaju ni šintera ni strvodera. To su ti poslovi, Rašo, koje rade Cigani i mađarska sirotinja, a Švabovi neće nikakvu drugu naciju u svom Jakobsfeldu. Kad im zatreba besne kere ubijati ili kakvu strvinu ukopavati, njih ne mrzi da se upute u okolna sela i dovode odatle šintere i strvodere. Kaže Sovra da ih dobro plate i nahrane, ali pred kućom, u avliji, u kuću ih ne puštaju. To Sovra dobro zna jer je on, lovokradica, bio nekad i strvoder pa je tako i zalazio u taj Jakobsfeld. I još kaže, ali tu preteruje, da je i Hitler rođen u Jakobsfeldu. A nije, bogoslov to bolje zna i kaže da je Hitler iz Beča, ali dedicu u to niko ne može uveriti. – Iz Jakobsfelda je – kaže – dosta da mu sliku vidim i oma znam odakle je: iz Jakobsfelda.

– Šta ti mene plašiš sa tim Jakobsfeldom? – reče Raša. – Neću ja

ni zaviriti u to selo. Nikud iz ove mrtvaje.

– Hteo sam samo da ti objasnim kakvo je selo taj Jakobsfeld. A što se mrtvaje tiče, ima jedna slična i pored Moldovina. Manja je od ove ali je isto tako gusta i lepa.

Raša je kinuo. Pa još jedared.

– To je zato što si se pokvasio – rekoh. – Sad ćemo popiti topao čaj od ovih šipaka. I večeraćemo. U zoru krećemo.

– U Moldovin? Rekao sam ti da neću.

– Stalno mi to ponavljaš. Kako nećeš kad si na zadatku?

– A ti me stalno teraš tamo. Ne verujem ja u taj zadatak.

– Kako ne veruješ? A komandantovo pismo?

– Ne verujem ni u pismo. Gde ti je? Izmislio si ga.

Kod sebe sam imao malo, Dušankinom rukom pisano i zatvoreno pisanje. Morao sam da mu ga pokažem. U ruke mu ga nisam dao.

– Kome nosiš pismo?

– Nikome. Pismo je za mene.

– Za tebe? Šta piše u njemu?

– To ne znam. Naš zadatak. Pročitaću ga u Moldovinu.

– Zašto čak u Moldovinu?

– Tako je komandant naredio. Ajde, večeraj. I opet si kinuo.

– Kinuo, pa šta? A to sa pismom ti je glupo. Ne može biti gluplje. Nosiš pismo koje je *tebi* upućeno, a ne možeš da ga otvoriš i pročitaš kad ti hoćeš. Bez veze.

Ćutao sam. Čvarke i hleb zalivao onim šipkovim čajem bez šećera. Više je to ličilo na šipkovu čorbu nego na čaj, ali je bilo toplo.

Raša je ostao uporan:

– Pročitaj mi to pismo. Ili je komandant rekao da ja ne smem znati šta je u njemu? Pročitaj.

– U Moldovinu – rekoh kratko. I odlučio sam da više ne razgovaram o tome. Dovršio sam večeru i spremio ležaje za obojicu. Pobrинуo se da vatra tinja cele noći.

Opet mi je kinuo Raša, pa sam ga ušuškao na onom ležaju i postavio bliže vatri. Njegove se aljine i obuća još nisu osušili.

A on je kvocao i zanovetao kao muva zunzara oko onog pisma. Ležao sam, ćutao, buljio u trščani krov kolibe. Pa sam zažmurio i pravio se da spavam. A on se vrpeljio, šušketao onom trskom ispod sebe. I počeo sve jače da mi kija.

Odlučio sam da ga pokrijem i umotam mojim jagnječim grudnjakom. Njegovo mi se kijanje ne dopada.

– Što ne spavaš? – rekoh. – Kog se đavola toliko vrpeljijš?

– Mislim na tvoje pismo. Nešto gluplje u životu nisam ćuo. To je kao kad bi neko meni poslao pismo, kući mojoj, a ja seo u voz i otišao u Kikindu da ga proćitam. Zar ne vidiš koliko je to besmisleno? Ćemu i zašto?

– Hoćeš li ti već jednom da spavaš?

– Neću.

Ustao sam. Ponovo nameštao njegovu obuću i aljine da se bolje osuše. Vatru podjarivao. Onda je ustao i on, ćučao kraj mene ogrnut mojim grudnjakom. Oko nas se svojim glasovima javljala noć mrtvajska.

Ima kod nas, Rašo, nije pri štabu nego u jednoj od ćeta, jedan momak koga zovu Šuca. Ne znam mu selo, a ne znam ni pravo ime, jer to se kod nas ne pita. Tog Šucu, pre no što je u odred došao, poslali skojevci neki mnogo važan materijal u neko mnogo daleko selo da odnese. Nešto teško i ćetvrtasto, umotano u staru vreću. Dobro mu prikrićili i zapretili mu, kako mora biti oprezan i hrabar, u svakoj se prilici snaći i taj važan materijal, netaknut, predati tamo nekom ćoveku u onom selu.

Šuca se zdravo namućio, zaobilazio straže i patrole, plivao preko neke vode a važan materijal držao nad glavom da se ne ukvasi i uspeo da se probije. Našao tog ćoveka. Po javci, naravno, jer to tako mora.

Ćovek je pred njim otvorio paket, a unutra su bile ćetiri cigle. Najobićnije.

Šuca se razbesneo kad se setio koliko se namućio sa tim ciglama, krenuo da se oma vrati i bije one skojevce koji mu podvališe. Jedva ga onaj ćovek zadržao.

„Mladiću“, umirio ga je, „ovo je bila tvoja *provera*. Sad je sve u redu. Odsad ćeš nositi materijal i poruke mnogo važnije od ovih cigala.“

Šuca je danas najbolji kurir odreda. Samo kad su izuzetno važni i teški zadaci, njega iz čete šalju u štab i Šuca onda krene. Nekad je i po petnaest dana na putu, samo što niko osim komandanta ili Foljanskog ne zna gde se nalazi, da. A i on je, Šuca, prošao kroz proveru. Hoćemo li da spavamo?

– Ajdemo. A ti mnogo lepo pričaš. Čovek sve da ti poveruje. Ne bih voleo da se rastanem s tobom.

– Pa i nećemo se rastajati – slagah, jer šta drugo mogu? – Umotaj se. Pred zoru će biti hladno i magle su onda u mrtvaji, ali valjda ću se ja probuditi da podržim vatru. Spavaj.

Ne vrpolji se više i ne šušketaj trskom ispod sebe. Valjda će zaspati. I ne kija mi više. Buljim u tavanicu trščanu. Odsjaji vatre igraju po njoj. I ja ću oči da sklopim.

Reče Raša:

– To sa proverom... I sa pismom. Hoće komandant *mene* da proveri, je l' tako? Ali pismo je kod tebe. I tvoje je, nije moje. A zašto bi on tebe proveravao? Tebe komandant dobro poznaje, zar ne?

– Spavaj – mrmljam kao da sam već u snu.

A nisam još. Rasanih se na trenutak.

Stvarno, a zašto bi Boško komandant *mene* proveravao? Sa onim pismom? Zašto?

Slovcima sitnim, najsitnijim, ko makova zrnca okruglim a jednakim, rukom Dušankinom pisano:

dragi moj milančiću, kad pročitaš ovo pismo, mi smo već otišli. duga je i teška zima pred nama i tako je moralo biti. sa tvojim bratom perom sam se o ovome dogovorio. za tvoje dobro je sve to. čuvaj rašu kako smo se dogovorili, uradi tako, pa mi se lepo odmori i oporavi. sa prvom visibabom i prvom vrbom zelenom ja ću ti se javiti i pozvaću te, tvoj boško.

JESEN U MRTVAJI

Jesen i kiše

1

Maljević više nikuda nije žurio.

Moldovin je tamo gde je oduvek i bio, a u odred se vratiti ne može. Otišli su.

Noćas, dok je spavao, Raša mu je ukrao pismo komandantovo i sa tim pismom ga jutros budio: „Vrbe zelene i visibabe prve, ustaj, Milančiću“, vikao je.

Dva puta je čitao Maljević. Tri puta. Pa ponovo. Dušankin sitan rukopis.

Izleteo iz kolibe, da bude dalje od Raše, plašio se: videće ga Raša da plače.

Zašto oni tako sa njim? Komandant, Pera, svi?

Sedi na brežini iznad modre vode barske, bricom dalje trsku. Nešto slično plovcima za ribolov dalje, a šta će mu plovci? Uzdahne ponekad, i to duboko, jer ga u grudima, eto baš tu, steže, a taj uzdah pre mu liči na jecaj. Zar su morali tako, sa pismom glupim i onim visibabama? Da su mu razložno objasnili, on bi prestao da im se nameće i dosađuje im, ne bi ni onu priču o keru paora Ive Plavog raspredao. Moraš otići i gotovo.

Nedovršeni plovak pluta ljutito bačen u vodu. Kako su samo glupa i radoznala stvorenja te ribice – kederi. Oko tog plovka se okupljaju, gurkaju ga i bockaju kao da se ta trska može jesti. Gladni su. Slute i predosećaju dugu zimu i debeo led na bari. A tek štuka, kako li ona sluti i predoseća?

Lanjske su jeseni on i Pera izvlačili štuketine koje su im štapove lomile i konac kidale, a Pera je zbog toga govorio da će biti zdravo žestoka zima, zna to štuka i nije omanuo Pera. Prošla se zima pamti po snegovima i studeni velikoj i paori su govorili: dobro je, neka je ovakve. Je li to zbog žita pod snegom i rodne godine koja će doći? Nije, nego zbog toga da se Hitler smrzne u Rusiji.

A nije se smrzao, Hitler.

Rat se ovaj otegao kroz proleće, kroz leto, kroz ovu jesen i evo još

jedna zima stiže, ali teža i neizvesnija jer su bez kuće, bez krova svog on, mati i Pera. A mogli su mu reći: donesi iz Moldovina, od matere i tetke te zimske aljine za Peru, pa se vrati tamo. Učinio bi to da su mu razložno, bez podvale sve objasnili. Tako sad misli Maljević. I zapazi da je već drugi trščani plovak izdeljao i ne znajući šta radi. Baci plovak, zatvori bricu i vrati je u džep.

Još jednom duboko uzdahne, ali to više nije bio jecaj. Prelomilo se u njemu, pa je sad opet čvrst i siguran, zna šta hoće. U Moldovin. Kod matere. Hvala im na vrbama i visibabama, lažovima jednim, hvala im i na pozivu da im se na proleće ponovo priključi. Neće im se priključiti. Pa valjda će i ovaj rat do proleća da se završi. Žao mu je jedino što nije uspeo te zimske aljine Peri da donese...

Ustao je. Osvrtao se da vidi šta je s Rašom.

Raša mu je dolazio kroz trsku, a nije bio zakićen čičkovima kao sinoć, pa ni u vodu nije upao, suv je. Samo mu je nos bio crven i kijavičav a oči suzne. Govorio je unjkavo i škripavo kao da se guši. Valjda će mu sunce današnje, toplo, taj nazez isušiti, i ne bi bilo dobro da još jednu noć, vlažnu i hladnu, provedu u toj mrtvaji. Raša reče:

– Doneo sam granje pred kolibu. Nad glavom sam ga nosio, a nigde vlat trske nisam oborio. I to sam već naučio. Imamo granja za tri dana vatru da ne gasimo.

– Ne treba nam toliko – reče Maljević. – Ja bih da krenemo oma iza fruštuka.

– Kuda da krenemo? U Moldovin? Zar tebi još uvek komanduje onaj Boško Segedinac? Posle pisma koje ti je dao?

– Nama više niko ne komanduje – rekao je Maljević. – Ali sad kad smo već upali u sve ovo, Moldovin nam je najsigurniji. Tamo ćemo se dogovoriti.

– O čemu da se dogovorimo? O tome kako ćeš me vratiti mom Stevi? Ja se odavde ne mičem. Prošao sam kroz baru do onog tamo topoljaka i sa ove strane ću da je pročešljam, baru. Nešto lepše u svom životu nisam video. Ostajem tu.

– Rašo, saslušaj me: ako nećeš kod tvog Steve, niko te na to neće terati. Evo, reč ti dajem.

– Sigurna reč. Čvrsta. Kao kod tvog komandanta.

– Čvršća. Sigurnija. U Moldovinu ću reći mojoj materi da smo

zajedno bili u odredu, dugo smo bili jedan kraj drugog i sad nas poslaše na zimovanje. Ostaćemo u tom selu. Zajedno.

Raša ga je gledao nepoverljivo. Pa upita:

– Čiju sad komandu izvršavaš?

– Ničiju. Ja mislim da je tako najbolje. Ti ne želiš da se vratiš kući a ja ne želim više u onaj odred. Uvredili su me. Lepo će nam biti i nećemo se rastajati. Do proleća.

– Do vrba zelenih i visibaba? – upade Raša podrugljivo.

– Dotle, ako baš hoćeš. A ja mislim da će dotle i rat da se završi.

– Neće – reče Raša. – Moj Steva, sve onako zavrnut i bezvezan, u tome ne greši: oduvek je govorio da će se ovaj rat otegnuti. Je li? A šta ćemo sa njim? Sa Stevom?

– Javićemo mu da si živ. Samo toliko, pa neka ne brine. Nećemo spominjati gde si. Ako to ne učiniš, može svašta naraditi, pa i policiji javiti da te nema. A to je opasno.

– Da?

Izgledalo je kao da ga Raša razume i da popušta. Poći će u Moldovin. A Maljević je ozbiljno nameravao da ga neko vreme zadrži tamo, kući da ga ne šalje. Dok mu ne dosadi i dok sam ne poželi da se vrati. A dosadiće mu, Maljević je siguran u to. Matere i oca će se zaželeti.

– Samo toliko da im javimo: živ si i zdrav, neka ne brinu i ništa ne preduzimaju. Mirovaćemo tamo u Moldovinu. Ja ću, možda, još pokušati neku vezu da uhvatim sa odredom, hteo bih Peri, bratu mom, da pošaljem zimske aljine. To je sve... Oćemo li posle fruštuka?

– Još ću da pogledam i ovaj deo bare. Ti spremaj taj fruštuk. A kaže se doručak.

Zaputio se kroz ševar, baru da upozna. Maljević doviknu za njim.

– Pripazi tamo. Ima provala. Dubokih. Da mi opet ne upadneš u vodu, a već si nabez navukao.

Raša mu je veselo mahnuo rukom iz ševara. Mislio je da će daleko otići tim pravcem. A neće, Maljević je to znao. Odmah iza tog ševara naići će na vodu, nešto pliću od te ali široku. Rašu je, valjda, privukla gustina šume koja se činila bliskom, a u stvari se od te šume protezala podvodna, slatinjava livada, pa onda voda i ovaj ševar u kom se sad Raša izgubio. I dobro je što ne može preko te vode i do

livade jer tu je već pašnjak jakobsfeldski i selo je blizu. Vratit će se Raša.

I opet ostade sam sa sobom na brežini iznad modre vode i opet mu misli krenuše prema odred i nepravdi koju mu učiniše. Preboleće ih, valjda. Zaboraviti neće, ali preboleti mora. Samo toliko da su bili pošteni i otvoreni pa da mu neku vezu, javku neku ostaviše, zbog Pere... Kako će on materi objasniti da je Pera ušao u ratnu zimu sa onim u čemu je letos u odred krenuo? Nijedna preobuka mu tokom tih proteklih meseci nije stigla od matere. I kako da stigne kad su uvek bili u nekakvim atarima nepoznatim i dalekim, a poruke svojim nisu slali?

U Moldovinu će, čim se sredi i majku koliko-toliko umiri, vezu neku potražiti i naći će je. Ako ne u Moldovinu, a onda u nekom drugom selu. Neke je veze i on znao, poruke je prenosio. Valjda nisu pokidane, te veze.

Samo da zima ne požuri.

Raša se ne vraća. Valjda pokušava, tamo pred vodom, da nađe prelaz do druge obale, one livade i šume. Neće ga naći. Na pogrešnoj strani traži.

A ona šuma tamo iza livade prema Jakobsfeldu, i ona stabla usamljena, kao prethodnice šume – zlatna su, žuta i crvena jer ih sunce s te strane obasjava. A ima i crnih.

Da, sasvim su crne krošnje i to nisu nikakvi plodovi zreli već su ptice u jatima ćutljivim zasele. Čavke, možda i gačci, vrane svakako nisu, one su još na njivama. A to što ćute, to može nagovestiti promenu. Možda će kišetine? Još danas ili preko noći?

A možda i neće još, te kišetine, ne mora se sve uvek po pticama ravnati, možda im je još rano u to tiho jutro da krešte, nad barom i njivama kruže, dokone...

Jedna se ptičurina javila, Maljević bi rekao da je to gaćac. Biće da je stražar, jer te ptičurine i stražu postavljaju, a na njegovo gakanje bara se prolomila od krilate dreke i oblak crni se odvojio od stabala, počeo da kruži okolo... Neko ih je uznemirio?

Oštro i resko nad mrtvajom je odjeknuo pucanj iz puške. Pa je još jednom lanula, ta puška. A ptice su panično kreštale iznad mrtvaje.

Maljević je skočio, požurio da nađe Rašu.

2

Čučao je u ševaru. Izvirivao preko vode.

Tamo su iz šume na livadu izlazili hitler-jugendovci. Dvadesetak dečaka, ne više. Po dva u stroju u nekakvom koraku koji je ličio na marš, ali marš to nije bio jer je zemlja u šumi neravna.

– Vidiš li sad šta je Jakobsfeld? – reče Maljević. – Ili su crni manšafti, ili su ovakav Hitler-jugend ili su esesovci. Kao da više nisu paori što su oduvek bili.

– Pa šta – upita Raša – šta ako su jugendi? Ima ih i kod mene u gradu i nisu ovako klinjavi, svi su odrasli mladići.

– Mladići iz Jakobsfelda su na frontovima – reče Maljević. – A ovi, za koje ti kažeš da su klinjavi, još su gori. Zato što su i oni iz Jakobsfelda.

– Svi imaju puške?

– Drvene su – reče Maljević. – Prepoznajem pravu pušku i na ovoj daljini. Vežbaju sa njima.

– Drvene? Eto ti tvog opasnog jugenda iz Jakobsfelda. Šta ti mogu s drvenom puškom?

– Dve su prave. Jednu nosi onaj što je malko stariji među njima, onaj sa čizmama. I još je jedna, eno kod onog tamo dečaka.

Iz šume je poslednji izlazio visok i vitak mladić, uniformisan, kaišima utegnuto. On je pušku držao pod miškom, cevi uperene u zemlju, i zverao uvis prateći let uznemirenih ptica.

Onda podiže pušku i opali u jato visoko. Ptice se razmakoše, ali nijedna ne pade. Mladić opali još jednom.

– Lovačka – reče Raša. – Dvocevka.

Mladić je nešto dovikivao jednom od dvojice dečaka sa pravim puškama. Pokazivao na gustiš ulevo. Jedna je ptica, oborena pala tamo. Dečak s pravom puškom ode da je donese.

Onda Maljević primeti pa i Raši skrenu pažnju na to kako taj visoki mladić puni pušku. Kolenima je pridržavao da je rasklopi,

jednom rukom, zatim je dva nova metka ubacio, opet jednom rukom, desnom. Leva mu je nepokretno visila niz telo. U crnoj rukavici.

– Jednoruk je ovaj – reče Maljević. – Negde mu je na frontovima odbili, levu. Zato su ga i postavili da vežba ove jugende. Sigurno je esesovac, ne vidim odavde.

– Pa šta ako je – reče Raša. – Ptice je dvaput promašio.

– Idemo na ručak – veli Maljević. – I što pre iz ove mrtvaje. Da negde u rano popodne stignemo do Moldovina.

– Na ručak hoću, gladan sam. Iz ove mrtvaje neću.

Oprezno su se povlačili kroz ševar iako su naoružani vršnjaci i njihov jednoruki vođa bili daleko, na drugoj strani bare, zabavljeni vežbama i gađanjem ptica i Maljević je znao da njih dvojicu ne mogu primetiti. Ali je namerno išao pognuto i oprezno da bi Rašu uplašio ukoliko se taj uopšte može uplašiti. Jer i tako, u povlačenju, Raša se raspitivao:

– Šta misliš koliko imaju municije? Ne mislim na lovačku municiju, već koliko imaju metkova za one dve prave puške, vojničke?

– Jakobsfeld je pun pušaka i pun municije. I sva su švapska sela puna toga.

– Da – reče Raša. – Tako sam i mislio. Dobro je to.

– Šta ti je tu dobro? – upita Maljević.

– Objasniću ti posle. Je l' ne moramo više da se šunjamo?

– Ne moramo.

Visoki korov i šibljak nekadašnje bašte Bugarinove ih je dovoljno zaklanjao i bio dovoljno daleko od livade i jugenda, pa su sad slobodno hodali prema kolibi.

Iza njih su ostajali glasovi dečaćki, dovikivanja na tamo njihovom jeziku, nekakve oštre komande. I povremeni pucnjevi iz lovačke puške. To se jednoruki uporno nagonio sa pticama.

Na kraju je uspeo da rasplasi jata, pa su se bučne ptice preko vode, a iznad glava Raši i Maljeviću, uputile u drugi, bezbedan kraj mrtvaje. Raša je pogledom pratio jato i zapazio da se jedna ptica spušta sve niže, zanosi se nekako, pada...

– Ovu je pogodio – reče. – Ranjena je.

Ranjena ptica je naglavce pala u korov, ne mnogo daleko od njih.

Raša je bez reči krenuo prema njoj. Opet je upao u guste čičkove, ali ga to nije zaustavilo. Šušketao je tamo i korov lomio, izvirivao, tražio i nije se smirio dok je nije pronašao. Vratio se sa njom do Maljevića.

– Ružna tičurina – reče Maljević. – Reko bih da je gaćac.

– Nije ružna. Ranjena je.

Samo je jedna rumena kap krvi ostala na dlanu Rašinom dok je zagledao pticu. Reče da joj je slomljeno krilo. I da se to može previti, izlečiti. Pticu je uneo u kolibu.

Vatru nisu ložili i doručkovali su pred kolibom. Hleb i čvarke. Raša je pokušavao i pticu da nahrani, ali bezuspešno. Nije htela ništa da uzme. Onda upita:

– Mogu li se ove ptice jesti?

– Ne mogu – odgovori Maljević. – Ni gladne kere ih neće. Meso im je crno i tvrdo, samo ga bube i crvi mogu pojesti.

– Ali u onakvoj mrtvaji mora biti drugih ptica. Divljih pataka. Gusaka. One su dobre za jelo.

– Pliske su na bari. To mu dođe kao nekakva divlja patka. Prave patke se spuste i odlete. Lovci znaju kad to čine. Za divlje guske je još rano. One dolete kad iznikne pšenica pa je pasu u ataru. I odu dalje kad osete sneg. Prdavci su u ševaru.

– Šta ti je to?

– Opet nekakva tica. Ptica – ispravi se.

– Za jelo?

– Nije. Čim ga lovci ne traže, onda nije.

– Ti hoćeš da mi podvališ sa tim lovcima. I onaj jednoruki Švaba je lovac. Obara ove gaće. A ti tvrdiš da se gaćci ne jedu.

– Ne jedu se – reče Maljević. – Jednoruki nije tu da lovi već da ubija. Ima takvih lovaca: više im je stalo do ubijanja nego do lova.

– Otkud ti to sve znaš?

– Pa eto, znam – reče Maljević. – Imao sam komšiju lovca. Paor jedan, zovu ga Iva Plavi. Sa njim sam išao po forlandima i ritovima. A sa mojim bratom Perom sam išao na ribu.

– A fazan?

– Fazan je najbolji od tih tica, p-tica. Kad bi Iva Plavi iz lova doneo fazana, kitnjastog lepog reponju, ja i moj brat Pera smo išli kod

njega na ručak. Ukusniji je od domaće živine. A tek prepelica! To su male, ovako sitne kokice koje trču...

– Trče – ispravi ga Raša.

–...Trče kroz gustiš, a njih treba jedno pet ili šest komada za dobar ručak i nikakva im piletina nije ravna, a sve ti ovo govorim jer mislim da imam jednog rođaka u Moldovinu, a on je lovac. Povešće nas nekad u lov. Hoćeš li da pojedesh još ovo malo čvaraka?

– Ne mogu.

Šaka je tih čvaraka ostala i komad već suvog hleba, pa je Maljević to pažljivo uvio i vratio u torbu. Zabaci torbu na rame. – Hoćemo li? – upita. – Vode ćemo se napiti tamo u prolazu, znam jedan izvor.

– Neću – odgovori Raša.

– Nisi žedan?

– Žedan sam i pratiću te do tog izvora. Hoću da znam gde je. Ali neću s tobom u Moldovin, koliko puta ću ti reći?

– Da?

Stajao je iznad Raše, s torbom preko ramena, spreman za put. Opet je zagledao onu ranjenu pticu.

– Ako je previjem i učvrstim joj ovo slomljeno krilo, hoće li prezdraviti?

– Pa može. Te su tičurine žilave. Može i da se pripitomi pa da ti šeta oko kuće i po kući. Ako ti je stalo do nje, ponesi je. Može prezimiti sa nama...

Raša je uperio dug pogled u njega i uzdahnuo.

– Čudan si ti, Milančiću – reče. – I dosadan. Zadreš i teraš svoje, pa ne umeš da se zaustaviš. Kao moj Steva. Idi. Ostavi me. Kad nećeš da ostaneš sa mnom. Nećeš, a?

Maljević je ćutao stojeći nad njim. Gledao ga kao što bi uporno, tvrdoglavo dete gledao. Malo dete. A taj Raša – izgleda da je stariji od njega. Vredi li mu sad dokazivati?

– Šta me sad gledaš? Ja sam ti odmah, čim smo odred ostavili, rekao da neću u to selo. A da znaš: žao mi je što ćemo se rastati. S tobom bi bilo lepo, razumeš se u te ptice i ribe, poznaješ celu mrtvaju. Ako. Izdržaću sam dok mi ne stigne Slavko.

– Koji Slavko? Onaj što brlja sa zvezdama?

– Zašto „brlja“? On zvezde kuje. Moju zvezdu mi nisi vratio. Daj ovamo. Daj, moja je.

Vratio mu je zvezdu. I upitao:

– Kako će te Slavko naći?

– To ćeš mi ti pomoći. Pisaćeš mu iz Moldovina i objasniti gde sam. Samo toliko. Učinićeš mi to?

– Da? A u ovoj mrtvaji, kad zastudi i zaveje, šta ćete ti i tvoj Slavko jesti?

– O tome ne brini. Važno je da Slavko ne zaboravi so, to mu napiši. A za ostalo, ima on kuke, zamke, udice, sve što je potrebno za lov. Ako ne možemo pticama, hranićemo se ribom. Video sam u ovoj mrtvaji kornjaču. Žaba sigurno ima.

– Jeo si to nekad? Žabe i kornjače?

– Nisam jeo, ali sam čitao o tome. Jedu ih ljudi. Lovci. Vrlo su ukusne.

– Kad zastudi, te žabe i te kornjače nestanu. Zavuku se negde i zimuju. I ribu je sve teže loviti kad je hladno. Beži u dubine i na dno.

– Sve ti znaš!

– To znam. Ponešto se i ulovi do prvog leda. Kad led baru okuje, sve je ovde mrtvo. Onda je prava mrtvaja. Crknućeš od gladi, ti i tvoj Slavko.

– To je naša briga. Samo ti njemu javi. Na čemu da ti napišem adresu? Ili ćeš je zapamtiti?

– Ništa ja neću da pamtim. I neću da šaljem pismo. Evo, pa sačuvaj ovo malo čvaraka, još kako će ti trebati. Da nemaš slučajno iglu? Onu sa glavicom, špenadlu?

– Nemam. Šta će ti igla?

– Hteo sam da napravim udicu.

– Udicu? Ribu da loviš? Pa ti... ti ćeš ipak ostati sa mnom? Je li da ćeš ostati? Pravi si drugar. A tu iglu... gde da nađemo? Pa valjda...

Sav se ušepRTLjao, radostan, ostaće Maljević sa njim. A zbog igle je bio tužan. Na kraju se setio:

– Može li sa moje kape? Ovaj *drugi be!* Nekakvom je iglom učvršćen taj broj. Slobodno razvali i radi sa njim šta hoćeš. Dok Slavko ne donese prave udice. Možeš mu i napisati kakve treba da

budu. A ovako, privremeno, hoće li moći sa tom iglom?

Igla je bila dosta oštra, ali debela. Metal mekan, mogao se saviti. Maljević uze taj broj sa kape. Raši reče:

– Ne prilazi bez potrebe onim Švapčićima na vežbi. Još su tamo. Ja sam na brežini, ako oćeš doći i ti.

– Sila si. Moćan si. Doći ću, ali ću i ja nešto da uradim. Za naš dugi boravak. Samo da ovu pticu previjem.

Maljević se onda uputio prema brežini. Sa iglom od đaćke kape u rukama. Bricom je uspeo da je savije u kuku. Kao udicu. Gruba udica, ali za ove prilike dobra.

Muka je bila sa kanapom. Nigde komadića kanapa, ni najmanjeg. Pokušavao je da izvlači i nastavlja konce iz svoje košulje, ali su se ti konci raspadali, truli. Jedva je nekako uspeo da sastavi metar kanapa, slabašnog, nikakvog. Jedva sitnu bodorkicu da izdrži. Bodorkice je i tražio. Na glistu, iskopanu tu blizu vode. Tek da se zabavi tu na obali. Dok Rašu ne prođu te njegove igrarije.

Igrarije?

Baš tako. Raša se, bar se Maljeviću tako činilo, neprestano *igra*. Sve to, počev od njegovog dolaska u odred sa onom velikom zvezdom u nedrima, njegovo lutanje kroz atare, razgovor sa Foljanskim i Veterinarom, to uporno navaljivanje da ostane u mrtvaji, sve je to – vidi Maljević – igra. Dečačka. A on, Maljević, nikako da se uključi u tu igru. Zašto?

Misli Maljević: zato što je ovo rat. Ne znam, Rašo, da li bi me razumeo ako ti objašnjavam, ali meni su kuću zapalili, odistinski, ne u igri, i gledao sam kad su mi komšije i mog brata Peru hapsili i odvodili, kad su jednog čoveka iz mog sela streljali, odistinski, Rašo, i to sam gledao. Razumeš?

I kad je Boškov odred upao u selo zatvorene da izbavi, i kad su za odredom krenuli svi čije su kuće prokazane kao crvene i partizanske, i ja sa materom među njima, dok su Peru izvukli iz zatvora premlaćenog i oma mu pušku dali, kažem, kad smo krenuli sa odredom, noćom i skelom preko vode, to nije bio odlazak kao tvoj sa Slavkovom zvezdom na kapi i pevajući partizanske pesme kroz neznane atare. Ja kad sam odlazio, cvilela su deca i jaukale žene, u nekakve smo se ritove zavlačili ne znajući šta nas čeka. Najverovatnije, govorili su, smrt nas čeka, i ja tebi, Rašo, i ne mogu objasniti kako to sve izgleda.

Znam samo da ja, kad je rat u pitanju, *ne umem* da se igram. Oma se uozbiljim. Ne znam, možda ćemo se još poigrati u Moldovinu, sa ždrebetom tetkinim, kerama, možemo se igrati lovaca, lopte, čega hoćeš, samo ne mogu da se igram – rata. Ne razumeš, je li? Svejedno, dobar si ti dečak i neću te ostaviti, a sa mnom ćeš poći. U to budi siguran. Ostati pred zimu u ovakvoj mrtvaji – ni to više nije igra. Nije, Rašo.

Pazi, gricka. Bodorkica.

A što se Raše tiče, najbolje ga pustiti. Kao i svaka igra, traje dok se ne zasitiš ili dok bolju ne pronadeš, ili dok te neka nevolja, ali *ozbiljna*, ne potera pa je napustiš, igru. Mislim da će to biti glad koja će mog Rašu uozbiljiti, jer šta je ona šaka čvaraka i korica hleba? Ipak ću uhvatiti bodorku. Gruba je i teška udica, ali ribica ludica napada.

A i dan je lep, nekako mekan pa tih, i da još nije onih jugenda čiji glasovi dopiru do njega, Maljević bi se lepo zabavio čekajući sitnu bodorkicu sa udicom velikom.

Neprimetno je tako dan odmicao, odoše i oni jakobsfeldski dečaci. Valjda su ogladneli pa krenuše kućama na ručak. Uz udaranje doboša i pesmu.

Samo je tri bodorkice uhvatio. Malene, sve tri na dlan da mu stanu. Raša se nije pojavljivao. Kud li je sad lutao po mrtvaji, nemiran? Nije valjda i one čvarke sam pojeo? Ako je, glad će ga ionako uskoro stići. Sa te tri ribice ni malo mače ne bi nahranio.

A kad bi sad, iz tih stopa krenuli za Moldovin, ne bi valjalo. Kratka su ta jesenja popodneva a to selo Maljević ne poznaje tako dobro da bi noću ulazio u šorove. Može naleteti na straže ili kakvu patrolu. Ipak sutra, u zoru ranu. Gladan, sa čajem od šipaka u stomaku i baš zato oran za pešačenje.

Rašo moj, dva dana u ovakvoj mrtvaji su ti sasvim dovoljna. Imaćeš o čemu da pričaš tvom tata-Stevi kad se vratiš, ili onome Slavku, jer sve mi se čini, ti si u odred i krenuo da bi posle imao o čemu da pričaš.

Tu ću te još malo, u Moldovinu, podučiti o tom pričanju. Šta smeš, a šta ne smeš reći. I kome smeš, a kome ne.

Da te još jednom podsetim: ovo nije igra.

3

Kolibu je očistio i pomeo metlom koju je sam od brezovih šibljika napravio.

Iza kolibe navukao gomilu granja kao da će tu zimovati.

Pred kolibom raskrčio korov, očistio lep prostor i nasred tog prostora ostavio izvrnutu šuplju šerpu koju je negde iza kuće našao. Velika šerpa.

Raša, dakle, nije mirovao tog dana.

Sav je blistao čekajući Maljevićeve prve reči iznenađenja. Maljević reče:

– Slabo sa ribom. Ne valja nam ovaj pribor.

– Vrlo važno riba! A kako sam ja uredio zimovnik? Blista, je l' da? Vidiš li šerpu?

– Vidim. I čujem. Znam šta je ispod nje.

– Kako to možeš da znaš?

– Znam šta može tako da grebe i čagrlja. Koliko ih imaš?

Ispod šerpe su bile dve kornjače, povelike, kao dve šake svaka. Kad im podigoše šerpu, pokušашe da pobegnu – ali kud mogu one onako spore?

– Možemo i njih poneti – reče Maljević. – Samo da znaš: uskoro će zaspati i neće se buditi do proleća. Nećeš moći da se igraš sa njima.

– Ma slušaj ti – reče Raša mrgodno. – Ti si, kako da kažem, ti si tvrdoglav ko ove kornjače. Hoćeš silom da me odvedeš odavde. A malopre si rekao da ćeš ostati sa mnom. Priznaj da si rekao.

– Nisam.

– A zašto si onda lovio ribu? Iglu sam ti dao.

– Hteo sam i ja malo da se *igram*. Još malo. Noćas može kiša.

– I to znaš? Je l' po *ticama*!

– Po oblacima. Navlače se tamo od reke. Jesi li pojeo čvarke?

– Nisam. Rasporedio sam ih na dva dana. Dok nekako ne javimo Slavku. I dok ne uredimo farmu.

– Šta ti je to?

– Farma? Bar to bi morao da znaš. Seljak si, paor. Na čemu odgajaš stoku? Kad je mnogo stoke?

– Na salašu.

– Pa da vidiš, to je bolje nego farma. Salaš. Da mi pomogneš ogradu da postavimo. Ovde gde sam raskrčio. Ne znam kako se to radi, ali sam negde video te gusto pletene ograde od granja.

– A šta je u ogradi?

Zagonetno se smeškao Raša. – Slabo pogađaš – reče. – Bistar si, ali spor. – I podiže onu šerpu, pomilova svoje dve lenje kornjače. – Razlikuješ li mužjaka i ženku kod njih? Po meni su obe ove jednake...

Maljević se smejao. Seo na zemlju pored Raše i tih kornjača. Zabavljalo ga to.

– Ne razlikujem ni ja – reče. – Ne mogu ti pomoći.

– Ne smeta – rekao je Raša. – Kad ih nakupimo mnogo, biće tu i muških i ženskih. Samo sam ove dve našao, ali ćeš mi zato ti pomoći, jedno pedeset komada nam je dosta, je l' da? Same će se množiti. Je li, a kako se one kote?

– Mislim da se legu iz jaja. Malecne su ko nokat, a rastu, to mi moj Pera reče, dvesta godina. Samo nećeš to dočekati, da se legu. Cela ta naša, kako ti kažeš farma, zaspće snom debelim do proleća. Ne mrdaju dok spavaju.

– Još bolje – reče Raša. – To nam onda dođe kao neka zimnica. Kao da ih držiš u špajzu ili da ti vise na tavanu. Kad ti zatreba, uzmeš jednu i skuvaš je. Pomoći ćeš mi da ih nahvatamo dovoljno?

– Hoću.

– Ja ozbiljno pitam.

– Najozbiljnije. Hajdemo.

I dok su zajedno pretraživali ševare i gustiše, a Maljević kao bolji poznavalac bara i ritova prednjačio u tome, Raša je presrećan skakutao za njim iako ništa nisu pronašli. Ni jednu jedinu kornjaču.

Maljević reče:

– Zakasnili smo. Za dan ili za pola dana. Oni oblaci tamo i kiše

koje dolaze oteraše ih. Sve su se pozavlačile u svoja skloništa. I one dve što si uhvatio, lenčuge spore, verovatno su se u njihov zimovnik, njihov Moldovin uputile. Ti si ih presreo na putu. A kiša će sigurno. Još noćas.

– Više mi nisu važne kornjače – rekao je Raša. – Važno je da si ti postao pravi drugar, da mi više ne kvocaš i ne komanduješ. Kao moj Steva. Od jednog pobegao, drugi me ovde sačekao. Pa makar i ne ostali ovde, makar za koji dan, razumeš li, za koji dan a ne odmah, krenuli i u to selo. Eto to sam hteo da ti kažem.

– A ja sam tebi hteo da kažem – odgovorio je Maljević – da bih zaista voleo da ostaneš dugo sa mnom kod moje majke i tetke. Nećemo dati da nas tvoj Steva oma rastavlja. Zato što s tobom nikad nije dosadno, zato što umeš da izmišljaš i naizmišljavaš uvek nove stvari, što se zdravo lepo igraš, a ja sam to već zaboravio. Sasvim zaboravio.

Onda su se vratili pred kolibu i videli da su im i one jedine dve kornjače – pobegle. Verovatno šerpa nije bila dobro nameštena, trebalo je nečim pritisnuti odozgo, objašnjavao je Maljević, a živuljke su, kad im dođe vreme tog njihovog zimskog spavanja, tako nemirne i uporne da su grebale po šerpi, gurale je i pomicale dok se nisu izvukle.

Uopšte nisu žalili za kornjačama.

Raša je odmah predložio da sve pripreme za lepu i dugotrajnu vatru i da ne spavaj u dugo i dugo, sve dok tu kišu ne sačekaju jer bi on jako voleo da vidi kako izgleda kiša u jednoj takvoj mrtvaji.

Eh, da je još i Slavko sa njima.

Vatra im je ipak dogorela do kraja, jer noći su već duge.

I hladne su u toj mrtvaji, noći.

Maljević se već bio navikao na studena buđenja. Idući sa odredom i za odredom, zaboravio je već kad je spavao pod krovom i u toplom; skoro pred svaku zoru se grčio i uvijao pod svojim jagnječim grudnjakom, a ustajao loman i ukrućen. Najteža su bila spavanja u forlandima, jer tamo zemlja nikad nije potpuno suva, a tokom noći su hladne izmaglice dolazile iz voda obližnjih i komarci su napadali neumorno.

Te noći, druge noći u mrtvaji, komarci se nisu javljali; valjda su i oni predosećali promenu vremena i pritajili se. Pred svitanje je opružio ukrućene noge i tad se razbudio; video ugašenu vatru i čuo šapat kiše. Dobro je, pomisli, što smo uneli dosta granja u kolibu, vatru bi teško upalio pokislim granjem.

Širom je otvorio vrata kolibe dok je vatru pripremao. Mrtvaja mu se učinila manja pod kišom, okolne šume i šikare kao da su nabubrile od vode i oblaka niskih, pa se primiču i smanjuju krug oko kolibe i njih u kolibi. Možda i nije bilo toliko hladno, ali Maljević se zimljivo stresao; dok se, pomislio je, kroz ovo ovlaženo šiblje i ševar probijemo do atara, bićemo mokri ko dodole. Čak ni kap jedna s neba zatvorenog da ne padne na nas; a onda, njive i lenije su se sigurno već dobro ovlažile i raskaljale, to nam je čitav sat ili dva više hoda do Moldovina. Treba se sad dobro ogrejati.

Dok je oblačio svoj grudnjak jagnjeći, pogled mu pade na Rašu koji je još spavao, ali čudno nekako, razbacanih nogu i ruku, otkriven; aljina kojom se pokrивao ležala mu zgužvana pored nogu. Širom otvorio usta, zinuo gore u trščanu tavanicu, hriplje dok diše, ali tako je hripao celu noć i šmrcao, jer je još kod onog upadanja u vodu nekakav nazeb navukao. Maljević ga pokri aljinom, ali mu se tad učini da je Raša rumen nekako i oznojen. „Otkud sad da se oznoji na ovoj studeni?“ Ruku mu stavi na čelo.

Vreo je Raša. Kao žeravica.

A po vratu i ispod okovratnika mokat. Od znoja. Od dodira hladne ruke Maljevićeve, usporeno se vrpeljio, ali se nije razbudio. Maljević ga onda prekri svojim grudnjakom. I zatvori vrata na kolibi.

Dok je vatru raspaljivao, svaki čas se osvrtao na Rašu. Dozivao ga: „Rašo!“ Pa onda: „Rale! Rakane!“ – „Eto, to je ono njegovo upadanje u vodu, i ne samo to, već i ta njegova lutanja kroz atare dok odred nije našao, pa i to što Raša nije navikao na ovakve nevolje i tegobe... I njemu se, Maljeviću, dešavalo onih prvih dana da se budi loman i iskidan, da ga u grlu grebe, da šmrca, da se teško podiže sa zemlje. Jedanput se probudio pokriven nečijim toplim gunjem, a posle je doznao da ga je to komandant, promrzlog, pokrio. I uvek je izdržavao, jer kad već jednom ustaneš pa se krećeš malo i razmrdaš, pojedješ nešto za fruštuk i sunce te posle ogreje, zaborave se ti noćni, vlažni nazebi. Do sledeće noći i dok ne očvrsneš.

Da, ali danas sunca neće biti. Ceo dan i ko zna koliko dana još će ta kiša sipiti. Mokri ševari i mokro šiblje u mrtvaji. A zatim mokri i raskaljani atari. Kroz atare i po lenijama će opet morati, jer na drum ne sme. Sa Rašom.

Prineo mu je taj čaj od šipaka, bez šećera i neoceden, pa je to ličilo na nekakvu mrku čorbu. I ono preostalih čvaraka je podgrejao, ukusniji su topli čvarci, Rašo... Rašo, ustani. Fruštukuj, pa krećemo.

Morao je glavu da mu podiže sa uzglavlja da ga razbudi. Raša ga je mutno gledao. – Idemo, Rašo.

– Kuda idemo?

– U Moldovin.

– Aha.

– Hoćemo li?

– Daj mi vode. Vode mi daj.

Dao mu je gutljaj onog šipkovog čaja umesto vode. Ispljunuo je taj gutljaj. – Hoću vode. – Pošao je da mu donese vodu, a Raša je opet pao na uzglavlje. Licem nadole. Ponovo ga uspravio, vodu mu dao, Raša je grozničavo pio, a usne su mu bile ispucale. – Rašo, da li te šta boli? – Mumlao je nešto nerazumljivo i opet klonuo.

Onda ga je Maljević privukao sasvim do vatre, ušuškao ga, podupro, silom ga onim čajem napojio. Čvarke nije hteo.

– Moraš, Rašo. Moraš jesti. Tebe je sad steglo, više nego juče, a treba izdržati do Moldovina. Ako ne ješ, nećeš imati snage. Gutaj.

– Je li to kiša? – pitao je Raša.

– Kiša. Hteo si da vidiš kišu u mrtvaji. Lepa je. Ti ćeš obući ovaj moj grudnjak. Ispod tvog jankela. Meni je dobro ovako.

– Neću. Toplo mi je.

– Samo dok prodemo ove gustiše mokre u mrtvaji. Da ostaneš suv. Posle ću ja uzeti grudnjak. Ali da pojedješ čvarke...

– Šta je sa Gavrilom?

Maljević nije mogao odmah da se seti ko je to Gavriilo. „Ah, da, ptica ona ranjena koju je Raša previo i ime joj nadenuo.“ Kunjala je u jednom uglu gde je ostaviše sinoć. – Tu je – reče. – Eno tamo drema.

– Nećemo je poneti u Moldovin?

– Nećemo. Tamo ću ti ja nahvatati tica koliko oćeš.

– Hoće li preživeti... Gavriilo... bez nas?

Kako je teško govorio i kako je skoro posle svake reči hvatao dah... Može li on takav izdržati do Moldovina?

– Rašo, gde te boli?

– Ovde. Kad udahnem... Probada me... I vruće mi je.

– Mi ćemo lagano, razumeš li, stopu pred stopu. Ali stići moramo. Iza ove kiše mogu i snegovi doći. U Moldovinu ćemo te izlečiti.

– Kad ja nisam hteo juče. Kreten.

– Svejedno sad. Važno je da ti oćeš. Ja ću te pridržavati kad se umoriš...

Vatru je zagasio, Rašu izveo, vrata zatvorio i jedan kolac, dogovorno, naslonio na njih, da onaj ko posle njega naiđe, kurir ili neko, zna – sve je u redu sa kolibom. Raša je dotle stajao pod ledenom, šaputavom kišom i lagano se ljuljao, kao što se trska nežna pod kišnim kapima ljulja.

Maljević, u onoj svojoj već raspadnutoj košulji, stresao se malo od jeze i studeni kad je trebalo kročiti u šikaru. Ispred Raše. Već posle nekoliko koraka bio je moker do kože. Onda mu se učini da bi bilo pametnije da nekakvim štapom mlati po šiblju ispred sebe, vodu da otresa sa granja. Pošao je da traži takav štap i kad se vratio, našao je Rašu kako klonulo sedi na zemlji. – Rašo, šta radiš!

Raša je teško disao. – Ne mogu – reče tužno. – Ne mogu da hodam. Spava mi se. I više mi nije vruće. Sad mi je hladno.

Pridržavao ga jednom rukom, a štapom u drugoj otresao vodu sa šiblja. To je išlo sporo. Beskrajno sporo. Kad je na omanjoj čistini provirio preko šikare, ustanovio je da još nisu prešli ni polovinu nekadašnje bašte Bugarinove.

A posle te bašte, znao je, počinjali su džombavi podvodni travnjaci, sa travom visokom, gustom kao četka i vlažnom. Mokra je i oko nogu se sapliće, a brojne rupčage su se već sigurno podlile vodom. Onda je deo pod bagremovim šibljem, isto tako gustim i bodljikavim, pa šuma topolova.

Nekakav panj se tu našao, pa je Raša počeo da cvili, „pusti me da sednem“. Pustio ga i on čučnuo pored njega. Kiša je mirno i odmereno rominjala.

Kroz šumu topolovu će još nekako proći, a čini mu se da je na kraju šume bio i nekakav jer, jendek, jarak, kako ga već zovu; suv je bio, koliko se Maljević seća, ali kad ga je on prelazio, letos je to bilo, kiše nisu padale. Ako bude morao, preneće Rašu preko tog jera. Nakrkače.

– Rašo, možeš li?

– Ne mogu. Molim te, idi... Piši iz Moldovina. Pismom mom Stevi. Ako može neka dođe po mene.

Obema rukama je glavu obuhvatio Maljević. Dok čuči onako kraj Raše, nemoćan, pognut, pogružen. Sem šapata kiše i Rašinog hripljivog disanja ništa se više ne čuje u mrtvaji. Na topolama kao krupni plodovi crni čuče pokisle tičurine. Ne mrdaju. Čute.

Čitava se mrtvaja tišinom mrtvom umrtvila.

– Hoću li ja ovde umreti? – upita Raša.

Maljević ga je gledao uplašeno. Stresao se. Naježio se od opanaka mokrih do kose na glavi. Ovaj moj Raša, pomisli, zna li on šta je rekao? Jer on, tako je bar bilo do sada, *igra* se i ne znaš mu šta misli ozbiljno, šta shvata, šta razume. I kad spomene umiranje i smrt, on, izgleda, ne zna šta je to. A Maljević to zna. Verovatno zato više i ne ume da se *igra* rata. Sve drugo može, ali sa ratom ovim igre nema. I smrt je on video. Kad mu je ranjenik umro u kolima seljačkim, koja je Maljević vozio. Pričao taj ranjenik u groznici, nerazumljivo nešto i sam sa sobom, jedno vreme i pevao, pa je onda začutao. Maljević je mislio – spava. Kad se nakon nekog vremena okrenuo, vidi Maljević – žut je ranjenik. Žut oko usana, žut mu nos istanjeni i izduženi, požuteli kapci očni, čak i ruka providna i zgrčena, pa žuta...

Da, a posle je Boško komandant grdio one koji su dečaka ostavili da vozi teškog ranjenika. I pozvao je Peru da tog dana bude pored brata. Ceo taj dan su oćutali jedan kraj drugog, braća Maljevići, a marš je trajao ceo taj dan kroz neke lenije i atare nepoznate. „Rašo moj, to više da nisi spomenuo, smrt.“

A naglas reče, odlučno:

– Ajdemo, Rašo. Vraćamo se u kolibu.

Maljević se ponadao da će u ataru, ispod sela, napabirčiti nešto da se prehrane.

Kiša je sitna zemlju umornu napajala, crnicu meku.

Dobra zemlja u tom ataru kraj Jakobsfelda, zdravo dobra. Tu je obran kukuruz i suncokret i repa odvezena sa njiva, atar pooran i pšenica nova posejana. Kad su i kako su stigli to da urade bangavi i ćopavi Švabovi, manšafti iz Jakobsfelda? Ako im je Hitler sve što vredi na frontove oterao, ko im zemlju obradi?

Zna Maljević da su mladiće naše mobilisali zemlju švapsku da obrađuju, pa je i brat njegov Pera leto proveo kod jednog Švabe, Bergera, u selu Franctalu; a gde je to selo, Maljević nije znao jer kroz takav atar nisu prolazili. U štali je Pera spavao, u štalu mu hranu donosili i u kuću ga nisu puštali, zorom ranom zorio, poslednji u slamu štaleku legao, na kraju mu rekli „gut“ i potvrdu mu dali da je svoje za tu godinu odradio. Pera o svom boravku u Franctalu nije voleo da razgovara.

„Ako su takvi mladići mobilisani i zemlju jakobsfeldsku obradili, otkud to da su njive tako dušmanski počišćene? Kad paoru zemlja dobro daje, onda paor ponešto i na zemlji ostavi. Ne saginje se i ne vraća paor po jedan ili dva klipa koji iz kola prepunih ispadnu. Neka ostane nešto od godine rodne rčkovima, ticama i mišovima.“ (Da je tu onaj bogoslov iz odreda ili da je Raša sa njim u ataru, ispravili bi ga jer se kaže: hrčkovima, pticama i miševima.) A u tom se ataru švapskom ništa ne može naći. Jedan kopitama izgažen i od miševa dokrajčen gubavi klip kukuruza i jedna trula tikva-ludaja iz koje je bricom isekao zdravo parče, veličine dva dlana. I ništa više.

Možda su tim atarom posle berača i paora pabirčili oni jugendi? Jer, Maljević je tako nešto viđao u atarima švapskim. Ili su Švabovi iz Jakobsfelda – Maljević je o tome slušao, ali to nigde nije video – u svoj atar doterali gladne logoraše iz Bečkereka? Kud ti nevoljnici prođu, ništa iza njih ne ostaje, sirovu ludaju i repu jedu, a zrnje kriju i odnose u logor.

Ništa, baš ništa ne nađe u ataru sela Jakobsfelda, a šaporila je sitna kiša i u mrtvaji mu ležao bolestan i gladan Raša.

Na dohvatu su mu već bile bašte iza kuća seoskih, a tamo bi sigurno našao, ako ništa drugo, bar poneki krompir. U bašte, međutim, nije smeo. Tamo da ga uhvate, teško bi se izvukao. Deda Sovra ga je učio: ako te nevolja velika natera da i kroz švapsko selo prođeš, onda glavnim šorom ulazi i neku uverljivu laž smisli. A najbolje je – ne ulazi nikako.

Iz sela se čuo lavež neke uznemirene kere i dopirao je miris nagorele svinjske čekinje. Počelo je, dakle, klanje svinja, i kad bi uspeo Rašu do Moldovina da dovuče – sve bi bilo u redu: majka Maljevićeva i tetka Lina bi ga začas dobrom hranom i čajevima izlečile.

„Šta je sad sa Rašom? Možda mu je bolje? Ovi se oblaci dižu u visinu, atar je svetliji i pregledniji, možda će još i sunce da grane? Na danu sunčanom Raša bi“, veruje Maljević, „izdržao nekako do Moldovina.“

A u tom ataru baš ništa ne može naći. Pokušaće u mrtvaji. Sad bi dobro došle žabe i kornjače, ali sad ni njih neće naći ako je počela jesen, ona prava, kišna i studena.

Vraćao se u mrtvaju sa jednim parčetom ludaje i nekoliko zrna kukuruza. Atar je bio nešto svetliji, ali je kiša i dalje sipila.

Rašu je zatekao onakvog kakvog ga je i ostavio: u snu nemirnom, teškom, bolesničkom. Ispucale usne. Čelo orošeno krupnim graškama znoja. Kad je pokušao da razgovara sa njim, Raša je samo mumlao:

– Hoću vode. Daj mi vode.

Napojio ga. Ponovo ga umotao i ušuškao koliko je mogao. Podjario vatru. Stavio da se peče ono parče ludaje. Sa onih dvadesetak zrna kukuruza nije znao šta da uradi: da ih kuva u čaju šipkovom – dugo bi to trajalo. Da ih ispeče kao kokice?

I jedno i drugo: taj komad tikve i to zrnevlje ne znači mu mnogo, od tog se Raša oporaviti neće. I koliko dugo on može izdržati u toj kolibi? Dva dana, tri najviše. Toliko kad bi bio zdrav. A tako bez hrane utanjiće još više, iscediće ga ta vatruština, pa i da preboli, šta će posle sa njim nemoćnim i slabašnim? Kad će on moći u Moldovin? Kad se oporavi i ojača od boleštine koja ga još trese. A čime da se oporavi? Čajem od šipaka?

Maljević je buljio u vatru, nemoćan. I sam je bio gladan, ali na to nije mislio, samo kad bi znao kako Raši da pomogne.

Sračunavao je kilometre i pokušavao da se priseti puteva i sela oko Jakobsfelda. Najbliže je selo kroz atar južno, putem nešto kamenim a više mekanim, poljskim. Zovu ga Petersdorf. Švapsko kao i ovaj Jakobsfeld. Deda Sovra je govorio: bolje ti je i preko najvećih voda da plivaš, kroz atare daleko obilaziš, kroz šikare da se probijaš i mrtvaje podvodne gaziš, sve je to bolje i sigurnije nego da u selo švapsko ulaziš. A u Jakobsfeld ni mrtav. A po čemu bi onda Petersdorf bio bolji od Jakobsfelda? Valjda zato što je tamo u svojim domovima ostalo nekoliko uplašanih Srba i Slovaka? U Jakobsfeldu nema ni njih, kao da je sam Hitler to selo izmislio i podigao. U taj Petersdorf se ne isplati ići kao ni u Jakobsfeld.

Prisećao se dalje: kad bi u luku velikom Jakobsfeld zaobišao i opet na drum tvrdi iza sela izbio, i onda produžio tim putem jedno dvanaest ili nešto više kilometara, dva bi sela našao, Torkove nekakve, Torak Veliki i Torak Mali. Čuo je za ta sela, a jednom su, noć je bila, i kroz njihove atare prošli. Rumuni i Srbi. Veruje da bi mu tamo pomogli, ali šta mu to vredi kad on nema *javku*, nema nikakvu *vezu* u tom Torku, Velikom ili Malom, svejedno.

Naučili su ga i uvek su mu to ponavljali komandant, Foljanski i deda Sovra: ako *vezu* ne nađeš u selu, odustani od zadatka i vraćaj se. *Vezu* u tim Torkovima nije znao, a i bez toga u tim selima nikoga nije poznavao, rođake ni znance tamo nije imao.

Pokuša još jednom da proračuna put do Moldovina, a bez Raše da krene. Sad, iz tih stopa da pođe, negde u duboku noć bi u selo stigao. Dok bi se tamo povezao s kim treba, objasnio, kola i konje obezbedio, dan bi prošao i druga noć bi stigla. Onda noćom, još ako bi i te kiše produžile da liju, preko atara i puteva sporednih u tu mrtvaju – šta bi bilo s Rašom? Dve duge noći i jedan dan, da li bi Raša to preživeo? Prokleti taj Moldovin kad je tako daleko.

Šmrcao je kraj vatre. Nije plakao, jer Maljević već i ne pamti kad je poslednji put zaplakao, ali je šmrcao, jer kad mu je naročito teško, Maljević šmrca.

Moraće u Jakobsfeld.

Onaj se komadić ludaje ispekao, skvrčio se i smanjio u vatri, izvukao ga iz pepela, pokušao da probudi Rašu.

– Rašo, pojedi ovo.

– Ne mogu.

– Pojedi kad se malo ohladi. I slušaj me dobro: ja ću te neko vreme ostaviti samog u mrtvaji. Čaja ću ti dosta nakuvati, navući ću drva uz vatru. Ne izlazi nikud dok se ja ne vratim.

– A kuda ćeš kad me ostavljaš?

– U selo. Moram naći nešto za jelo. Pomrećemo oba od gladi.

– Kad ćeš se vratiti?

– Ne znam. Ali vratiću se sigurno. Umotaj se dobro i vatru održavaj.

Raša je, poluotvorenih očiju, vreo i loman, gledao u njega i nekud pored njega. Nije se bunio. Možda nije ni mogao. Da se buni. Toliko je izgledao isceden i nemoćan.

– Gde je Gavriilo?

– Koji Gavriilo? Ah, da, tičurina... Eno je, kunja u uglu, sa onim tvojim zavojem na krilu. Ne brini za njega, sebe čuvaj. Čini mi se da je i kiša prestala...

Nad mrtvajom i nad ravnicom su mirovali niski oblaci i vukla se lagana izmaglica. Sve je bilo mokro i natopljeno kišom, a iz sela se sad i tu osećao miris nagorelih svinjskih čekinja.

– Kako se zove selo u koje ideš?

– Jakobsfeld.

– Možeš li iz sela poslati pismo?

– Kome? Onom tvom Slavku?

– Mom tati Stevi. Objasni mu gde smo i nek dođe po mene. Mnogo sam bolestan.

– To ne mogu iz Jakobsfelda. A ti ćeš ozdraviti, ništa ne brini. Samo me na miru sačekaj ovde.

Ako je kiša stala, valjda će biti toplije napolju? Kasnije, ako ne sad odmah. Skinuo je svoj jagnjeći grudnjak, navukao ga na Rašu i skopčao dobro.

– Nemoj ga svlačiti ako se budeš i znojio. Treba da se preznojiš. A ja ću se vratiti, budi siguran u mene.

Kroz mrtvaju je krenuo istim putem kojim su on i Raša ušli tu. Pa je presekao prečicom ulevo da bi izbio na tvrdi put koji odnekud vodi u Jakobsfeld. Na tvrdom kameniku punom rupčaga presijavale se

barice prljave vode. Sa strane kunjali pokisli dudovi Marija-Terezijini, pa i mokre ptice na njemu kunjale.

Prolazio je kraj seoskog groblja: mahovinom obrasla ograda od pocrnele već cigle, unutra grobovi najčešće od crnog mramora, nekakvo pokislo grobljansko rastinje i mala kapelica. Uvek kažu: štedljiv je Švaba, škrt. Odmakao groblje od sela samo zato što je tu zemlja slatinjava i slaba, a šta će mrtvima dobra crnica? Na groblju je zapazio ostavljenu staru lopatu, ona bi mu možda dobro došla u mrtvaji, ako duže ostane tamo. A zašto bi ostajao? Oporaviće se Raša, samo da ga dobro prihrani i da se jedno dvaput preznoji. Doveče će, ako treba, celu noć da ga umotava i preznojava, da bi u ranu zoru krenuli. Prema Moldovinu.

Jedna su kola iza njega dolazila tim putem kamenikom. Sporo su išla i krckala pod teškim teretom, a šta to može biti tako teško kad se teret ne vidi? „Sigurno voze ciglu“, pomisli Maljević.

Na kolima žena, Švabica, pod velikim kišobranom. Još je bio otvoren taj kišobran iako je kiša stala. Maljević je sačeka, skloni se malo s puta i pozdravi je glasno da bi ga čula i kroz krckanje kola.

– Dobar dan!

Kola prodoše kraj njega. Maljević je i dalje stajao na drumu.

Onda žena sklopi kišobran, vikne na konje i zaustavi ih. Okrene se prema Maljeviću. Maljević požuri da je stigne.

Žena mu reče nešto na nemačkom i Maljević to nije razumeo. Zato još jednom ponovi:

– Dobar dan!

– Pošao si u Jakobsfeld? – upita žena. Srpski.

– Da.

– Penji se.

Maljević je hteo da se uspenetra na one cigle, ali mu žena načini mesta kraj sebe, na sedištu. Pa krenuše.

Ruke su joj, toj ženi, bile ispucale i žuljevite, a krupne paorske šake kao u muškarca. Cokuletine muške na nogama, jankel, a i on je muški, na plećima; ta je Švabica delovala grubo i muškarački. Znao je Maljević: orale su zemlju i sve poslove teške, paorske radile, kad im je taj njihov Hitler sve sinove i muževe na frontove oterao.

– Odakle dolaziš? – pitala ga žena.

– Iz Brezovca?

– Kog Brezovca?

– Da, da, odatle – reče Maljević.

– Postoje dva Brezovca, Brezovac Srpski i Brezovac Mađarski. Odakle ti dolaziš?

– Iz Srpskog.

– Pošto je tamo cigla?

– Nema je – reče Maljević.

– Bila je tamo ciglana. Pored pašnjaka.

Maljević nikada nije odlazio u Brezovac.

Ni u Srpski ni u onaj Mađarski.

– Bila je, ali sad ne radi – reče. – Onaj čovek što je držao ciglanu otišao nekud. Nije bilo uglja.

– Otišao zato što se obogatio, gad. Svi deru, pa su sad i ciglari počeli da nas gule. Kod koga ideš u Jakobsfeld?

– Idem onako. Tražim posla.

Žena ga je sad prvi put pažljivije pogledala. Onako malenog, u pocepanoj košulji, stisnutog na sedištu pod nebom studenim.

– Kakvog posla?

– Ja sam sluga, gospođo. Biroš, kako neki kažu. Na jednom sam salašiću radio, tamo između Moldovina i Srpskog Brezovca, pa na tom salašiću umro gazda i prodali su ga, salašić. Ja sam sad krenuo da nađem novog gazdu, gospođo. Umem da radim sve poslove paorske, oko stoke i na njivi, gospođo.

Deda Sovra ga je učio: ako te nevolja natera sa Švabicom da razgovaraš, nemoj početi sa „tetka“, ili „gazdarice“ nego „gospođo“, pa i kad si siguran da je to žena paorska. Tako je to kod Švabova, oni vole da im žene zovu gospođama, nemački se to kaže frau, ali ti nemoj početi sa frau jer bi joj onda morao znati ime, kao: frau Greta ili frau Elza, kako im to već ide. Starijoj ženi najbolje je da kažeš muti, a to mu dođe kao „majčice“, ali joj i onda moraš znati ime, kao muti Ana, ili muti Tereza, ali je ipak sasvim sigurno i pouzdano kad im kažeš „gospođo“. Švabovima se obraćaj sa „gazda“ ako je paor, i sa „gospodine“ ako paor nije. A opet, ponavljao je deda Sovra, najbolje je kroz sela švapska ne prolaziti.

Žena reče:

– Malen si za slugu. Sitan si.

– To tako izgleda, gospođo. Na rad sam navikao. Sve poslove... Ovu ciglu što vozite... mogu očas da istovarim. I lepo da je složim. I drugo što treba.

– Gazdama sad sluge ne trebaju – reče žena. – Zima je i svi su radovi završeni. Gazdama si potreban kad treba orati, žetvu obaviti, kukuruz obrati... Neće niko zimi da te džaba hrani.

– Ali ja malo jedem, gospođo, sasvim malo.

– Nećeš ti naći posla u Jakobsfeldu. Bolje ti je produži u Torkove ili potraži neko srpsko selo. Kad ti je gazda umro, nisu smeli tako da te izbace sa salaša, sad pred zimu.

– Stoku su rasprodali nekakvi rođaci gazdini, a salašić zatvorili, daskama zakovali. Gospođo, ko će vama istovariti ovu ciglu?

– Imam dve snaje ko dve kobile. Muževi im na frontovima pa se izležavaju u perini, a ja ciglu nabavljam i dovlačim. Neka sad istovaraju. Koga ti imaš od svojih?

– Nemam nikoga.

Žena ga je opet neko vreme gledala pa odmahnu glavom kao da ga sažaljeva.

– Mnogo si malen za slugu. Žgoljav. Slabo su te hranili, a i to su gazdaška posla... Raspitaj se kod starog Jeriha. Jakoba. U glavnom šoru. Njemu je još ostalo te njegove stoke, a žena mu, Marta, bolesna. Samo te stari namćor neće uzeti. Ipak, upitaj.

Odmah posle ulaska u selo, kod kuća prvih, žena je zaustavila. Pred kućom nedovršenom još, neomalterisanom, avlije blatnjave i široke, neograđene.

Maljević je nastavio put.

Tako je Maljević ušao u Jakobsfeld, dana tog, jesenjeg, tmurnog i prohladnog, negde oko podne, a možda je bilo i nešto kasnije.

Opet se javila kišica, sitna, magličasta, studena.

Kroz mnoga je sela, za tih svojih trinaest godina, prolazio Maljević; što u vreme mirnodopsko, kad su ga kao malog švrću vodili na slave i vašare, što u vremena kasnija kad je s bratom Perom švercovao gas i duvan, a u sela je zalazio i nedavno kao kurir sa porukama. Bio je u stanju da po kućama, po bojama i šarama na njima, po pendžerima i cveću, po avlijama, po crkvi i raspećima na rogljevima pogodi čije je selo: mađarsko, rumunsko, srpsko, slovačko ili švapsko. Mnogi to nisu umeli; na primer, onaj bogoslov iz odreda, školovan i učen momak, ali iz krajeva drugih i drukčijih, pa mu sva sela ravničarska liče jedno na drugo. Ona i liče, ali se i razlikuju, pa je Maljević uzalud pokušavao da mu, bogoslovu, objasni te razlike.

Bogoslov je pamtio samo ono po čemu su ta sela slična i jednaka, pa i taj švapski Jakobsfeld je takav: počinje malama i sirotinjom.

Sa koje god strane u sela naša da ulaziš, bilo iz atara putinama mekim i širokim bilo putem kamenikom tvrdim gde ga ima, s kraja bilo kog šora da počneš, bogoslove, najpre ćeš naići na seoske male i sirotinju. Kućerci i kuće od cigle nemalterisane, kuće od naboja, a to mu je, bogoslove, zemlja mešana sa plevom, pa su zidovi nekako krivi i trbušasti a kuće izgledaju zdepaste; avlije izgledaju široke i puste, a to je zato što ih ne ograđuju štale i druge gospodarske zgrade niti ograde sa kapijama kitnjastim. I šorovi su tamo prašnjavi i blatni, a to mu dođe već prema godišnjem dobu, tamo nema ni pločnika, onog od cigle poređane, kojeg mi zovemo flasterom.

Kad kročiš i kreneš tim flasterom, onda pogledaj, bogoslove, i videćeš da su kuće lepše, omalterisane i našarane, ograde visoke i kapije kitnjaste, ispred poneke kapije i klupica na šoru, a avlije, da ti i ne govorim, zna se kako izgledaju prave paorske avlije, bogoslove. Ja ti mogu, po kući i avliji, ako je još domaćin zdrav i čeljad mu zdrava, bogoslove, odrediti koliko zemlje ima gazda takve kuće. Možda ću se i prebaciti za poneki lanac, a ništa ti ne mogu reći ako je

kuća ovčarska, jer ti čobani ovčari što stada napasaju po pašnjacima i pustarama drukčije živu i drukčije imetak stiču. Ne oru zemlju kao što pravi paori rade, pa je i ne kupuju i nemaju je mnogo, a opet su to bogati ljudi, bogoslove... ali otkud se sad Maljević, pri ulasku u Jakobsfeld, priseća bogoslova iz odreda? Bolje bi bilo da se priseti dedice Sovre i saveta njegovih kako ćeš kroz sela razna proći, boraviti u njima i čitav ostati.

Taj je švapski Jakobsfeld kao i sela ostala: sirotinja na krajevima, sve lepše i bogatije kuće u sredini; a šta reče ona žena, kod koga da pokuša Maljević? Kod Jeriha? Jakoba? Koji je star, ima stoke u štalama, a žena mu Marta bolesna?

Šor je pust i mnogo širok. Pust valjda zato što su svi na ručku, a širok zato što je selo švapsko a u njihovim su selima šorovi, onaj glavni pogotovu, uvek široki. Zato što su drvoredi ispred kuća i svakakvo šiblje ukrasno koje Švabice domačice redovno potkresuju i uređuju, pa mu to dođe kao živa ograda s obe strane šora. Kaldrmisan je sredinom, a širok, dvostruko širi nego u selu Maljevićevom. Pa flaster ispred kuća. Čist je i oriban taj flaster, a i po tome, bogoslove, i tu ne moraš biti mnogo pametan, po čistoći ćeš selo švapsko poznati, mislim tamo u centru gde su gazde, i samo su slovačka sela tako umivena, ali kod Slovaka su boje lepše i šare mnogobrojnije, a i cveća je više kod Slovaka, da! Još ti je jednostavnije, brate moj, čitaj šta piše na kućama. Neće ti gazda Švaba, pogotovu u centru bogatog sela, kuću podići a da se ne pohvali imenom svojim i prezimenom na kući ispisanim: **Jung Johann 1928. Landgraf Josef 1930. Berger Konrad und Sohn** (taj Sohn mu je sin) **Jakobsfeld 123**. Neki napišu godinu kad je kuća podignuta, a neki samo broj te kuće u Jakobsfeldu, ili u selu na koje si naišao.

Jerich Jacob Jakobsfeld 58.

Auh, kakva kućerina, ne seća se Maljević da je sličnu video, a dosta je sela prošao. Od zemlje do krova u pločicama kaljevim, a raznobojnim, pa sija. Jerih Jakob? Njega mu ona žena spomenu? Marta mu bolesna i stoke dosta ima?

Maljević prelazi preko šora i zaustavlja se pred kapijom. Kapija je na samoj kući, ograde na šoru nema, jer ta kućerina dužinom svojom avliju Jerihovu zaklanja; to je samo kod bogatih i najbogatijih gazda video. Kapijetina, zapravo, do krova zatvorena, iza nje je – zna to Maljević – dugački popločani hodnik kroz koji najteža kola

natovarena snopljem mogu proći, a takav hodnik zovu „ajnfor“. Nikad se sa ulice ne vidi šta se u tim bogatim avlijama zbiva.

U kapiji velikoj – vrata, kapidžik. Maljević je očekivao da će zatandrakati zvono kad otvori taj kapidžik. Ništa nije zvonilo, tišina ga dočekala. Dok je ajnforom dugačkim hodao, iščekivao je da kere ljute i grlate najave njegov dolazak; i dalje je vladala tišina.

Avlija je bila manja nego što je očekivao. Sa svih strana zatvorena štalama i šupama velikim. Dole je, ovog puta kroz neku široku šupetinu, vodio još jedan ajnfor i iza njega je zapravo bila druga avlija, ona gospodarska; kamare slame su bile tamo, a po svoj prilici i živina i svinje gazdine. Ova ovde, prednja avlija, dođe mu, onako sa svih strana zatvorena i čisto popločana, kao deo velike kuće Jerihove. U samu kuću se ulazi preko ogromne staklene verande, pred tom verandom je Maljević neko vreme stajao i dozivao:

– Gazda! Ima li koga? Gazda Jakob!

Tišina. Maljević se zaustavio kod bunara, na sredini avlije. Bunar nije na đeram: gvozdена, zeleno ofarbana pumpa, a na pumpi izliveno (zar je to fabrika samo za njega radila) JJ! Na ciglama koje avliju popločavaju, dole pod nogama: JJ! Na štalama i šupama celo ime: **Jerich Jacob Jakobsfeld 58!** U šupama mašine samovezačice, vršalica, plugovi jednobrazdni i plugovi dvobrazdaši, tanjirače i još nekakve mašine kojima Maljević namenu ne zna, dve karuce paradne i nekoliko kola običnih i na svemu, baš svemu što ti u oči padne ili je ceo **Jerich Jacob Jakobsfeld 58.**, ili samo JJ!

Koliko zemlje? Rekosmo da je Maljević po kući i avliji paorskoj mogao to da oceni: u selu njegovom i selima sličnim, kuće gazdaške, stolandžijske – one od sto lanaca, zato ih i zovu tako: stolandžije. A taj Jerih? Mora da je tri puta ili više puta stolandžija, Maljević to odrediti ne može, pa je baš dobro što ga ona žena na kuću takvu uputi. Jer, primećuje Maljević, dete paorsko, radnik se tu traži. Kod gazde takvog, a Švabe uz to, bez nevolje ne može biti da se po šupama džakovi nekakvi rastureni vuku, konjska oprema ovlaš preko kola prebačena, alatke nekakve na sve strane, vrata na jednoj šupi vise odvaljena, čini mu se da i te silne mašine rđaju, ostavljene. Sam je, taj stari JJ, a Marta, žena mu, bolesna, i on više ne može sve da stigne. Trebaće mu sluga. Ali gde da ga nađe, gazda Jakoba? U kuću se ne usudi, zna da su to kuće ulickane i blistave, SAMO kad te pozovu, ulaziš, a obuću napolju ostavljaš.

Maljević se uputi prema onoj donjoj avliji.

A onda je čuo škripu kolica ručnih i bat koraka u tom ajnforu, a i taj je ajnfor bio popločan ciglama, pa su koraci odjekivali i kolica piskavo škripotala, nepodmazana.

Jakob Jerih je bio krupan, postariji Švaba, sav nekako četvrtast kao i ta kućerina i avlije njegove; Maljević se ne bi iznenadio da je i na samom gazdi pisalo: JJ! Cokule potkovane i bele čarape na njemu, grudnjak jagnjeći i izlizan šešir, pod šešikom bezbrado i bezbrko, ali neobrijano lice sa čekinjama riđim. Maljević se nešto ne seća da je video Švabu s brkovima, ma kako star bio, sem što onaj njihov Hitler brkove ima. Jerih nosi plavu kecelju. Švabe paori poslove avlijske u kecelji rade.

– Dobar dan, gazda.

Začutala kolica škripava, u kolicima je bio kukuruz u klipu, valjda ga je do krunjače vozio, a krunjaču je Maljević u nekoj od šupa otvorenih video. I koraci utihnuli, zaustavio se gazda Jerih.

– Kako si ti ušao? Šta tražiš ovde?

– Tražim posla. Želeo bih da radim, gazda.

– Šta da radiš?

– Ja sam sluga i znam sve poslove paorske, gazda. Jedna mi gospođa rekla da se javim kod vas. Radim oko stoke, radim u avliji, u ataru kad vreme dođe za to...

– Dođi!

Ima riđe, guste i nakostrešene obrve taj gazda Jerih. Maljević mu prilazi. I tešku ruku, pravu šapu paorsku ima, Maljević nije stigao da je vidi, ali je oseća, tu šapu tvrdu i tešku jer mu je Jerih spustio na rame. Tačnije: na vrat.

Tu mu je ručerdu tešku i prste čvornovate osećao kad su ga šćepali za okovratnik košulje i kad je ispred Jeriha krenuo prema ajnforu. Onom prednjem i kapiji velikoj.

Hteo je još da mu kaže, da objasni gazda-Jerihu koji ga je skoro nosio kroz ajnfor široki i prostrani, ako hoće da ga sasluša:

„Ja ne tražim mnogo, gazda. Samo za hranu bih radio i neki stari dronjak da se ogrnem, a spavati mogu u štali, na slami, bilo gde... I ne tražim za stalno: samo za *danas* da vam nešto pomognem, videćete kako ja radim...“

Kroz kapidžik mali na kapiji velikoj, izbacio ga iz kuće Jakob

Jerih iz Jakobsfelda, broj kuće 58.

Opet je bio na šoru jakobsfeldskom, oko podne ili možda nešto kasnije, dana jesenjeg, kišnog.

Ima li taj Jakobsfeld crkvu?

Maljević se nešto ne seća da je iz atara i mrtvaje video toranj, a istini za volju nije on mnogo ni zagledao selo, jer ko je mogao i pomisliti da će on tu pomoć u nevolji potražiti? A opet, čini mu se, čuo je otkucavanje sata crkvenog u noći mrtvajskoj, pa gde im je crkva? Sve je to po iskustvima njegovim i savetima deda-Sovrinim: u blizini crkve ćeš naći opštinu i drugu vlast kakvu već imaju, a odlučio je Maljević, kad ga taj matori Jerih tako izbaci, da pred opštinom i oko opštine posla potraži. Najmanje si sumnjiv, iskustvo i Sovra su ga učili, ako te već nevolja u selo dovela, kad si pred opštinom. U opštinu uvek dolaze i odlaze paori, ponudi se nekome, valjda će se neki poslić naći.

Sat sa tornja nevidljivog otkuca dva posle podne. Znači tamo je taj toranj, u nekom šoru levo, a nije ga video od one velike kućerine Jerihove.

Treba preći na drugu stranu šora, toranj da ugleda, orijentaciju sigurniju da uhvati. Kišica je i dalje padala.

Ranije nije osećao, a tad sigurno oseti mirise razne iz kuća, iz kuhinja njihovih. Kao što kera gladna miris hrane oseća. Zato su ga pri ulasku onako pusti šorovi dočekali: vreme je to kad su svi paori i sva čeljad njihova kod kuća jer radova poljskih nema nikakvih i svi istovremeno ručaju. I sad će se sigurno, pošto su se najeli, šorovima pojaviti; a opština? Jesu li tamo kancelarije zatvorili zbog ručka i je li sad sve pusto pred opštinom?

Iz kuća su, kao i u svim selima sveta pa i tom švapskom, najpre izletala nahranjena deca. Uz galamu, i šor je zbog njih živnuo.

Maljević se uputio prema crkvi, centru, opštini.

Onda je jedan od trojice dečaka, na šoru preko puta Maljevića, viknuo:

– Zigeuner! Zigeuner!

Maljević je znao šta je na nemačkom to cigojner: Ciganin. Znao je i

da se to odnosi na njega. Ali se ponadao, makar i dalje vikali za njim cigojner, da će ga pustiti do opštine.

Pretrčali su preko šora. Prestigli ga. Odnekud se stvoriše još dvojica. Put mu preprečili.

– Cigojner! Cigo! Ciganine.

– Nisam Ciganin.

Džakali su, žagorili na jeziku njihovom i Maljević ih nije razumeo, a izgleda da su tražili nekog važnijeg i značajnijeg od njih i taj neko da odluči šta će sa tim Ciganinom zalutalim u Jakobsfeld. Taj neko se pojavio, nije ni ručak dovršio i još je kolač žvakao, a ime mu je, koliko je Maljević razumeo: Lani. Šesnaest ili sedamnaest godina, plavook i plavokos, smeđa jugend-košulja i čizme, kukasti krst na rukavu. Govorio je srpski kao što svi oni srpski govore, samo kad hoće.

– Kuda, Cigo? – pitao je taj Lani.

– Nisam Ciga. Sluga sam sa salaša. Biroš.

– Odakle dolaziš u Jakobsfeld?

– Iz Moldovina.

– Moldovina? – ponovi jedan od dečaka, tankih i gotovo sastavljenih obrva. I taj je bio u jugend-uniformi, ali ne tako potpunog kao Lani. Preko tih uniformi su dečaci nosili obične kapute i jankele paorske jer je bilo kišno i prohladno, većina ih je u običnim dugačkim čakširama bila, bez onih pantalonica kratkih i čarapa belih. Uniforme, one potpune, nose za parade i egzercire, sad su više ličili na obične paorske dečake, ali su opet bili – jugendi.

Taj obrva tankih a sastavljenih nastavi:

– Kažeš da si iz Moldovina? Onda sigurno poznaješ Hanci Lameneka?

– Ne, ne poznajem tog Hanciku.

– Nisi iz Moldovina. Lažeš. Hanci Lamenek je moj rođak i takve kao ti premlaćuje svaki dan. Moraš ga poznavati.

– Ne poznajem. Ja sam sa salaša pored Moldovina.

– Imaš li isprave? – upita ga Lani.

– Nemam.

– Baš ništa nemaš?

– Ništa.

– Ciganin je on – rekao je dečak sastavljenih obrva. – Pobegao odnekud.

– Pođi sa mnom – reče Lani.

– Ja sam hteo do opštine – reče Maljević. – Da se tamo sam prijavim i tražim posla. Bilo kakvog, najtežeg i najprljavijeg. Da zaradim za ručak.

– To ćemo još videti – rekao je Lani i poveo ga preko šora. Dečaci su krenuli za njim. Opet se našao pred kućom Jerihovom, a blizu te kuće bio je rogalj, a na roglju zgrada koja je Maljeviću ličila na bircuz, ali bircuz to nije bio. Zastava se vijorila nad zgradom, kukasta, sva izlepljena plakatima nemačkim, platneni transparent zategnut i na platnu piše ono što su mu svojevremeno bogoslov i dedica Sovra objasnili, da je taj naš Banat zemlja nemačka bio i nemački ostaje. Ni Sovra nije znao švapski, ali je tu rečenicu nemačku pamtio, pa je i Maljević prepoznavao kad je video: **Dieses Land war und bleibt deutsch.** „Ovo im je sigurno taj njihov Kulturbund“, pomisli Maljević.

Unutra je bilo jasno da je to krčma. Bivša. Velika sala, u dnu podijum za sviračke bande, a sad su na tom podijumu devojčice, i one u jugend-uniformi, uvežbavale nekakvu pesmu. Jedna uniformisana frau ih vežbala.

Inače su okolo, uza zidove dvorane, bile vežbačke sprave kakve je Maljević u sokolskim domovima viđao. Kroz celu su ga tu veliku dvoranu proveli, u dugačak hodnik ušli, a levo i desno su bila vrata iz hodnika. To su valjda, nekada, bile sobe u krčmi za goste koji noćivaju.

Sami su išli kroz hodnik, Maljević i Lani, ostali se dečaci zadržase u dvorani.

U sobu svetlu ga Lani uvede, sa dva velika prozora prema šoru, sobu, i još je zapazio stalažu sa složenim puškama, dva pisaća stola, jednu devojkicu i mladića visokog u toj sobi. Mladić je bio jednoruk. To je onaj što je u mrtvaju dolazio kad je ono jugende na egzircir izvodio i vrane gađao. Lani je izveštavao mladića, o njemu, Milanu, jasno. Razumeo je toliko, naslućivao je Maljević.

Jer se onda susreo sa prodornim pogledom zelenih očiju Jednorukog, a imao je glatko, vrlo glatko, čisto lice taj Jednoruki.

– Baš nikakve isprave nemaš?

– Nemam, gospodine.

– Koliko ti je godina?

– Petnaest.

– To lažeš? Da ti je petnaest, nekakve bi isprave imao. Ne možeš se zadržati ovde. Gubi se iz sela.

– Ali, gospodine, bar nešto da uradim, ručak da zaradim. Bilo šta.

– Šta bi ti to radio? Krao?

– Ne, gospodine. Ja sam sluga salašarski. Sve poslove paorske umem da radim i ne kradem. Pogledajte moje ruke: imam žuljeve. Kradljivci i lopovi žuljeva nemaju. Bilo šta bih radio...

– U Jakobsfeldu ne možeš. Gubi se. I ako zaista imaš petnaest godina, a ja ti to ne verujem, nabavi dokumenta. Hartije. Bez toga ne možeš biti sluga. Ti si sad skitnica. Ajde! Odlazi.

Pred momkom tim, visokim, jednorukim i lica glatkog, u uniformu i kaiševu blistavu utegnuto, stajao je Maljević pokorno sa kapom u rukama kao što i paori odrasli pred vlašću i silom stoje, krotko. Bio je spreman da moli i prosjači, drugog izlaza nije video, ali je Jednoruki prevrtao nekakve hartije pred sobom, nije ga više ni gledao.

Onaj dečak što ga dovede, Lani, objašnjavao je nešto; Maljević se upinjao da razume, a očigledno je o njemu bila reč. I devojka je nešto govorila. Jednoruki još jednom podigao pogled na Maljevića, nešto kratko promrmljao, saglasio se sa njima. Lani digao ruku na pozdrav, ono njihovo „ajl ‘itler“, i poveo Maljevića u hodnik.

Tamo mu je objasnio:

– Oribaćeš nam, očistiti dom. Pripremamo kermes, razumeš li šta je to? Zabavu. Ajde. Gospodin Lajter će ti platiti.

Da li je to „Lajter“ bilo ime ili nekakva titula Jednorukog, Maljević nije znao. Našli su mu kofu, ribaće četke, krpetine... Lani reče:

– Pumpa na bunaru nam ne radi. Vodu ćemo uzimati kod suseda. Odvešću te.

Vodio ga kod suseda i tako se Maljević ponovo našao u bogatoj avliji Jakoba Jeriha. Objasnio je Lani zašto su došli, ali ih stari nije čestito ni pogledao: radio je svoj posao. Dozvolio im je da nose vodu.

Dok je punio kofu, a još su jednu takvu, to jest vedro limeno, pozajmili od Jeriha, Maljević je video i gazdaricu, Martu Jerihovu.

Visoka i povijena, bleđa žena, iza one verande staklene, čelo joj je bilo stegnuto maramom do očiju i šal vuneni, topli oko pojasa; tako se umotavaju žene kad su bolesne, pa i u selu njegovom. Nije progovorila, kratko je vreme gledala dečaka u avliji svojoj i nestala neprimetno i tiho u toj velikoj staklenoj verandi.

Ceo im je patos od dasaka bojenih, iskrivljenih i starih već, u velikoj dvorani oribao i krpom izbrisao; stepenište ulazno najpre metlom omeo pa četkom oribao; nekoliko je puta išao po vodu kod Jakoba Jeriha. Nijednom nije išao sam. Pratili su ga kao da je zatvorenik ili logoraš. Lani u početku, a zatim ga preuzeo onaj dečak obrva sastavljenih za kog je, iz njihovih dovikivanja, saznao da se zove Rudi. I još jedan dečak sa Rudijem, a ime tog dečaka nije doznao.

Starog Jeriha nije viđao, radio je tamo negde u štalama ili avliji donjoj. Gazdarica se Marta jednom prilikom kod bunara našla, Maljević joj je uslužno napunio vodom kanticu, hteo to da joj ponese do verande, ali mu dečaci nisu dali. Oni su poneli tu vodu za gazdaricu Martu.

Stepenište je ulazno najpre metlom brezovom, četkom i vodom posle tako uglancao da su cigle sijale, onda su ga i u onaj hodnik iza dvorane doveli, pa je i tamo čistio. I samo jednu od soba je uređivao, a ta je bila bez nameštaja, sasvim prazna, puna prašine i druge prljavštine, a nikako mu nije bilo jasno čemu im služi kad je tako prazna.

I klozete u avliji, čučavce betonske, čistio je i ribao, prljave i smrdljive, a tu mu je onaj Rudi stalno nad glavom stajao, cerekao se i zanovetao. Do najmanje sitnice. Sernjaci su morali biti kao apoteka čisti, tako je Rudi zahtevao, a Maljević je ćutke radio. Voda bunarska nije bila naročito hladna, ali je dan takav, prohladan bio, na kraju su mu ruke pocrvenele i zanoktice je osećao od vode, četke, ribanja.

Opet ga je preuzeo odrasliji dečak Lani; Lani je bio zadovoljan poslom i rekao mu: „Dobro si uradio“; Lani ga je vodio hodnikom, sad blistavim, mokrim i oribanim, do kancelarije u dnu.

Jednoruki je telefonirao nekome, ramenom je pridržavao slušalicu, a rukom zdravom pribeležavao nešto pred sobom. Nešto nije bilo u redu sa njegovim naliv-perom, pa ga je nervozno pritiskao, pored stola, istresao, a tu, na stolu pred njim stajala je i novčanica. Kad Lani dovede Maljevića pred sto, Jednoruki gurnu tu novčanicu prema njima. Sto dinara.

Jednoruki dovrši razgovor, viknu „hajl Hitler“ tamo nekome u slušalicu i nastavi da se bakće oko svog neispravnog naliv-pera. Onom jednom zdravom rukom sve to.

Onda, i dalje tim poslom zabavljen, podiže pogled na Maljevića i novčanicu koja je još ležala na stolu između njih.

– Šta je? Nismo te dobro platili?

Maljević reče:

– Dovoljno je, gospodine. I mnogo jer meni novac ne treba. Šta da radim sa novcem? Sve se danas daje samo uz one tačkice, kupone i bonove, za sam goli novac niko ne sme ništa da vam proda, znate i sami, gospodine. A ja sam gladan. Naredite da mi neko da parče hleba, krišku slanine ili šolju mleka, ili me pošaljite kod nekoga ko mi to može dati, gospodine, makar i za novac...

Jednoruki se natezao sa svojim neispravnim perom, pokušavao da ga napuni iz bočice mastila na stolu, onda se ta bočica iskliznula ispod njegove jedine ruke, mastilo se izlilo na ruku, na sto, potekao crni mlaz i na blistavu uniformu Jednorukog. Nervozno je i ljutito skočio od stola.

A Maljević uslužno priskoči da pomogne, bočicu uspravi, ruku da mu podigne sa stola, od mastila da je očisti. Ruku mu je dotakao. Maljević. Ruka se istovremeno naglo trgnula i prilepila za obraz Maljevićev. Šamar.

U očima mu zaiskriše suze. Maljeviću. Ali nije zaplakao.

– Zašto me bijete, gospodine? Hteo sam samo...

Mastilo je isprljalo uniformu, čakšire ispeglane. I slivalo se kroz prste na ruci, desnoj, jedinoj koju je imao. Pred njim stajao oskudno odeven dečak. Pokoran. Gladan. Krupnih crnih očiju u kojima su suze iskrile. Razdraživao ga taj dečak, više od nezgode sa mastilom. Nezgode ne bi ni bilo da je druga ruka postojala. Tu jedinu, mastilom umazanu po drugi put spusti na lice dečakovo. Ovog puta ne da ošamari, nego da mu lice detinje, sitno, u šaku skupi i ljutito ga odgurne od stola.

– Napolje!

Maljević je osetio gorki miris mokrog mastila na licu, na usnama. I još je tu ruku osećao iako je već bio van njenog dohvata, odgurnut do vrata. To ga zapeklo više od šamara. Oči mu još više zaiskriše.

Jednoruki je nešto vikao na Lanija; Lani brzo ščepa Maljevića i

izgura ga kroz vrata. Prethodno je podigao novčanicu sa stola. U hodniku kad su bili, tu mu novčanicu ugura u šake.

– Uzmi. Nisi smeo da mu odgovaraš. On to ne voli.

Maljević je šmrcao. Nije plakao, a to je njegovo: kad je ljut, kad je žalostan, kad je besan i nemoćan – on šmrca. A ne plače.

U dvorani su se smejali kad je prolazio onako umazan mastilom. I onaj se dečak Rudi zaletio na njega, i taj je želeo da ga ponizi, uvredi kao i Jednoruki. Pokušao je da ga udari. Lani ga je odbranio.

– Iz Jakobsfelda moraš otići – reče Lani kad su već bili na šoru. – Takav je befel, razumeš, naređenje. Cigani i skitnice ne mogu se zadržavati u Jakobsfeldu... Vratićemo Jerihu njegovo vedro.

Maljević je ćutao.

U avliji Jerihovoj, tamo kraj bunara, Lani reče:

– Možeš se umiti. Skini to mastilo sa lica.

Stari je Jerih prolazio sa snopom tuluzine u naručju. Mrgodan i nezainteresovan kao i kod njihovih ranijih ulazaka u avliju. Sad zastade, upita, srpski:

– Šta mu je to?

– Tinta – odgovori Lani, takođe srpski. – Lajter je bio ljut, prosuo je tintu, a ovaj mu je odgovarao.

– Budala – promrmlja stari Jerih.

Na vratima staklene, ulazne verande, pojavila se Marta Jerihova.

Stari Jerih upita:

– Šta si mu to rekao, kad te tako umazao?

– Ništa. Rekao sam da sam gladan.

Marta Jerih je nestala u kući. Jakob Jerih produži u štalu sa onom tuluzinom u naručju. Lani ga podseti:

– Ajde, umivaj se i odlazi.

Umivao se, a to se mastilo teško spira. Lani mu je pomagao pumpajući vodu. I kad je podigao lice ispod mlaza, vidi: gazdarica Marta Jerih stoji kraj njega sa šerpom i velikim komadom hleba u rukama. I govorila je nešto na jeziku svom, Maljević je samo naslućivao šta mu govori. Lani reče:

– Frau Marta ti daje da jedeš. Uzmi. Sad je sve u redu, zar ne?

Pojedi i gubi se iz sela. Ja sad moram ići. Nećeš se zadržavati u Jakobsfeldu?

– Neću, u to budi siguran – reče Maljević.

Lice je brisao rukavima košulje, a u torbi je imao prilično čistu platnenu krpu. Ali to mu je bila bošča, u nju je hranu umotavao kad je imao šta da umotava. Izvadio je i raširio kraj bunara. Lani ode. Nad njim je stajala gazdarica Marta Jerih, govorila mu nešto, pitala ga, ali on nije razumeo. Nađe se tako, u tim selima, Švabica koja ne ume ni da bekne srpski. Muškarci znaju, valjda u školi, u vojsci, obilazeći kancelarije i plaćajući porez nauče.

– Hvala vam, gospodo – reče Maljević i nasmeši se.

Onda je stari Jerih opet naišao.

– Nećeš ovde jesti? – upita ga.

– Poneo bih sa sobom – odgovori Maljević. – Moram još daleko stići.

– Hoćeš do Torkova Velikih i Malih? – pitao je Jerih. – Mislim da si već zakasnio. Uhvatiće te mrak u ataru. Požuri onda.

Hranu, a to je bilo nekakvo jelo od mesa i krompira, hladno, od ručka im ostalo, umotao je u bošču i gurnuo u torbu. Hleb, a hleba je bilo baš dosta, stavio je odozgo preko bošče, i jednu je krišku odmah odlomio da je uz put glode.

Pa je krenuo ajnforom dugačkim do kapije male u kapiji velikoj. Kad je na šor kročio, stao je. Nedaleko od kuće Jerihove čekali su ga jugendi. Vršnjaci. Četvorica. Onaj Rudika obrva sastavljenih bio im je vođa. Krenuše na Maljevića.

Maljević se povuče u ajnfor.

Stari Jerih je sve to gledao. Zatvori kapidžik, a Maljeviću reče:

– Idi dole, kroz bašte. Znaćeš da izađeš iz sela?

– Hoću. Hvala vam, gazda Jakob.

Kroz baštu Jerihovu je izbio na neki kratak šor, skrenuo šorom ulevo, izašao na onaj put kamenik i produžio prema mrtvaji. Žurno. Neko vreme je i trčao.

Otkrio je kraći put do nekadašnje Bugarinove bašte i kolibe u kojoj je ostavio Rašu. Između dva mrtvajska jezera, u tom niskom vodostaju, osušila se trskom obrasla prevlaka, pa je put bio upola kraći od onog preko groblja i putem kamenikom. Taj skraćeni put je bio pogodniji i zato što je odmah iza seoskih bašta bio nekakav presušeni kanal, a odmah zatim šiblje i korov kojekakav, sve do trske žute u mrtvaji.

Tim je putem lakše iz sela izaći, a nevidljiv; lakše se i u selo vratiti opet nevidljiv, a ko će se još vraćati u to prokletelo selo? Maljević to neće ni po koju cenu. Jer je kiša sasvim prestala, a do noći i tokom noći zemlja će se prisušiti, Rašu će prihraniti, ušuškati i noći cele dobro čuvati, a sutra put pod noge i u Moldovin, pa kad stignu i kako stignu. Drugog im izlaza nema.

Iznenadio se kad je, izdalje, video da su vrata kolibe širom otvorena. A posigurno zna da ih je dobro zatvorio i Raši bolesnom prikričio da ih nikako ne otvara. Požuri kroz gustiš baštenski.

Nagazi na nešto mekano i vide da je to ptica ona ranjena kojoj su krilo previli, Gavrilom je Raša zvaao. Mrtva ptica.

Raše nije bilo na njegovom ležaju. Maljević se uplašeno osvrnu i nađe ga na zemljanom podu kolibe, iza vrata. Potrbuške je ležao.

– Rašo!

Živ je bio. Topao. Vreo, u vatruštini koja ga još držala.

– Zašto si ustajao s ležaja? Rekao sam ti da se ne dižeš. Kud si išo?

– Gavriilo... Nekud se provukao. Tražio sam ga... Nema ga nigde.

– Gde si ga tražio?

– Oko kuće. Nisam mogao više... Ovde sam pao.

Pridigao ga je, pomogao mu da se dovuče do ležaja, pokrio ga, ušuškao. I vatra je bila zapuštena. Tinjala još ali nije grejala.

– Rašo, ovako dalje ne možemo. Ako ti mene ne budeš slušao, nikad se oporaviti nećeš. Ostaćemo u ovoj mrtvaji. Umreti od gladi i

studen. Slušaš li ti mene?

– A Gavriilo?... Gde je mogao da nestane?... Otišao...

– Nije otišao nikuda. Crko je iza kuće. Crkla tičurina. Još i o ticama kojekakvim da brinem! Ti se moraš oporaviti, ti, razumeš li? A ti ne ležiš, ne lečiš se. I vatru si zapustio.

Prinosio je granje i raspirivao zapuštenu vatru. Raša je mirovao na ležaju.

– Ako tako nastaviš, ni ja više neću moći da ti pomažem. A šta ako se i ja razbolim? Od gladi i studeni, u ovom mrtvaku gadnom. Neozbiljan si ko... ko dete.

Zaustavio se iznad Raše. Pogledao. Raši su obrazi bili mokri. Od suza. Plakao je bezglasno.

– Pa nećeš mi valjda za onom tičurinom plakati? Doneo sam jelo. Ima mesa, krompira i hleba. Podgrejaću to.

– Ne plačem za pticom... Ti ćeš me ostaviti...

– Pričaš koješta. Samo da znaš: ni meni nije lako. Krvavo sam ovo jelo zaradio. I zato moraš jesti. Raspoređiću šta je za sad, a šta ćeš uzeti zajutra. Nego, gde tebe boli?

– Nigde, kad ležim. Ali ne mogu da dišem. Kad udahnem, ovuda me skroz probada. I slab sam. Ne mogu na nogama da stojim. Pokušavao sam. Ne mogu. – Maljević je podgrejao jelo, nagonio Rašu da jede jer je ovaj bezvoljno i mlitavo prevaljivao zalogaje preko jezika, a sam se zadovoljio koricom hleba umočenom u onaj topli krompir. I gledao suze Rašine, pa mu reče:

– Jedi sam, odoh ja po granje za vatru.

U stvari je otišao pred kolibu da bi tamo, usamljen, takođe zaplakao. Od nemoći. Više nije znao šta da radi i šta da preduzme. U jednom je trenutku, ali kratkotrajnom, pomislio da sve napusti i ode. On je sve učinio što je mogao i on Raši više pomoći ne može. Jednostavno da se izgubi odatle iz te mračne mrtvaje.

Stresao se od takve pomisli i pogledao prema nebu. Bilo je nešto vedrije i preostajao je još sat ili dva do noći. Vрати se kod Raše.

– Rašo, ja opet idem. Vратиću se. Ovde ti je ostalo još hrane i hleba, ovde voda, imaš drva za vatru. Ne izlazi kao što si maločas izlazio, jer ako te opet nađem izvan kreveta, otići ću i više se vratiti neću, da znaš.

- Kuda ti to zapravo odlaziš?
- U selo.
- Koje selo? Kako se zove? Je li daleko od Jakobsfelda.
- Lezi tamo i miruj.

Onom novopronađenom prečicom, kroz šikaru i preko jarka, zatim kroz bašte, opet se uvukao u avliju bogatog domaćina Jakoba Jeriha.

Opet je sve izgledalo pusto i prazno u tom bogatstvu, a stajao je nasred avlije, kraj bunara.

Kroz staklenu verandu naišla je gazdarica Marta, nekakvu je prljavu vodu nosila da baci. Žurno je priskočio da joj pomogne. Govorio je pri tom:

– Ja ću vam to, frau Marta. Dobar večer, frau Marta. Ja mogu mnogo da vam pomognem, mogu sve da uradim u kući i oko kuće, po štalama i na njivama, gospođo, uzmite me makar na probu, jer ja malo tražim...

Stara žena ga gledala, ali nije izgleda baš ništa razumela, osim da hoće da joj uzme onu kofu sa prljavom vodom, a to su, po svoj prilici, bile pomije. Vikala je i dozivala:

– Jakob! Jakob!

Pojavio se njen Jakob, tamo od kočina svinjskih je došao.

– Opet ti? – reče. – Jednom si otišao?

– Jesam gazda. Zašao sam u atare i video da neću nikud stići pre mraka. Pa sam se vratio.

Mrgodni čiča je uzeo onu kofu s pomijama iz ruku ženinih; žena je nešto govorila, pitala, očigledno se to na Maljevića odnosilo, a stari Jerih je odmahnuo rukom i promrmljao nešto, a kad bi se to prevelo, mora da bi značilo: „Ne brini, Marta, ja ću srediti šta treba sa ovim malim.“ Krenuo prema kočinama i Maljević, nepozvan, skakutao za njim.

Kočine, kao što je i sve u toj kući, velike, ali prazne. Samo u prednjem, bližem delu, bilo je osam komada svinja; u preostalim pustim kočinama već je trava proklimala.

– Vi, gazda, držite bekonke? – cvrkutao je Maljević. – Radio sam i oko njih. Finije su i lepše od mangulica.

Jerih nije odgovarao. Radio je.

Maljević onda uslužno ščepa brezovu metlu i počne da čisti kočinu.

– Da donesem vode? Da oribam? – upita. – Bekonke vole da su u čistom.

Jerih je ćutao. Izvadio cigaretu. Seo tamo i zapalio. Maljević iskoristi tu pauzu, ode na bunar i vrati se sa vodom. Ribao je, čistio, brzo i vično, najbolje što je mogao.

U neko doba Jerih upita:

– Koliko ti je godina?

– Petnaest.

– Zar toliko? Malen si za petnaest. Žgoljav.

– Nisam visok, gazda, ali sam jak. U rukama. Ne mogu još da orem i kosim, ali sve druge poslove sam radio.

– Kod koga si radio?

Maljević je onda razvezao svoju izmišljenu priču o nekakvom salašiću i deda-Lazi kod koga je radio na tom salašiću, a koji je gazda umro, i tako... Dobro je prethodno smislio i razradio tu svoju priču, onako kako ga je Sovra, dedica iz odreda učio: u priči ne smeš ništa menjati i sve se mora uklapati, da te slučajno u laži ne uhvate... Stari Jerih se nije ni trudio da ga uhvati u laži. Ostavio ga tu da čisti i riba kočinu.

Kad je to završio, sa metlom i kofama se uputio prema bunaru i tamo starog zatekao. Stari mu reče:

– Ajmo u štalu. Ne treba voda.

Štala velika. Osvetljena samo u onom delu do ulaza. Sve ostalo u tami, a Maljević bi dodao: u prašini i paučini. Bio je već suton.

Dva divna konja, svaki u posebnoj pregradi. Iznad svakog tabla sa imenom, pa još ime matere kobile i oca ajgira; Maljević je samo slušao da postoje i takvi konji, sa rodoslovom.

– Kako je ovo lep konj – divio se iskreno. – Ko najcrnija noć. Ovaj ovde Strum...

– Nije Strum – reče stari Jerih. – Šturm. Tako piše na nemačkom, na ovoj tabli. Jesi li oko konja radio?

– Jesam, gazda. Ali ovakve nikad nisam video... Šturm, lepi moj...

– Ne prilazi mu – reče stari Jerih. – Šturm je opasan, hoće da

ugrize i da udari. Stavi seno pred krave, eno ti tamo. – Nešto kasnije, kad je stari primakao šamlicu i seo da muze krave, Maljević je uslužno priskočio da pomogne, da on to uradi. Jerih je to odbio. Ipak ga je upitao:

– Kako držiš prste kad muzeš krave? Pokaži!

Maljević je pokazao: palac savijen preko dlana i poklopljen preostalim prstima.

– Kažem vam, gazda, sve paorske poslove ja znam.

– No, da! – mrmljao je stari Jerih.

Odnoseći mleko u kuću, reče mu:

– Očisti ispod krava. Konje ne diraj, može te Šturm ubiti. Doneću ti večeru. Ujutru fruštuk. Tu negde prespavaj. Dosta od mene, je l' tako?

– Dosta, gazda, i hvala vam. Ja više i ne tražim.

– No, da!

Stari je, izgleda, bio nešto raspoloženiji nego kod prvih susreta, a to njegovo „no, da“ smireno i sporo rečeno, kao da je bilo znak tog boljeg raspoloženja.

To bolje raspoloženje potvrdi i večera koju mu donese. Pozamašna večera, u šerpi dubokoj. Rezanci sa sirom, u Maljevićevom selu to jelo zovu „na suvo“.

– Doneo sam ti i hleb – reče stari Jerih. – Ako ne jedeš hleb sa testom, sačuvaj, dobro će ti doći, je l' tako? Što sad ne jedeš?

– Da završim posao, gazda.

– No, da! Žderi najpre. Ni konj gladan ne radi... Ovde imaš struje dok radi mlina. Čuješ mlinu s kraja sela?

– Čujem.

– Kad umukne mlina, možeš upaliti fenjer. Evo tu ti je šibica. No, tebi fenjer ne treba, mraka se ne bojiš, je l' tako?

– Ne bojim.

– Ima tu negde svakakvih krpetina i konjskih pokrovaca, pa se umotaj. Nije mnogo ni hladno, sneg još neće, šta misliš ti?

– Neće, gazda. Guske još ne lete.

– Kakve guske?

– Divlje guske. Kad one prolete, za njima dolaze snegovi, tako kažu.

– No, da! I to znaš.

Ostavio ga u štali. Maljević je provirivao kroz vrata, gledao tog temeljnog švapskog paora kako odlazi, skida cokule pred verandom, ulazi u kuću... Kere nije držao stari Jerih, pa je nad avliju, kuću i štale njegove legla tišina. Čulo se samo dahtanje mlina s kraja sela.

Pregladneo, Maljević navali na one rezance i sir. Sa hlebom je jeo, što inače nije njegov običaj, ali je računao da će se lakše zasititi ako prismoći hlebom. Jer polovinu, i više od polovine te hrane treba ostaviti Raši.

Kako je sad Raši, samom u mrtvaji? Da ode sad kod njega ili sačeka jutro i ručak koji mu je Jerih obećao? Ipak je bolje da se on najede suvog hleba, a Raši više rezanaca da ostane. Pokrio onu šerpu, sa hlebom u rukama krenuo da razgleda štale Jerihove.

Neosvetljene, sem tog dela u kome su dva crna konja i tri krave. U polumraku se saplitao na nekakve vile, bačena vedra, krpetine i pokrovce, paučina mu se lepila na lice... Zapušteno je i propada bogatstvo Jakoba Jeriha. I na zaspale kokoške je naišao: gnezde se gde stignu i kako stignu. Sa obe strane pregrada do pregrade, nad svakom još stoje crne table sa imenima gojnih konja kojih više nema. I na još jedan fenjer je naišao, bačen tu a ispravan, trebalo je samo petrolej doliti. Na prozoru, kraj fenjera koji mu je gazda ostavio, bila je boca sa petrolejom...

Pre no što je mlin umukao, u kući starog Jeriha svetla su se pogasila; starci rano spavaju. Maljeviću se nije spavalo ni kad je uz fenjer upaljeni sedeo, a misli da je bilo negde oko deset. Hleb je odavno pojeo, jelo u šerpi nije dirao. Zato je popio jedno jaje, živo, kokoškama ga ukrao. Ljusku sakrio. A seća se da je kokoške nekakve viđao i pod šupama, ne stižu i ne mogu više stari Jerih i baba njegova ni kokoške da održavaju.

Puzao je po tom kršu u napuštenim stalama i skupljao jaja. Za Rašu. Još je tih sasvim upotrebljivih krpeta bilo... Stara kantica sa poklopcem, zarđala i ulubljena, ali nije bušna... Muzao je krave: u vimenima se još našlo mleka, toliko da tu kanticu napuni...

Ponoć je izbijala na tornju jakobsfeldskom kad se po drugi put od jutros vratio iz sela u mrtvaju i Bugarinovu kolibu. Raša nije ni osetio njegov ulazak; spavao je mirno i duboko. „Dobro je“, obradova

se Maljević, „kad se ovako mirno spava i duboko diše, najteže u bolesti je prošlo.“

Pa je onda jednom krpetinom šuplji prozor zatvorio, fenjer upalio, stavio mleko da provri. Mleko je mirisalo na petrolej, nije on to dobro složio u džaku kad je prenosio. Neće to Raša primetiti. Dva će jaja razmutiti u to vrelo mleko, tako je i njegova majka radila kad ga je lečila bolnog, samo je ona svemu još i šećer dodavala. Šećera Maljević nije imao.

Probuđeni Raša je dugo treptao, naročito na onaj fenjer, pa je tu još vatra rasplamsana, prozor zatvoren, mleko se puši...

– Ovo kao da je Božić – reče Raša.

– Posle one gladi naše i jeste Božić – odgovori Maljević. – A kako je tebi? Spavao si?

– Mislim da je bolje. Samo sam slab, jedva mrdam. Kao da je parni valjak prešao preko mene.

– Sad nam je već lakše – rekao je Maljević. – Ova ćeš jaja i živa piti. Jest da je bljutavo, ali je zdravo. Ima još sutra ceo dan i celu noć iza toga da ležiš i lečiš se, a onda ćemo za Moldovin. Ja se sad vraćam.

– Kuda ćeš opet?

– U Jakobsfeld. Jedan mi je stari Švaba dao prenoćište u štali, a ujutru ću dobiti i fruštuk. Možda ću još nešto doneti. Kokoš bi bila najbolja, za supicu, ali šta vredi kad ne mogu i ne umem da je zakoljem. Nikad to nisam mogao i dečaci su mi se smejali zbog toga. Bi li ti mogao da zakolješ kokoš?

– Ne verujem. Nikad to nisam radio... A kakav je to Švaba koji tebi daje prenoćište?

– Bogat. Sam sa babom. Ajde sad spavaj, prituli malo fenjer da ne potrošimo gas. I ne izlazi odavde.

Dva posle ponoći. Toliko je otkucavalo sa tornja kad se vratio i ušunjao u štalu Jerihovu. Prituljeni fenjer žmirkao je onako kako ga je ostavio. Konj Šturm ga pozdravio nemirnim frktanjem. Seo je da se odmori. Odahne. Koliko puta je danas napuštao mrtvaju i vraćao se u nju? Koliko vedrica vode odneo do doma onih jugenda, podova tamo oribao? Kočine ispod Jerihovih svinja čistio... Rašu utopljavao, jelo mu spremao, vatru ložio... Ceo bogovetni dan na nogama, ne seća se da je bar jednom seo, bole ga noge, bole zglobovi na šakama, trnu

prsti. Od ribanja trnu, svakako, a još ga onaj jednoruki ošamario i mastilom umazao... Spavati, kako se lepo može spavati u toj štali dok krave mirno preživaju i konji frkéu. A dokle?

Nema tog gazde na svetu koji će otrpeti da sluga spava duže od njega. Taj je matori Švaba bio dobre volje večeras, pustio ga da prenoći, fruštuk mu obećao, a šta ako ujutru osvane mrgodan i nakostrešen kakav je bio kad mu je prvi put u avliju kročio? Ščepaće ga opet za jaku i izbaciti, možda će ga jugendima i jednorukom predati, svašta čovek može očekivati od Švaba, pa i od toga Jakoba Jeriha.

Ali spavati, spavati!

Najbolje je da to pokuša sedeći, umotan u pocepano ćebe pronađeno u onom kršu napuštenih štala. I na to sedečki-spavanje navikao je idući za odredom i sa odredom. Jednom je odspavao i u hodu. Da, ali tamo je uvek imao ko da te probudi. Ne, nikako ne bi valjalo da ga stari Jerih zatekne u snu, pa nek ostane ovaj prozor štalski otvoren, sigurnije će čuti otkucaje sata crkvenog, a valjda i neki pevac postoji među ovim kokoškama Jerihovim, da ga probudi?

Ne zna kad je zaspao. Ali to je moralo biti odjednom, jer ni onim ćebetom nije stigao da se umota, ni udobniji ležaj na senu da pronađe. Tu pod prozorom otvorenim je zaspao, sedečki.

Probudila ga hladnoća. I šum kiše napolju. Nije to bila ona jesenja tiha, već je pljuštalo iz svih slavina nebeskih, žuborila voda niz oluke, stvarale se barice na ciglama popločanoj avliji Jerihovoj. Koje je to sad doba i koliko je spavao?

Tresao se od hladnoće. Umotao ćebetom. Prozor zatvorio. A ona pljušti; i kako li je sad u mrtvaji? Dobro što je onaj pendžerić krpom zatvorio, a krov kolibe ne prokišnjava, to zna sigurno. A ipak, lepše bi bilo i njemu i Raši da su sad zajedno. Nije valjda daleko do zore, do onog fruštuka obećanog, do njegovog konačnog i poslednjeg odlaska iz Jakobsfelda?

Da ne bi ponovo zaspao, prihvatio se čišćenja štale. Pažljivo i strpljivo, do poslednje slamke, do svake balege. Neka stari Švaba vidi kako izgleda štala u kojoj je prava paorska ruka radila.

Onda su zasvetlele žmirkave sijalice na stropu, čuli se motori onog mlina nakraj sela, a Maljević se ljutio sam na sebe kako se ranije nije toga setio: struja iz mlina će doći pred zoru, kad paori stoku namiruju. Ta struja, to svetlo nad glavom bi ga i probudilo, a toliko je

brinuo zbog toga. I u njegovom selu je tako: struja nestaje i dolazi prema paorskim poslovima.

Sad je krenuo da namiri, nahrani stoku Jerihovu. Sa kravama je išlo lako i brzo. I sa onim drugim konjem, crnim i lepim, a zove se Junus, isto tako: brzo i jednostavno. Oko Šturma je dugo obilazio. Lepa a nemirna životinja je preteći ćulila uši, trzala se nervozno, spremna da se propne, udari, ujede.... A Maljević je to malo svog veka proveo među konjima, raznim, svojim, komšijskim, rođačkim. Voleo je konje kao i svaki pravi paor. Svakom je konju znao da priđe.

Brat Pera ga je učio: „Ako konj baš *nikoga* ne pušta k sebi, onda je taj konj bolestan, crvoglav, mislim ima crva u glavi. Takvog će konja gazda prodati, šta će mu? A ako konj pušta k sebi i hoće da sluša samo one koje dobro *poznaje*, onda je to odličan konj. Zašto da sluša i podnosi nepoznate? A ako opet želiš, braco, i takvom konju da priđeš, onda se najpre *upoznaj* sa njim. Kako? Pa lepo: razgovaraj sa njim, pričaj mu nešto, tepaj mu, ali ne glasom kao da vičeš na njega i plašiš ga, nego polako, smireno. I kretnje neka ti budu lagane, smirene, a neprekidno mu nešto lepo tepaj. Jest, tačno je, ne razume kljuse šta mu govoriš, ali po boji glasa oseća da mu dobro želiš i da bi se voleo upoznati sa njim, razumeš? Kad vidiš da se smirio, a već si naučio da proceniš kad je konj smiren, pomiluj ga slobodno. Glavu najpre i njušku. Bilo bi dobro da i kocku šećera imaš. Posle, videćeš, takvi su konji najbolji konji: veruju samo onima koje dobro poznaju.“

– A ti, Šturme, kljuse švapsko, crno ko najcrnija crna noć? Jezik tvog gazde ja ne znam, ali zar je tebi važan jezik ljudski? Nahraniću te, otimariti, dlaka će ti sijati ko da se u sivatove spremaš, Šturme, lepi moj! Je l' tako? Ne boj se ti mene, a ja se neću bojati tebe, Šturme, najlepši konju kog sam u životu video...

Preko avlije je, kašljući bučno, gušeći se u kašlju, dolazio stari Jerih. I u vratima štalskim kašalj ga je gušio, a onda mu se usta raširiše, prestade kašalj i ostade gazda tako, usta širom otvorenih: dečak onaj što ga sinoć ostavi u štali, ili je skitnica ili je zaista bio sluga paorski – mirno čisti i timari njegovog Šturma! Ispod stomaka mu se, onako sitan i žgoljav provlači, kopita mu gužvom slame glanca!

– Dobro jutro – reče stari Jerih.

– Dobro jutro, gazda!

– No, da! Ti poranio? Kako ono kaže Srbin: ko rano rani, cvaj sreća, dvaput sreću grabi. A Ciganin kaže: ko rano rani, ceo dan mu

se spava. Kako je tebi ime?

Raspoložen je, dakle, stari Jerih. Bilo je ono njegovo „no, da“, a i reći taj stari Švaba, reći srpske, uvek pravilno nabode. Zastane ponekad, traži je po glavi, tu reč, kao ono „cvaj sreća, dvaput sreću grabi“, a što se imena tiče, ovaj... dedica Sovra i drugi su ga učili: pazi dobro sa imenom. Ne treba ga uvek i svakome reći. Pa odgovori:

– Zovem se Damjan.

– No, da: Daman. Ima i pesma: Damanov Zelenko. Ti voliš da radiš?

– Volim!

Razgledao je besprekorno očišćenu štalu. Krenuo na mužu krava. Tog puta nije odbio Maljevićevu pomoć. Prepustio mu je i taj posao.

– Slušaj, Daman – rekao je – prve mlazeve jutarnjeg mleka od krave Lujze izdvoj u ovo lonče, razumeš? Moja je Marta bolesna i ona veruje da je to mleko leči. No, da.

Čulo se škripanje kapidžika, onda težak i vrlo zvučan cokot nečijih koraka po ciglama, zatim je Maljević čuo glas nečiji gde Jerihu želi dobro jutro (...Morgen, Onkel Jakob) na nemačkom, pa otpozdrav starog Jeriha, na srpskom:

– Dobro jutro, Peter. Kako je, Peter?

– Dobro je, onkel Jakob – odgovarao je taj pridošli Peter. – Hladno je jutros. Neće valjda već i zima.

– No, da – brundao je stari Jerih i dalje na srpskom. – Peter, pođi do mlekare i povedi maloga. Objasni mu sve što treba.

– Kakvog malog, onkel Jakob?

– Daman! Izađi! Dođi ovamo!

Maljević izašao. Pored Jeriha je stajao zimogrožljiv, omalen čovek, sa drvenim klompama na nogama, razrok iza debelih naočara. Paor taj ne može biti, a sigurno nije ni u manšaftima tako razrok i nespretan.

Buljio je u Maljevića kroz debele naočare.

Kiša je stala. Čudne su kiše te jeseni: umesto da nalegnu i strpljivo zemlju kvase kao što je red u jesen, one, kiše, pljusnu pa stanu. Kao da su letnje.

A nisu, jer su studene.

Znao je sad gde im je u tom njihovom Jakobsfeldu mlekara, opština, znao je gde je škola, trgovina, pošta. U centru kao i u svim selima našim, ravničarskim. Bircuz nigde nije video, a biće da bircuza i nemaju kad su ga onim jugendima dali.

Stajao je u redu da isporuči mleko, razroki je Peter bio uz njega, a oko njih su žagorili, ljutili se i svađali oni, a razni, iz Jakobsfelda koji su mleko isporučivali. Jedno su, misli Maljević, Švabe u onom njihovom manšaft-crnom i pod pušcerinama, kad se deru ili paradiraju; jedno su im vojnici u zelenom kad šorove i kuće pretresaju, hapse i odvođe; jedno su kad biju bacačima i mitraljezima a odred se pred njima u najgušće ritove povlači, oni su jedno, a ovi ovde, u kišno jutro pred mlekarom jakobsfeldskom su – drugo. Sad su paori. A bez prave muške ruke paorske.

Imaće o čemu da priča Sovri dedici, kad se ponovo sretnu.

Unjkavi starci, mrzovoljne, šalovima i maramama umotane žene sa kantama i kanticama, na kolicima ili u rukama, isporučuju onoliko koliko im je razrezano. I u mom selu, i tvom, Sovrice dedice, sve je paoru izbrojano i izmereno, na grame i litre koliko mu može ostati a koliko *mora* predati. Ne voli paor tako da daje, pa ni onda kad je taj paor – Švaba. Da ih samo čuješ kako gundaju i svađaju se sa onim mlekarom, a taj je u manšaft-crnom i bela kecelja preko toga, svađaju se a mleko je za njihovu vojsku, njihove frontove i njihovog Hitlera; htedoh ti reći, dedice, da ni oni neće dugo. Iscedio ih je taj njihov Hitler. Nas progoni i ubija, a svoje *cedi*, a treba im tako jer su sami to hteli i to sam video i zapazio u švapskom Jakobsfeldu dok sam isporučivao mleko krava Jerihovih. Ne mogu oni više svom Fireru nijednog vojnika dati, nema ih, Sovrice, i pobedićemo, budi siguran.

Onaj manšaft u beloju kecelji je prozvaao:

– Jerih! Jerih Jakob.

Maljević je pristupio s kantom. Ni kanta nije bila kao kod drugih: veća, lepša, a na njoj utisnuto JJ. Mlekar manšaft ga je gledao.

– Radiš kod Jeriha? – upita. – Kad si došao?

- Juče.
- Stari te uzeo za slugu? Stalnog?
- Ne znam, gospodine.

Tu se umešao razroki Peter. Prezrivo odmahnuo rukom, objašnjavao tamo na jeziku svom, Jeriha spomenuo, valjda je hteo reći: ne uzima Jerih bilo koga i ne uzima tek tako. Ovaj mali je tu slučajno zalutao. Maljeviću je Jerih, jutros pri polasku u mlekaru, stavio u šaku knjižicu, teftar jedan u koji se upisuje isporučeno mleko. A sad mu razroki Peter jednostavno uze tu knjižicu iz ruku, *on* da je pruži mlekaru, *njemu* da upišu, *on* da je vrati starom Jerihu. Maljević je po tome „preveo“ razgovor između Petera i mlekaru.

Prazne su kante vraćali na kolicima, kolica su škripala i tandrkala po flasteru, a tad mu se taj Peter prvi put obrati. Sve do sada je ćutao i odmeravao ga. Sad upita strogo:

- Gde je tebe stari našao?
- Nigde. Došao sam sam.
- Je li?... A pismo?
- Kakvo pismo?
- Ne može to tako: Jerih ni konja ne uzima ako nema napismeno pedigre, rodoslov, razumeš li? Neko ti je napisao preporuku? Onaj kod kog si ranije radio?
- Niko.
- Pa kako si, onda, majku mu, odjedanput upao u kuću Jerihovu?
- Prolazio kroz selo. Bio gladan. Ušao.
- Pazi, molim te: gladan! Pa od tolikog Jakobsfelda – pravo na Jeriha! Samo ja ti kažem: ti tamo nećeš ostati. Kod starog sluge brzo propadaju.
- Vi ste služili kod njega?
- Ja? Šta ti pada na pamet? Ja nečiji sluga? Nisam ja ni paor, majstor sam, imam svoju radnju, onaj šor tamo... Pomažem Jerihu jer i ja sam Jerih! Da! Zovem se Turi Peter, ali po majčinoj liniji sam od Jerihovih, da! Stari je sam, a Marta je bolesna... Je li, kakav je tvoj kontrakt?
- Šta vam je to?
- Kontrakt! Pogodba! Kako ste se dogovorili za plaćanje, ne radiš

valjda za lepe oči?

– Nikako. Nije on mene ni uzeo za slugu. Dao mi je juče ručak, sinoć večeru, obećao mi je fruštuk za jutros. To je sve i onda ću otići.

– Pa što odmah ne kažeš, balavče prljavi! Našao on da mene tu zagovara. Vuci ta kolica!

Tebi, dedice Sovro, koji najbolje poznaješ Švabe i sve druge nacije u ovom našem Banatu, kad budem pričao kakav je Švaba ovaj majstor Peter, smejaćeš se, dedice. Smrači se, mislim sad će me izudarati, smožditi, a onda se umiri i povlači kao da se pribojava! Mislim da se pribojava Jeriha, a kako je to i zašto, objasniću ti, jer sam ja u Jakobsfeldu ostao čitav taj dan i još dosta dana iza toga.

A tog su me dana pretukli, dedice. Jugendi iz Jakobsfelda. Kloparao je uza me, taj majstor Peter u klompama drvenim, ja sam kolica gurao i slušao ga:

– Kod Jeriha slabo i sa kontraktom, a bez kontrakta... Beži odmah od njega i beži iz Jakobsfelda. Nema tebi ovde opstanka. A i šta će Jerihu sluga? Slušče, jer ti nisi ni sluga, vidiš kolicni si? Tri krave i one podivljale kokoši, tu mu mogu i ja pomoći. I pomažem. A konji, konje će Jerih prodati. Šta će mu? Star je Jerih, a niko drugi ne može da pride onoj mrcini poganoj, da mi je samo znati zašto ga još drži u štali?

– Je l' Šturmu?

– Šturm se zove, da. Konj ubica. Jednog je Mađara, slugu Ferenca, ubio, nije namrtvo ali ga osakatio za ceo život. Jerih je rasprodao bolje i mirnije konje, neke je vojsci poklonio, a zašto još čuva i drži to čudovište? Nemoj mu slučajno prilaziti...

– Prišao sam mu. Jutros sam ga otimario.

– Šturma?

– Da! Zdravo lep konj.

– Hm? A šta kaže Jerih na to?

– Ne kaže ništa. Valjda je zadovoljan.

Rekoh ti, dedice, čudan čovek taj majstor Peter; opet se prihvatio da gura kolica sa mnom. Nije me onako preteći i strogo gledao. Ali mi reče:

– Kod Jeriha se mnogo radi. Stari ni za šta drugo ne zna nego samo za Arbeit, Arbeit, nur Arbeit, a srpski bi se to reklo: dirinči,

dirinči i samo dirinči. Ja tebi mogu dati preporuku za jednog kolegu, selo nije daleko odavde, pa da radiš lep zanat, moj. Šnajderski! Ako hoćeš još danas da te uputim.

– Ne umem da radim sa iglom – rekoh. – Ja sam paor.

U štali Jerihovoj me dočekaio lep fruštuk: hleb, slanina, mleko. Jerih je od majstor-Petera uzeo onu knjižicu-tefter, odložio je u prozor štalski, rekao neka ostane tu jer Daman sad zna gde je mlekara i zna kako se to radi. Pravilno je govorio moj gazda Jerih, znao je svaku reč srpsku, ali eto, ja za njega ostadoh *Daman*.

Je li to značilo da me je već uzeo za slugu? Ne znam, a nisam na to ni mislio, jer sam vrebao priliku da šmugnem u mrtvaju, ostavim i Jeriha i Jakobsfeld, ali nije bilo tako jednostavno šmugnuti, jer je bio dan i stari se uvek muvao u mojoj blizini, poslove mi nove pronalazio, a i jugendi su me držali na oku, što nisam znao ni primetio sve dok me nisu pretukli, dedice.

Ručak je bio obilat, baš obilat i mastan, dobro me hranio gazda, setih se onog njegovog: žderi, jer ni konj gladan ne radi, a radio sam mnogo. Dobar deo tog ručka sam odvojio i sakrio za Rašu, a računao sam da je najbolje noć sačekati, večeru koju mi daju pokupiti, još poneko jaje dodati i zbogom Jakobsfelde, nikad te više oči moje ne videle.

A onda me gazdarica Marta slala u dućan po špeceraj.

Toliko sam razumeo, špeceraj i dućan, ali mi je zato gazdarica dala spisak svega što moram doneti, a tu su bili i oni bonovi i tačkice bez kojih se ne kupuje.

Tad sam, na šoru, primetio da me jugendi prate. Četvorica, a predvodio ih je onaj Rudi sastavljenih obrva.

Kad sam ulazio u dućan, video sam da su oni zastali kod mlekare i nisu me dalje pratili.

Kad sam iz dućana izlazio, nisam ih video, a nisam znao da su se sakrili. Ipak sam pošao jednim drugim šorom, da zaobiđem nekako onaj njihov jugend-dom i s druge strane priđem kući Jerihovoj.

Oni su me pretekli, verovatno prolazeći kroz avlije i bašte.

Sva četvorica su mi se isprečila na putu i, čim sam se primakao, onaj me je Rudi bez reči zviznuo po licu. U naručju mi je bio špeceraj gazdaričin i vikao sam:

– Ovo je Jerihovo! Pustite me, nosim špeceraj kući Jerihovoj.

I potrčao sam u stranu da ih zaobiđem, ali mi je jedan od tih jugenda podmetnuo nogu i pao sam u blato, jer to nije bio glavni šor pa u njemu nije bilo ni kaldrme, znate.

I odmah sam ih osetio na sebi, čini mi se svu četvoricu. Udarali su me kako stignu. A mene je moj brat Pera učio: ako moraš i batine dobiti, a i to se u životu događa, ne primaj a da ne vraćaš. Udri koliko možeš i čim dohvatiš, jer ako tako ne radiš posle batina ćeš se osećati jadan i nikakav. Mora ti ostati u sećanju da si u tuči bar nekog pošteno odalamio i taj će te zapamtiti, a tebi će biti lakše. Koliko god da ih te napadne – udri.

Udarao sam. Jednome sam, kad sam se malo pridigao, uleteo glavom u stomak, pa se taj celom dužinom prućio u blato. Ništa mi nije pomoglo što sam zaklanjao glavu i lice rukama, kao što ni njima nije smetalo što su gazili po špeceraju Jerihovom. Ako se udaranjem branim, slabo ću proći jer ja samo dve ruke imam, a oni su svud oko mene, vidim, jasno mi je to. Samo da mi se jednog jedinog od njih dočepati, primaći mu se, prilepiti se uz njega... Uspeo sam. Uz onog Rudija obrva sastavljenih sam se prilepio. Obema rukama. I zubima.

Zubima, da. Jednom, kroz moje selo, gledao sam to, prolazio neki ovčar, a za njim kera njegova, neugledna, očerupana nekako, sitne glave a od rase što je zovu pulir. Te kere vek svoj provode na prostranstvima pašnjaka i pustara, pa kad u šorove zađu uplašene su i nesigurne, stalno se gazdi oko nogu motaju. Jednom zaludnom momku u šoru bila smešna i smetala mu nešto ta uplašena kera ovčarska, pa je pustio iz avlije i napujdao na nju svog krupnog rundova. Taj se okomio na sirotu keru dođoša, a cićanje i lavež privukoše i druge kere iz avlija, one sitne i obične, paorske, jer su kod nas krupni psi retkost. Jadni pulir je bežao po šoru, ali ga pristigoše, pa nastade jedno valjanje po prašini, kevtanje ostrvljenih i tužno skamukanje napadnutog, mislio sam da će ga svakako udaviti. Onda je gazda pulirov viknuo nešto, ali oštro, i ja nisam razumeo šta je viknuo jer je taj ovčar bio Mađar, na što se njegova neugledna kera ote, nakostreši ko jež, zbuni svu prisutnu pseću bratiju oko sebe, i onda se munjevito baci pravo na onog krupnog rundova. Opet jedno skamukanje i valjanje u oblaku prašine, ali sam uskoro razabrao: ne skamuče to pulir već rundov veliki. Izleteo je iz klupčeta kerećeg, baš taj rundov, ali je *na sebi* nosio, vukao malog pulira. Za obraz mu se zakačio, negde između njuške i oka, zubima sitnim i oštrim, pa ukoliko se krupni rundov više trzao i tresao, veća mu je rana na obrazu pucala, jer mali pulir, kad je jednom zube sastavio, usta više

nije otvarao. Sasvim drukčije od uobičajene pseće svađe: malo reži, malo laj, štrpni ovde, ujed i tamo... Ne znam da li ga tome njegov gazda ovčar naučio, ili se ti pulirčići tako bore, ali sve dok Mađar nije opet viknuo nešto, pulir nije puštao rundova. Okrvavljeni rundov je šmugnuo natrag u avliju, ostale su kere lajuckale i drale se, ali na odstojanju, a mali se pulir opet prilepio gazdi uz noge i odlazio ližući rane, a ja sam, ovaj...

Ja sam onog jugenda Rudiku dohvatio zubima za uvo. I nisam puštao. Nikako. Udarali su me po glavi, po leđima, pod rebra, vukli za kosu, stezali za vrat... Pokušavali da me odvoje do njihovog Rudike sa kojim sam se valjao po blatu, a Rudika je drečao, ceo je šor odjekivao. Znao sam da me još gore čeka ako popustim, a u ustima sam već osetio otužnoslan ukus krvi, toliko sam stezao zubima to uvo.

Onda sam čuo glasove odraslih, žene su vikale iznad nas, odvojili su jugende od mene i Rudija, glas sam muški čuo i učinio mi se poznat. Razdvojili nas sasvim, džakali i galamili, a on je vikao, pola sela je moglo da čuje, majstor Peter:

– Ovo je Jerihovo! Jerihovo! U ovom selu niko ne sme da dirne ni kuće Jerihovo!

To je vikao nad špecerajem Jerihovim, rasutim i izgaženim u blatu. Skupljali smo pirinač, šećer u kocki, so je upala u baricu, istopila se, propala, zejtin u flaši ostao čitav, a duvan za staroga samo izgažen, ali je mogao da se pokupi i ponese.

– Baš su te našli kad si Jerihovo nosio – gundao je majstor Peter.
– Ne boj se, neće te više dirati, kad ti ja kažem.

Tako sam dobio zaštitnika u Jakobsfeldu.

On, moj zaštitnik majstor Peter, ostavio me na bunaru da krv sperem sa lica izbubetanog, ostavio je svoje drvene kloppe na pragu verande staklene i u čarapama ušao u kuću.

I ja sam, kad su me pozvali, ostavio gumenjake napolju. Čarapa nisam imao, još dok sam za odredom hodio, raspale su se, a i maločas, dok sam se branio, jedan mi je gumenjak bio spao, pa sam tom nogom i po blatu brljao, blatnjavu je posle u gumenjak turio i dugo sam je sad brisao u vratima otvorenim te verande staklene.

– Uđi, Daman! – reče moj gazda.

Tu je bila i gazdarica Marta. Majstor Peter je slagao na stolu ono što se sačuvalo od ukaljanog špeceraja.

– Tukao si se? – upita me Jerih. – Prvi dan si kod mene i već se biješ po šorovima?

Ćutao sam. Bilo mi je sasvim svejedno šta će mi reći i šta će uraditi; u sebi sam raščistio sa Jakobsfeldom i sa gazdom. Ne mogu ovde ostati koliko god se mućio i upinjao.

– Daman, po šorovima se tuku mangupi i neradnici. Zašto si to uradio?

Morao sam da progovorim. Rekoh:

– Nisam ja! Oni su mene pretukli. I prvi su počeli.

– Koji oni? Koliko ih je bilo!

– Četvorica.

– No, da? Peter mi nije to rekao. Peter!

Majstor Peter gledao najpre u gazdu, pa u mene, onda zbrzao nešto da objašnjava što, naravno, nisam razumeo, ali smo se trgli i ja i Peter kad je gazda dreknuo:

– Govori srpski! Hoću da i on razume!

I kroz debele naočare osetio sam na sebi ledeni, razroki pogled mog zaštitnika, na trenutak samo, ali meni je to bilo dovoljno. Slušao sam šta govori gazdi:

– Ne znam ja ko je počeo i kako je počelo, ali znam samo da je unakazio onog dečaka. Skoro mu je uvo odgrizao. Ko životinja je grizao.

– Čiji je dečak?

– Štokerov. Dva su Štokerova bila, mlađi i stariji. Starijeg je raskrvario.

– No, da, jasno mi je čim su Štokerovi: kakav ćaća, takvi i sinovi... Daman, gazdarica Marta ti daje čarape. Uzmi i obuj.

Nisam ni primetio kad se gazdarica Marta izgubila tamo u sobama i vratila se sa tim čarapama. Vunene, bele. Nove. Obuvao sam i čekao kako će se sve to završiti.

– Kad su te napali – reče stari Jerih – što im nisi rekao da radiš kod mene? Kod Jeriha?

– Rekao sam. Vikao sam: ovo nosim Jerihu, ovo je Jerihovo. Počeli su da me udaraju. Onda sam se branio.

– I onog si za uvo grizao?

– Jesam.

– No, da. Peter, idi u Vorštat do tog Karla Štokera i reci mu neka malo pripazi na svoje mangupe. Da ne diraju mog radnika.

Majstor Peter se uštogljio nekako, postao odlučan, oštar, takvog ga još nisam video. Reče:

– Do Štokera mogu otići, ali ovaj mali *nije* vaš radnik. Nije. I ne može to biti.

– Zašto ne može, Peter?

– Ne može. Zna se ko može u Jakobsfeldu! Ko je on? Odakle je? Neka skitnica.

– Nije skitnica, Peter. Gledao sam kako radi. Skitnice rad ne vole. Daman je dobar radnik.

– Ne može, onkel Jakob. Nek ide odakle je došao. Gde su mu hartije? Kod Jeriha se nikad nije moglo tek tako upasti. Jeste li ga šta pitali?

– Nisam. Pogledao sam mu u ruke. Jerih nikad nije zavirivao u hartije. U ruke, Peter... U to kako drži alatku. Kako oko stoke radi. Daman je dobar radnik. Biće još bolji jer je mlad pa ću ga naučiti.

– Ne može! Takvo je naređenje, befel je takav.

– Čiji befel?

– Iz jugenda su naredili. Naši ga dečaci ne trpe ovde i ne može ostati.

– No, da. Befel? Hartije?

Onako težak, lagano je ustao i isto tako lagano se uputio tamo nekud u sobe. Ja sam mislio da je sad najbolje da izađem, odem, ali je gazdarica Marta stavila ispred mene i Petera nekakve suve kolačiće. Peter ih je odgurnuo i svoj ljutiti, razroki pogled ustremio na mene.

Takav je bio taj moj „zaštitnik“, a ja ću ti posle objasniti zašto je bio takav; ja sam tada grickao one kolačiće i razmišljao o Švabama koji su ipak, na kraju krajeva, *paori*, da li me razumeš, dedice? Taj tu Jerih! Švaba, ali ipak paor, bogat, mnogo bogat, *kulak*, što bi rekao naš bogoslov, ali paori su uvek isti, mislim koje god su nacije, a druga je stvar što smo navikli da Švabe gledamo u zelenom i pod šlemovima, u manšaft-crnom i sa puščerinama, hoću da kažem...

Neću ništa više da kažem. Iz soba se pojavio moj gazda Jakob. Preobučen. Crne lakovane čizme, crna utegnuta uniforma i krst

kukasti na rukavu, pištolj na opasaču... Najcrnji crni manšaft, onakav kakve samo po zlu pamtimo, a ja razvukao priču o paorima!

– Idemo, Daman! Polazi!

Šorom smo išli, a ni korak njegov nije više bio paorski. Sad je marširao, samo su odjekivale one čizmetine po flasteru, a ja skakutao ispred njega ko svinjče koje gone kasapinu. U jednom trenutku sam se okrenuo i primetio da na priličnom odstojanju iza nas nespretno klopapa majstor Peter u svojim drvenjacima.

Kad je u tu njihovu opštinu ušao **Jerich Jakob Jakobsfeld 58**, sa njegovim dubokim 'eil 'itler, skočio je i desnicu podigao nekakav što je tamo radio, valjda je ćata, a stranke koje su mu ispred stola čekale, razmakle se. Ćata odmah nestao iza nekih vrata tapaciranih, na tim vratima se pojavio postariji manšaft, taj im je, valjda, predsednik, kako li oni to zovu, i moj je gazda ušao sa njim.

Ostao sam da čekam kraj vrata u tom uredu, ali je odmah stigao majstor Peter koji me je potapšao po ramenu, samo što me nije zagrlio zaštitnički:

– Sad više nema da brineš. Pusti stvar meni...

I kad se, ne dugo iza toga, onaj ćata kroz vrata tapacirana natrag provukao, na mene prstom uperio i govorio mi nešto što ja nisam razumeo, moj je majstor Peter umesto mene odgovorio:

– Da, ovo je taj momak. On govori samo srpski. Možemo li?

Ćata po stolu raspoređivao hartije svoje i pečate svakakve i upita me, a i on je govorio srpski:

– Ime i prezime?

– Damjan Bjelobaba – odgovorih.

– Bjelobaba? Kakvo je to prezime?

– Takvo? – uskoči moj majstor Peter. – Bjelo-ba-ba! Piši.

– Koliko godina?

– Petnaest – odgovorih.

– Petnaest? – Ćata pogleda u Petera. – Taj mali laže – reče.

– Rekao ti je petnaest. Piši tako.

– Neću to da pišem. Znam i zašto laže: hoće da mu izdam bonove, kupone, tačkice i sva sledovanja kao da je odrasli. Kao da je pravi radnik kod Jeriha. A on to nije, dete je još.

– Piši, piši – ponavljao je uporno moj majstor Peter.

– Neću. Radim po propisima. Petnaest godina nema, a kod Jeriha ima šta da ždere i bez kupona. Gotovo!

– Pa da odem ja do Jeriha? – reče moj majstor. – Da ga upitam?

– Ja ću otići – reče ćata. – To je bezobrazluk. Pljačka.

Otišao je iza onih vrata tapaciranih, a moj majstor me gurka i namiguje mi okom razrokim: sad ćeš videti šta će da bude.

Vratio se ćata. Ćuti. Otvara fioke, vadi mnogo tih svakojakih kupona. I makaze velike da ih odseče.

– Ne, ne – umeša se Peter. – Polako! Celo sledovanje molimo. Za ovaj mesec.

Nastavili su da se svađaju na jeziku njihovom, a ja sam ipak razumeo da je oko tih kupona i sledovanja svađa, da li za ceo taj mesec sledovanje ili samo polovina jer je dobar deo meseca prošao, na kraju je bilo onako kako je zahtevao moj majstor Peter. I bolje da odmah sad kažem: sve je on te „moje“ bonove iskamčio od mene i on ih je koristio. Šećer mu nisam dao nikako; trebao mi je za Rašu, a Peteru sam objasnio da šećerom umirujem Šturma.

Još je pred onim ćatom dokazivao kako ja pušim jer je i na „moj“ duvan računao, pa mi je nemoćni ćata sve to dao na ruke i još pitao Petera ima li taj mali možda ženu i decu, da mu i za njih bonove izda.

Odatle smo, sa Jerihom zajedno, otišli u dućan gde su mi kupili aljine i preobuku, dva para preobuke, i nove gumene čizme. Morao sam još u dućanu da se preobučem i sve sam moje stare aljine bacio, a kući kad smo se vraćali, nisam više skakutao ispred Jeriha, nego sam gazio pored njega flasterom, a majstor je kloparao za nama.

Kad nas je takve sreo Lani, onaj jugend koji me u njihov dom uveo i posla mi dao, on reče:

– Kad te je Jerih uzeo, onda je u redu. Meni lično nikad nisi ni smetao. A Rudiju su sa tri kopče uvo prišili i sva mu je glava umotana.

A Raša mi je, te noći, dok je pio mleko dobro zašećereno i jaja unutra razmućena, rekao:

– Je li? Kakav si to *pandur* postao?

Po tome sam znao da mu je bolje: čim se *izmotava*.

A bio je još slabašan i providan, lagan ko slamčica, pa nisam

požurivao put u Moldovin.

Neka mi Raša još malo ojača.

ARSEN DIKLIĆ

**SALAŠ U MALOM
RITU**

III

Arsen Diklić

SALAŠ
U MALOM RITU

Knjiga III

NARODNA KNJIGA

Beograd

MORIŠKI SNEGOVI

1

Na šoru stojim, pred kapijom Jerihovom.

Niko me više ne dira i ne uznemirava; imam hartije sa potpisima i pečatima, u njima piše da se zovem Damjan Bjelobaba, star petnaest godina, oči crne, lice i nos pravilni, radnik kod Jeriha Jakoba, Jakobsfeld 58.

Na meni aljine, nove, od smeđeg štruksa, na nogama čizme gumene, ispod njih debele čarape, vunene. Na glavi kapa. Takve sam kape viđao kod cestara ili putara ali je ova nešto drukčija i dublja.

Na kapi mi, tačno iznad čela, piše JJ.

Kapa je pripadala nekome od ranijih slugu Jerihovih. Taj je bio nešto glavatiji od mene, ali mi kapa ipak pasuje.

Brojim dane.

Jedan smo dan proveli na putu od odreda do mrtvaje. Drugog smo dana pročitali pismo komandantovo i izgubili ga, ceo taj dan, u vrljanju i lutanju po močvari jer se Raši nije išlo dalje.

Trećeg mi je dana Raša osvanuo bolan i loman, na put nije mogao. Tog dana sam išao u Jakobsfeld, a noćom se vratio u štalu Jerihovu.

Četvrtog dana su me pretukli jugendi, ali sam tog dana dobio ove aljine na meni i artije koje nosim u džepu, a to mi je bio najduži dan koji pamtim od svih dana, a do danas. Nikad mu kraja nije bilo.

Petog dana sam išao do mlekare bez majstor-Petera, po podne smo gazda i ja prezali konje (ja lično sam Šturma upregao), išli do mline i dovezli prekrupu za svinje.

Šesti i sedmi dan, sve kao obično: radim kod Jeriha. Ujutru mi stari izda raspored, naredi šta sve moram uraditi, redovno mi u štalu donosi fruštuk, ručak i večeru i malo, sasvim malo razgovara sa mnom. Peći su počeli da lože po sobama on i njegova bolešljiva starica, a unošenje ogreva, šapurike i drva, kao i čišćenje peći stari radi sam, ne prima moju pomoć u tome. Prag kućni, verandu staklenu, posle onog ulaska sa majstor-Peterom više nisam prekoračio.

Ni gazdaricu Martu nisam viđao otkad su počeli peći da lože.

Pri jutarnjoj muži krava, prvih dana, stari je Jerih dolazio sa jednim lepim a šarenim bokalčićem. Sa tim bokalčićem do krave koja se zvala Lujza.

„Moja Marta“, rekao mi je prvog dana, „veruje da joj je lakše kad popije prve špriceve jutarnjeg mleka Lujzinog. U ovom bokalu, i to nemoj zaboraviti, Daman. Slabo je moja Marta, slabo.“

Odmah posle toga sam ja, sam, punio to bokalče jutarnjim mlekom penušavim i ostavljao ga, u mutnoj zori još, u ram jednog pendžerčića blizu verande – valjda je to bio kuhinjeki pendžer – a uveče me na tom istom mestu čekao bokalčić opran i suv.

To je bio moj prvi jutarnji posao.

Mislim da su starci tad još spavali, a možda i nisu, znam samo da svetla u kući nisu paljena.

Tek kad se ja vratim u štalu i ostalih poslova se prihvatim, čujem kašljanje Jerihovo, onda se pale svetla, i budni su. Tako svih sedam dana.

A osmog dana... osmi dan je danas.

Svega je osam dana kako smo krenuli iz odreda, a čini mi se da je to bilo davno, vrlo davno. Kao da sam čitavu večnost u ovom Jakobsfeldu i mrtvaji kraj Jakobsfelda. Svako veče sam kod Raše, hranim ga dobro kao što i mene Jerih dobro hrani, a ja još dodajem zašećereno mleko i jaja. Sporo, mnogo sporo mi se oporavlja Raša. Ne znoji se više i ne muči ga vatruština ali mi je sav nekako providan, nos mu ušiljio, oči upale, ko isprana krpa bled.

Koliko još dana? Koliko noći?

Najteže su mi noći kad se iz mrtvaje vratim, a vratiti se moram jer treba neki sat odspavati i u zoru se opet posla prihvatiti; te su mi noći teške dok samujem u štalama Jerihovim. I snovi su teški, jer sanjam da mi je Raša napustio kolibu i zalutao u gustišu mrtvajskom, sanjam da su mi u štalu upali svi jugendi jakobsfeldski, pocepali mi one hartije i vode ne do Jednorukog na saslušanje.

I majku moju sanjam u Moldovinu: brat Pera kao nije više u odredu nego je sa njom, a ja im došao do praga kuće i kažem: „Evo me.“ A oni meni: „Dobro došao, Damjane, da nisi negde video našeg Milana.“ Ne prepoznaju me i ne veruju da sam to ja, pa uzalud dokazujem ko sam sve dok se ne probudim.

Ovaj je dan, osmi, doneo suvomrazicu.

Ruskale su pod nogama smrznute lokvice u avliji Jerihovoj, iz svih se odžaka jakobsfeldskih dim dizao u mrazno i vedro nebo. Svi su počeli da lože. U štali nije hladno; stoka je tu topla, i pokrivače dobre imam – Raša mene brine. Šupljikava, bušna je ona koliba, i koliko bih morao granja navući da se vatra neprekidno održava?

Daleko više me brine sneg. Nema ga još iz neba čistog i studenog, ali on može napadati odjednom, preko noći. Tome sam se kao mali najviše radovao: probudim se, kroz pendžer pogledim, a ono avlija i kuće, selo i šorovi, dudovi i bagrenje – sve u belom.

A u toj će belini, ako ovde osvane, tragovi moji do mrtvaje i natrag ostajati. To bi bio kraj. Ko bi rekao da će jednom, u životu mome, i takvi dani doći kad se prvom snegu neću radovati! Kad ću ga se bojati, snega!

Večeras ću sa Rašom razgovarati o tom snegu koji bi mogao pasti, o hladnoćama pravim i zaleđenim vodama mrtvaje, o našem odlasku za Moldovin. Najteže mi je što ja još uvek ne znam može li Raša izdržati toliki put? Po njemu, mogli bismo krenuti odmah, on ponavlja „mogu ja i ajmo“, kreće mi se pomalo po kolibi i oko nje, slabašan, isceden i bled, ali on ne zna šta znači toliki put odavde do Moldovina. Zato ja znam kako izgledaju ti dugački i duži marševi; kad se krene, sve izgleda lako, ali kad se to hodanje otegne unedogled, onda i oni zdravi počnu da posrću, dolazi im da sednu i opruže se gde stignu, a zastoja i odmora ne sme biti. Za mnom i Rašom vojske i potere ne bi išle, bar se ja tako nadam, ali šta mi to vredi kad odavde do Moldovina, u atarima golim i čistim, nigde odmorišta nemam na zemlji ravnoj i smrznutoj, pod nebom studenim i pod vetrom koji je, eno, počeo da duva. Hladan.

Da li je to vetar sa Moriša?

Zove me gazda Jerih. U avliji je, vidim raspoložen je, verovatno je Marti bolje.

– Daman, jesi li video guske? – pita me.

– Kakve guske, gazda?

– Divlje. Sam si mi govorio da po njima znaš kad će doći zima i snegovi.

– Nisam ih video.

– Nisam ni ja. Ali zima stiže, Daman. Osećam ja po kostima.

– Da – rekoh. – I ja znam da je zima tu negde, samo što nije došla.

– A po čemu ti znaš, Daman. Po čemu, kad nisi video one tvoje guske? Ili su i tebe počele tvoje *stare* košćice da bole?

On se tako šali sa mnom, baš je raspoložen jutros, a ja rekoh:

– Po vetru znam, gazda. Ovo je vetar sa Moriša.

– No, da!

To je ono jutarnje vreme posle isporuke mleka i fruštuka, kad mi gazda pravi raspored za dan koji je preda mnom, a taj Moriš, znate, to je nekakva voda za koju ni ja ne znam gde je tačno i kolika je, ali je u tom pravcu odakle vetar duva i odakle nam snegovi i zime dolaze, u našem selu sam to naučio.

– Marti je jutros nešto bolje – reče moj gazda – i Marta ti šalje ova dva ćebeta. Idi sa njima kod majstor-Petera, neka ti uzme meru i neka ti šije kaput za zimu. U dućanu ne možemo ništa naći, a ovo su dobri ćebići. To ti je prvi posao. Kad se vratiš, upregnućemo i voziti đubre na njivu, onoliko koliko stignemo danas. Ajde, Daman.

Nosio sam to kod Petera, novu ćebad i na njima JJ utisnuto kako već mora biti kod Jeriha, i vratio se.

Stajsko smo đubre izvozili na njivu na kojoj je ove godine kukuruz bio i još je tamo stajala tuluzina u kupama. Pri povratku smo nešto te tuluzine bacili na kola da se ne vraćamo prazni. Do ručka ukupno četiri izlaska.

Ručali smo, ja u štali a Jerih u kući, pa smo nastavili. Čitavog tog dana stari je bio dobre volje, razgovarao sa mnom, šalio se, ni na poslu nismo žurili, lagano smo to đubre izvozili i lagano se u selo vraćali.

Njiva je bila na onom delu najplodnije zemlje jakobsfeldske, između mrtvaje i sela. Kad je odavde gledam danjom i pod ovim vetrom moriškim, mrtvaja mi izgleda nekako manja, ogoljenog drveća i ogoljenih šibljika, a trska je već ponegde bila oborena od prvih mrazeva. U mrtvaji je hladnije a mrazevi su ljući nego u selu. Tičurine su i dalje kružile nad njom.

Istovarismo još jedna kola đubreta, zapravo sam ja istovarivao a stari Jerih sedeo na jednom snopu tuluzine.

– Gotovo, gazda – rekoh. – Da utovarujem tuluzinu.

– Ne moraš – reče moj gazda.

– Pa šta onda da radim?

– Radi šta hoćeš. Pišaj.

Tako se on toga dana šalio sa mnom. I smejao se, pa sam prvi put otkad ga znam video tog krupnog, rekao bih četvrtastog Švabu-paora sa osmehom na licu. Onda sam i ja seo pored njega na tuluzinu, kao što je red da dva paora posede malo i odmore se. Upitah:

– Koliko imate zemlje, gazda Jakob?

– Mnogo. Radim onoliko koliko meni i Marti treba. A nama malo treba, Daman, malo.

Ustao je. Krenuo, ne znam još kud preko njive. Sporim, teškim hodom paorskim po zemlji smrznutoj. Kraj tuluzine u kupi se zaustavio, okrenuo se i smeši se. Baš je danas raspoložen. Smešim se i ja njemu.

A onda vidim: nije to osmeh meni upućen. I ta tuga nekakva, a kroz osmeh u očima njegovim... Reče on na svom jeziku, a to sam zapamtio:

„Sturm! Vorwärts, komm! Ich bin hier!“

Ponosni, lepi Šturm ga je razumeo, oba konja krenuše i zaustaviše se na korak ispred njega. Pomilovao ih je; njima je, dakle, bio onaj osmeh upućen. Utovarivao je tuluzinu.

A ja onda zaobiđoh njega i kola, zaustavih se kod naredne kupe, sačekah da stari utovari poslednji snop i viknuh koliko sam umeo i koliko sam to zapamtio:

„Šturm forverc kom ibinir.“

Poslušao me lepotan Šturm, i onaj drugi sa njim u zaprezi, Junus se zove, isto tako lep, samo što nije tako ponosan, tako oštar i pametan kao ovaj Šturm. Moj bi brat Pera rekao: kod konja ti je kao i kod ljudi: ima ih koji vole da pokažu što znaju, a ima ih skromnih, koji su, ponekad, pametniji i lepši. Svejedno, meni se Šturm više dopadao. Zaustavio se tačno na korak ispred mene.

Pristigao je i stari Jerih.

– No, Daman – reče – tebe Šturm sluša. Moja Marta kaže: Šturm oseća ko je dobar čovek. Ispade da si ti taj dobar čovek, kako kaže moja Marta, šta misliš?

– Ne znam, gazda.

– Nisi, Daman, nisi.

– Onda nisam.

– Dobar možda jesi, Daman, ali nisi čovek. Razumeš? Ti si. Daman, no kako to Srbin kaže, pre... pre... Ti si, Daman, još jedan mali prevoljak, je l' se tako kaže?

– Prevoljak.

– No, da, tako. Čovek ćeš, valjda, jednog dana biti. Ajde, penji se. Idemo kući.

Polazili smo a ja sam se osvrtao na sumornu i ogolelu mrtvaju iza nas; pomišljao sam kako li izgleda kad još više ogoli a mraz je čvršće stegne, i bude li dan tih, bez vetra, a studen – vidi li se *dim* od vatre u mrtvaji? Iz kolibe Bugarinove?

Gazdu sam nagovarao da još jedared izađemo, da bismo mogli još jedna kola isterati, ali on reče da je kasno. Sutra ćemo nastaviti.

I u avliju kad smo stigli, on je na sat svoj džepni pogledao, a već sam mu znao navike; dolazi vreme kad sedi uz radio i sluša vesti. Sa frontova gde njegov Hitler batine dobija. Ponovio sam;

– Ja mogu natovariti još jedna kola, gazda. Lep je dan i suv, vidno je još.

– Ja mislim da je kasno, Daman. Ako baš hoćeš utovari, makar ih ostavili da sutra izvezemo.

Da samo znate kako sam brzo ta poslednja kola đubretom napunio, sav sam u znoju bio koliko sam žurio. Dan je još trajao, čist, leden i vetrovit. A znao sam: kad stari Jerih uz radio zasedne, u ovo doba, nikakav ga posao domaći pokrenuti neće. A meni se išlo još jednom na njivu. Sve je spremno stajalo u avliji, i konji već upregnuti.

– Dobro, kad si već upregao, idi onda sam. Tuluzinu ne moraš dovoziti, imamo je dosta. Stići ćeš do mraka.

Izbacio sam đubre na njivi, nešto tog snoplja kukuruznog ubacio u kola i ostavio ta kola, Junusa i pametnog mog Šturma iza nekoliko tih kupa i jednog grma bagremovog.

Raša se iznenadio što sam tako rano stigao. Tek se prvi suton navlačio iznad mrtvaje.

– Ajde – rekoh. – Brzo se spremi. Idemo.

– Kuda idemo?

– Ne pitaj ništa već kreći.

Poveo sam ga prečicom, pridržavao ga da mi se opet ne omakne u vodu; na rubu njive, tamo gde se šibljak završava, rekao mu da stane. Bio je sasvim zbunjen, valjda je pomislio da nam je neka potera na tragu, zapitkivao je nešto šapatom, ali ja nisam odgovarao.

– Šta će sad biti? – upita me kad je gola njiva pukla pred njim a iza njive se jasno, prema zalasku sunca, video Jakobsfeld.

– Biće sve kako treba – rekoh. – Moramo stići dok traju vesti.

– Kakve vesti?

– Vesti na radiju.

– Na radiju? Kakvom to radiju? Gde ti čuješ radio?

Dopalo mi se da ga gledam tako zbunjenog. Dosta je i on mene zbunjivao svojim upadicama, pričama o svom drugaru Slavku, svojim ispravkama na reči moje koje nisu bile po pravilima gradskim, htedoh reči školskim. A ja sam već znao i – nemačke reči. One koje su meni potrebne.

Istupio sam par koraka na njivu i onda viknuo:

– Šturm forverc kom ibinir!

Kad su zakrckala kola tamo iza kupa tuluzine i grma bagremovog, kad je zazvonila orma na mom lepom i pametnom Šturmu, Raša se ko uplašena kera natraške povukao u šibljak. Treptao odatle i gledao me u čudu.

Svakog sam konja počastio kockom šećera, a zaustavili su se tačno na korak od mene. Raši rekoh:

– Penji se u kola!

Vredelo je gledati kako se nespretno pentra, valjda zato što je neprekidno, začuđen, buljio u mene, a valjda i zato što je još uvek bio slabašan i iscrpen, a možda i zato što on nije bio dete paorsko pa ni preko lotra nije umeo da se uspentra. Morao sam ga malo pogurati, nespretnog.

I rasutom tuluzinom sam ga pokrio, ušuškao, a on pri tom ni reč nije prozborio. Nije me ništa ni pitao.

U avliju smo Jerihovu ušli kad se mrak uveliko spuštao nad selo.

Vesti na radiju još nisu bile dovršene.

Rašu sam glatko ubacio u štalu. I odveo na mesto koje sam mu od ranije pripremio.

Znate, u tim velikim a pustim štaletinama Jerihovim pola bih odreda mogao sakriti, samo kad to ne bi bilo u Jakobsfeldu, a u to i takvo selo navraća samo onaj kog je velika nevolja tamo naterala.

Kao što je mene naterala.

Noć kako je osvajala, moriški vetar je bivao sve jači. Zviždao je na mahove kao da jauče.

I sve hladniji je bio.

Jerihove štale su čvrste i tople. Gazdaške.

2

Rašo! Rašo, gde si? Što ne siđeš?

– Je li Faraon zaspao?

– Ko je l' zaspao?

– Matori Faraon. Neće naići?

– Misliš na Jeriha? Ne brini. Čim se pogase svetla na verandi i u kuhinji, a svetli samo onaj jedan pendžer tamo u dnu, starci su se povukli; kunjaju tamo uz peć ili nešto čitaju. Retko stari ostane malo duže da sasluša poslednje vesti sa frontova. Siđi slobodno.

– Šta je doneo za klopu? A, može, može, ovo ne miriše loše. Toplo je još. Da žderu felasi.

– Ko da ždere?

– Felasi! Sluge tužne pogleda krotkog.

– Ništa ja tebe Rašo, ne razumem. Daj mi onaj koverat i artiju.

– Trebalo bi da napišem pismo.

– Moramo izmisliti neko mesto da ložimo vatru. Ovako dalje ne ide.

– Kakvu vatru, šta ti pada na pamet? Još i štalu da zapalimo!

– O, da, i o tome sam ja razmišljao. To ćemo za oproštaj, kad pođemo, zapaliti: štalu, kuću, poštu, dom jugenda. Požar će se na dobrom vetru raširiti preko celog Jakobsfelda. Meni treba manja vatrica. Ovde. Dojadilo mi nekuvano mleko i živa jaja.

– Moraš da ješ ono što imamo.

– Ne kaže se ješ. Kaže se jedeš. Ili ždereš, ili klopaš, a nikako ješ.

– Gde je koverat?

– Kao što se ne kaže noćom i ne kaže se danjom. Ne kaže se gledim i hodim, ne kaže se zaoto već se kaže zato.

– Ne kaže se Faraon nego Jerih. Gazda se tako zove: Jerih Jakob Jakobsfeld 58.

– Faraon Feliks pedeset osmi! FF!

– Dobro, zovi ga kako hoćeš. Koverat i artiju mi daj, oću pismo da pišem dok još mlina radi i dok struje ima.

– Ne kaže se oću. I ne kaže se mlina nego mlin. A ova je struja slaba i kviri oči. Pismo ćeš pisati sutra.

– Sutra mene čekaju poslovi. Od zore do mraka. Kod Jeriha je tako. A primetio sam da mi se muvaš po stalama u po bela dana. Ne može to tako, Rašo. Nije ovo mrtvaja i može te neko videti.

– Danas niko nije nailazio. Oko podne je provirio onaj kilavi Singer Singerica, a kako si ti bio na drugom kraju avlije, otišao je za tobom.

– Majstor Peter? I njega si prekrstio?

– Pa je li on Faraonski Dvorski Krojač ili nije? Šije li na mašini singerici? Onda je Singer Singerica! A kilav je otkad se rodio. Četiri dana nije u stanju da sastavi tvoj kaput od ćebadi! Proba za probom, kao da si dvorska dama.

– Ne razumeš ti to jer nisi paor i jer si malo, kako da kažem... Tom Peterici-Singerici smeta što sam ja kod Jeriha, razumeš? Pa svaki čas izmisli ponešto samo da navrati.

– Smetaš mu? A ja mu ne smetam?

– Za tebe on, srećom, ne zna. Taman posla da zna. Oma bi zaglavili u logoru i ja i ti.

– Odmah bi-smo.

– Dobro, tako je. Ali bi-smo zaglavili, u to budi siguran. Taj ti je Peterica, dok ja nisam došao, pomagao starom Jerihu. Slaba pomoć, jer on paor nije, ali je tu i tamo kraduckao ponešto. Zaoto... zato mu ja smetam.

– I ti kraduckaš!

– Ja moram. Da prehranim tebe i sebe. Treba živi da se izvučemo odavde.

– Kad ćemo?

– Skoro. Računao sam ranije, ali se ti, Rašo brate, sporo oporavljaš. Nikako nisam siguran da ćeš mi izdržati hodanje do Moldovina. Pa sam smislio nešto drugo i zato mi treba ona artija i koverat. Daj mi.

– Pusti ne da na miru večeram. I ovo sirovo mleko da ispijem. Ko da sam iz horde Džingis-hanove. Sve sirovo. Jaja neću srkati, to da znaš. Smučila su mi se.

– Ti sad izvolevaš! A kako nam je bilo u mrtvaji?

– Lepo! Bar sam mogao vatru da ložim! I da urličem! Ovde šapućem. Ja bih se i sad vratio tamo.

– Kakav si lud, još bi se i vratio. U ovu studenu suvomrazicu.

– Vratio bih se, ali neću jer sam tebi dao reč. Zadužio si me jer si mi život spasao, pa sad moram s tobom do tog Moldovina. A kakav si to novi plan smislio?

– Ovako, Rašo: da mi ne riskiramo sa tim hodanjem, jer je daleko a ti si još loman: pa bi ja udesio da nam jedna kola pođu u susret. Iz Moldovina.

– Odlično! Kola bez fenjera, crna u noći crnoj, sa konjima crnim. Kočijaš pod pelerinom crnom!

– Nemoj da se izmotavaš! Ja to ozbiljno!

– I ja! Najozbiljnije! Ne misliš, valjda, da nam pošalju belce, sa fijakerom belim i svetlima upaljenim? Primetili bi ih! Oma!

– Ma, ko da ih primeti u atarima pustim i smrznutim, u noći? Sad tamo nema ni rčkova, i oni su se duboko pod zemlju zavukli!

– Ne kaže se rčkova, nego rčaka! Ili možda ipak rčkova. A. čekaj, nije ni jedno ni drugo! Fali ti jedno *ha*, razumeš, h! H! Hrčkova, da!

– Kola ne bi zalazila u Jakobsfeld, taman posla, među ove manšafte i jugende. U ataru, na jedno pet kilometara odavde, da se nađemo. Toliko možeš da prepešačiš.

– Mogu! Mogu i više! A kad će ta kola da krenu?

– Pa to, vidiš, smišljam kako da udesim. Ja u Moldovinu imam tetku, tamo je i moja majka, pa je za kola lako. Ali šta da im javim? U pismu ne bismo smeli reći da smo u Jakobsfeldu i kod Jeriha, ali opet moraju znati zašto bi usred noći krenule kolima i zašto baš u atar jakobsfeldski. To pismo, kako da ti objasnim, ono mora biti kao da ga piše Dušanka iz odreda: razume ga onaj koji ga šalje i onaj koji ga prima, drugi ne razumeju. A ne smeju se ni uplašiti moja majka i tetka; otkud sad u ataru jakobsfeldskom, kad znaju da sam u odredu? Nije to lako sročiti, to pismo.

– Nije, nije lako. A možda i jeste! Ja sam ti, da znaš, majstor za te

stvari. Samo je sad kasno!

– Zašto bi bilo kasno?

– Kasno je, kasno!

– Nije kasno, Rašo! U Jakobsfeldu je pošta, u Moldovinu pošta. Za dan je pismo tamo. U noć mogu kola da krenu.

– Mogu li? Prekosutra uveče, misliš? A šta ti radiš sutra?

– Pa radim... kao i uvek. Po štalama i avliji Jerihovoj.

– Da? Uхватиćeš malo vremena da skokneš do dućana? Recimo pre podne?

– Rašo?!

– Koverat jedan, artiju i marku da kupiš! Ja bih dotle, u glavi, sastavio pismo. Da samo znaš kakvo! Imam već ideju!

– Rašo, odgovaraj: gde su koverat, artija i marka koje sam ostavio pod uzglavljem?

– Nema ih!

– Kako to nema?

– Pa tako: nema! Bilo pa nema!

– Gde su?

– Pojela krava!

– Krava?

– Pa krava, što me tako gledaš? Nisam valjda ja pojeo koverat! Ova ovde krava, gospođa Lujza!

– Lujza se pentrala uz merdevine na tavan? Pretraživala moj ležaj i našla koverat?

– Nije se pentrala, ali je pojela. Krave su šašava stvorenja: žderu sve što vide! To nisi znao?

– Nisam! Ali kako je Lujza došla do tog koverta?

– Ja joj ga pokazao!

– Ti joj ga dao?

– Nisam dao! Samo sam pokazao! Čitao sam negde da krave hoće svašta da požderu i hteo sam to da proverim. *Pokazao*, razumeš, a ona, glupača, odjednom šćepala koverat i – gotovo! Šta sad da radim? Da se ubijem zbog tog koverta? Slušaš li me?... Zašto sad ćutiš i

gledaš ne tako? Progovori nešto!

– Ajdemo na spavanje.

– Da se ubijem? Ili da se ne ubijam?

– Nemoj se ubijati! Ubijaće te sutra uveče mraz i studeni vetar moriški. Peške ćemo do Moldovina.

– A ona kola?

– Neće nam poći u susret. Dobro si rekao: kasno je.

– Nije kasno, ja ti kažem da nije! Pismo začas stigne, a ja ću ga sročiti. Tvoja majka zna latinicu? Kad je iz Jakobsfelda mora biti latinicom. Samo sutra donesi koverat i marku.

– Nemam ja više ni dinara. Jerih daje samo krov štalski nad glavom, hranu i aljine. Sto dinara koje sam zaradio kod jugenda, potrošio sam. Morao sam platiti šećer uz one bonove, kupio sam ti šibice da imaš u mrtvaji, kupio sam so da ne piješ jaja neslana. Kupio sam i taj koverat koji je Lujza pojela. Ajde, ja moram spavati.

– So nisi morao da kupuješ. Jaja, slana i neslana, do kraja života neću okusiti... Milane! Milančiću! Jesi li baš mnogo pospan? Ne spavaš, vidim ja. Trepćeš na sijalicu!

– Ugasi je!

– Ti si na mene ljut?

– Šta mi vredi ako sam i ljut?

– Vrlo važno zbog jednog posranog koverta! Naći ćemo mi drugi. Izmislićemo nešto.

– Kasno je da izmišljamo. Sutra uveče krećemo.

– Zar peške? Hodom?

– Hodom.

– A što ne bi?... Što da ne uzmemo kola Faraonova? Jerihova? Crne konje njegovog?

– Lepo! Jerih bi istog časa digao na noge sve manšafte, sve jugende i sve policaje Banata da nas uhvati i stignu. Spavaj.

– Da? A ako ja ne izdržim? Peške? Šta će onda biti?

– Ne znam!

– Ostanem tako usred pustog, smrznutog atara? Šta ćeš onda uraditi?

– Umoran sam, Rašo. Pusti me.

– Samo pitam. Kaži mi.

– Izdržaćeš.

– Neću! Mislio sam da ću moći, ali sad sam se setio: ne mogu. Ti idi. Ostavi me. Što da me ne ostaviš?

– Pa da znaš, kad mi već ne daš da spavam, reći ću ti: nekoliko puta mi je dolazilo da te ostavim. Tamo u mrtvaji. Ne znaš ti kako sam se ja napatio u ovom Jakobsfeldu. Pa eto, nisam te ostavio. Neću ni sad. Ali mi moraš izdržati taj put, *moraš*, razumeš li? Makar četvoronoške hodio i makar se ponovo razboleo. U Moldovinu ćemo te lečiti. Sad spavaj već jednom.

– Neću izdržati! Neću! Bolje je da ja ostanem ovde. Da sačekam pomoć.

– Pomoć? Da se ja vraćam iz Moldovina po tebe? Kolima? A ceo jedan dan kad mene ne bude ovde? Jerih će to već u zoru primetiti! Tebe će pronaći i uhvatiti.

– Ništa ne brini. Skloniću se ja!

– Gde ćeš se skloniti?

– To je moja stvar! A dotle će i *pomoć* stići.

– Ma kakva pomoć? Odakle pomoć?

– I to je moja stvar! Moja briga!

– A moja je, vidiš briga da te već jednom predam tamo gde treba i da se odmorim od svega, toliko si me namučio! Hoćeš li već jednom da legneš?

– Mogu da legnem. Ionako je ovo poslednja noć u kojoj smo zajedno. A hteo sam s tobom u Moldovin, stvarno sam hteo. Ali kad ti nećeš malo da sačekaš! Samo dan-dva! Ostavi mi tvoju adresu u Moldovinu, možda ću navratiti tamo! Slušaš li ti mene?

– Slušam i ne slušam! Ista priča kao kad smo krenuli! Mislio sam da će te bolest, glad i studen u mrtvaji opametiti! Dobro, kad ti se ne spava, lezi tu i pravi planove kakve hoćeš. Do sutra naveče ih pravi. Ali kad jednom kažem „pokret“, nema više vrdanja. Prebiću te ako se otimaš! Ja to mogu, jači sam od tebe. Toliko da znaš!

– Znam, znam. Zato što sam ja odbolovao, pa sam slab... Neću više da ti smetam, spavaj! Knjavaj! Sutra ću ti reći! Sutra! Valjda ćeš me, ispavan, saslušati.

- Šta to?
- Najvažnije ti nisam rekao...
- Reci!
- Za pismo! Nije ga progutala Lujza! Nisam ti ja baš tolika budala da hranim krave hartijom.
- Gde je?
- Na putu. Možda je već i stiglo.
- Ne razumem!
- Šta ima tu da se razume ili ne razume? Ja ipak bolje sastavljam pisma od tebe! Znaš, ono onako: zapleteno, samo odabrani znaju šta tu piše... Sinoć sam ga odneo.
- Gde si ga odneo?
- Do poštanskog sandučeta. Tu odmah, na Domu jugenda.
- I ti si mi napuštao štalu i avliju? Vrljao si po Jakobsfeldu? Ja ozbiljno mislim da si ti lud.
- Nisam, zašto bih bio lud? Bila je noć. Svi su manšafti i svi jugendi sedeli uz radio-aparate. I naš matori Faraon. Govorio je onaj njihov Gebels. Na sokaku sam čuo kako se dernja. To nisi znao?
- Nisam. A kome si poslao pismo? Tvom ćaći?
- Taman posla! Moj Steva, čim bi pročitao „Jakobsfeld“ i prepoznao moj rukopis, odmah bi pao u fras! Odneli bi ga u bolnicu.
- Kome si pisao?
- Pa sad... Ti ne voliš o tome da slušaš...
- Budali onoj, onome kovaču zvezda, kako se zvaše?
- Nije budala! A zove se Slavko! Njemu!
- Uh!
- Znam ja da ti njega ne trpiš. A grešiš! Mnogo! To je takva drugarčina, kad ti ja kažem... I ti si drugar, život si mi spasao, ali Slavko, eh! Hoćemo li ga sačekati?
- To je ta pomoć koju iščekuješ?
- Da!
- Kažeš: pismo si sinoć ubacio u sanduče?
- Da, kad je Gebels govorio.

– Danas je, znači, putovalo? Sutra će ga taj zvezdaroš primiti, ako već nije u logoru...

– Nije, nije! Niko Slavka ne može uhvatiti.

– Sigurno mu treba jedan dan da protumači ono što si mu ti sročio. To je do sutrašnje noći kad smo ja i ti na putu. Dok odluči da krene i pripremi se, to je opet bar jedan dan, ja ću već, vozom, iz Moldovina stići do njega. I do tog pisma.

– Onda ćeš videti kakav je drugar taj Slavko. Ja ću te naučiti šta da mu kažeš. Da te odmah prihvati, nepoznatog.

– Neću da mu kažem ništa. Oma ću ga zviznuti i zatim ću ga isprebijati.

– Ali zašto? Kakvog to smisla ima? A nećeš ni moći. On je dve godine stariji. Za glavu iznad nas.

– Onda ću naći nekog ko je i od njega višlji.

– Ne kaže se višlji...

– Baš me briga kako se kaže. Utoliko gore po njega ako je toliki glupavi klippan. Onda ga ne čeka logor. Čeka ga streljanje. I cela familija da mu nastrada, budalastom. I ti i tvoja familija.

– Ja tebe ne razumem, Milančiću. Tu tvoju paorsku pamet ne razumem. Isti si ko moj tata Steva. I on stalno ponavlja: samo dok dođu, samo dok *paši* pobede, videće fašisti svoga boga... A kad treba nešto *učiniti*, razumeš li me, on od straha ovolike oči izbeći: jesi li lud, šta ti pada na pamet, za tako nešto može glava da odleti... I sve tako. Zašto mi i ti ponavljaš isto što i on?

– Ne ponavljam ti ja isto.

– A smeta ti Slavko! Zašto ti smeta?

– Zato što se on *igra*, a toliki je klippan. I ti se igraš. *Naši* se ne igraju, biju se i ginu. Eto, to je.

– Misliš da Slavko nije hrabar? Da je kukavica?

– Ne mislim. Ali to što on radi, ne sme tako. To su gluposti.

–...Reče moj tata Steva. Ti si, Milančiću, *mator*. A vršnjaci smo.

– Možda i jesam. Ali sam siguran da sa tim stvarima igre nema.

– U redu, čiko. Hoćeš li onda da me naučiš šta treba i kako treba? Pristajem da učim. Hoćeš li?

– Možda oću kad vidim tog tvog Slavka. I kad porazgovaram o

tome sa *nekima* iz tvog grada. Videću.

– A s kim ćeš to razgovarati?

– Ne znam još ni ja. A i da znam ne bih ti rekao.

– Opet si tajnovit. A ovamo nećeš da se igraš...

– Rekao sam ti: nije igra. Znaš li ti koje je već doba noći? Oči mi se same sklapaju. Gasi onu sijalicu.

– Dobro, ugasiću... A reci mi... ovo što smo zajedno boravili... Kako nam je bilo? Lepo, je l' da?

– Znaš, da ti kažem, meni je s tobom lakše...

– Lakše, je l' da? Dvojica smo. Drugari smo!

–...Lakše mi je s tobom *kad si ti bolestan!* Mnogo lakše nego kad si zdrav, ako me razumeš...

– Ne razumem. Objasni...

Maljević je spavao i nije ga čuo.

San se spustio na njegove graoraste oči sa dugim, upadljivo dugim trepavicama. Disao je ravnomerno, usta napola otvorenih i sve je na njemu, tako zaspalom, bilo dečačko, *dečje* još...

A bio je već iskusan ratnik. U ratu neobičnom i surovom.

Seoski mlin je umukao i svetlo u štali se samo ugasil.

Raša se toplo ugnezdio pored Maljevića. Konji su frktali. Nad Jakobsfeldom duboka noć.

Mraz i suv, studeni vetar. Izgledalo je da će zima te godine ostati takva, suva, vetrovita i mrazna.

Grad panonski, nisko polegao uz krivudav kanal, tavorio je ovu ratnu zimu pustih trgova, ulica i šorova; nikome se nije izlazilo na vetar i prašinu, koje je sad bilo više nego u mesecima letnjim i bila je neprijatnija, hladna.

Na centralnom trgu vetar je landarao platnenim transparentima na kojima je pisalo da je ovo bila i ostaje nemačka zemlja, da postoji jedan narod, jedan Rajh i jedan Vođa, da su nam potrebne sve snage za konačnu pobjedu. Nad judeo-boljševizmom. Na zidovima i oglasnim stubovima plakate o odmazdama i streljanjima, na dva jezika, nemački i srpski pisane.

Pred „Velikom kafanom“ naježeno su drhturili konji fijakerski.

U kanalu niska voda, zaleđena. Lađe i šlepovi se sklonili negde u zimovnike, tu i tamo se pokazalo dno kanalsko, muljevito, smrznuto, svakakvom prljavštinom zatrpano.

Na obalu kanala se, zadnjim krajem, naslanjala bravarska radionica Jovana Pejina. Zvali su ga Joca Kurjak. Šegrte i kalfe majstor nije držao, slabo su poslovi išli pa ih nije mogao plaćati. U radnji mu je ponekad pomagao sin Slavko, gimnazista.

Nekakve je cevi sekao, one od dva i po cola, jake, za nečiju paorsku kapiju, taj Slavko. Otac ostao u kuhinji sa matorom.

I prvo što je uradio tata Joca kad je stigao u radionicu, bilo je da skine kaiš i stavi ga pored šrafštoka. I ono *pismo* pored kaiša.

– Da čujemo sad! – rekao je tata Joca.

– Šta da čujemo? Sve sam ti rekao.

– Nisi! Nije radio kaiš, zbog matere tvoje, pa nisi sve rekao. Da čujemo: odakle ovo pismo?

– Iz Jakobsfelda. Pa vidiš i sam!

– Vidim! I zbog toga ja i tvoja mater celu noć nismo oka sklopili.

Šta imaš ti sa Jakobsfeldom?

– Nemam ništa! Nikad nisam bio tamo.

– Ko ti onda piše?

– Drug! Imam valjda pravo da primam pisma od svojih drugova.

– Koji drug?

– Bože, tata, ja tebe ne razumem. Kao da ne umeš pročitati. Lepo je potpisan: Ašar! Ašar Nalim, on mi piše.

– Ko je taj?

– Kako sad da ti objasnim? Drug! Moj najbolji prijatelj!

– Je li malo ćaknut?

– Ko?

– Taj tvoj prijatelj? Ovakvo pismo niko normalan ne bi napisao.

– O, pa mi se tako dopisujemo, tata. Baš tako. I potpuno se razumemo.

– Je li?

– Jest!

– Onda skidaj gaće!

– Ali tata... Zašto?

– Za neprospavanu noć moju i matere tvoje. I za one noći ranije kad si zvezde kovao, pa u moju radnju više ne sme gram bakra da uđe! Zato što smo noćas pretresli sve tvoje školovanje, pa i onu godinu kad si ponavljao, ali nikakvog Ašara Nalima nismo pronašli. Zato da najzad progovoriš. Drečanje ti ne pomaže, mater sam ti u komšiluk poslao. Skidaj!

– Tata, pa ja već imam više od petnaest godina...

– Imaš, na žalost! Ožderao sam se na tvoj rođendan i ponadao se da mi više nikad kaiš neće trebati. Da ćeš postati ozbiljniji...

– Jesam, tata. Ozbiljniji sam.

– A onaj Ašar?

– On nije iz mog odeljenja. Zato se niste setili. Ih, koliko ima odeljenja u školi!

– Je l' tako? Drugo odeljenje? Iz Jakobsfelda je? Namac?

– Pa... kako se uzme...

– Nema šta da se uzima, sine. I to smo pretresli ja i tvoja mater. U Jakobsfeldu su Švabe, samo Švabe, i ne može biti švapsko ime: Ašar! Ašar Nalim! Ne može!

– Može jevrejsko. Ima takvih jevrejskih imena, Ašar...

– Ima! Ali njih nema, sine, Jevreja! Pobili su ih. I decu njihovu, krvnici! Krvava su ovo vremena i čudi me da smo još živi. Ode glava dok se okreneš, ni kriv ni dužan, a ja sa svojim sinom još uvek preko kaiša razgovaram. Petnaest punih godina! Priđi! Gaće još nisi skinuo?

Prozori radionice su bili maleni i prljavi, večiti suton u radionici, a hladno je bilo da se u avliji radi, pa je nad šrafštokom, nad cevi uglavljenom i nad pismom iz Jakobsfelda treptala sijalica. Sin uze pismo.

– Tata – reče – da ti kažem: ni ja noćas nisam dugo zaspao. Razmišljao sam i sve mi je to na kraju ispalo glupo. Hteo sam to da ti kažem, časna reč, i bez kaiša da ti kažem: glupo je! Treba mu pomoći da se vrati.

– Ko da se vrati?

– Raša!

– Koji sad Raša?

– Raša Petrov iz drugog *be*. Raša čika-Stevin iz Miletićevog sokaka.

– Onaj dečak što je nestao? Zar je on u Jakobsfeldu?

– Pa odatle piše, zar ne vidiš?

– Ne vidim. Vidim da je Jakobsfeld, ali tu ne vidim nikakvog Rašu.

– Čitaj naopačke, tata, To njegovo *ašar*. Naopačke je Raša, je l' tako?

– Ašar – Raša, tako je. A ovo drugo: Nalim – Milan. Ko je sad taj Milan?

– Ne znam. Mislim da Raša nije sam. Sa njim je neko ko se zove Milan, tako ispadne.

– Da? Ispadne? Treba li sad celo pismo da čitam naopačke ne bi li ga razumeo?

– Ne vredi, tata, pismo je drukčije pisano. Ja ga razumem, ali bih

morao dugo da ti objašnjavam. Uglavnom on u pismu javlja tačno gde je, na kom mestu u Jakobsfeldu. Ja bih ga odmah pronašao, ako me pustiš, i doveo bih ga kući. Nikad to više ne bih radio, a sigurno ni on. Jer ja sam kriv što je on otišao od kuće. Zbog kečeva je, ali ipak sam ja kriv.

– Da?

– Pustićeš me da ga dovedem? Da ga vratim kući?

– Nećeš ti nikuda iz radnje. Ni u školu, za dan ili dva. Javićemo da si bolestan. Izvukao si se ispod kaiša, no još ćemo videti. Daj pismo.

Izašao je, tata Joca, u to hladno zimsko popodne vetrovito, pored kanala se uputio, presekao putem kraj pijace do Miletićeve 42, gde je stanovao Rašin otac. Sa pismom se uputio.

* * *

Kad je Stevi Petrovu Erčugi, službeniku katastarskom nestao sin jedinac, odmah je znao da je to zbog slabih ocena. Takvo se bežanje i ranije jednom dogodilo, iz istih razloga, ali su ono bila vremena druga, mirnodopska. Mogao se u pola noći ušunjati u kuću, kao što je i uradio, gladan i ozebao. A sad policijski čas počinje u osam i pucaju na onog ko se, nepozvan, ako Namac nije, ulicama kreće.

Prvu noć nestanka on je, sa ženom mu Melankom, proveo kraj prozora i zavese odškrinute, u sobi zamračenoj. Osmatrali su ulicu tokom noći, ali sem vojnih patrola i dokonih mačaka ulicom se niko nije kretao. Ujutru je, neispavan i očiju zakrvavljenih, morao ići u kancelariju, jer svaki izostanak proglašavaju sabotажom, a Melanka je izašla po kućama Rašinih drugova da se raspituje.

Na ručku su se našli, ali ručka nije bilo, vatra nije ložena u kuhinji, a Melanka je bila izbezumljena: niko od dečaka nije znao šta je bilo s Rašom. Znali su jedino za njegove ocene i ukor, zbog čestih izostanaka. Kakvih izostanaka? Danima nije dolazio u školu. Pa kud je onda odlazio, svako je jutro redovno kuću napuštao? To ja tebe pitam! I ja tebe, ti si mu mater!... Ipak se nisu posvađali nemoćni i očajni.

I drugu su noć kraj prozora proveli, ali se dečak nije vraćao. Negde pred zoru je Melanka, začudo prilično smirena, skuvala čaj i

izjavila da je to noćno dežuranje besmisleno: Raša je dovoljno pametan da zna šta je policijski čas. Kad se vrati, vratiće se danju. Ona misli da se Raša zaputio u Pančevo. Kod njenih. Baka mu je uvek pružala zaštitu. I stvari je u njegovoj sobi preturila, toplo se obukao, džemperčić novi i cipele duboke... Znači, unapred se spremio na duži ostanak. A kuda drugo može nego do Pančeva? Do njenih?

– Pronađe li kakvu poruku?

Ne, poruku Melanka nije pronašla nikakvu, iako je temeljito sve pretražila, i torbu i džepove i sveske i knjige njegove. *Nešto* je ipak pronašla, baš u sveskama i blokovima za crtanje, ali je ćutala o tome, uplašena. Ni njemu, mužu, nije rekla, a *ono* je odmah sakrila. U kamin. I sve pripremila, dole na ložištu kamina, ako zatreba, dovoljno je samo šibicu prineti. Da plane i izgori. I dalje, mislila je Melanka, neka on i dalje ide u kancelariju, radi svoj posao i ćuti, a ona će se spremi za Pančevo.

Drugog dana nestanka Rašinog opet su se našli oko ručka koji je Melanka na brzinu spremala jer je i ona to prepodne izgubila. U policiji. Stajala je u redu za propusnicu, taj njihov prokleti ausvajš, bez koga ne možeš nikuda, pa ni u voz pančevački, izgubljeno dete da tražiš. – Nisi im, valjda, rekla da tražiš izgubljeno dete?

– Nisam. Rekla sam im da mi je majka bolesna, a onda su tražili potvrdu iz Pančeva. Ausvajš nisam dobila, rekoše da sutra navratim pa će videti...

– Tog sam se najviše plašio dok sam sedeo u kancelariji: prijavićeš im nestanak deteta, kao što je red da se policiji i prijavi. Pomoć od njih da se potraži. Nisu to više policajci, to su ubojice. Obnoć streljaju ljude tamo na poljanama izvan grada, a ujutru lepe plakate sa imenima streljanih.

To je znala i Melanka. Znala je za logor izvan grada podignut, za familije jevrejske odvedene zajedno s decom i starcima da se nikad ne vrate, za Cigančiče sa trakama žutim na rukavu, znala i za krvave racije po okolnim selima...

Ausvajš joj nisu dali ni posle drugog dana čekanja u policiji.

Bližio se kraj te mučne sedmice pa zaključiš kako bi najbolje bilo da Steva pokuša u nedelju, kad kancelarija ne radi, da skokne do Pančeva. On je ipak službenik državni, nije obična domaćica kao što je Melanka, a od kolege iz kancelarije, gospodina Volfa, Nemca i manšafta, zatražiće pomoć oko tog ausvajša.

Onda ih je, to je bilo u petak predveče, posetila nepoznata devojka na biciklu; Steva misli da je stigla iz fabričkog predgrađa. Ta im cura reče istinu o Raši. Nije bila mnogo govorljiva, pitanja joj nije vredelo postavljati, samo najkraće im saopšti da je mali lutao atarom i da je stigao... tamo gde je stigao. – Da, kod *naših* – potvrdi cura na Stevino pitanje i upozori ih da sami ništa ne preduzimaju, dečak će se vratiti. Ona ne zna kad ga mogu očekivati, ali živ je i zdrav, vratiće se, pa je to najvažnije. Po komšiluku i u školi neka puste glas da je mali otputovao kod rodbine i tamo se razboleo. – Kod mojih u Pančevo – upade Melanka. – Može i u Pančevo – saglasi se cura – bolje je da to bude grad, a ne selo.

Još im cura reče da ona više neće dolaziti do njih, a novosti o dečaku će dobijati od jednog fijakeriste pred „Velikom kafanom“. I oni, ako slučajno kakav glas dobiju, neka se jave tom fijakeristi. Fijaker broj 123. Ali samo, upozoravala je, ako nekakvu vest ili glas kakav od malog dobijete, jer ne treba bez ozbiljne potrebe sa tim fijakeristom razgovarati. Fijaker 123, jeste li zapamtili?

Kad je devojka otišla, u tišini mukloj, Melanka je slomljenom Stevi pokazala ono što je sakrila u kamin: nacrtane petokrake zvezde crvene, most neki nacrtan a srušen gromoglasnom eksplozijom, salaš jedan i kamare žita oko njega kako gore, dve vojske koje pucaju jedna na drugu. Vojska sa zvezdom na kapi i vojska sa krstom kukastim na šlemu. Oni pod šlemovima leže razbacani okolo, pobijeni.

A sve je to imalo oblik jednog stripa u bloku za crtanje. Kao svaki strip, i ovaj je imao svoj nastavak, ali nedovršen, crtač je u međuvremenu morao da ode...

Strip su spalili u kaminu.

Onda su se unedogled otezali teški, beskonačni dani i još duže noći; nikakav se fijakerista nije javljao, a Melanka je, nestrpljiva i očajna, dvaput prolazila pored „Velike kafane“ zagledajući fijakere. Držala se uputstva koje im dade nepoznata devojka pa fijakeru broj 123 nije prilazila, ali muža izvesti da je to jedan sasvim običan fijaker, crn, i isto tako običan fijakerist, mlađi čovek, onako plećat...

Dok, opet jednoga dana kišnog i sumornog, panično ne saopšti mužu: fijakera broj 123 nema pred kafanom! Celo prepodne ga nije bilo. Posle ručka je Steva išao da proveriti: nema fijakera.

U kasno popodne su se obukli i doterali; Melanka je čak i šminku na lice stavila da bi izgledali što *bezbrižnije*, prvi put su, otkad je ovaj rat počeo, držeći se ispod ruke (opet da bi izgledali *bezbrižnije*) zašli u

„Veliku kafanu“ na pivo. Kafana je bila poluprazna; par starijih činovnika koji su došli da tu pročitaju novine uramljene u drvenom držaču; jedna manšaft-familija, otac, mati i dve jedre cure; u udaljenom uglu su pevali i galamili vojnici, kraj njih torbe i puške, valjda se na front spremaju. Petrovi Erčugini su zauzeli mesto kraj kišom zamagljenog prozora, novine čitali nemačke i srpske, pivo ispijali, fijakere pred kafanom brojali. Broja 123 nije bilo.

Nakon što je pod kišobranom otpratio Melanku do kuće, tata Steva se opet vratio pred „Veliku kafanu“. Prekršio je obećanje dato nepoznatoj devojci: raspitivao se za fijaker broj 123.

Nisu znali da mu odgovore. „Juče je bio tu“. rekoše. „Je li vam hitno? Mogu ja da vas povezem, gospodine.“ I još: „Nešto ste zaboravili u fijakeru? Vratice vam se, mi smo pošteni ljudi, gospodine.“

Jedan čiča reče – a otezao je na mađarski – čini mu se, ali nije sasvim siguran, da je taj fijakerista otišao u Moldovin. Spominjao je nešto to selo, kao zob je tamo jeftiniji, a do zobi se danas teško dolazi, konji nešto moraju jesti, gospodine...

Moldovin, Melanka, Moldovin! Šta misliš zašto je otišao tamo? Zbog zobi? Zašto bi zob bila jeftinija u tom selu, kad je okupator sve jednako pritegao, svako zrno žita, kukuruza pa i zobi popisao, cenu mu odredio, svaku trgovinu presekao? Postoji crna berza, rekla je Melanka, ne može okupator baš svako zrno uhvatiti. Postoji, slažem se, rekao je Steva, ali ne verujem da bi se fijakerist, *naš* fijakerist, bavio crnom berzom. Zar da s *te strane* sebi nevolju navuče? Bavi se on *ozbiljnijim* poslovima, Melanka, to ti ja kažem, i zašto je onda otišao u Moldovin?

Ujutru je fijakerist bio na svom mestu pred „Velikom kafanom“. Melanka ga videla, a tata Steva nije tim putem prolazio, namerno. Moglo bi se dogoditi da ostali fijakeristi skrenu pažnju fijakeru broj 123: ovaj te je gospodin tražio, a ona devojka reče... Melanka ga je često držala na oku, taj fijaker.

I tako sve dok se, ovog hladnog i vetrovitog dana zimskog, ne pojavi majstor-bravar iz sokaka pored kanala. Sa Rašinim pismom u rukama. Melanka je negde u komšiluku mlela mak za štrudlu, a tata Steva je morao da drmne rakijicu. Ni majstor nije odbio čašicu. Tek sad su doznali da im se sinovi druže iako nisu istih godina, majstorov je stariji, a bio je i ponavljač, eh ta deca današnja, i vremena ova teška i krvava – ali vremena za razgovore nije bilo. Tata Steva je

žurio. Sa pismom.

Ona mu je nepoznata devojka, kad mu je savetovala da fijakeristu ne uznemirava i ne javlja mu se bez potrebe, ništa ne reče o *načinu* na koji će mu prići sad, kad ima šta da mu saopšti, pa je tata Steva, potpuno od svoje volje i ideje, pretpostavljajući da se tako mora raditi, ležerno došetao pred „Veliku kafanu“, mirno seo u fijaker broj 123 a da pri tom kočijaša *nije ni pogledao* i rekao je:

– Na železničku stanicu, moliću.

– Odmah, gospodine – rekao je fijakerist broj 123, pa su krenuli.

Na pola puta do stanice tata Steva je rekao, ni mnogo glasno ni suviše tiho:

– Stiglo je pismo od mog sina! Onog dečaka koji je nestao. Vi treba da znate nešto o tome?

– Da? – trgao se iz dremeža fijakerist broj 123. Na putu do stanice, uvek istom i monotonom, on bi ponekad zadremao. – Od Raše?

– Od njega!

– Babu mu babinog balavog! – opsovao je fijakerist broj 123. – Dokle je konačno stigao?

– Do Jakobsfelda.

– Vi se sa mnom šalite?

– Ne – rekao je tata Steva – ne šalim se. I poštanski žig je u redu: Jakobsfeld. Hoćete li da pročitate?

– Čitajte mi vi – rekao je fijakerist broj 123. – Ja ću usporiti vožnju.

Kad je pismo dočitano do kraja, fijakerist broj 123 je rekao:

– Ništa ja tu ne razumem!

– Ni ja – saglasio se tata Steva. – Ali rukopis je mog sina, tu pogrešiti ne mogu. I stiglo je iz Jakobsfelda.

– Babu mu babinog... Dajte ovamo to pismo. I ne morate do železničke stanice, sidite ovde. Što se tiče malog, sad je sve u redu pa nemojte ništa preduzimati, a ja ću vam se javiti kad nešto uradimo. Verujem da će to biti skoro.

Nakon toliko dana neizvesnih i noći neprospavanih, u kući Petrovih Erčuginih su prvi put te noći naložili peći jer se kuća bila

ohladila kao ledara. Na ulicu vetrovitu više nisu izvirivali, a iza žaluzina spuštenih Melanka je kuću sređivala, još uvek puna strepnje i straha, ali znatno mirnija.

Tata Steva je u kaminu kuvao vruću rakiju; i Melanku je nekako nagovorio da ispije poneku sa njim, živce nategnute da opuste.

Na kaminu pred njima bila je fotografija Rašina, snimljena poslednjeg predratnog leta, na lađi, na izletu Tisom i Dunavom do Šlankamena, tata Steva je lično taj snimak sačinio.

Raša nije znao da ga snimaju pa je mlatarao rukama, onako nemiran i neukrotiv, kao da sa talasima Tise, vode zelene, razgovara.

Vetar je raznosio studene oblake prašine po gradu.

Ovo se događalo istog dana, predveče, na hladnim gradskim pločnicima:

Fijakerist broj 123 je vozio nekud čoveka koga su u odredu zvali Veterinar, ali on, izgleda, veterinar nije bio, bar Maljević tako misli. Rekao je fijakeristi taj čovek:

– Nešto je nepredviđeno i izuzetno moralo da se dogodi, Šlog. Drukčije ne mogu objasniti zašto su se našli u Jakobsfeldu i zašto se dosad nisu javljali. Odlično poznajem malog Milana, dečaka iz odreda. Taj nikada nepotrebno ne upada u nevolje, ali ako već upadne, zna se izvući iz njih. Čvrst je ko zemlja po kojoj gazi. Taj drugi, Raša, pa vidim iz ovog pisma... Već sutra kreni u Jakobsfeld, Šlog.

– Opet ja! – gundao je Šlog, fijakerist broj 123. – Nikad nisam bio u tom Jakobsfeldu. Ne znam ni beknuti švapski. Šta da kažem tamo, šta da tražim?

– Svi oni govore i srpski, ne boj se. S tobom će poći Fanka, već mu je javljeno. Pored Fanke si bezbedan u Jakobsfeldu.

– Hoće li Fanka dečake tražiti?

– Neće! Ti ćeš! Fanku mi ne upetljivaj mnogo, samo onoliko koliko je najnužnije, a to je da te uvede i provede kroz Jakobsfeld. Fanka će raditi svoj posao, rutinski. Neće se raspitivati šta ćeš ti u Jakobsfeldu, a ti mu nemoj govoriti bez potrebe.

– Hoće, raspitivaće se. Znam Fanku, radio sam sa njime: priča i gundā, mislim da tako strah rasteruje.

– Neka gundā! On te, sutra u zoru, čeka pred kućom. I još nešto. Šlog: pokušaj sa onim kovačem zvezda da protumačiš ovo pismo. Možda ćeš nešto više doznati.

A ovako je bilo, u noći istog dana, u kuhinji majstor-Jovana Pejnog, zvanog Joca Kurjak. Majstor je i za ovu priliku oterao ženu u komšiluk, a na sto kuhinjeki položio svoj kaiš, blistav i širok, od kože najtvrde.

Slavko je krotko treptao i na kaiš i na gosta kasnog, a jedan raniji dolazak ovog istog gosta ostao mu je u tužnoj uspomeni. Opet u vezi sa kaišem, a kaiš je proradio kad je gost već otišao, a zbog bakra i zvezda onih, ako se sećate... Tata Joca se ustobočio između njega i gosta kasnog, mrgodan, spreman da spusti ruku na kaiš. Sin je pokušao da nekako ublaži to ledeno ćutanje i iščekivanje, pa reče:

– Tata, ovaj, a rakija? Šta će Šlog da popije? Mama je ostavila tamo na kredencu, a u špajzu ima višnjevače...

– Ako te sad odalamim, tri će te šloga strefiti – rekao je tata Joca.
– Komšija Ljuba Omaljev ima svoje ime i prezime, daću ti ja Šloga!

– Nisam ja mislio, tata... Svi njega tako zovu i zašto sad ja... – pogledom je pokornim tražio podršku i razumevanje od komšije Ljube Omaljeva, Ljube Šloga, fijakeriste broj 123.

Komšija Ljuba je sedeo za stolom u kuhinji toploj a da ni bundu svoju kočijašku nije skinuo, ni šubaretinu sa glave, ni bič nije ostavio napolju, a u ručerdama, od sunca i vetra ispucanim, nespretno je šušketao onim pismom iz Jakobsfelda.

– Ne dribluj, Slavko – rekao je – ne dribluj, nemam mnogo vremena. Prevedi mi ovo buncanje.

– Pa eto: Raša je u Jakobsfeldu. A sa njim je i nekakav Milan.

– To znam. A gde u Jakobsfeldu? Kod koga?

– Kod jednog faraona.

– Šta ti je to?

– Gazda. Bogataš. Ovaj kod kog je Raša mora da je mnogo bogat, vidi se...

– Iz čega se to vidi?

– Piše tu: štale beskrajne, mračne, Faraon Feliks pedeset osmi, FF. Zima... Oni su, Raša i taj Milan, sluge u štalama tog FF.

– Sluge?

– Šta drugo mogu biti? Felah – to je sluga. Evo: felasi tužni i gladni danonoćno rade. Pa opet ovo jedno FF, to mogu biti njih dvojica, gladnih felaha, je l' tako? Tu je i neki Šturm, ne znam ko je i šta je, valjda je nekakav nadzornik imanja, jer piše: nemilosrdni Šturm čeka svoj trenutak da pobije felahe, opet FF. Vi ćete da ih tražite? Ja bih tu dvojicu odmah našao. Mogu li i ja da pođem sa Vama?

– Ne možeš – reče Ljuba Šlog. – Objasni mi kako bi ih ti našao?

– Po ovome što piše: velikim štalama. Faraonskim!

– Pola je tog Jakobsfelda faraonsko – reče Ljuba Šlog. – Obogatiše se na ovoj zemlji koju sad tako krvavo pale i gaze. A ja da krenem od jedne do druge bogate kuće i raspitujem se?

– To ne! Nikako! Jer je važno ono FF, jer je nekoliko puta napisano a jednom i podvučeno. Kao što je važno da je taj FF pedeset osmi, jer je to napisano slovima, a nije ciframa. Nešto mora biti oko tog broja 58. I kao što je važno da slova moraju biti ista, jedno kao i drugo...

– Misliš: gazda se mora zvati nekako sa FF?

– Nisam to rekao. Možda su i neka druga slova, ali moraju biti ista. Jednaka. I sve mora biti u vezi s brojem 58, kako vam to nije jasno?

Komšiji Ljubi je još možda nešto i postalo jasno, ali tata-Joci ništa, baš ništa nije bilo jasno, iako je strogo buljio u jednog i drugog iščekujući rasplet. Pred komšiju i pred sebe stavio je obe rakije, višnjevaču i onu drugu, rekao „luda deca, sasvim luda“ i omotavao kaiš oko šake. Čekao je samo znak komšije Ljube.

Komšija Ljuba je sklonio taj kaiš kao suvišan, ispio čašicu one druge rakije, pismo Rašino u šporetu sagoreo i na plamenu tog pisma cigaretu zapalio pa se oprostio i izašao u noć.

Zato što je blizu bio policijski čas kad se ni fijakeristi ne smeju kretati ukoliko nemaju specijalne ausvajse.

A Ivan Fanka je bio pravi veterinar, za razliku od onog Veterinara kog je Maljević poznavao, imao je torbu sa instrumentima i lekovima taj Fanka; poznanike kao i „bolesnike“ svoje u gradu, po selima bližim i daljim, i Jakobsfeld je dobro poznavao taj Fanka, a običaj mu je bio da gunda i zanoveta kad na put krene sa Ljubom Šlogom.

Još pred kućom je, tog hladnog jutra kad je Šloga sačekao, počeo da zanoveta, nešto kao: zašto baš *danas* da idu, on danas nikako ne bi mogao jer je sprečen, „ali svaki drugi dan, koji god hoćeš, Šlog, evo da se dogovorimo...“

Šlog je umesto teškog fijakera doterao vitke, lagane karuce, pored bunde ovčije na sebi još je jednu bundu poneo i još tih koža ovčijih da sebe i Fanku dobro umota, a bio je nestrpljiv jer mu se žurilo u Jakobsfeld.

– Molim te, Fanka – rekao je – bez dribljanja! Zadatak je postavljen i krećemo.

– Otkud sad *zadatak!* – pobunio se veterinar Fanka. – Meni nikakav zadatak nije spomenut. Samo mi je poručeno: Fanka, izvrši rutinski pregled stoke u Jakobsfeldu! Rutinski! Možda si ti na zadatku, ali ja nisam. Mene ne upetljivaj u to.

– Dobro, Fanka, jesam! Ja sam na zadatku! Ti nisi! Penji se!

U atarima pustim bilo je još hladnije nego u gradu, vetar oštriji i prodorniji pa se Fanka jedva video iz onih ovčijih koža, ali ćutao nije:

– Je li, Šlog – pitao je – ako si ti krenuo na zadatak u Jakobsfeld, šta ću ti onda ja? Ko izmisli taj pregled stoke po ovom kijametu?

– Jednostavnije mi je ući u selo s tobom – odgovorio je Šlog. – Ulazim kao veterinarov kočijaš. Dobro poznaješ to selo?

– Poznajem – nepoverljivo je žmirkao Fanka iz onih ovčijih koža. – Kakve veze ima *moje* poznavanje sela s *tvojim* zadatkom? Rekao si da me nećeš upetljivati.

– Gazde iz Jakobsfelda poznaješ? Tražim jednoga sa velikim štalama, a ime i prezime mu počinju sa istim slovom, kao FF, ili slično. Tu je i broj 58, možda mu je to kućni broj...

– Slušaj, Šlog! Tako se nismo dogovorili!

– Samo mi u tome pomози. Priseti se. Nema smisla da ovako trapav lutam i tražim po Jakobsfeldu.

– Velike štale, dva ista slova i broj 58? To može da bude samo Jerih. Jerih Jakob, Jakobsfeld 58. JJ. Najveće štale.

– Onda me vodi kod tog Jeriha!

Zemlja je bila isušena mrazevima i vetrom pa je više prijala vožnja van drumu kamenika, tvrdog i oštrog i Ljuba Šlog je onda skrenuo na lenije i prečice, jer je jedan deo atara na putu prema Jakobsfeldu dobro poznavao. Karuce su se prijatno ljuljuškale na mekanoj podlozi, a i dan je osvajao pa je i sunce pomalo grejalo kroz vetar.

Fanka reče:

– Šlog, mogu te odvesti kod Jeriha, ja kod njega ponekad odsedam i poznajem ga dobro. Ali tebi ne bih preporučio da se vrtiš oko njega i njegove kuće. Ne znaš ti kakva je zverka među manšaftima i Švabama našim taj matori Jakob! Dva mu sina, dve momčine,

poznavao sam ih, poginuše na frontu, istoga dana u nekakvom, kažu, podvigu. Dva železna krsta sa hrastovim lišćem, lično Gebelsovo pismo starom Jakobu, predlog da se glavni sokak u selu zove po njegovim sinovima, Otto und Jakob Jerichstrasse. Stariji se zvao Jakob, ko i otac. Ne igraj se, Šlog! Šta ćeš ti kod Jeriha?

– Ne treba meni Jerih, tebi ga prepuštam. Ja ću u štalu, gde su sluge.

– Sluge? Mislím da stari nema nikoga. Sam otaljava poslove, koliko stigne.

– Videćemo, Fanka, videćemo.

U Jakobsfeld su stigli oko deset. Stari Jakob im je otvorio veliku kapiju pa su ušli u tu popločanu, bogatu avliju kakvu ni Šlog nije odavno video. A zverao je Šlog i zagledao na sve strane, dok su karuce zaustavljali i sa karuca silazili, a stari Jerih zaostao kapiju da zatvori. Uznemireni Fanka je pratio poglede Šlogove. A kad se odozdo, iz avlije donje, pojavi crnomanjast dečak u aljinama, reklo bi se smešnim, još bolje: u uniformi nekakvoj čudnoj, Ljuba Šlog zatrepta očima i smireno se nasmeši Fanki:

– Sve je u redu, Fanka! Idi zabavljaj starog!

Jerih se obradovao Fanki, i Marti je javljao radosno da je stigao dobri, dragi gospodin Fanka, „a ti si, Fanka, starog Jakoba sasvim zaboravio, ali se ovog puta nećeš lako izvuci, dobar ćemo ručak spremiti...“ Fanka je još bio uznemiren, ali to nije pokazivao, izvlačio se iz onih koža i čavrljao sa Jerihom odlazeći u kuću. Osvrtao se na Šloga koji ostade sa onim crnomanjastim dečakom. Isprezali su konje Šlogove. A šta ono reče Šlog – traži li on Jerihovog *slugu*, ili dečaka tog, dete još?

A opet, Šlog je rekao: sve je u redu, Fanka, zabavljaj starog.

Dobri, dragi gospodin Fanka nije morao da skida obuću pred verandom, zato što je gost i zato što su njegove terenske čizme bile čiste i „uviksane“, iz kuće pravo na karuce, sa karuca na popločanu avliju Jerihovu pa u kuću; a Šlog... On ostade tamo sa dečakom.

– Zdravo momak! Kako si, momak?

– Dobro!

– Kako se ti zoveš?

– Damjan!

– Kako?

– Damjan!

Šlog se smračio. Još jednom se osvrnuo oko sebe na avliju, štale, kuću... Jerih Jakob, Jakobsfeld 58, JJ! U pismu je bilo FF. I trebalo bi da budu dvojica.

Dečak je uvodio konje ispregnute u štalu i Šlog se uputi za njim. Pomagao mu je kod smeštanja konja. Pogledom obuhvati štalu. Reče:

– Velike štaletine. I ova zima. Tu ima puno posla. Kako to stignete da uradite vas *dvojica!* Gde je onaj drugi?

– Kakav drugi? Radim ja. Sam!

– Sam održavaš ovoliku štaletinu? Sam? A kako ono reče da se zoveš?

– *Damjan!* Već treći put me pitate.

Ljuba Šlog je napustio štalu, izašao na avliju, zastao pored svojih karuca neodlučan. Takvog ga je zatekao Fanka koji je dolazio iz kuće, sad u svojoj beloј veterinarskoј kecelji, sa instrumentima u rukama i torbi.

– Šlog, šta je opet? – upita uznemiren. – Rekao si da je sve u redu!

– Nije u redu, Fanka, izgleda da nije. Doveo si me kod pogrešnog gazde.

– Sam si rekao da te vodim kod Jeriha. Uradio sam to. Molim te ne upetljivaj me više. *Danas* me ne upetljivaj.

– Šta si zapeo sa tim danas pa danas? Šta je danas? Petak? Otkad si toliko praznoveran?

– Ne upetljivaj me, Šlog!

– Neću, ne brini! Upetljao sam i zapetljao sam sebe... Daj, učini mi još nešto: upitaj staroga da li je skoro držao slugu koji se zvao Milan. Samo toliko, Fanka.

– Slugu ili dete?

– Dečaka. Ovaj koji je kod njega zove se Damjan. Učini to.

– Neću! Jerih nije glup i sa njim se ne smemo igrati. Ja radim svoj posao, Šlog, a ti se ispetljivaj što pre. U Jakobsfeldu ne ostajem ni sekund više nego što moram.

Fanka je odlučno krenuo prema donjoj avliji, prema kočinama. Svinje da obiđe i pregleda. Neodlučni Šlog se još neko vreme vrteo

oko svojih karuca, pa se vrati u štalu.

U štali je dečak poslovaio oko krava. Šlog je stajao u vratima i posmatrao ga.

Damjan? Trebalo bi da se zove Milan, da je sa njim još jedan i taj da se zove Raša... zar je ovaj pogani Jakobsfeld pun dece – služinčadi, odkud sad to? Frktali su konji. „Retko lepi vranci“, pomisli Šlog, „osobito ovaj ponosni dešnjak.“ Šlog je prilazio konju. Konj se uznemiri.

– Ne prilazite! – viknuo je dečak. – Opasan je! Šturm može da ubije!

Šturm? *Nekakav Šturm* koji ubija? Koga ono ubija, felahe ili tako nešto, u velikim štalama? Pogleda iznad konja: na crnoj tabli ime Šturmovo. Slučajno mu se, Šlogu, pogled zadrža i na zidu pored vrata ulaznih. Tamo na ekseru visi dečački zimski kaputić, nov, od ćebadi sašiven: na leđima JJ utisnuto. Kapa iznad kaputa i na njoj JJ! U štalama faraona, kako li ono beše ime faraonu, FF? Šlog se ustremi na dečaka, razdražen i ljut.

Ščepao ga grubim šakama kočijaškim, skoro ga od zemlje podigao.

– Slušaj ti – rekao je – mene si našao da dribluješ! Damjan, Faraon, Šturm, FF! Govori gde ti je Raša!

Raša je, još od pojave gostiju iz grada, osluškivao skriven u senu lucerke na tavanu.

A kako se ovaj kočijaš sve više vrteo po štali i oko Milana, tako se i Raša sve više primicao ulazu tavanskom. Kad je došljak onako grubo ščepao i napao Maljevića, Raša se navrat-nanos stušti niz merdevine tavanske.

– Šlog! – vikao je radosno. – Ljuba Šlog!

Ljuba Šlog je i njega ščepao za grudi i prilepio dečake jednog uz drugog.

– Babu vam babinog balavog! – opsovaio je. – Mene ste našli da prelazite? Šta je sad, jesi li Milan ili Damjan? A ti si Raša?

Maljević je ćutao, oprezan.

Raša je, naprotiv, sav blistao od sreće i tapšao kočijaša po snažnim mišicama.

– Hoćete li progovoriti? – upita Ljuba Šlog.

Maljević pogleda Rašu.

– Poznaješ li ga? – upita.

– Milančiću, čoveče, gde ti živiš? To je Šlog! Ljuba Šlog! Najveći golman koji je ikad postojao na svetu, Šlog...!

– Loptu na zemlju – reče Šlog. – Došao sam da vas odvedem odavde...

...Veterinar Fanka je pregledao svinje u donjoj avliji. Jerih ga je tamo obišao i sad se vratio u kuću. Pomaže Marti oko ručka, govorio je da ne sme Fanka odbiti ni jednu živu ćurku koju mu poklanjaju. Marta mu poklanja.

Šlog je prilazio, raspoložen, sa cigaretom na usnama.

Fanka reče:

– Šlog, ipak sam uspeo da razgovaram sa starim: nema nikakvog sluge ni dečaka koji se zove Milan. Stari je odavno sam, a ovog derana, taj se zove Damjan, drži svega nekih desetak dana. Stari je njime zadovoljan. To si hteo da znaš?

– Znam, Fanka, sve sam već saznao. Stvar se odvija baš kako treba, da!

– Da? – ponovi oprezni Fanka. – Onda smo gotovi, Šlog? Na žalost, ja ne mogu odbiti ručak starome. Iskoristiću vreme i poći da pogledam još neke svinje u selu. Svega četiri kuće, Šlog, ova me Jerihova rasa interesuje. Ostale rase mi nisu važne. Sačekaj me i da znaš, Šlog: pojma ja nemam o tome da si ovde tražio nekakvog dečaka koji se zove Milan, ili šta ja znam kako. Ništa ne znam. I volim što ga nisi našao.

– Naravno, Fanka, i ne treba ništa da znaš. A koje ćemo od ovih povesti?

– Šta ćemo povesti?

– Svinjče! Baš lepo izgledaju.

– Slušaj, Šlog – reče Fanka odlučno – meni je već svega dosta. Ako si me već upetljao, onda mi reci do kraja šta očekuješ od mene. Kuda da vodim Jerihovo svinjče? Šta će meni Jerihovo svinjče?

– Kupićemo ga, Fanka – rekao je Šlog. – Ako nisi pri parama, novac je kod mene. Sad ću ti reći otvoreno: tražio sam i našao onog dečaka u avliji. Moram ga odvesti u grad, traže se nekakve informacije od njega, to ti ne moram objašnjavati. Sa malim je sve u redu, ima propisne hartije i sva dokumenta.

– Pa vodi ga onda. Šta ću ti ja u tome?

– Ne mogu. Zar da kažem Jerihu: pozajmi nam tvog slugu za jedno popodne, treba da nam da neke informacije! Ne ide to, Fanka, Ako bi tebi Jerih prodao to svinjče, onda bi ga mali u drugim kolima vozio za nama, jer u karuce ne može stati, razumeš. Možeš li toliko uraditi? To i ništa više.

– Ne mogu!

– Bojiš se?

– Nije samo to. Jerihove svinje su popisane, evidentirane. Rasne su i ostaju za rasplod. Ne mogu se kupovati.

– Možemo li nešto drugo smisliti da mali krene kolima za nama? Na primer: svinjče se razbolelo? Da ga mali povede u tvoju veterinarsku stanicu?

– Govoriš koješta, Šlog. Prvo: svinje su zdrave kao čelik. Drugo: ja upravljam veterinarskom stanicom a ne stočnom bolnicom. Nema takve bolnice. I treće: ja neću dalje da se upetljavam. Dosad sam nekako ostajao van svega, i ne znam ništa o tome šta ti radiš. To je sve, Šlog!

– U redu, Fanka, neću te više gnjaviti. Nešto ću smisliti bez tebe. Idi dovrši te preglede pa da se polako spremamo.

Dole u štali su kombinovali Šlog i Maljević, dok je Raša provirivao odozgo sa tavana štalskog. Reč je bila o tome da je bilo isplanirano baš danas, kad se noć duboko spusti, da krenu za Moldovin. Peške. Pitanje je samo da li će i kako će Raša izdržati taj put. – Neću izdržati! – upadao je Raša sa otvora tavanskog. – Ti da čutiš – presekao ga Ljuba Šlog. Da li bi mogao Šlog, pitao je Maljević, da ih sačeka negde u atarima? Onako kako je on planirao sa jednim kolima iz Moldovina, ali je sve propalo jer je Raša ukrao koverat za pismo. Ne ide to, rekao je Šlog, treba noću iz grada izaći i u grad se vratiti. Kontrola je onda oštija, a postoji i policijski čas. Ali u Moldovin da produžimo, insistirao je Maljević, to je selo koje ja donekle poznajem, pa se može nekakvim sokacima ući neprimećen? Daleko je, reče Ljuba Šlog, i konji će mi biti umorni. Morao bih konje zameniti.

– Pa je l' vam ja govorim – upao je Raša – da upregnemo konje Jerihove? Ništa pametnije od toga. Čim stari zaspi, preživimo.

– Hoćeš li ti već jednom da umukneš? – gundao je Šlog preteći. – Gubi se tamo! U seno!

Da im Raša i dalje ne bi smetao, napustili su štalu i dogovarali se u avliji pored karuca Šlogovih. Tu ih je zatekao veterinar Fanka koji se vraćao sa pregleda u selu. Fanki je Maljević smetao, nekako ga je mrko i odbojno gledao kao krivca svih ovih neprijatnih petljancija. – Idi u štalu – reče mu.

A onda se obrati fijakeristi:

– Šlog, može li ovako: ja imam prava i ovlašćenja da tražim Jerihovog vepra. U stanici da ga držim neko vreme. Za rasplod. Da li ti to odgovara?

– Sjajno! – obradovao se Ljuba Šlog. – Sjajno, da ne može bolje biti. Uvek ću s tobom ići na teren.

– A ja s tobom više nikada – rekao je veterinar Fanka i uputio se u kuću Jerihovu.

Ručak je bio bogat i obilan; u štalu su ga doneli kočijašu veterinarovom i sluščetu Jerihovom, a i za Rašu je bilo dosta, njemu su na tavan dodali. Ručak je u kući trajao duže, zalivan dobrim vinom Jerihovim, a za to vreme su Šlog i Maljević opremili kola dugačka, sa lotrama, utovarili vepra rasplodnog, čeličnom branom ga obezbedili da ne iskoči iz kola i tuluzinom ga lepo ušuškali. U tuluzinu je, ispod sedišta kočijaškog, bio ušuškan i Raša, a prethodno ga je Šlog umotao u jednu od onih koža ovčijih.

Kad su na šor izašli, spazio ih je odrasliji jugend po imenu Lani.

– Damjan, kud se to spremaš? – upitao je.

– U grad.

– Pa to je kao poručeno – obradovao se Lani. – Ja celo prepodne pokušavam da nađem nekoga ko će mi doneti stvari iz grada. Neke maske i kostime, razumeš, večeras nam je kermes. Donećeš, pri povratku?

– Ne mogu ja to – rekao je Maljević.

– Sve je uređeno – bio je uporan Lani. – Telefonirao sam, a ovde je i pismo. Samo se javiš na ovu adresu.

– Ne mogu! Ne umem ja da se snađem u gradu. Neću!

– Baš si tvrdoglav – rekao je Lani. – Dobro, onda sačekaj još malo. Naći ću dečaka koji će poći sa vama. Glavno je da su kola tu.

Pođe da traži dečaka. Maljević i Šlog izmenjaše pogled. Dole,

ispod sedišta je već počeo da se vrpolji Raša. Onda reče Šlog:

– Momak, daj meni to pismo. Ja ću sve to urediti i poslati po Damjanu. Daj ovamo!

Tako su ipak krenuli iz Jakobsfelda i sve je bilo u redu.

Napred Maljević sa dugačkim kolima a za njim Šlog i Fanka u karucama.

A i dan je postao prijatniji, vetar se stišao, ugrejalo sunce zimsko sa neba čistog i providnog. I ravnica je bila nadaleko vidna i providna, čista nekako pod suncem zubatim, a gola i pusta.

Na suncu je, rumen i nešto malo dremovan od dobrog ručka i vina, smireno treptao na ravnicu veterinar Ivan Fanka. Sve je dobro kad se dobro svrši. Fanki je izgledala neobična tolika uzbuna i komplikacije oko jednog dečaka koji, eto, ima sva dokumenta, u Jakobsfeldu ga svi, pa i jugendi poznaju, ali sad šta je tu je, glavno je da se sad vraćaju kućama on i Šlog.

– Lep dan, Fanka – reče mu Šlog. – Jutros nije izgledao tako.

– Jeste, Šlog, lep je. Podsećaš me, a ja skoro već zaboravio.

– Šta si zaboravio?

– Na ovaj dan. Današnji. Sećaš li se, još jutros sam ti kukao što me baš *danas* vodiš na put?

– Šta je danas?

– Godišnjica mog braka sa Ilonkom. Deseta.

– Čestitam, Fanka. Neka tih godišnjica bude što više.

– E, moj Šlog, kad bi ti znao kakvi mene maleri prate na tim godišnjicama. Zbog njih sam, zbog tih malera, bio onako uznemiren jutros. Prvih pet godina ti ja i Ilonka, onako mladi, zaljubljeni, nismo ništa ni proslavljali. Posle vidimo: svi to slave, pa ajde, rekoh, da počnemo i mi. Od šeste godišnjice da počnemo. Tog dana, a bio je mrazovit kao ovaj danas, ja ti padnem sa bicikla, sav se izubijam, Ilonka me cele noći umotavala hladnim oblozima i lepila flasterima. Na sedmoj sam ti se ja sa društvom zapio u bircuzu i zaboravio je, godišnjicu. Na dan osme udario me konj. Ilonka mi u bolnici čestitala. Na devetu, prošle godine, udarile one kasne kišetine, ja se vraćao sa terena, a nabujali Tamiš odneo ćupriju, tri dana sam duže ostao zbog toga... Danas je deseta, i kad me sinoć odrediše da pođem s tobom, ovde me nešto preseklo, Šlog! Samo sam iščekivao kakav će me novi

maler snaći.

– Kao što vidiš, deseta je bez malera. Razbio si ih. Lepo smo putovali, dobro si ručao, dobro vino pio, Ilonki nosiš ugojenu ćurku Jerihovu, kud ćeš bolje, Fanka?

– Polako, Šlog, još nismo stigli. Samo i ja već verujem da sam razbio malere. Večeras si moj gost. Videćeš kako Ilonka sprema ćuretinu. Imam i tri boce dobrog vršaćkog vina.

Kola ispred njih, sa Maljevićem, stajala su pored đerma na pašnjaku. Nije bilo potrebe da se konji poje, nema ni pola sata kako su selo napustili, pa Šlog upita:

– Zašto si stao? Nešto nije u redu?

– Sve je u redu – reče Maljević. – Gledam ovaj pašnjak i preko njega lep, a prav i mekan put! Hoćemo li, čika Šlog? Da vas pustim jedno sto metara ispred?

– Nemoj – rekao je Šlog. – Teška su ti kola, a i taj teret imaš u njima. Ja sam lakši.

– Znam, karuce su lakše, ali ovo su konji Jerihovi. Sto metara, čika Šlog! Na kraju pašnjaka se trka završava. Ja ću ko Sremci, stoječki!

Već je stajao u kolima, onako malen i stabilan, „sremački“ se raskoračio, kajase preko ramena prebacio... Šlog pogleda Fanku. – Kako hoćeš, Šlog – reče Fanka. – Tvoji su konji i karuce.

Fjuknuo bič. Poletele lake karuce preko pašnjaka pustog. Fanka dobro nabio šubaru da mu je vetar ne odnese, čvrsto se za sedište uhvatio. I sam je bio paorsko dete, taj Fanka, veterinar uz to, voleo je lepe konje i trke po takvim pašnjacima ravnim. – Ne daj se, Šlog! – vikao je u vetar koji mu je fjukao iza ušiju.

Iza njih, na odstojanju ipak manjem od sto metara, sa koliko je mali samouvereno pretio, grabili su crni konji Jerihovi. Zaista su lepi, pomisli Fanka, naročito kad ih čovek gleda ovako s lica, razjapljenih gubica, dok ujednačenim ritmom prostor osvajaju. „Šturm, forverc, hop-la“, odjekuje pašnjakom glas maloga. Dečak ciči, uzbuđen. Na aždaje, one sa slika, liče ovi konji, mislio je dalje Fanka. Nedostaje im samo vatra iz nozdrva. „Šlog, ne daj se! Još malo!“

Sad se setio, kao dete je tu priču slušao Fanka, o dolasku rumunske kraljice na granicu. Visoku je gošću trebalo malo i kroz naš Banat provesti, pa su išli čak u Jakobsfeld da za tu priliku iznajme

konje od ovog istog Jakoba Jeriha. Četiri ljuta vranca upregnuta i vožnja o kojoj se dugo pričalo, jer je visoka gošća volela vratolomne vožnje. Da, ali pričalo se i o tome da Jakob Jerih – onda nije bio star i sam – ne htjede nijednog od svojih vranaca ni pokloniti ni prodati, uzalud su bila sva ubeđivanja i razgovori; ostao je tvrdoglavi i uporni Švaba, „svoj na svome“, kako je onda govorio; Šlog, ne daj se, ovi nas pristižu!

Da, prisećao se dalje Fanka, lepo to zvuči „biti i ostati svoj na svome“, ali se on isto tako seća, mlad je student bio, o Hitleru se tek počelo ozbiljnije govoriti, kad je Jakob Jerih pokupio sve medalje na nekakvoj konjskoj izložbi u Beču. A gde mu je onda bilo ono njegovo „svoj na svome“, kad dva najlepša ždrepcica nije sa izložbe u Banat vratio, nego ih lično Geringu poklonio? Opasan je stari Jerih, Šlog, i ne dopada mi se što se ovaj mali, pa i ti, vrzmate oko kuće njegove; ipak će nas prestići, Šlog, zar ne možeš malo brže? Kroz koju godinu za ždrepcima odoše i sinovi, Oto i Jakob, da se više nikad ne vrate; ne vredi Šlog sa ovim aždajama je nemoguće trku dobiti! Pašnjake zelene, drumove mekane, kilometre dugačke gutaju aždaje.

Dok je još verovao u trku, Fanka se bio uspravio u karucama, mlatarao rukama, pomagao Šlogu i konjima Šlogovim. Sad se razočaran spustio na sedište i istog trenutka skočio na noge kao oparen. Jerihova kola su ih u tom času nepovratno prestizala, ali je Fanka upro pogled u tuluzinu iza sedišta kočijaševog. Ta je tuluzina mrdala i razmicala se, na kraju je iz nje izvirio, u kolima se propeo dečak koji je arlaukao neartikulirano opijen trkom i pobedom.

– Zaustavi, Šlog! Stani! Šlog, šta je ovo?

Takmičari se zaustaviše nakon trke dovršene, a uzbuđeni Fanka je još jednom ponovio pitanje:

– Odgovori, Šlog: šta je ovo?

– Dečak – odgovori Ljuba Šlog.

– Šta će on u kolima? Sakriven?

– Nema nikakvih isprava. Zalutao je *tamo kud ne treba*, zato nam je važan. Moramo ga vratiti kući da ga drugi ne vraćaju.

– Gde se dosad krio?

– U Jerihovim štalama.

Fanka je napustio karuce. Uputio se nekud preko pašnjaka. Peške. Pod miškom je nosio ćurku. A torbu veterinarsku zaboravio u

kolima. Šlog potrčao za njim.

– Fanka, šta ti je? – vikao je Šlog. – Ne pravi gluposti. Još malo pa smo stigli. Sve je u redu.

– Nije u redu, Šlog, nije. Ti mene ubijaš, formalno i bukvalno me ubijaš danas.

Još od ranog jutra kad smo krenuli, ubijaš me; sve malo-pomalo i sve gore od goreg. Neću više, Šlog, ne mogu!

– Moramo sad izgurati stvar do kraja, Fanka. Zapetljali smo se i ne napuštaj nas sad kad je skoro sve gotovo. Čega se toliko plašiš, bogamu, čega?

– Plašim se, Šlog. Čovek sam i ne stidim se svog straha... Šlog, čoveče, pa ja se, otkad je ovaj rat počeo, ne usudim da mojoj Ilonki prošvercujem kalem konca, a ti me nagoniš da krijumčarim žive derane! Koliko ih još ima u kolima, Šlog?

– Nema nikoga, samo sam ja ovde – viknuo je Raša, a Maljević ga odmah šcepao za ramena i sabio natrag u tuluzinu.

– Opet si ti morao sve da zabrljaš – rekao je Maljević i čekao da se dovrši obračun Fanke i Šloga na pašnjaku.

Vikali su jedan na drugoga. Teške su reči padale. Naročito se Šlog bio razbesneo. – Kako nećeš da razumeš, čoveče božji – vikao je Šlog. – Dečak je bio u odred. U odred, valjda znaš šta to znači?... Ama pusti sad te priče, nisam ga ja u odred slao, niko ga nije slao, ali je on tamo stigao. I šta sad, treba li da ga se dočepa policija?

Da ga saslušava i cedi, a on je još dete? I na kraju da ga još uguše u logoru, slušaš li šta ti govorim? Fanka! Fanka!

Fanka je tvrdoglavo odmicao preko pašnjaka, sa onom ćurkom pod miškom. Šlog se zaustavi. Nije ga više pratio. Okrenu se, dođe do kola Maljevićevih, pope se, uze kajase. Ljutit.

– Šta će biti s veterinarom? – upita Maljević.

– A šta može biti? – gundao je razbesneli Šlog. – Pusti ga. Eno mu mojih karuca pa nek se vraća kad hoće i kuda god hoće.

Krenuli su. Lagano. Šlog je kočijašio.

Fanka se zaustavio na pašnjaku. Gledao za njima. Onda se zagledao u ćurku. Otkud baš, u onoj gužvi, strahu i ljutini, da pored tolikih važnijih i neophodnijih stvari, ponese tu glupavu pticu sa sobom? Jerihova kola su odmicala. Fanka se lagano vraćao prema

ostavljenim karucama.

Na ulazu u grad bila je trošarina. Nekada, jer sad tu nisu čekali dremovni trošarinci. Naoružani vojnici su tu bili, oni u zelenom i pod šlemovima, svaki su ulazak i svaki izlazak iz grada pažljivo proveravali. Šlog zaustavi. Pruži hartije svoje.

Hartije Maljevićeve. Hartije veprove, tj. nalog potpisan od strane veterinara Ivana Fanka. Vojnik je sve pažljivo pregledao. I nad veprom u kolima se nagnuo.

Tad je vojniku pristupio veterinar Fanka. Šlog nije primetio koliko je Fanka žurio da ih pristigne. Vojnik je pogledao Fanku, a dokumenta mu nije ni tražio. Već su i ti zeleni pod šlemovima poznavali veterinara Ivana Fanku, toliko je često odlazio u okolna sela.

– Prolazite svi – rekao je vojnik. – Sve je u redu.

Tako se Raša vratio u svoj grad, u tuluzini na podu kola, a pored uveta i uz obraz neprekidno mu je groktao, i gurao ga pomalo, rasni vepar Jerihov.

Bilo je to lepo zimsko popodne u gradu. Bez vetra, suvo, sunčano i prijatno. Ima i takvih dana zimi.

Kad su dublje zašli u ulice i sokake predgrađa, Šlog naredi Raši da se polako izvuče iz tuluzine i sedne pored Maljevića. Najkraćim putem nek se upute kući Rašinoj.

Šlog sačeka svoje karuce i veterinara Fanku. Prilično dugo su se tako vozili kroz grad, ćuteći. Najzad progovori veterinar:

– Šlog, nisi zaboravio poziv za večeras? Čekamo te Ilonka i ja.

– Ako stignem – reče Šlog još uvek pomalo mrgodan. – Moram onog vepra isporučiti, moram malome te kostime i maske za jakobsfeldski kermes podići.

– Stići ćeš – rekao je Fanka. – Vepra daj mom pomoćniku Dovatovu, tamo je. Nemoj se šaliti da ne dođeš! Ovu, deset, moram posebno zaliti jer je bila najuzbudljivija, a lepo se završila. Čekamo te, Šlog!

Šlog je, zatim, po gradu dovršavao poslove veterinarove i Maljevićeve. Kad se u kuću Petrovih Erčuginih vratio, zatekao je Rašu okupanog i očešljanog; na licu još uvek mršavom i bledom pojavilo se rumenilo. Mati Melanka se vrzmala oko njega, ušuškavala ga i utopljavala, što nije bilo potrebno jer je u kaminu vatra veselo buktala kao da je Božić. Sve prnje Rašine je mati prikupila na gomilu.

– Sve ovo moram spaliti – rekla je, pa je na tu gomilu počela da nabacuje i Maljevićevo odelo.

– Ne! – dreknuo je Raša. – To ne diraj. To je *njegovo*.

– Njegovo je, znam – rekla je mati – ali je grozno. Smrdi na štalu. I odvratno je sa ovim JJ utisnutim, kao da je robijaš. Daću mu tvoje plavo odelce, taman će mu pristajati.

– Ništa ne diraj dok *njega* ne pitaš. *On* o tome odlučuje. Samo *on*, mama.

– Dobro, onda ću pitati njega, kad je *on* tako važan. Ni ime mu ne znam; tvom ocu reče da se zove Damjan, a ti ga, vidim, zoveš Milan. Ako neće da ih promeni, mogu li očistiti ove grozne krpe, oprati ih

malo? Da ne vonjaju toliko na štalu.

– Ništa ne znam, mama, njega pitaj! *Njega!* Da nije bilo *njega*, ni ja ti ne bih sad sedeo ovde. Kostu bi mi ležale u mrtvaji, da!

– Sačuvaj bože – uzdahnu mati.

– A u kakvoj to mrtvaji? – upita kočijaš Ljuba Šlog.

– U mrtvaji, onoj kraj Jakobsfelda. Ne znate to, Šlog?

– Ne znam! – reče kočijaš.

– Kako ne znate? Zar vam nismo o tome govorili? Ma jesmo, u štali smo vam to još rekli. Ne znam da li je bilo teže u mrtvaji, ili u samom Jakobsfeldu.

– Kakvom sad Jakobsfeldu? – upitao je Šlog.

Raša je zbunjeno zatreptao na kočijaša koji je sedeo tu, snažan, ozbiljan, pomalo buljav, a očigledno je sasvim ozbiljno pitao za taj Jakobsfeld. Onda je Raša svrnuo pogled na tata-Stevu koji je ćuteći gledao preda se. Iz kupatila je izašao Maljević, okupan i rumen, odmah je pristupio svome JJ-odelu i oblačio se. – Šlog – upita kočijaša – jesi li mi spremio sve što su tražili oni jugendi?

– U redu je – rekao je Šlog. – Sve je već u kolima. Evo ti potvrde za Jerihovog vepa. I onaj sam ti sastanak zakazao. Mogli bismo odmah da pođemo.

Odmah su pošli, valjda na taj sastanak. Ljuba Šlog je zastao na pragu, čitava je vrata ispunio svojim golmanskim plećima, debelom bundom i šubaretinom, a oči je zaista imao malo buljave i u Rašu je gledao.

– Ti, momak – rekao je – nikada nisi bio u Jakobsfeldu! Ne znaš ni gde je to selo. Je li u redu?

Zbunjeni Raša nije odgovorio. Nije odmah. Viknuo je kad je Šlog već izašao i vrata za sobom zatvorio.

– Nije! Nije u radu! Kako može biti u redu? U Jakobsfeldu sam bio, u mrtvaji kraj sela; on lično je došao po mene, i šta mu je sad? Tata, je li se ovaj Šlog opio?

Tata Steva je ćutao. Mati reče:

– Sine, ja sam spalila tvoje sveske. I blokove za crtanje. Zbog onih slika unutra. Dok si ti bio u Pančevu...

– Kakvom sad Pančevu?

– Rašo – počeo je ozbiljno, vrlo ozbiljno tata Steva – sve smo mi uredili. Gospodin Ljuba, Ljuba Šlog je uredio. Da si se u Pančevu kod bake razboleo, a sutra ćemo dobiti i propisno lekarsko uverenje o tome. Iz Pančeva. Ja ću to uverenje odneti u školu, a ti ćeš još par dana da se kod kuće oporavljaš. Eto tako, sine!

– Tako ste trebali odmah da mi kažete – shvatio je Raša. – Da ne pričam *svakome* o mom putu i o Jakobsfeldu, o svemu što sam video i doživeo. Toliko i ja znam, nisam valjda klinac balavi. Za nekoga sam bio u Pančevu, a za nekoga...

– Za sve. I za svakoga. Nema Jakobsfelda – rekao je tata Steva. – Ni te mrtvaje, ni onoga što si čuo i video pre mrtvaje. Moraš zaboraviti.

– Šta ti pada na pamet, tata? Sto godina, dvesta, pet stotina godina da živim, ja to zaboraviti neću. Bilo je divno!

– Moraš, sine. Vremena su takva!

– Ne moram. Nikakav Šlog mi to ne može narediti. To što sam doživeo i video – to je moje. Samo za mene i moje najbolje drugare i prijatelje. Ostalima nek bude Pančevo.

– I o tome mi je govorio gospodin Ljuba. Za te tvoje drugare i prijatelje on reče: podsećajte Rašu, svaki dan ga podsećajte, na njegovog pravog i najproverenijeg drugara – to je dečak s kojim se danas rastaje! Zbog *njega* mora ćutati. Kao zaliven. Jesi li shvatio, sine?

– Jesam. Pribojava se Šlog. A ja ti kažem, tata: nikakva policija na svetu, nikakvi manšafti i nikakvi jugendi ne mogu *njega* uhvatiti! Glupi su oni za njega... Dobro, ćutaću! Kao zaliven. Pričaću tu izmišljenu priču pančevačku. Valjda neće ni to dugo trajati!

– Misliš na ovaj rat, sine? I ja se nadam da neće dugo. Ako ga preživimo...

...Maljevića je Šlog vozio u svom fijakeru broj 123. Ne kao putnika, jer su sedeli uporedo na kočijaškom sedištu, pa je Maljević gledao oko sebe grad u kome nikada nije bio. Odmah je uočio da ta dugačka ulica gradska kojom su iz centra krenuli, kako koji rogalj promakne, *prestaje* da bude ulica, a postaje šor, sokak. Kao u selu. Kapije i kuće paorske, kamare slame iza kuća, guske na šoru... ovaj, na ulici. Baš kao na selu, razmišljao je Maljević, a i tu je mogao kuće da razlikuje: ovaj je paor Mađar, ovaj Slovak, onaj je tamo Srbin. I crkava je nekoliko video dok ga je Šlog vozio kroz grad, pa je i njih

razlikovao Maljević. Ona kojoj su se primicali je srpska. Velika je porta oko nje, suva trava i golo drveće. „Uđi u portu“, rekao mu je Šlog. „Ja ću posle navratiti po tebe.“

Valjda je nekako večernje bilo u toku, pa su crkvena vrata bila otvorena a žene u crnini sa svećama voštanim u rukama ulazile. Ta crkva pored tornja visokog, zidanog, ima još jedan zvonik, malo ulevo, od drvenih greda sastavljen, pocrnelih na vetrovima i kiši. Pored tog zvonika sačekao ga je Veterinar. Hodali su portom pustom do drveta jednog prastarog; pod drvetom klupa, oko klupe i na klupi lišće ulepljeno prašinom. Na naslonu klupe su sedeli, sa čizmama na sedištu.

– Zabrinuli smo se – rekao mu je Veterinar. – Šlog je išao i u Moldovin da se raspituje. Kako ste dospeli u Jakobsfeld?

– Raša mi se razboleo i drugog izlaza nisam imao. A ti – odmah je dodao Maljević – znao si šta je u pismu komandantovom? Pročitao si?

– Pismo nisam čitao, ali sam znao sadržaj. Tako su morali da urade.

– Gde su sada?

– U zimu su morali ući spremni, zdravi i što pokretljiviji. Zima nas je sve pomalo iznenadila u ravnici.

– Gde su?

Veterinar je ćutao.

– Jesu li prešli Dunav? – pitao je Maljević.

– Nisu. Pokušali su. Imali su gubitaka.

– Imaš li vezu s njima?

– Ne!

– Ti me lažeš. Ako nemaš vezu, kako znaš da su pokušali preko Dunava i da su imali gubitke?

– Pratim nemačke izveštaje. Odred nisu uništili, ali ja sad nemam vezu s njima. Sa odredom. Čekam da se jave. A ti, hoćeš li u Moldovin? Moramo ostati na vezi ja i ti.

– Ja ću tražiti odred.

– To ne bi bilo pametno. Sad i u ovo vreme. Bar snegove sačekaj.

– Zašto snegove?

– Ja pretpostavljam da Boško traži sigurne i dobre zimovnike,

zato se ne javlja. Snegovi kad nalegnu, moraće se zaustaviti i pritajiti negde. Onda će mi se javiti, dogovorili smo se i preko koje veze.

– Daj mi tu vezu!

– Mogu ti dati. Ali ja mislim, i tvoj brat Pera misli, i Boško misli, svi mislimo da je za tebe bolje da preguraš ovu zimu u Moldovinu. Može se taj prokleti Dunav zalediti pa će pokušati ponovo. Po ledu.

– Daćeš mi vezu!

– Daću ti. Ali ipak ne razumem zašto si toliko zapeo: u odred, pa u odred? Ne možeš bez njih?

– Ja mogu – rekao je Maljević – mogu ja bez njih. Ionako su me izdvojili da im ne smetam. Nije meni teško prezimiti u Moldovinu, u Jakobsfeldu, u ovom gradu ako treba. Ali ću ispuniti naređenje komandantovo, onako kako mi je *rekao* a ne kako je napisao. Eto, Rašu sam predao živog i zdravog, a sad moram mom bratu Peri doturiti aljine i opremu zimsku što mu je mati spremila.

– Zbog toga tražiš odred? Samo zbog toga?

– Zbog toga, nego šta! Kad sam odlazio iz odreda, video sam kako je Pera opremljen: samo cokule i jednu preobuku je dobio. Majka bi to bolje spremila.

Veterinar je ćutao neko vreme i gledao ga dirnut tom brigom za brata. Maljevića je taj pogled uznemirio. On reče:

– Ti mi nisi sve rekao?... U tom napadu na Dunav... Pera je stradao?

– Nije!

– Slobodno mi reci! Da znam! Ne puštaš me do odreda zato što Pere više nema tamo?

– Tamo je. Živ je!

Graoraste oči dečake su ga gledale ispitujući. Uznemireno. Veterinar ponovi:

– Živ je, znam to sigurno. Nemač je objavljivao posmrtno slike poginulih sa imenima koja je mogao doznati. Ostale je krstio kao nepoznate bandite. Sve sam pažljivo pregledao i svih devetnaest boraca prepoznao. Toliko ih je palo. Petar Maljević nije među njima. Živ je.

– Onda ću ipak do odreda. Daj mi vezu.

– Možda ćeš na toj vezi duže čekati, jer, vidiš da se ni meni ne javljaju. Možda ćeš, kad se jave, moći poslati tu opremu bratu a da sam ne ideš do odreda? Možda ćeš moći prezimiti kod te veze?

– Pa reci onda!

– Na dolmi kod devete rampe. Čuvar nasipa, bedenar, kako mi kažemo. Zove se Minja. Plav, pre bih rekao beo, i oči mu skoro bele, odmah ćeš ga prepoznati. *Šalje te Notaroš. Traži topolove sadnice. Topole nema, može bagrenje... Čuvaj se na putu i dolmi ne prilazi sa juga.*

Pred portom je već čekao Šlogov fijaker. Krug je napravio po okolnim šorovima i vratio se. Veterinar i Maljević se rastadoše. Kratko i brzo.

Isto tako je bio kratak i ubrzan rastanak sa Rašom, a Raša ga je drukčije zamišljao, taj rastanak. Skoro bez reči je sve ispalo; Maljević je pogledao na veliki zidni časovnik, kroz prozor pogledao na sunce popodneвно koje se klonilo zalasku; pokupio stvari svoje i stvari koje je nosio jugendima; mati Rašina mu je kolače u staroj kutiji od cipela spremila, ali ih on nije poneo; mati ga je onda poljubila na rastanku, a Maljević je pružio ruku Raši i slegao ramenima kao da se pravda:

– Rašo, moram poći... Već sam okasnio. Pa, videćemo se još nekad, je l' da?

U otvorenim vratima, kao da ga požuruje, stajao je Ljuba Šlog. Napolju potpuno spremna kola Jerihova; i to je Šlog uradio.

Odatle, sa prozora kućnog gledan, izgledao je malen, još manji nego inače, sa onim JJ na leđima utisnutim, u velikim kolima Jerihovim, sa konjima vranim, silovitim... Po sremački je krenuo, stoječki. Kola su naglo izletela na šor i skrenula desno. Prašina je ostajala iza njih. Tako je nestao. Šlog je zatvorio kapiju.

Mati Rašina je brisala suze. To je Rašu ljutilo. Zašto sad da se plače? Za čim da se plače? Pa je besno ušao u drugu sobu i bacio se tamo na otoman. Pa je za njim ušla mati koja je govorila da je ta soba hladna jer peć tu nisu ložili, doneće mu ćebe da ga pokrije, ili bi možda više voleo jorgan; a Raša je dreknuo na nju:

– Pusti me već jednom na miru. *Nisam više klinac*, kako to ne razumeš?

Ćebe mu je ipak dodala i ćutke napustila sobu. Raša se tim ćebetom pokrio preko glave.

Možda je i zaplakao pod ćebetom.

U polju je raskrsnica. Jedan od puteva vodi za Moldovin. Sunce, veliko i rumeno, a hladno, privileglo uz ravnice; kako su glupo kratki ovi zimski dani... Šturm, forverc, hop-la!...

U tom Moldovinu je bio jedared, seća se, vodili su ga na crkvenu slavu i vašar, a tetkina kuća je u srpskom kraju, iza nekakvog bunara i utrine na kojoj se onda vrteo ringišpil...

Prva su se svetla palila na banderama kad je ulazio u selo. Jednim je poprečnim sokakom izbio u srpski kraj, sve mu se čini da ga zovu Čongrad, jeste, baš tako: Čongrad, i to mu je onda bilo smešno; tu je bunar, tu je i ona utrina za ringišpil... Na utrini ukopane grede uspravne, tri ukupno, i na svakoj greda poprečna, Maljević je takve naprave viđao kad su ga u neko selo posle pretresa i racije slali, pa se ne zadržava i ne gleda te grede, navikao. Vešala su to, osvetljena žmirkavim sijalicama sa okolnih bandera. Vešala.

Prazna. Vešala u Čongradu.

Tetka je bila preneražena, zbunjena pa i uplašena jer nije mogla da ga prepozna u avliji polumračnoj, na kolima iz Jakobsfelda, sa konjima Jerihovim; tek glas kad mu je čula, a on je rekao – Tetka, ja sam, gde je moja mama? – tetka je prigušeno ciknula i počela da ga grli i ljubi bez kraja. Nije dao da mu se konji isprežu, pokrio ih je samo jer mu se mnogo žurilo, i opet je pitao: – Tetka Lina, gde je moja majka? – U kuću ga uvela i na još jednom ponovljeno pitanje odgovorila:

– Radojka nije tu. Otišla je da te traži!

– Mene da traži? Zašto bi ona mene tražila?

– Bože, Mićo – govorila je tetka, a ona ga je jedina, ne zna se zašto, zvala Mićom – pa mi smo oči svoje isplakale za tobom. I za Perom. I celu ovu jesen vas tražimo.

Maljević je postajao razdražljiv, nervozan. Sve se odvijalo drukčije nego što je on zamišljao.

– Šta ima ona da me traži – vikao je. – Živ sam. Živ je i Pera. Gde je ona sad?

– U Seleušu. Preko atara je otišla, kolima, jer nema ausvajsa za to selo. Čuli smo da su se u tom selu neki ranjenici sklonili pa bi oni mogli znati šta je to bilo sa našima, ti ranjenici. Jer su dušmani izlepili šorove i sokake artijama velikim i piše tamo da su ih sve

poubijali i nema ih više u ravnici. A ne damo se – govorila je tetka – jer verujemo kad slušamo da su se naši posakrivali u zimovnike i baze nedostižne i da će opet puške zapraštat i ravnicom, Mićo moj!

– U tom Seleušu ona neće ništa doznati. Kad se vraća?

– Znam da neće doznati, znam. I u selo Neuzinu je išla, za nekakvim je železničarom tragala sve do Čente, ali niko ništa ne zna, niko ništa ne govori. Traži majka brižna, i još je takvih majki našla, lutaju čemerne za decama svojim, a niko im ništa reći ne ume. Ili ne zna. Ili neće. Vratit će se večeras.

Zašto se sad setio Raše? Ah, da, zbog onog, „decama svojim“, jer se tako ne kaže.

– A kad to večeras? Ja ne mogu dugo ostati, tetka.

– Zašto ne možeš? Moraš mater sačekati da te vidi. A mi smo se nadale, kad već jednom dođeš, da ćeš ostati kraj nas... Kad dođeš. Tako nam je rekao i onaj buljavi momak iz grada koji je navraćao, tražio te, raspitivao se... Reče nam, taj momak, da javimo čim nešto doznamo...

– To je Šlog. Ništa nemoj javljati, tetka. Nikome. Ja ne mogu ostati jer će krenuti potera za mnom. Ti me nisi videla i ništa ne znaš o meni. Samo majci reci da sam bio i da je Pera živ i zdrav, da ne brine i ne traži više... Tetka, imaš li štrangu?

– Štrangu?

– Štrangu, znaš valjda šta je štranga? Pukla mi je na dešnjaku.

– Imam, imam, evo sad ću doneti.

Neobično je bilo koliko je ta žena užurbano, poslovno i poslušno izvršavala sve što je dečak tražio. Vremena su bila takva, teška, neobična. Tu mu je štrangu donela i Maljević je izašao sa njom na avliju.

Tamo je sasvim ispravnu i neoštećenu štrangu na Šturmovoj opremi presekao bricom i bacio je u kola. Namestio je drugu štrangu. Konji nisu bili mnogo oznojeni; ogrnuti toplim pokrovcima mirno su grickali svoj večernji obrok. Nebo je bilo tamno u noći, zvezde se nisu videle.

– Tetka – rekao je kad se vratio u kući – ja mogu ostati još najviše pola sata. Valjda će se i ona vratiti dotle... Jeste li vi spremile kakve preobuke i aljine za Peru i mene?

– Spremile smo, kako da nismo. Sve duplo. Jednu opremu Radojka nosi sa sobom dok vas traži, a druga čeka ovde, ako neko naiđe. I onog buljavog kočijaša, Šloga onog, molile smo da ponese, ali on nije hteo da primi. Odi u sobu da vidiš.

U sobi su već spavale dve curice tetkine, ušuškane pod toplom dunjom u jednom krevetu. – Porasle su – rekla je tetka. – Da ih probudim, dugo te nisu videle?

– Ostavi ih – rekao je Maljević. – Nemoj deci ni govoriti da sam dolazio.

– Pa jest, deca su još – složila se tetka i pri tome kao da nije primećivala da je i taj dečak, sin Radojkin, prerano uozbiljen i tvrd nekako, još uvek – dete! Ni za aljine one na njemu, neobične, nije se usudila da ga pita. Iz dubina šifonjera je izvukla sve što su ona i Radojka spremile za svoje ratnike, a Maljević joj reče da sve to prenese u kuhinju, curice da ne probude.

Sve je raširio na stolu kuhinjskom, a šalovi su, rukavice, džemperi i čarape rukama maminim štrikani mirisali na dunje iz šifonjera tetkinog.

– Otkud joj samo pade na pamet da luta i traži nas? – ljutio se na mater. – Letos nas nije tražila.

– Letos ste se javljali – reče tetka. – Uvek bi odnekud i po nekome kakva poruka stigla. A sad glasa nikakvog niotkuda. Samo artije one što ih Nemač lepi po sokacima. Jesi li gladan?

– Nisam, ali ću poneti. Za Peru. Nemoj kolače da stavljaš, ni hleb, ali kobasice i meso... I duvana ako imaš.

U džak su jedan slagali sve što Maljević treba da ponese. Šal i rukavice za njega ištrikane izdvojio je. Poneće ih na sebi. Ruku u rukavici je prislonio uz obraz. Vuna debela, gruba, a topla. Odvojeno palac, a svi drugi preti zajedno. Pera će, kad mu zatreba prst na obaraču, morati da skine rukavicu. Svejedno, posle će opet da je navuče i prstima će mu biti toplo. Na dunje iz šifonjera i na ruke majčine je mirisala rukavica.

– Tetka, molim te – rekao je – ne puštaj je više u ta traženja. Nek sedi kod kuće, opet će stizati poruke od nas. Možda ću se ja i vratiti.

– Kad ćeš se vratiti?

– Ne znam. To me nemoj pitati. Sve ću ovo odneti i onda ću znati dali se vraćam. Ja sad moram poći... Kad je ona zadržala bez potrebe u

taj Seleuš! Kojim putem mogu iz sela a da se ne vraćam onim kojim sam došao? Ušao sam pored bikarnice.

– U koji bi atar hteo?

– Prema Jakobsfeldu.

Ni sad tetka nije ništa pitala, zbunjena, pokorna u ovim vremenima teškim. Ide dete za Jakobsfeld, selo švapsko, kroz noć tamnu ide, a ništa ga nemoj pitati jer tako biti mora. On sigurno zna zašto ide i kuda ide, a reče da će se možda i vratiti, ali neće da kaže kad će to biti... U avliji tamnoj mu je tetka objasnila kojim putem da izađe iz sela i pri tome je plakala. Maljević te suze nije video. Otišao je.

Od Moriša, kažu, nekoliko sorti vetrova dolazi.

„Za tebe, komšija, dovoljno je da dve sorte razlikuješ, ove zimske“, govorio mu je paor Iva Plavi. „Postoji, da kažemo, ledenjak ovaj, studenjak suvi i oštri što nisko nad ravnicom hodi, a to mu je zaoto da bi mogao zemlju očistiti, sve bare, ritove, mrtvaje i ševare zalediti, tice barske i one druge na jug oterati, komšija, a nas dvojicu da podseti, taj niski ledenjak, kako je vreme da sve poslove naše paorske okončamo, svinje pokoljemo, pušnice i špajzove napunimo, i ondak, ako nam je volja, možemo kera kroz sokake da teramo. Sa svircima.

A onaj drugi, njega ne osetiš, jer on višlje hodi, gore, bliže zvezdama. Starci unapred znaju kad on dolazi, taj drugi višlji i pod zvezdama, jer nji ondak kosti umorne bolu, i sevaju im, starcima. Samo ako u nebo glediš, osetićeš kad je krenuo gornjak, a i on je od Moriša, možda duva malo levije. On nema šta da zaleđuje jer je nebo već zaleđeno, kad bi mogao nečim da ga dovatiš i zvizneš, ko staklo bi se rasprsnulo i po nama rasulo, nebo. Jerbo je zamrznuto, a i zvezde su na njemu zamrznute, zaoto su onako blistave i sjajne u mraznoj zimi, komšija. Po oblacima ćeš videti i znati da je gornjak, a dok on ne krene, prave zime nema. Oblake on najpre preko zvezda navuče i mesec prekrije ako ga ima, pa ondak, kad mu oblaka ponestane, on se vrati i oblake nove donese i furt tako: dođe, nebo zatrpava, vrati se, opet zatrpava, sve dok oblaci ne nalegnu nisko, skoro do derma.“ – „Kako se to vraća?“ pitao je Maljević. „Kuda se vraća?“ – „Natrag, iza Moriša“, odgovara komšija Iva Plavi. I još dalje od Moriša, jer on tamo oblake pronalazi, taj gornjak. I ondak, komšija moj lepi, porasti brže pa da ja i ti šorom bekrijamo, kad je sve to gotovo i kad je nebo zatrpano, osetićeš – tišinu! Zdravo tihu tišinu! Najtišiju! Ja ti onda lepo zasednem kraj pendžera, na sokak gledim, niko ne sme ništa da

me pita i da me uznemirava, jer ja prve bele krpe snežne, pahulje ih zovu, očekujem. To zdravo volim, komšija...”

...Nebo je zatrpano, zvezda nigde nema. Put kroz tamnu noć se nazire po dudovima sa obe strane. Koji je sat noći crne? Iz Moldovina je krenuo nešto pre devet. U Jakobsfeld bi mogao stići negde posle ponoći. Kasno je to, jako kasno...

U Jakobsfeldu je tekla zabava. Dvoranu su ispunile devojke odrasle i dečaci nedorasli. I prestareli domaćini u manšaft-uniforme utegnuti. Točilo se pivo i svirao orkestar devojčica. Najvažnija tačka programa je propala jer iz grada nikako nisu stizale maske i kostimi naručeni. Dečaci su na šoru dežurali iščekujući da se pojavi Jerihov sluga Damjan. Lani je telefonirao u grad i odatle mu rekoše: jedan je momak bio ovde, preuzeo tražene stvari i ne znaju šta je dalje bilo sa njim i stvarima.

Stari je Jerih povremeno izlazio pred kuću i osluškivao. Kola se nisu čula ni pojavljivala iz noći tamne. Svaki put kad je on na šor izlazio, Marta je prozor otvarala i osluškivala zajedno sa njim. Stari je govorio: „Hladno je, Marta, uđi u kuću. Mali će sigurno stići.“

Krojač Peter Turi, Peter Singerica, bio je na priredbi. Stari usamljenik je sedeo u jednom uglu uz kriglu piva, a bio je svečano obučen za tu priliku: čakšire crne na štrafte, cipele lakovane sa kamašnjama, košulja štiršana, kruta, i leptir-mašna, a kaput mu je bio sličan fraku, crn. Jedino mu je šubaretina bila paorska, od najprostije ovčije kože, glomazna, i stajala je na stolu pored krigle. Okruglu značku sa kukastim kretom je nosio u reveru.

Svojim razrokim pogledom pratio je šta se dešava u dvorani. Video nervozu i razdraženost dečaka zbog propale najvažnije tačke programa. Čuo šta se sve priprema, kakva osveta slugi Jerihovom kad se vrati... Ako se vrati. Majstor Peter je bio duboko uveren da se taj mali gad više neće vratiti.

Onda je ostavio svoju kriglu i šubaru da mu se pričuva, pa se gologlav uputio kod starog Jeriha. Dvoje je starih zatekao u kuhinji prostranoj; Jerih je hvatao vesti na radiju a Marta štrikala pored peći. Cela je kuhinja mirisala na pečenja i čorbe, na kolače nekakve iz peći; a šta to starci proslavljaju? Znao je Peter da oni odlaze na spavanje sa šoljom mleka i ostacima ručka današnjeg, zbog starosti, ne zbog tvrđičluka, jer kod Jeriha se na hrani nije štedelo. Kuhinja je mirisala. Jerih ga dugo posmatrao preko naočara.

– Lepo izgledaš, Peter – rekao je. – Kao da si pobjegao iz cirkusa.

– Vašeg malog nema – rekao je majstor Peter. – Tamo u domu su ga čekali. Propala im je priredba zbog njega.

– Baš me briga za priredbu. Mali će doći. Šta si ti hteo, Peter?

– Ovaj... da pomognem. Kad maloga nema... Jeste li pomuzli krave?

– Nisam!

– Ja ću. Radio sam to i ranije. Pomagao vam, onkl Jakob.

– Takav! Krave ćeš mi poplašiti kad te vide? Da možda ne nosiš i bele rukavice u džepu?

Pustio ga je da mu krave pomuze. Idući preko avlije, Peter se čudio raspoloženju Jerihovom: stari se *šali* kao da se ništa nije dogodilo. A kola? A konji onakvi, poslednji koji su mu ostali? Ili to stari *izigrava* dobro raspoloženje, brige skriva? Pred kim? Može da bude samo pred Martom. Da nije nekakav samo njihov praznik, godišnjica staračka? Tvrd je stari Jerih, čoveka će hladnokrvno žrtvovati, ali konja ne da, tvrd i surov prema čitavom svetu osim prema svojoj Marti. Sve će učiniti za nju, onako bolnu, sa danima odbrojanim. Zato večeras izigrava dobro raspoloženje, mislio je majstor Peter. Zbog Marte.

Krave je muzao u košulji štirkanjoj sa kravatom leptirastom, a svoj je crni kaput svečani obesio na ekser na kom je obično visio Damjanov JJ-jankel od ćebadi Jerihove. Lično ga je Peter sašio, Marta mu rad slaninom i mašću platila, a ono se malo đubre prljavo ipak neće vratiti. I ne treba da se vrati.

Dole, bliže vratima, ležao je jedan šal. Vuneni. Našaran. Pao tu kao da je izgubljen. Peter prekida mužu. Podiže šal.

Iz kuće Jerihove nije; sve što su slugama davali moralo je imati JJ utisnuto ili uštrikano. Šare su takve, kitnjaste, a Peter se u to razume, kao da je štrikan u selu rumunskom ili srpskom.

Na Damjanu on taj šal nije video. A vodio ga je u dućan, odelo mu zamenjivao, jankel mu šivao... Pažljivije je razgledao štalu: stara šerpa, ulubljena i kriva, a oprana i čista, šta će mu? Jelo mu, sa šerpom zajedno, donose iz kuće! Na tavan se peo. Još jedan ležaj pronašao. U senu. Krpe i pokrovci, uzglavlje podignuto, loga u senu se raspoznaje... Je li taj mali imao običaj da spava na dva mesta: dole na krevetu drvenom za sluge, i tu gore, na tavanu?

Krevet, dole u štali, ceo je razbucao. Ispod krpa i slame našao

tablu nekadašnje kobile Aide. I mastiljavu olovku. Mali je, kad je dokumenta dobio, izjavio da je nepismen. Kad se mastiljavom olovkom po tabli piše, slabo se razaznaju šare jer je tabla tamna. Zato su nožem urezani kvadrati spojeni. Igra *mice*. Igra se sa pasuljem, kukuruzom ili nečim drugim.

Na drugoj strani je šarano olovkom pored imena Aidinog. Ipak se razaznaju šare kad se pažljivije gleda. Piše *Raša* i piše *ja*. Ispod toga crtice. Štrikle. Svake četiri precrtane. Kao u tablanetu. To su rezultati dugih igara. Igrali su *mice*. Dvojica su bila. Sad nema nijednog. Kao što nema konja ni kola Jerihovih...

Vratio se da pomuze krave. Razmišljao kome da pokaže, da odnese tablu Aidinu i šal rumunski, ipak je rumunski, jugendima? Njihovom vođi jakobsfeldskom? U opštinu? Ili zadrtom starcu, gazdi pokradenom, Jerihu? A i Peter je Jerih, ali po daljoj, majčinoj liniji. I on je, Peter, na neki način pokraden. Ali je teško sa tim starcem zavrnutim, nikad mu ne znaš sa koje će te strane iznenaditi. Može mu se kad je Jerih. Ipak, najbolje je njemu sve reći. Ali će pričekati još...

Starog je, nakon dovršene muže, zatekao pred kapijom na šoru, osluškiavao je i iščekivao. – Nema ga još? – reče Peter. – Stići će – odgovori Jerih. Na prozoru je bila Marta.

Njegovo pivo ga je sačekalo netaknuto pored šubare. Sedeo je, Aidina mu tabla u nedrima, šal u džepu.

Parovi se okretali u dvorani, devojčice svirale valcere. Dunavske. Štrausove. Parovi od po dve devojke. Ili je kakav kilavi stari manšaft, nosa crvenog, u igri jedru curu pritezao. U Jakobsfeldu više nema mladića.

Samo je jedan sedeo na mestu počasnom, pored oca i matere koji su se važno ukrutili. Mladić je bio u gipsu, sa štakama kraj sebe, u uniformi zelenoj, sa ordenom oko vrata. Izgledao je tužan taj mladić.

Parovi se okretali i ponoć se širila nad Jakobsfeldom, sa oblacima niskim, pred sneg.

6

Iznenadio sam se kad sam čuo motore iz mlina u Jakobsfeldu.

Brektali su u noći, a noć je daleko odmakla, ponoć tavana prošla, tiho, a bez vetra. Viknuo sam na Šturma i konji su poslušno stali.

Preda mnom je bio najružniji deo tog poganog sela, onaj što ga kvase i podlivaju smrdljive vode jera iskopanog, šorovi koji samo jednu stranu imaju, a druga je ravnica gola iza tog kanala smrdljivog, kuće bez kapija i avlija ograđenih, nemalterisane, sirotinjske... Kere su odatle najavljujvale moj povratak.

Sijalice su na banderama retkim i iskrivljenim žmirkale, a ja znam da mlina prestaje da radi oko deset. Noćas su produžili zbog kermesa, te zabave njihove, ali sam ja ipak računao da će se oko ponoći razići. Još su tamo. Do mene dopire i muzika, ali na mahove, valjda kad neko vrata izlazna otvara i zatvara. Kere laju.

Ne mogu da uradim onako kako sam se sa Šlogom dogovorio. Ne smem.

Dogovor je bio da se ja vratim u Jakobsfeld, odnesem Jerihu potvrde za onog vepra i pozdrave veterinara Fanke, ostanem u selu još dan, najviše dva ili tri, radim svoj posao kod Jeriha kao i obično. I onda jednostavno nestanem jedne noći jer to nije prvi put da sluga pobegne od gazde. A sve to, taj moj povratak i produženi boravak u selu, zato da svojim odlaskom ne navučem sumnju na Šloga i veterinara; ne smem nestati *istoga* dana kad sam sa njima odlazio. Sad bih promenio plan. Ne smem u selo. Mnogo sam okasnio. Mnogo vremena na putu do Moldovina izgubio.

Uzimam onaj džak sa aljinama i hranom, silazim, kajase za lotre vežem, kola sređujem, konje pomilujem. Šturm se mazi njuškom; valjda očekuje da ću ga šećerom počastiti. Pametni, lepi konj, najlepši kog sam video. Sam će se on, dovoljno je samo da mu to naredim, svome gazdi u štalu toplu vratiti, a Damjan... Damjana je nekud noć tamna odvela, forverc Šturm! Forverc! Šturm!

Ušima striže, čuje me a ne miče se. Šta to znači, Šturm? Tvojim ti jezikom govorim! Forverc! Ajde!

Ne pokreću se. Proveravam kajase, opremu na njima: da nije negde nešto zategnuto? Sve je u redu. Dadoh svakom po kocku šećera. Ajde sad, mali! U selo, tvom gazdi Jerihu, a ja tamo neću. Ne smem. Ajde! Forverc! Šturm, kljusino glupava, šta ti je odjednom?

Od prvog dana su me slušali, bilo sa kola da im podviknem, bilo pored kola ili ispred njih. Tako ih je Jerih naučio. Šta im je sad? Pođoh ispred njih, dvadesetak koraka, ne više, da ih mogu videti jer je noć tamna.

„Šturm, ibinir! Kom!“

Čujem njihova kopita, čujem krckanje kola, vidim ih kroz mrak, dođoše. Na metar ispred mene se zaustaviše, ni manje ni više od toga. Razumeju me, dakle. Hoće da *pridu*, a neće da *odu*! Treba li onda da ispred njih ulazim u Jakobsfeld, a oni da me *pratu*, gospoda konji Jerihovi? Jednostavnije mi je onda da se vratim na kola i uđem sa njima, ali ja to neću, ne smem.

Znate, pravom paoru koji dobre konje ima i koji konje voli bič dođe kao nešto što je za paradu; nešto što je deo opreme kola i konja; stvarčica kojom može kere nasrtljive rasterati, a ako je taj bič kitnjast i našaran, on sasvim lepo pristaje uz šank u bircuzu naslonjen, dok gazda njegov vino ispija a vranici ili ridani lepi ga pred bircuzom čekaju; hoću reći – paor, onaj pravi, konje ne bije. Dovoljno je da im podvikne, ako su to konji a nisu neke crvoglave rage.

E, ali bude prilika kad paor mora biča da se dohvati. Živinče je konj, ništa drugo nego živinče ali lepo, on ne može da razume sve šta bi hteo od njega, ponekad se i uzjoguni, svoju volju sprovodi. Onda je tu bič. Mora se. Kao što dete jogunasto ponekad moraš udariti iako ti je žao.

Udarao sam, bičevao konje Jerihove, Junusa i Šturma. Da ih oteram kući, štali njihovoj. Nikuda drugo neće otići, živinče zna kuda treba da se vrati, treba ih samo pokrenuti a pokrenuti ih ne mogu. Propinju se, drhte uznemireni dok im bič brazda kožu i dlaku sjajnu, masnice im iskaču po leđima i sapima dok ja bijem i udaram sve više, jer sa bičevanjem vam je tako: svakim udarcem, ako ste već krenuli sa udarcima, a životinje se zbog nečeg uzjogunile, postajete sve bešnji i sve nemoćniji. Na kraju se i umorite u besu; možete i bič polomiti, konji krenuti neće. Onda treba stati, govorio bi moj brat Pera, stati pa razmisliti, šta to može biti da ti konj otkáže? A ja vremena za razmišljanje nemam. Svoju glavu čuvam, važnija mi je ona od vranaca Jerihovih, a i ljut sam, razdražljiv jer šmrcam, rekli su mi to:

kad šmrkam, onda nisam... nisam kao uvek što sam.

Zabacio sam džak na leđa, preskočio jarak kraj puta i krenuo u atar. Znam, mislim da znam lenije i puteve iako je noć nada mnom. Stati i razmisliti, što bi rekao Pera. Neka razmišljaju konji. A njihovo će razmišljanje biti jednostavno: videće da nikog nema kraj njih, noć i hladnoća će ih opametiti pa će lagano krenuti; pred kućom će ih sačekati stari Jerih, jer znam da on sad ne spava, čeka on.

Na jug krećem. Negde levo mi je mrtvaja, ne vidim je kroz pomrčinu, a pred sobom znam kako stoje lenije i atari; znam otprilike i gde ću na prugu železničku naići i kako ću je preći, i od pruge nadalje znam, jedino nisam siguran sa tim rampama na dolmi: odakle da ih brojim do devete da stignem? Ali kad do dolme dođem i na nju se popnem, dan će već uveliko da ovlada, ne znam kakav će biti, verovatno oblačan i taman kao i noć ova oko mene, danjom ću ja i tu devetu pronaći. Kroz pomrčinu hodim. Najgušću. Na jug.

Bogoslov, onaj naš bogoslov iz odreda, pita ne jedared: kako to da ja nikada ne zalutam? Zašto bih zalutao, kažem, idem tamo kud sam naumio i kud stići moram. Ali kako, ponavlja bogoslov. Kako? Nogama, kažem ja. Hodim! Hodim i ja, oponaša me bogoslov, evo sam noge odrao hodeći, a nikada ne znam gde sam. Meni su svi atari i sve lenije, sve pustare i svi đermovi isti, ne razlikujem ih. A ravničarsko sam dete, ali iz grada. Ako slučajno zaostanem ili me ostavite u polju, kao guska ću glavinjati i nikud stići neću.

– Guska ne glavinja – kažem ja. – Guska uvek stigne kud je naumila, a ona divlja još bolje.

– Dobro, onda sam kao kera ostavljena koja ne zna kud da se okrene.

– Kera zna kud da se okrene – kažem – i stigne tamo kud je htela da stigne.

Iz pomrčine sam čuo neko krckanje, štropot neki udaljeni – ili mi se to samo učinilo? Osluškujem. Tišina je.

Sovra, putnik veliki, dedica naš što je pri štabu odreda, učio me, a i sam sam posle uvideo da je tako najbolje, ako je put pred tobom dalek i dug, a sam si, svejedno danjom ili noćom: razgovaraj! Svejedno je s kim ćeš razgovarati, po volji ti je da biraš kad ionako nikoga nema uza te, i razgovore biraj kakve najviše voliš, a najbolje je kad su smešljivi, ti razgovori. Uz takve se put najlakše podnese. Ja sa bogoslovom u pomrčini ovoj. Zato što se bogoslov uvek čudio kako se

to mi paori snađemo, u svako doba i na maršu i na odmoru znamo gde smo, a bez kompasa i karata komandantovih, „svaca vam paorskog, ravnicu ovu gazite kao da je to vaša avlija, a ja građanin, i školovan sam... ume li paor nekad da zaluta?“ Ume, odgovaram ja, još kako ume! Kad se oždere. Moj komšija, paor Iva Plavi, prezimenom Radosav, jedared je tako, ožderan, preko granice odglavinjo, u Rumuniju. Pored dve karaule i nekoliko patrola što naših što rumunskih je prošao a da ga niko nije primetio pijanog, i zaustavio se u selu nekom što se zove Dinjaš. Tamo je ljude zaustavljao i pitao: ko ove kuće u žuto ofarba? Zato što ožderan nije znao gde je, moj komšija, paor Iva Plavi. I zato što u tom Dinjašu ima mnogo žutih kuća.

Sa bogoslovom je lepo razgovarati i smešljivo, još kad se on okrene oko sebe, ruku raširenih kao da bi ravnicu zagrlio: „ništa mi ne vredi, ravnice moja rođena, paori me vode kao slepca i pored mojih očiju živih!“

Očiju? Živih? Ja sam i mrtve oči gledao. Na slikama. Mrtvim slikama. Kad sam opet kroz selo neko prolazio, gore prema Kikindi, a sokaci su bili izlepljeni mrtvim slikama što ih Nemci postaviše. Borci pobijeni. Nisu bili iz našeg odreda pa nijednog nisam poznao. A ne znam ni može li se prepoznati čovek po slici mrtvoj, jer ih žive nisu mogli pohvatati, i slikovali su ih tako, trupla na zemlji, sa ranama krvavim, usirenim, očiju otvorenih koje nikuda ne gledaju jer su mrtve oči; pored svakog takvog trupla čizma manšaftovska ili kundak pušcerine, paorima i ostalima na opomenu... O mrtvim slikama mi je i Veterinar u gradu govorio, devetnaest ih je iz našeg odreda palo tražeći prelaza na Dunavu, a ja, eto kakav sam, samo sam za Peru, mog brata pitao. Sigurno ih poznajem svih devetnaest, možda je među njima i bogoslov sa kojim ja, u tami debeloj što nam je ravnicu pridavila, razgovore smešljive vodim, dok je on, eto kakav sam pa ne upitah, možda već uslikovan pa sa zida nekakvog oči njegove gledaju... mislim, ne gledaju jer su mrtve, eto kakav sam ja...

Nisam sam u pomrčini. Sad jasno čujem šumove. Iza mene. Po površini smrznutoj na leniji: korake ubrzane, krckanje, štropot. Ništa još ne vidim, ali mislim da znam šta je. Pričeka sam još malo, razaznao senku pokretnu u tami, viknuo: „Šturm! Kom! Ibinir!“

Stao je. Para me topla iz njegovih nozdrva obavila. U gustoj tami jedino beonjače na očima mu krupnim svetle, verujte mi, baš to sam video: *svetle*; a ko ono reče, mislim veterinar Fanka, da Jerih ne odgaja konje nego aždaje! Kad rat prođe i pomrčine se ove preduboke

raziđu, ali zauvek raziđu, i kad se u moj Mali Rit vratim, samo ćemo ovakve i nikakve druge aždaje konje odgajati, ja i moj brat Pera. Ajdemo, mali! Idemo u Jakobsfeld!

Pomišljao sam, dok sam tu na leniji kola okretao, da konje Jerihove, na istom prilazu gde sam ih malopre ostavio, *vežem* za dud pored puta. Da ne mogu za mnom, da me ne pratu... Odustao sam od toga.

Znate, konji vezani, u polju nedaleko od mrtvaje, u noći ovakvoj kad je vetar, onaj gornjak mog komšije Ive Plavog, nekoliko puta dolazio i vraćao se da što više oblaka snežnih navuče, odatle sa vode Moriša... Noćas će sneg. Propašće tako vezani ako ih zaveje, jer je noć duga, iako je ponoć prošla. Komšija Iva kaže da nam preko tog Moriša, kad se debelo zaledi, i kurjaci dolaze. Kurjaka ja nikad nisam video, mislim da ih i nema u našoj ravnici, ali komšija Iva kaže da ih, ponekad, zime žestoke i vetrovi moriški poteraju k nama. U čoporima. Pokrenuli ih vetrovi i zima sa planina koje su uvek crne, još izdalje nego što je Moriš, kaže komšija Iva; a ja ni planinu nikad nisam video. Do samih oblaka kaže, dopiru te planine. Karpatske se zovu. Tamo, još dalje od Moriša. Jednom su čobaninu, bio sam sasvim mali pa se toga ne mogu sećati, poklali stado, pa su se lovci iz Malog Rita, iz sela bližih i daljih, digli da ih potamane i pobiju, zlotvore u čoporima, ali su pronašli samo neke tragove u forlandima i zdravo se zamorili tražeći ih, a neki su se i pogubili u gustišu, valjda zato što su bili ožderani, lovci. Jedva su ih pronašli, a o tome se i danas pripoveda u Malom Ritu, po selima bližim i daljim, o lovcima koji su tražili kurjake...

Ne moraju oni, ti kurjaci baš ove noći naići i konje Jerihove rastrgnuti. Ali ih u polju vezane ostaviti ne smem, propašće; onda bi opasna potera za mnom počela (ako već nije počela?) zbog konja Jerihovih i imetka, i u pravu je bio Šlog koji mi reče: u Jakobsfeld se moraš vratiti. Vraćam se. Još brekću motori iz mline, žmirkaju sijalice, čujem muziku iz jugendovskog doma.

Nadao sam se da ću bar pored tog doma proći i u avliju Jerihovu na miru ući; lakše će mi biti sa starim nego sa jugendima.

Presreli su me. Čitav ih čopor iskočio na šor i zaustavio me. Galamili su i valjda me psovali, što nisam razumeo, na njihovom.

Pogledom sam tražio Lanija, s njim još mogu da razgovaram. Pojavio se.

– Lani – rekao sam, a štrangu sam držao u ruci – pukla mi je

štranga. Evo ova. Zato sam okasnio.

– Svinjo prljava – rekao je Lani – zbog tebe nam je sve propalo. Platićeš nam za ovo.

– Sve sam poneo – govorio sam dalje. – Sve što si tražio, evo ovde je. Ali šta mogu kad sam okasnio. Zbog štrange...

Onda je jedan od njih, ne pamtim više koji je bio, počeo da se dernja, sve ih je nadvikivao izbezumljeno. Na njegovom jeziku, a onda na srpskom:

– On ne dolazi iz grada! Ne dolazi iz grada! Ovim je putem stigao, preko forštata! Ovim! Gde je on bio?

Za trenutak mi je kroz glavu proleteo jedan od saveta dedice Sovre: na ovim našim hodanjima, dalekim i opasnim, ne vraćaj se *istim* putem, ako ne moraš. Sigurnije je ako se vraćaš nekim drugim putem, ali i taj ti mora biti poznat. Ovog puta nisam namerno promenio put. *Zaboravio sam*. Trebalo je da zaobiđem selo i uđem sa one strane, prema gradu, putem kojim sam i izašao iz sela sa Šlogom i veterinarom; kako to da zaboravim?

– Silazi, svinjo – rekao je Lani. – Ajde!

– Kuda da idem? – branio sam se. – Moram smestiti konje gazdine, oznojeni su.

– Silazi!

U trenutku ih se desetoro našlo na kolima. Ponadao sam se da ću ih rasterati onom štrangom, jakom i teškom, ali su me sa svih strana skolili, bacili se na mene kao kurjaci, baš kao kurjaci, oni iz pripovedanja mog komšije Ive Plavog, i očas sam bio u prašini, na šoru.

Kurjački su me i sprovodili kroz dvoranu koju sam im ja čistio i ribao za taj njihov kermes. Kevtali su besno oko mene, pa je i muzika umukla, svi su se u dvorani okretali prema nama i gledali nas, a ja sam se još ponadao da će se neko od onih odraslih manšafta umešati, izvući me iz tog čopora, kao što me je jednom majstor Peter izvukao. I njega sam video, majstora, pivo i šubara su bili pred njim na stolu, pogledao me svojim razrokim očima i nije ustao da mi pomogne. Kao što mi niko nije pomogao.

U kancelariji nije bilo nikoga, otključavali su je i palili svetlo pre nego što me uvedoše. Zatim je stigao Jednoruki.

Nešto je govorio, koliko ja razumedoh muziku je spominjao, pa se

jedan dečak vrati u dvoranu. Muzika je ponovo zasvirala.

Žagorili su, objašnjavali, upadali jedan drugome u reč, na jeziku njihovome koji nisam znao ali sam sasvim lepo razumeo, *jasno* mi je bilo šta to objašnjavaju Jednorukome. Kojim sam pravcem otišao, a kojim sam se vratio, koliko sam se zadržao i šta su mi u kolima pronašli. *Džakove*. Dva džaka. Bili su tu, na stolu kancelarijskom. Jedan mi u kola unese Šlog, u gradu, taj su jugendi čekali. Drugi spremiše tetka Lina i majka moja, u Moldovinu.

Ima dana, dedica Sovra je govorio, blesavih i ludih i zavrnutih, kad ti ništa za rukom ne polazi, sve ti se zaplete, u takvom danu zavrnutom, zamrsi se i zavrze, pa si onda brzoplet i nerazuman, neku ćeš grešku opasnu učiniti, još više ćeš se zaplesti, zamrsiti i zavrsti. Iz lova mog, iz krivolova to znam, govorio je dedica, a i ova me partizanija, hodanja moja tome naučiše. Srećom, uvek sam se nekako izvlačio.

Da, dedica se izvlačio. I ja sam ponekad. Velike greške nisam pravio. Do ove noći. Na pogrešan sam šor ušao. Džak, ovaj materin, u kolima ostavio. Mogao sam ga sakriti u polju, našao bih ga posle. Šta li sam to, budala, očekivao, kakav doček u Jakobsfeldu? Sto pod čaršavom, večeru i kolače na stolu, radost što me vide zdravog i čitavog, budalu nad budalama?

– Odakle sad dolaziš? – pita me Jednoruki.

Ja ćutim. Ni Jednoruki ne pita dalje, ćuti i on. Raspetljava uzice na džaku, onom iz grada, a uporan je, odbio je pomoć jugenda, hoće na svaki način sam to da raspetlja, rukom jedinom. Uspeo je. Izvlači iz džaka krpe, aljine neke šarene, čudne i starinske, onda lica, obrazine nekakve iskežene od kartona, ima ih i sa rogovima na glavi, tih obrazina. Mačevi kratki a sjajni, ali mislim da su od drveta pa ofarbani. Na dnu – artije u svitak savijene; to mogu biti plakate što ih po zidovima lepe. Nije ih ni zgledao, te plakate, jugendi ih u šifonjer skloniše.

– Pitao sam te: odakle sad dolaziš?

Ako je neko voleo razgovore smešljive da sluša, taj bi se primakao dedici našem Sovri i bogoslovu, u predahu na odmorištu, dok oni razgovaraju. Dobro, dedice, pitao bi bogoslov, a kako ćeš ako te uhvati neprijatelj klasni? „Koji to *klasni!*“ čudi se dedica. „Postoji neprijatelj švapski. Dobro, dobro, mator sam ja, ali ipak znam šta je klasa, gazde i kapitalisti, je li, a nećeš mi valjda reći da su svi manšafti crni, svi vermahti – zelembaći zeleni, svi policajci prljavi i gestapovci; je li sve

to – klasa? Najčešće su golaći ko i ja što sam. Ne može svaki Švaba biti gazda i klasa, je l' tako, ali će oni to postati jednoga dana svi koliko ih je, Itler im njihov to obećava, ali tek kad *pobede*, a pobeđiće – evo im dovde!“ odmerio bi naš dedica. I smejuljio se.

– Kome nosiš ove stvari? – pita me Jednoruki.

A u razgovorima smešljivim između Sovre i bogoslova, ovaj drugi ne popušta: „U redu, dedice, neprijatelj klasni ili švapski, koji hoćeš, a kako misliš ako te uhvate?“ – „Pregrizo ti jezik, dabogda, neće oni mene uhvatiti.“ – „Ali ipak“, uporan je bogoslov, „recimo da te uhvate, šta onda?“ – „Ondak“, počne dedica pa se zamisli i čuti neko vreme, „ondak – ništa. Nema više Sovre. Ubiće ga!“

Ćutim. Pred Jednorukim su, na stolu, stvari iz džaka materinog, oni šalovi, džemper, čarape i rukavice, preobuka, hrana i duvan za Peru. Jednoruki me zviznuo i oma sam odleteo na pod, tamo prema vratima. Tešku ruku ima, tu jedinu, mislim da je to paorska ruka – što mu i nju ne odbiše tamo na frontovima kao i onu koje nema... Teška je. A ćutim.

„Dakle, dedice, uhvatili te! Pretpostavimo! Šta sad?“

„Ništa! Gotovo je!“

„Izdati nećeš?“

„Na šta ja tebi ličim?“

„Tako je, dedice. Tako i treba. Glasa nećeš pustiti od sebe?“

„Ko kaže da neću? Pustiti glasa?... Draću se ko čobansko magare. Oni *biju*, momče moje zeleno, biju i udaraju, ne dočekuju dedicu sa rakijom dudovačom i guskom pečenom. Draću se koliko god mogu. Živ sam dok se dernjam, a od života malo ostaje onome koga oni uvate. Možda će dernjavu moju neko i čuti, pa će se tako saznati šta je bilo sa Sovrom kad ga uvatiše; a što će me uvatiti – mogu da mi pljunu pod pendžer. Samo, ne mogu oni ni to jer ja nikakvog pendžera i nemam.“

Taj mi razgovor više nije bio smešljiv, onda kad sam ga slušao. Neki su se smejali. A ovi jugendi me sad pridigli, ponovo priveli stolu Jednorukoga. Ćutim.

– Odakle nosiš ove stvari? Ko ti ih je dao? Kome ćeš ih predati?

Opet me je zviznuo, ali sad nisam pao. Ostao sam na nogama.

Dedica je bogoslovu objašnjavao: „Dernjaću se pod batinama i

urlati, to je *moja* nesreća i samo moja; ali reći im nešto, priznati, što nije samo moje nego svih nas – e, to će pričekati malo morgen, malo sutra“, govorio je dedica. „Ubiće, to znam, ali oni ubijaju priznao ja ili ne priznao; e pa onda?“

Ponovo sam se našao na podu. Kad me treći put zviznuo. Postrance sam pao, na obraz, a pod mi se učinio nekako nagnut. I zid je bio nagnut, i šifonjer i sto u kancelariji. Pa se sve to uspravljalo i naginjalo na drugu stranu; kancelarija se ljuljala oko mene.

Pa sam ispred sebe video bele vunene čarape, cokuletine, zatim čitavog gazdu mog, Jakoba Jeriha, onako stamenog i četvrtastog, a i on mi se ljuljao pred očima. Neko vreme.

– Šta ovo znači, Hans? Kad ćeš već jednom ostaviti moju kuću na miru?

– Mali mora ostati ovde, ujka-Jakob. Maloga moramo ispitati!

– Ti da ga ispituješ? To bih morao ja, najpre ja! Moju je imovinu razvlačio kroz noć, moju! Diži se, Daman! Idemo!

Ja sam se pridigao, a još sam se zanosio, nesiguran na nogama. Pa me stari pridržao. Jednoruki je još nešto objašnjavao, a moj gazda je onda počeo da viče, da urla, čitava je kancelarija odjekivala od njegove vike, mislim da su ga i u dvorani čuli... Nešto sam kao i razumeo, a kasnije mi je majstor Peter objasnio: Jerih ne dozvoljava nikome da se meša u poslove njegove i kuće njegove, slugu i radnika njegovih, nikome!

Mene je uhvatio za vrat, isto onako čvrsto kao kod prvog susreta sa njim kad me kroz kapiju izbacio; izveo me iz kancelarije i vrata s treskom zalupio. Vodio me kroz dvoranu sa ručerdom na mom vratu; u dvorani je opet bila tišina, i muzika je ućutala. Gledali su nas dok odlazimo. U tišini.

Napolju su još uvek stajali konji i kola Jerihova.

– Uvedi i smesti – reče mi stari. – Onda dođi u kuću. U kuću, razumeš, tamo!

Radio sam što mi je naređeno: konje smestio i kola sklonio pod šupu. U kući sam bio samo jedanput, kad me ono jugendi isprebijaše a gazdarica Marta mi dade čarape, nikad više. U onoj staklenoj verandi. I sad sam kročio tamo, čizme napolju ostavio. Bila je prazna ta veranda. Čuo sam Jeriha:

– Uđi, Daman! Dođi ovamo!

Pošao sam, a tamo me, u vratima, sačeka gazdarica Marta. Tražila je da jankel skinem, koliko sam razumeo, i ona ga negde skloni. To je bila velika soba sa dva prozora prema šoru. Na stolu kitnjasta lampa – petrolejka, neupaljena jer je mlina još radila i struje je bilo.

– Daman, ti si stigao sa ove strane! Kroz forštat si ušao u Jakobsfeld!

Ćutao sam. Gledao u pod. Noge svoje u čarapama. Onda podigoh glavu i susretoh se sa očima Marte Jerih. Ne umem to da vam objasnim, ali... Tako me je gledala prvog dana kad mi, gladnome, ručak dade. Gledala ne tako kad od nje one čarape dobih. I sad me gleda. Gledi u mene. Ja rekoh:

– Selo se zove Brezovac. Srpski Brezovac. Išao sam tamo da obiđem moju mater. Nisam očekivao da ću tako dugo...

– No, da! – reče stari Jerih.

Ja oči nisam skidao sa gazdarice Marte. Opet je ona nešto pitala svog Jakoba da joj prevede, protumači, a i ja sam to mogao razumeti jer, znate, Švaba kaže *muter*, a mi kažemo mater. O mojoj materi su razgovarali, to sam ja i shvatio. Reče Jerih:

– Gazdarica Marta pita koga još ima tvoja mater? Koga ti još imaš?

– Imam mlađeg brata i mlađu sestru. Sa materom, tamo u

Brezovcu.

– A otac?

– Nemam!

– No, da! – opet reče Jakob Jerih i ustade. Svojoj je Marti i to što rekoh objasnio, ali kratko, vrlo kratko. A meni reče: – Nosi i baci ovu štrangu. Pa se vrati ovamo.

U avliji sam, u jedan mah, pomišljao da se ne vratim. Da jednostavno šmugnem kroz onu avliju donju, kroz bašte. Ali bio sam u čarapama, bez jankela, gologlav. A mislim da su tad počele i pahulje; one prve i sitne, ne vidim ih u mraku, ali osećam ledene iglice na obrazima. Vratio sam se.

Iz mlina su davali znake: prekidali svetlo. Kad treći put sijalica zažmuri, te noći svetla više neće biti. Gotovo je, znači, i sa kermesom. Stari Jerih je palio kitnjastu petrolejku. Priđoh da mu pomognem. On mi reče:

– Idi tamo pomogni Marti. U kuhinji.

Nisam otprve među vratima pogodio kuhinjska, ali uđoh nekako. Gazdarica je radila oko peći, šporeta velikog, a ja oma upalih lampu koju sam video na kredencu. Gazdarica se okrenula i nasmešila mi se. Onda je nešto pričala, govorila; ja nisam razumeo, a pomislio sam da joj treba primaći lampu, iz rerne nešto da izvadi, pa joj priđoh. Ona me pomilova po glavi. Gazdarica Marta. Laku je ruku imala, slabašnu, ko što je i cela ona bila bleđa i slabašna.

I opet mi je nešto govorila, govorila, a ja... šta mogu? Ponekad treba još neki jezik ljudski znati, pa makar bio švapski. U mom Malom Ritu osim Srba ima samo Rumuna, pa vam ja na rumunskom mogu blebetati do noći. Rastao sam kraj njih. A švapskog što se tiče: muter, fater, bruder, majn bruder Pera, brot, šnale, morgen, curik, los... gotovo. Ni da beknem više.

U sobu veliku kad sam se vratio, stari je sedeo za stolom, pred njim rakija, ajne flaše šnaps, a bio je raspoložen onako kao kad hoće da se izmotava, da se šali sa mnom.

– Ti, Daman – reče mi – promaši vrata? A hoćeš li i ova promašiti? Ta vrata iza tebe.

Osvrnuo sam se. Vrata su tamo. U nekakvu sobu vode, a mislim da i ta soba ima pendžere prema šoru. Ne odgovaram jer još ne znam kako će to gazda da se izmotava, da se špota sa mnom. Gazdarica

postavlja činije šarene i tanjire po stolu. Jerih mi reče:

– Sedi, Daman. Ova je večera tri puta podgrevana. Zbog tebe. Ti si kriv. Ja htjedoh ranije večerati, ali mi ne dade gazdarica. Ljuta je. Vidi kako je ljuta.

Pogledah gazdaricu. Nije bila ljuta. Smešila mi se. Zapravo: njene oči su mi se smešile, svetle, uvek suzne oči Marte Jerih.

– Sedi – ponovi stari. – To je tvoje mesto.

Ja stojim. Gledim. Gde to da sednem? Za taj sto? U sobi velikoj, usred kuće Jerihove? Špota se stari Švaba sa mnom?

Sa šora se čuju glasovi. Razilaze se jugendi, manšafti i devojke sa kermesa.

Ovde zveckaju velika kašika, kutlača. Marta Jerih sipa supu. Najpre svom Jakobu. Pa onda meni. I preda mnom je tanjir, ovaj... dva su tanjira, plitki i onaj duboki. Čutim i gledim. Čujem sad, ranije nisam primetio, tikanje sata. Tražim ga pogledom. Na zidu je. Veliki. Sa klatnom žutim, mesinganim.

I vidim dalje, na tom zidu, na mestu vidnome izlepljene novine isečene. Nemačka. Sa slikama. A obaška, usred tih novina, dve slike velike. Uramljene. Dva momka. Ratnici u uniformi. Imaju one bele strele na okovratniku crnom, esesovske. I gvozdeni krstovi su tu, ne na slikama nego ispod slika, pravi. Oto i Jakob Jakoba Jeriha.

– Jedi, Daman, večeraj. Mislio sam da ćemo danas na put, ali ti treba da se odmoriš. I konji da se odmore. Sutra ćemo. Idemo u taj Srpski Brezovac. Jedi.

Jem, ovaj... jedem. Polako i pažljivo. Pazim da nešto ne prospem na čaršav beli. I čutim.

– Vreme je, Daman, vreme je da potpišemo kontrakt. Da li se ti slažeš?

– Da! – rekoh, ali sam se odmah ispravio: – Ne znam ja, gazda, šta je to!

– Kontrakt! Dogovor! Napismeno! Da se tačno zna šta mora gazda, a šta mora njegov radnik! Kako si dosad radio, na tom salašiću gde si bio?

– Pa radio sam – rekoh – onako kako gazda naredi. Hranio me i oblačio. Mislim da je nešto davao i mojoj materi, ali ja to ne znam.

– No, da! Tvoja mater nema zemlje? Nimalo?

– Nema!

– Uredićemo i to. Povešćemo notaroša. Neka prođe ovaj dan, a ako sneg naveje, još bolje: upregnućemo Šturma u sanke. Slabo mi nešto jedeš... čekaj, nije tako, Srbin bi, paor iz tamo nekakvog tvog Brezovca Srpskog rekao *lebac ti detinji, slabo mi ješ*. Je l' tako, ješ?

– Tako je, gazda!

– Jerih svog radnika, bio pod kontraktom ili bez kontrakta, nikada ne tera da jede. Ali stavi pred njega koliko god može da proguta, Daman, to da znaš. Zato jedi. I kaži ako ti nije dosta, no da!

Još su šorom prolazili oni sa kermesa. Neko je podvriskivao. Gazdarica Marta sklanjala tanjire, one duboke, supene. Ne znam, valjda se kod Švaba bogatih uvek tako je, iz tanjira duplih, a kod nas, u mojoj kući, kad su praznici i kad imamo goste. Jerih je govorio:

– Drukčije je sa gazdaricom Martom, videćeš to. S vremenom ćete se i vas dvoje razumeti, naučićeš ti, mlad si... Kaže meni gazdarica, Daman, danas ona meni kaže: zašto ti, Jakob, brineš samo o konjima i kravama, zašto? Treba i na *pas* misliti, stari moj Jakob, kaže gazdarica Marta, ali ti to ne razumeš, Daman. Ne razumeš, je l' da?

– Razumem! – rekoh.

– Šta razumeš!

– Pa to – počeo sam i onda stao. Razumem, gazda – nastavio sam i opet stao. – Ja mislim, čika Jakob, da vi to zato... Zato što ste sami. Vi više nemate nikoga.

– To, Daman, to! Sve što je stari Jerih imao dao je za Firera i faterland! Ostale su još samo ove škripave kosti, a one više nikome ne trebaju. Ono tamo će biti tvoja soba!

Čula se škripa male kapije, kapidžika na ajnforu. Jerihova kuća je uvek otvorena, danjom i noćom. Stari je gundao: – Koji to idiot u ovo doba dolazi?

Kad smo glas čuli na verandi, sa gazdaricom je razgovarao, prepoznali smo ga: majstor Peter. U vratima, na pragu dok je stajao, buljio kroz naočare u sto, u Jeriha, a najviše u mene, ja sam neočekivano prasnuo u glasan smeh. Nisam mogao da se suzdržim; odjednom je taj smeh buknuo iz mene, a meni se to dešava ponekad: kad me nešto smešno, zdravo smešljivo nešto *izpenadi*, bane odjednom neočekivano, ja ne mogu da se zaustavim nego oma u smeh. Glasan.

Majstor je, rekoh, govorio nešto, mislim o hladnoći i snegu koji dolazi, jer je duvao u šake ozeble, uzvikivao pri tom „o-ho-ho!“ i „hu-hu-huuuu!“, a meni se učinilo da – kukuriče! To valjda i zato što su mi bile neobične njegove aljine, one čakšire prugaste, crne, košulja tvrda i kaput onaj sa *repovimi* pozadi ko petlova krila. I što je cupkao na pragu, a obuću je i on ostavio napolju, u čarapama je ušao paorskim, od debele vune, ali nije skinuo i na čarapama je ostavio... Eh, znate, smejao sam se ko budala.

– No, Daman – reče mi Jerih – da li se ti našem majstoru smeješ? Šta to vidiš na njemu? Reci da i ja pogledam.

– Mamuze! – rekoh.

– Mamuze?

– Da! Ono preko čarapa. Kamašne one. Ko pevac mamuzan.

Stari Jerih je prasnuo u smeh. Bučan – da se kuća tresla, jer je on bio grlat Švaba. Kroz vrata provirila gazdarica Marta. Jerih je i njoj nešto objašnjavao, valjda ono što ja rekoh jer je na Petera pokazivao; majstor je, ljut, u te svoje kamašne gledao, đavo da ih nosi i te kamašne, one su mi oduvek bile smešne. A samo dvared sam ih u životu video, te kamašne, u mom Malom Ritu; kad je gospodin jedan dolazio sa njima u školu, a bio početak leta i vrućine su počele, dečaci se tim mamuzama kamašnima smejali, i ja sa njima, grdne sam batine zbog toga izeo jer je taj gospodin bio školski nadzornik. I drugi put sam ih video, kamašne, kad je jedan cirkus dolazio u Rit, a u cirkusu onaj zdravo smešljivi čovečuljak po imenu Avgust, sa cipelama ogromnim i kamašnima na kojima su praporci... Smešno mi, pa šta mogu!

Ne znam ja kako je Jerih, kroz smeh, svojoj Marti protumačio i objasnio to sa pevcem – mamuzanom i Peterovim kamašnima; znam samo da se i gazdarica, najpre tiho, a zatim glasno smejala. Lepo se smejala. Zdravo. Blago, a smejući se gurala Petera za sto, donela tanjire za njega, vratila supu, Jerih je majstoru rakije nalio.

– Večerao s nama, Peter – rekao je. – I pusti nas da se smejemo, jer je smeh odavno ovu kuću napustio. I vratio se sad. Smeh. Živeo, Peter!

Peter je razroko treptao iza naočara debelih; sa gazdom se kucnuo, a mene pogledom ledenim presekao; osetio sam taj pogled iza stakala debelih, ali šta sam sad mogao?

Večerao je Peter, sve mu je bilo na stolu, Marta se šalom umotala

i uz peć sela gledajući nas krotko, a stari je Jerih meni objašnjavao šta će da uradi sa onim kontraktom.

– Ovako, Daman: osam lanaca zemlje! Osam, toliko prepisujem. Ne dam više. Nešto ću morati i tvojoj materi dati, ali to ćemo videti sa notarošem. Spavaćeš u onoj sobi, Marta je već pripremila. Nju, Martu, možeš zvati kako hoćeš, neki su je radnici zvali muti Marta, ali ja za tebe i dalje ostajem gazda Jakob. To je jasno?

– Jeste, gazda, jasno je!

– Daman, majku ovamo nećeš dovoditi. Dok sam ja živ i dok je Marta živa, nećeš! To ćemo uneti u kontrakt sa materom, jasno?

– Jasno je!

– Radićeš ono što si i dosad radio, Daman, ali će tvoj položaj biti drukčiji zbog kontrakta i onog što ti ostavljam, no da! Slušaćeš mene i slušaćeš Martu. U ovoj ćeš sobi prezimiti jer može biti hladno, a na proleće preuređujemo štalu, onu levo u avliji. Biće to lepa kuća, Daman, mala ali lepa, videćeš.

Majstor Peter upita:

– Onkl Jakob, je li to... Je li to kontrakt?

– Kontrakt, da!

– Sa njim?

– Sa njim, Peter, i sa njegovom materom. Mora neko i na nas starce paziti, same i, no da, Srbin bi rekao same i *puste*, je l' tako, Daman, puste? Kuću, ovu ovde, čuvaćeš i paziti. Ona će, kuća, pripasti Rajhu, i zemlja Jerihova i sve što iza Jeriha ostane.

– A meni? – upita majstor Peter. – Mi smo familija?

Stari je opet bio u onom raspoloženju kad mu ne znaš da li se špota ili govori ozbiljno. Reče majstoru:

– Šta će tebi zemlja, Peter? Da je oreš sa tim mamuzama? I kuća – kuću imaš. Majstor si! A onda, dragi moj Peter, ti ćeš odapeti pre mene! Zar ne vidiš da si, no Daman, šta bi Srbin paor rekao za našeg majstora, kakav je?

– Ne znam, gazda!

– Ne znaš, no da... Rekao bi Srbin...

Rekoh li vam jednom da stari Jerih, kad srpski zbori, čini to sasvim dobro i lepo, samo ponekad zapne pa, ne znam da li u svojoj

glavi četvrtastoj ili u vazduhu oko sebe, traži reč, koja mu treba. I nađe je.

– Srbin bi, Daman, rekao: *šupalj* je Peter. Šupalj, i on će pre Jeriha, iako je mlađi, no da!... A tebe ću ja, Daman, oženiti!

Je li se to dosad špotao sa Peterom, a sad prelazi na mene? Da me oženi?

– Nećemo dugo čekati, Daman! Dok uredimo tvoju kuću u avliji. Ja ću ti naći devojkicu! Ja! Dobru devojkicu, sirotu, koja se ne boji rada, kao što se ni ti ne bojiš. Ona će ovde sa Martom, a ti ćeš sa starim Jerihom raditi, dok stari još može. Marta mi je sve što još imam, Daman, zbog Marte je sve ovo, ne znam da li me razumeš?

– Razumem, mislim da razumem.

Da, ali ja isto tako mislim da gazdarica Marta nije baš ništa razumela od tih naših razgovora o kontraktu i dugom. A čitavo vreme nas je gledala, mene i njenog Jakoba, gledila u nas očima umornim koje su se smejuljile. Onda je ustala, kraj mene stala, nešto govorila. Preveo mi je majstor Peter, nije Jerih, a pri tome je gledao ledeno, da me probode očima razrokom:

– Gazdarica pita hoćeš li da legneš? Jesi li umoran? Čeka te tvoja soba!

Ja rekoh:

– Kasno je. A konji, oni su se zdravo oznojili, znojne ih nisam smeo napojiti žedne, i drugo oko njih. Moram to sad... Kad dovršim biće još kasnije, pa bih onda tandrkao ovde po kući, budio gazda Jakoba i muti-Martu. Sutra ću ja da se preselim, još nije mnogo hladno, sutra...

Tako sam napustio tu kuću bogatu i veliku; a na avliju kad sam kročio, prema nebu sam pogledao, ali neba nigde nije bilo, oblaci ga neprobojni zatrpali. Nisam osetio ni one iglice ledene kao nešto ranije na obrazima, ali je sneg bio tu, tek što nije... Mirisalo je na sneg. Moriški. Za mnom je izašao i Peter, malo mi je zaostao dok je cipele i kamašne one ušnirao, a cipele su mu bile lakovane. Iza mene je preko avlije trupkao, a kad smo došli tamo do ajnfora, ja rekoh:

– Laku noć, majstor-Peter!

– Polako, momak – reče majstor. Imamo nas dvojica još da razgovaramo. To ćemo sad, da!

– Palio sam fenjer u štali, a on je seo na moj ležaj, pažljivo i

polako, aljine one smešne na sebi da ne izgužva i ne uprlja.

– Gde je Raša? – upita.

Bio sam mu leđima okrenut, zabavljen oko fitilja na fenjeru, pa se nisam oma osvrnuo i ćutao sam.

– Ovaj Raša, sa kojim si igrao mice, evo tu piše! I čiji je ležaj gore na tavanu. Gde je?

– Otišao je! – rekoh.

– Kad je otišao?

– Pre tri dana.

– A ko ti je to? Rođak?

– Nije mi rod. Momak jedan, sa salaša. Bio je dva dana kod mene.

– Je li i ovaj šal njegov? Rumunski?

– Jeste. I Raša je Rumun.

– Lepo, lepo, ne može lepše biti! A ovamo hoćeš sa Jerihom kontrakt! Čuo si staroga: ni tvoja rođena mater ne može ovde dolaziti, nikada! A ti već počeo goste da dovodiš...

– Nisam ga doveo. Raša je slomio nogu konju pa je pobegao jer se plašio da će ga gazda ubiti. Onda je otišao jer mu je gazda oprostio.

– Može to, može, ali ti zaboravljaš da je ova kuća Jerihova! Jerihova, da! Ko sa Jerihom u kontrakt uđe, moj bato... Ja sam ovo, tablu ovu i šal, mogao pokazati starome! A nisam! Mogao sam u opštinu odneti, policiji sam mogao javiti, a policija, pogotovu ako je Jerihova kuća u pitanju... Da ga tamo neki Ciganin potkrada, Jeriha!

– Nije Ciganin, Rumun je Raša.

– Ne znam ja, kod policije je sve to drukčije, biće Raša ono što policija želi da bude. Ova policija današnja, ratna, moj bato! Može ga proglasiti za Rumuna, za Ciganina, može i za Jevrejina. I za partizana može, ako hoće, da! Slušaj ti, Damjan, tebe su u Jakobsfeldu dočekali pljuvanjem i batinama, a ko ti je prvi pomogao, ko ti je bio prijatelj? Ispod jugenda te iščupao, u dućan te vodio, aljine ti birao, jankel ti šivao, ko? Ti nemački ne znaš ni beknuti pa možda misliš: Marta se za tebe zauzela, Marta je i kontrakt od tvrdoglavog starog Jakoba izvukla, Marta? A ko je Martu nagovorio? Ja!... Ja! Pitaj Martu, da! A nisi mi rekao ni hvala!

– Hvala vam, majstor-Peter!

– Marta Jerih neće dugo, njeno je odbrojano. Ostaće stari, a on je tvrdoglaviji i opasniji od Šturma njegovog... I šta misliš, kad taj kontrakt ti i mater tvoja potpišete, šta si ti za njega? Šta si ti za Jeriha?

– Isto što i Šturm!

– Slično jeste, ali isto niste, ne, ne! Starome Šturm treba. Ali on svog Šturma i *voli!* A ti mu samo *trebaš!* Je l' tako?

– Tako je, majstor-Peter, ali ja sam zdravo umoran. Od rane zore sam na nogama.

– Sad ću ja, samo da ti sve objasnim. Da posle dobro otvoriš oči, Jerih je to, Jerih! Ja sam, kad smo pobedili, dobio radnju u Zemunu. Na lepom mestu, uveden posao, priličan inventar, radnja jednog Jevrejina kog smo odmah smakli. Kad sam čuo šta je staroga snašlo, za Ota njegovog i Jakoba, ja sam sve prodao, ustupio, zapravo, ni za šta, i vratio se u ovu prljavu selendru. Odavde sam, i ja sam Jerih, majku mu! Po ženskoj liniji. Ti već zevaš?

– Zevam?

– No da... ti znaš to njegovo *no da...* Peter, rekao mi je, čujem da nećeš više bockati iglom po Zemunu, no da? Bockaj onda po Jakobsfeldu ako ti se dopada, no da! No da, no da! Ni prenoćite mi nije ponudio. Jedva sam u opštini iskamčio onaj vlažni kućerak u kome sad živim i radim, no da...! Kuću će on Rajhu da ostavi, Velikom Rajhu koji će ceo svet da osvoji i propao bi Rajh bez kuće Jerihove i zemlje njegove, no da! Koliko je tebi obećao, osam lanaca?

– Mislim da je osam.

– Pretrgao se. Mnogo je darežljiv. Treba za tih osam lanaca da do kraja njegovog života dvoriš i slušaš matorog prdonju koji ti nije niko i ništa. A ima ih Jerih trista dvadeset. Tri stotine i dvadeset lanaca zemlje, da! Hoćeš li potpisati kontrakt?

– Ne znam. To će moja majka da odluči.

– Ipak potpiši. Osam pa osam, ali ću ti ja reći kojih osam da tražiš! Ima u staroga i zemlje močvarne, slatinjave, dobro moraš otvoriti oči! Ja ću ti ih otvoriti. Ti moraš da se držiš mene. Bez mene ne možeš ništa! I *ne smeš!* Je l' ti to znaš?

– Znam, majstor-Peter, držaću se uz vas.

– Stari da te ženi? Tako je to kod njega: kao kad raspoređuje i sparuje konje i krave njegove, no da! A ti nisi ni konj ni goveče nego

radnik pod kontraktom, jest! Slušaj: ja imam jednu rođaku, treće selo odavde. Nemica, čista, prava, ne može Jerih zameriti za rasu. A sirotinja! Sutra ću javiti da dođe i ona će ostati kod mene. Dolazićeš i ti! Upoznaću vas. Pametna cura, videćeš, govori i srpski, a možda je tri ili četiri, najviše pet godina starija od tebe! Takva ti i treba, jer nije se lako sa Jerihom nadmudrivati, da! Ja ću je naučiti onom što ne zna. I tebe. Moraš se oženiti, Damjan, dok je još Marta živa, razumeš?

– Razumem!

– I zapamti: bez mene ne možeš ništa! A ja sam tu! Uvek! I ja sam Jerih, a što se stari pravi da me ne vidi... Ove ću stvarčice poneti. Neka ih kod mene, sigurne su tamo! U *sigurnim* rukama, daleko od policije i Gestapoa, je l' tako?

– Tako je, majstor-Peter. Laku noć, jer ja padam s nogu od umora.

– Dobro, idem sad, laku noć. Navrati danas, nemoj da ja tebe tražim. Je li?... A ti mene proglasi za pevcu? Mamuzana? U redu, u redu, ne kažem ništa, navrati samo!... U zdravlje!

Otišao je. Sa onom tablom kobile Aide i šalom Rašinim, a ja mislim da to nije bio rumunski šal jer je mati Rašina rekla: zar si izgubio šal koji sam ti oštrikala pred školu?

I, znate, težak sam dan imao iza sebe: majku nisam video, čopor jugenda me vukao i Jednoruki me mlatio; kod Jeriha na večeri kao da sam na iglama sedeo, i sve mi je to bilo lakše od ovog razgovora sa majstor-Peterom. Smučilo mi se. Moj „prijatelj“ od dolaska u Jakobsfeld. Nemam još petnaest, ali mnoge stvari znam, razumem već.

„Čitam ga“, rekao bi Raša, ne Raša sa salaša, Rumun koga nema, već Raša moj, dečak koji mi mnogo muke zadade, ali kog sam i zavoleo. I sad ga volim. Zbog čudnih njegovih planova i priča zavrnutih koje bi me, da rata ovog nije i smrti oko nas, zdravo zabavljale. Još bi moj Raša dodao: „Čitam ga, ko bukvar ga čitam. Ko mućak je pokvaren taj Peterica Singerica!“ Baš mu lepo ime pronade, moj Raša.

Izgubio sam račun o vremenu. Sad ću pričekati i oslušivati sat sa tornja crkvenog. Dotle ću konje malo urediti. Ne moram to, ali ako sednem, bojim se, zaspaću. Jutro u Jakobsfeldu ne smem dočekati. Biće potere za mnom, to znam, ali šta sad mogu?

Tri je otkucavalo kad sam, sa sekirom, kroz donju avliju Jerihovu

i kroz bašte krenuo na dom jugenda. Jakobsfeld je spavao. Kroz podrumski pendžer sam provalio, a znam raspored unutra, svojim sam im rukama svaku dasku oribao. I u kancelariju sam lako ušao. Sekirom. Bile su spuštene roletne na pendžerima pa sam petrolejku upalio, na stolu je bila. A stvari moje, one mamine stvari, u šifonjeru; gvozdena štangla i velika katančina preko tog šifonjera. Zato sam izvalio jednu dasku, lakše mi je bilo to nego li katanac razbijati. Po svemu što sam poneo brljali su i prevrtali, jednu su kobasicu u kriške isekli, valjda su mislili da će tajno pismo naći, ali sam sve nekako prikupio.

U kancelariji su bile puške. Dve su mauzerke, a ostale su drvene, jugendima za vežbu. Zna li vi, možda, šta znači još jedna puška u odredu? A dve puške? Ja jesam, znao sam, ali sam znao i koliki je put preda mnom. Znao sam i kako je pušcerina đavolski teška stvar, s početka ne, ali kad je malo duže nosite... Jednom sam lakše ranjenom borcu pušku poneo kroz atar i rame mi je odvalila.

Povadio sam zatvarače iz jugendovskih pušaka. Baciću ih negde u ataru. Pokupio sam municiju. I nju ću u ataru baciti, a nešto ću, koliko budem mogao, mom bratu Peri odneti. Lepo ću ja njega obradovati: džemper, šal, rukavice, čarape; suva švargla, kobasica mesna, sremska, džigernjača (nju su isekli u kriške i ja ću je uz put jesti); košulju i potkošulja, gaće dugačke, duvan i metkovi! Sve što borcu jednom treba.

Kroz bašte i donju avliju Jerihovu sam se vratio, sekiru ostavio; u štali sam od pajvana starih uprte napravio, da mi onaj džak, kao torba, kao ruksak bude, to je lakše nositi, znate... Četiri sata. Oko pet, nešto malo kasnije, javljali su se motori iz mlina, dolazila struja u štalu i počinjao moj radni dan kod Jeriha. Isti su mi bili radni dani i nedelja, jer stoka jede i balega i nedeljom. Prvi mi je posao bio ono bokalče za gazdaricu Martu. Prvi špricevi mleka Lujzinog, što Marta veruje da je lek...

Ja ću sve učiniti, upinjaću se da ovaj pogani Jakobsfeld što pre zaboravim. Ako mognem. Jugende i Jednorukog, ako mognem! Jeriha i Petericu! Ako mognem! Rašu neću zaboraviti, ali moj Raša nije Jakobsfeld. Neću ni Martu Jerih. Nikad jednu reč nisam prozborio sa njom, nisam nikako ni mogao kad ne umem da zborim jezikom njenim, ali sve mi se čini, evo sad se sećam, da su me sve vreme dok sam ovde bio njene umorne i suzne oči pratile. I vodu kad pumpam na bunaru u avliji, i ogrev kad pripremam starcima, kad Šturma opasnog prežem, u mlinu po prekrupu kad odlazim; i kad ovako

malen, a ja sam zaista omalen, znate, ali sam jak u rukama, za njenim krupnim i četvrtastim Jakobom skakućem, prema njemu sam ja zaista *prevolak* kako bi Jerih rekao. A kaže se *prevoljak*.

Na malom pendžerčiću ostavio sam bokalče i prve kapi mleka Lujzinog za Martu Jerih. I otišao iz Jakobsfelda. Kroz bašte.

Motori iz mline su proradili kad sam ja već bio dobro odmakao: pet lenija iza mrtvaje. I tu su se čuli, ali slabo. I sneg je počeo da pada. Nisu bile one iglice ledene što ih na obrazima osećam već sneg pravi, onaj što u krpicama, mislim u pahuljama pada, i sve belo ostaje. Tragove će moje zavejati, ako im padne na pamet da me, u poteri, s kerama gone. Ne sa kerama jakobsfeldskim, žgoljavim i nikakvim, paorskim, već sa vučjacima ljutim policijskim, a ja sam i to gledao kad rade, kad kevcu kroz ravnicu oni i kere njihove. Kad skrovišta i baze partizanske traže njuškama kerećim; a te baze i ta skrovišta... gde je moj odred? Minja nekakav, bedenar na dolmi kod devete rampe, nema sadnica topolovih a ima bagrenja, zna li taj Minja gde se borci kriju? Može li ravnica ova rođena, pod snegom koji je pokriva i do kolena će napadati, može li ona zaklona borcu dati? Gde su?

Ja hodim. Veje.

Kad hodiš, a umoran si i put ti je dalek, razgovaraj, savetovao mi je dedica, ili na nešto smešljivo misli. To mogu. Na primer, na onog Lazu Sentomaša.

Moj je komšija, paor Iva Plavi, kad sve poslove otalja, zdravo voleo da bekrija kroz sokake a da ga svirci pratu. I terao ih je da mu pevaju uvek jednu te istu pesmu dok bekrija, a tu pesmu ni komšija Iva ni svirci, Cigani iz Male naše, nisu znali. Samo je početak pesme komšija znao, čuo to u nekom bircuzu, mislim pančevačkom, a počinjala je ta pesma sa „Sentomašu Lazo, hej...“ Ni makac dalje ni komšija Iva ni svirci ni paori naši i ostali iz Malog Rita. Sentomašu Lazo, pa opet Sentomašu Lazo, otegne jedno „heee“, i šta sad? Svirce će proterati, govorio je, iz njihove Male, iz Malog Rita, iz Banata. U Rumuniji. U selo Dinjaš gde su sve kuće u žuto ofarbane. Ili će ih preko Tise u Bačku, ako im se tamo više dopada, ali pesmu o Lazi Sentomašu, lebac mu svirčev...

Vidim sviće, a sviće sporo i mutno zbog snega koji veje, već mi je do članaka, a tragove mi zavejava. Sad su i meni, kao i našem bogoslovu, sve lenije i svi atari isti, mislim, samo su slični i sličniji, jer ja zalutati ne mogu. Kad je pored mene moj komšija paor Iva

Plavi, ne mogu. Zalutati.

Ondak se neko setio, u mom Malom Ritu, pa govorio Ivi da ih ne proteruje u Rumuniju, u Dinjaš, te svirce, bolje je u Bačku jer je u Bačkoj Sentomaš. Sentomaš je selo ili grad neki, tako nešto, a pesma drukčije ide, mora da je Iva ožderan u Pančevu slušao pa nije dobro zapamtio. „Sentomašu *lazom*, hej...“ Tako! To mu je, na priliku, neki bekrija išao u Sentomaš, a nije mu prilazio, Sentomašu, ni drumom ni šorom ni sokakom nego je gacao *lazovima* ispod sela. Lazovi su ti livade, poljanice neke ili utrine, ne umem ti tačno reći, jer je to po govoru starinskom; moj deda je počinjao priču: juče ti ja krenem *lazom*... A zna li deda pesmu? – pita Iva Plavi. Deda sve pesme starinske zna, a i ova je starinska, ali nam slaba vajda jer je deda na groblju pod pločom kamenom i ne peva mu se više...

Eh! Svi dečaci i svi derani iz šora moga, iz okolnih šorova, iz sokaka rumunskih, iz Male ciganske i još tri Mađarčića našeg Šanjike Šintera, išli su za Ivom Plavim kad on bekrija a svirci ga pratu. To je bilo onda kad nismo znali za rat i manšafte.

Kad smo selo napuštali i po ataru se razbežali, i Iva Plavi je bio sa nama; reče da će i on oma u odred, samo dok ženu Tinku i decu i mater ostarelu smesti kod nekih rodaka, ne znam u kom selu. U ataru su ga uhvatili i odveli u logor, komšiju Ivu.

Svircima je on govorio: ja ću vas kraj Tamiša u Dinjaš! Ja ću vas pored Tise u Šajkaš! Ja ću vas kraj Begeja u Bagljaš! A deranima, i meni među njima, to se mnogo dopalo pa smo ponavljali: u Dinjaš, u Šajkaš, u Bagljaš!

Kasnije sam doznao da Bagljaš nije selo, a Dinjaš i Šajkaš to jesu. Od bogoslova doznadoh, a on je u odred posle mene stigao, da je Bagljaš poljana neka, tamo kraj grada na Begeju.

I sa bogoslovom su razgovori znali biti smešljivi, ali ne uvek. Ne, ne uvek! Jednom je pričao da je gledao odvođenje talaca. Na streljanje. Prema Bagljašu, jer su tamo streljali, a i sad to tamo rade. Streljaju. Taoce i druge.

Ispred svih, pričao je bogoslov, ide paor. Ne ide! On *gazi!* Nikad takvog paora nisam video, najpaorskijeg, paorčinu! Gazi, kad ti kažem, govorio je bogoslov. Razbucano i razbacano, široko gazi, kao da je sva zemlja pod nogama njegovim – njegovima!

„Je li paor bio plav?“ pita moj brat Pera.

„Plav? Ne znam. Kosu je imao, ali mu je kosa bila ulepljena krvlju

izmešanom sa zemljom ovom našom, crnicom banatskom. Plav? Bio je modar. Od udaraca. Sav okrvavljen, ruke mu vezane, na nogama opančine paorske, a on gazi, gazi... Kao da ne ide na Bagljaš nego kroz sokake na bekrijanje, a svirci su iza njega, tako on gazi, široko, razbucano i razbacano, taj paor..

„Taj paor je bio Iva Radosav iz mog sela. Zvali smo ga Iva Plavi“, rekao je Pera.

„Nije!“ vikao sam ja. Nije to bio Iva Plavi! Zašto bi to bio Iva Plavi? Ima toliko drugih paora! Nije! Nije!“

Sećam se: toliko sam vikao da su svi ućutali i gledali u mene. I nije bogoslov više govorio o tom streljanju na Bagljašu, bar nije preda mnom. A ni ja ga nisam pitao. Nikada.

Kad sam prugu prelazio uveliko je bio dan; mutan i taman odozgo a beo dole, jer, znate, po takvom danu u nebo kad gledate, u te pahulje što padaju, one nisu bele. *Crne* su, kad gore gledate. Kao krpice. Bele su kad se na zemlju spuštaju, na ravnicu kojom hodim.

Zaobilazim jedno selo, sve u belom, i krovovi i drveće, i one utrine sa lokvama na kraju šorova, tamo gde seoske guske izlaze na gakanje i pašu, a te utrine pred selom, jesu li to *lazovi*?

Ili se onaj ipak zvao Sentomaš Laza?

Laza je to nekakav bio, jer je komšija Iva ono malo pesme što je znao završavao sa „hej La-za-re!“ Laza, dakle, a nisu lazovi. I svi su svirci morali da pevaju zajedno sa njim, da razvuku to otegnuto i široko, *razbucano i razbacano*, kako je već hodio i kako je živeo Iva Plavi, *razbucano i razbacano*, i svirce je oblepljivao bankama i stotinarkama papirnatim, hej Lazare! Razbucano i razbacano! I kera je išla kraj njega dok je bekrijaio sokacima, uvek!

A Tinka njegova, Tinka Ivina, bila je Slovakinja odozdo od Pančeva, čuvarna, štedljiva domaćica, a to nije bilo lako pored Ive takvog. „Otac ga njegov, da ga otac zavrnutog i ludog, zar opet? Ta u subotu je bekrijaio, svirce stotinarkama izlepio, a ja moram deci aljine kupovati. Opet se i kera *naklinčila* pored njega, ista je pamet u njega i kere, da ga otac njegov ludog i zavrnutog. Poslednju je stotinarku keru za rep vezao kad se u subotu vratio ožderan i promukao, da ga i taj njegov Laza Sentomaš, šašavog...“ govorila je Tinka Ivina.

Razbucano i razbacano, govorio je bogoslov, gazi paorčina, kao da je sve ovo zemlja njegova. A čija bi mogla biti? Tako je gazio, razbucano i razbacano, kad je na njive svoje u Gruntovima i Oređi

odlazio, i u vinograd, i nedeljom kad se za crkvu uparadi, i kad kroz sokake bekrija i svirci ga pratu. On tako hodio, moj komšija paor Iva Plavi. Prezimenom Radosav.

Pa i to, kad ga nisu pratili svirci nego ubojice u crnome, sa pušcerinama umesto egeda i berda sviračkih, sa mrtvačkim glavama na glavama im zlikovačkim umesto banki i stotinarki na glavama sviračkim, pa i to, kažem, kako je drukčije mogao da hodi nego razbucano i razbacano kao i uvek, moj komšija paor Iva Plavi, prezimenom Radosav? On tako hodi.

Kad je put preda mnom dalek a sam sam, kad se umora i sna bojim, ja pozovem Ivu Plavog, paora iz Malog Rita i on oma dođe, tu je kraj mene, razbacan i razbucan.

Onda ja i on uporedo hodimo, razgovore ja i on vodimo, smešljive i one druge. Kad je on kraj mene, mogu stići kuda god sam naumio.

Ja hodim. Hodim... Veje.

A belo je, sve je belo i ravno i nigde neba nema.

Hodim...

1975–1977.